

สานฝัน ตั้งมั่นต่อไป

สานต่อความคิด บัณฑิต อ่อนดำ

สานฝัน ตั้งมั่นต่อไป

สานต่อความคิด บัณฑิต อ่อนคำ

ISBN : 978-616-565-825-6

ที่ปรึกษา : รศ.ปาริชาติ วลัยเสถียร ผศ.ดร.จิตติ มงคลชัยอรัญญา
ศ.สุริชัย หวันแก้ว เดช พุ่มคชา รศ.สุรัสวดี หุ่นพยนต์

บรรณาธิการ : ผศ.ดร.ยุพิน วรสิริอมร อนุสรณ์ ไชยพาน

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม

ปีที่จัดพิมพ์ กุมภาพันธ์ 2563

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์เดือนตุลา

โทรศัพท์ 02-996-7392-4

จัดพิมพ์โดย

คณะทำงาน สานต่อความคิด มุทิตาจิต 84 ปี บัณฑิต อ่อนคำ

สนับสนุนการจัดพิมพ์

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

คำนำ

ในโอกาสวันคล้ายวันเกิดอายุครบ 7 รอบ 84 ปี ของอาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2562 กัลยาณมิตรภาคส่วนต่างๆ ที่เคยทำงานร่วมกับอาจารย์ จำนวน 14 องค์การ ได้ปรึกษาหารือและร่วมกันจัดงาน “**สานต่อความคิด มูทิตาจิต 84 ปี บัณฑิต อ่อนดำ**” **ในวันพฤหัสบดีที่ 4 เมษายน 2562 ณ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)** เพื่อร่วมแสดงมุทิตาจิตตลอดจนได้ร่วมพบปะ นักคิด นักพัฒนาอาวุโสท่านอื่นๆ ที่มีคุณูปการกับสังคมไทย ซึ่งคณะทำงานฯ ได้เรียนเชิญเข้าร่วมงานด้วยในครั้งนี้ โดยคาดหวังจะให้ป็นงานสำคัญที่เหล่าเพื่อนพ้องน้องพี่ ครู นักวิชาการ นักคิด นักพัฒนา ได้ถือโอกาสมาร่วมพบปะ แลกเปลี่ยนสืบสานความคิด และยังเป็นการรวมพลังที่สำคัญของขบวนการพัฒนาภาคประชาสังคมอีกด้วย โดยมีรูปแบบงาน ประกอบด้วย (1) นิทรรศการประวัติชีวิตและผลงานของอาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ การแสดงทัศนะมุมมองต่ออาจารย์ (2) การแสดงมุทิตาจิต และ (3) เวทีวิชาการเกี่ยวกับสถานการณ์สังคมไทยและความท้าทายใหม่ๆ ในงานพัฒนา และ (4) ชุมนุมอาหารจากองค์กรร่วมจัด

คณะทำงาน ฯ เห็นพ้องร่วมกันว่า ในโอกาสครบรอบ 84 ปี อาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ นอกจากการแสดงมุทิตาจิต พบปะแลกเปลี่ยนในวันงานแล้วยังเห็นควรให้มีการจัดพิมพ์หนังสือเล่มในชื่อ “**สานฝัน ตั้งมั่นต่อไป**” เพื่อเป็นที่ระลึกและเป็นเกียรติกับอาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ ในช่วงปัจฉิมวัย ผู้มีความดี ความจริง และความงาม โดยการรวบรวม เรียบเรียงผลงานของอาจารย์ที่ผ่านมา การสะท้อนแนวคิดและมุมมองเกี่ยวกับชีวิตการทำงานของอาจารย์บัณฑิต ผ่านมุมมองของผู้ที่รู้จัก ในมิติด้านการทำงานกับคนจนเมือง /ชนบท และงานอบรมผู้นำกับการพัฒนา เพื่อเป็นชุดหนังสือรวมความคิดทางสังคมวิทยาการพัฒนาต่อไป

เนื้อหาสาระของหนังสือแบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกนำเสนอแนวคิดและมุมมองเกี่ยวกับชีวิตการทำงานของอาจารย์บัณฑิต ผ่านมุมมองคนรู้จัก โดยแบ่งเป็น (1) **ด้านการทำงานกับคนจนเมือง /ชนบท** ประกอบด้วย 1) ข้อเขียนของสมพงษ์ พัดปุຍ “**บัณฑิต อ่อนดำ ผู้ยืนหยัดจุดประกายสร้างความเข้มแข็ง**

ภาคประชาชน ก้าวผ่าน Process มุ่งสู่ Movement” ได้นำเสนอแนวคิดของ อาจารย์บัณฑิตในการปลูกฝังให้เอ็นจีโอและแกนนำภาคประชาชนให้ก้าวข้ามกับดักกิจกรรมสนองหน่วยงานราชการ โดยภาคประชาชนต้องพัฒนา กระบวนการ นำสู่ ขบวนการ (Movement) นั้นนับเป็นยุทธศาสตร์ที่ถูกต้อง โดยผู้ปฏิบัติต้อง ปรับให้สอดคล้องกับบริบทใหม่ โดยคำนึงถึงสามตัวแปร ได้แก่ สถานการณ์ทาง สังคม บุคลากรผู้ปฏิบัติ รวมทั้งนโยบายและการสนับสนุนจากภาครัฐ จึงจะ สามารถนำพาขบวนการภาคประชาชนบรรลุความสำเร็จได้ 2) ข้อเขียนของ จรินทร์ บุญม๊ะยะ “อาจารย์นักพัฒนาผู้เปี่ยมวิทยายุทธ์” นำเสนอให้เห็นเส้นทาง ชีวิตของอาจารย์บัณฑิต เริ่มต้นตั้งแต่ครอบครัว ชีวิตในวัยเยาว์ การศึกษา อุดมการณ์และความมุ่งมั่น บทบาทของนักวิชาการและนักพัฒนาที่เอื้อประโยชน์ ต่อคนยากจนและผู้เสียเปรียบในสังคม การเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม/ องค์กรภาคประชาชนทั้งภาคเมืองและชนบท จนขยายเป็นขบวนการเคลื่อนไหว ทางสังคมในรูปของ “สมัชชาคนจน” และ 3) “การร่วมทำงานและสิ่งที่ได้เรียนรู้ จากอาจารย์บัณฑิต อ่อนคำ” โดย ศ.ดร.ประยงค์ เนตยารักษ์ ได้นำเสนอ “การ เรียนรู้จากการทำ” อันเป็นประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้จากการทำงานกับอาจารย์ บัณฑิต อ่อนคำ ในโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง ซึ่งเป็นการดำเนินงาน ร่วมกันระหว่าง 3 มหาวิทยาลัย คือ ธรรมศาสตร์ มหิดล และเกษตรศาสตร์ และ จากโครงการวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

(2) **ตำนานอบรมผู้นำกับการพัฒนา** นำเสนอโดย ผศ.ดร.จิตติ มงคลชัยอรัญญา คณบดี วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ผู้เคยร่วมงานกับอาจารย์บัณฑิต มาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะงาน ฝึกอบรม ได้เสนอบทความ “อาจารย์บัณฑิต...อาจารย์ของวิทยาการมีอาชีพ” ได้ วิเคราะห์การทำงานของอาจารย์บัณฑิต ในการสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงและนัก ฝึกอบรมให้เป็นผู้เอื้ออำนวยกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง โดยชี้ให้เห็น ว่าการฝึกอบรมจำเป็นต้องมีการออกแบบและการดำเนินงานอย่างมีระบบ มีฐาน ทางวิชาการ มีขั้นตอนและความยืดหยุ่น ให้ความสำคัญแก่คุณลักษณะและบริบท ของกลุ่มเป้าหมาย และในระหว่างการฝึกอบรมต้องมีวิธีการและกระบวนการที่ เหมาะสม มีการสรุป ทบทวนและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง อาจารย์บัณฑิตได้

จัดการฝึกอบรมที่สร้างพลัง แรงบันดาลใจ ก่อให้เกิดความรู้ ทักษะและทักษะที่นำไปใช้ประโยชน์ได้จริง หลักสูตรที่สำคัญและได้รับการนำไปใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวางคือ *หลักสูตรการพัฒนาหรือการสร้างพลังกลุ่ม (How to strengthen (farmer) groups)*

ส่วนที่สองเป็นการนำเสนอ “ทัศนะ/มุมมองต่ออาจารย์บัณฑิต อ่อนด้า” จากผู้เข้าร่วมงานมุทิตาจิต “สานต่อความคิด มุทิตาจิต 84 ปี บัณฑิต อ่อนด้า” และสรุปสาระสำคัญจาก *เวทีวิชาการหัวข้อ “สถานการณ์สังคมไทย และความท้าทายใหม่ในงานพัฒนา”*

ส่วนที่สาม นำเสนอผลงานแปลของอาจารย์บัณฑิต อ่อนด้า ร่วมกับ อาจารย์วิริยา น้อยวงศ์ นยางค์ เรื่อง “ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท : ประสบการณ์ของประเทศไทย (How to develop the small farming)” ซึ่งเป็นความปรารถนาของท่านอาจารย์บัณฑิต ที่ต้องการตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้อีกครั้ง ซึ่งสะท้อนความมุ่งมั่นอย่างแน่วแน่ของอาจารย์บัณฑิต ที่ “อยากเห็นองค์กรประชาชนที่แท้จริง ที่เป็นของประชาชน”

ในการจัดพิมพ์ หนังสือ “สานฝัน ตั้งมั่นต่อไป” ครั้งนี้ คณะทำงาน ฯ ขอขอบคุณ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ที่ช่วยเป็นแกนกลางในการประสานงานภาคส่วนต่างๆ การสรุปบันทึกข้อมูลจากเวทีวิชาการที่จัดขึ้นในเวทีสานต่อความคิด มุทิตาจิต 84 ปี ตลอดจนสนับสนุนการจัดพิมพ์ หนังสือเล่มนี้ ให้สำเร็จได้ด้วยดี จึงขอมอบเป็นของขวัญวันเกิดให้กับอาจารย์ในโอกาสที่จะครบรอบอายุ 85 ปี ในเดือนกุมภาพันธ์ ปี 2563 ซึ่งหวังว่าหนังสือนี้ จะมีคุณค่า ความหมาย สานต่อความคิด และสานฝัน แนวคิดทางสังคมวิทยาการพัฒนาผ่านชีวิต งาน ผ่านงานเขียน ซึ่งได้นำมารวบรวมในหนังสือเล่มนี้ ที่จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาได้ศึกษาเรียนรู้ สามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ในการทำงานพัฒนาต่อไป

คณะทำงาน
สานต่อความคิด มุทิตาจิต 84 ปี บัณฑิต อ่อนด้า
ธันวาคม 2562

สารบัญ

ส่วนที่ 1

แนวคิดและมุมมองเกี่ยวกับชีวิตการทำงาน
อาจารย์บัณฑิต อ่อนคำ ผ่านมุมมองคนรู้จัก

| 9 |

1.1 การทำงานกับคนจนเมือง /ชนบท

บัณฑิต อ่อนคำ ผู้ยืนหยัดจุดประกายสร้างความเข้มแข็ง
ภาคประชาชน ก้าวพ้น Process มุ่งสู่ Movement
สมพงษ์ พัดปูย

| 11 |

อาจารย์นักพัฒนาผู้เปี่ยมวิสัยทัศน์
จรินทร์ บุญมัยระ

| 20 |

การทำงานและสิ่งที่ได้เรียนรู้จากอาจารย์บัณฑิต อ่อนคำ”
โดย ศ.ดร.ประยงค์ เนตยารักษ์

| 29 |

1.2 งานอบรมผู้นำกับการพัฒนา

อาจารย์บัณฑิต...อาจารย์ของวิทยาการมีอาชีพ
โดย ผศ.ดร.จิตติ มงคลชัยอรัญญา

| 36 |

ส่วนที่ 2

ทัศนะ/มุมมองต่ออาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ
จากผู้เข้าร่วมงานมุทิตาจิต
“สานต่อความคิด มุทิตาจิต 84 ปี บัณฑิต อ่อนดำ”

| 49 |

สรุปสาระสำคัญจาก เวทีวิชาการ
“สถานการณ์สังคมไทย และความท้าทายใหม่ในงานพัฒนา”

| 61 |

ส่วนที่ 3

ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท : ประสบการณ์ของประเทศไทย
บัณฑิต อ่อนดำ และ วิริยา น้อยวงศ์ นยางค์
แปลและเรียบเรียง

| 77 |

ภาคผนวก

สุจิตร์ เนื่องในงาน
“สานต่อความคิด มุทิตาจิต 84 ปี บัณฑิต อ่อนดำ”

| 239 |

ส่วนที่ 1

แนวคิดและมุมมองชีวิตการทำงาน
อาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ
ผ่านมุมมองคนรู้จัก

1.1

มุมมองด้านการทำงาน กับคนจนเมือง/ชนบท

บัณฑิต อ่อนด้า ผู้ยืนหยัดจุดประกาย
สร้างความเข้มแข็งภาคประชาชน
ก้าวพ้น “Process” มุ่งสู่ “Movement”

สมพงษ์ พัดปุย¹

อ.บัณฑิต กับงานสลัม

ประมาณ 2524 (สามสิบแปดปีที่ผ่านมา) ขณะที่ทำงานอยู่ที่มูลนิธิดวงประทีป หมู่บ้านพัฒนาในสลัมคลองเตย ผมได้ยินชื่อ “บัณฑิต อ่อนด้า” จากคุณสุเทพ ตีลกกลางมรกด อดีตเจ้าหน้าที่มูลนิธิดวงประทีป คุณสุเทพเคยเรียนที่คณะสังคมวิทยาฯ ธรรมศาสตร์ ซึ่ง อ.บัณฑิต ได้สอนอยู่ และได้สัมพันธ์กับกลุ่มเพื่อนร่วมงาน (POP – People Organization for Power) โดยการประสานงานของ ดร.จำเนียร วรรัตน์ชัยพันธ์ และ อ.บัณฑิต อ่อนด้า กลุ่ม POP

¹ เลขานุการมูลนิธิการพัฒนาพื้นฐานและ เลขานุการเครือข่ายพลเมืองธรรมาภิบาล

ทำงานอยู่ในสลัมที่กรุงเทพฯ โดยเน้นการอบรมพัฒนาผู้นำชุมชนตามแนวความคิดเอ็นจีโอ ประเทศฟิลิปปินส์ ถัดจากการอบรมคือจัดตั้งองค์กรชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาการไล่ที่ชุมชน บุคลากรที่ทำงานกับชุมชนเรียกว่านักจัดตั้งชุมชน (Community Organizer) สมาชิกกลุ่มที่รู้จักกันดีทำงานในชนบท คือ นายบำรุง คะโยธา

ในช่วงเวลาเดียวกันผมในบทบาทมูลนิธิดวงประทีปได้ร่วมกับ เอ็นจีโอ. กลุ่มแรก ๆ ของกรุงเทพฯ จัดตั้ง “กลุ่มศึกษาปัญหาสลัม” แขนงประสานงานรุ่นแรก ๆ ได้แก่ นายจำนงค์ จิตรนิรัตน์ นายสมควร แก่นจันทร์ นายสิน สือสวน (องค์กรเรด บาร์นา – นอร์เวย์) และได้ประสานงานกับคุณสมสุข บุญญะบัญชา ซึ่งขณะนั้นทำงานอยู่ที่ศูนย์วิชาการ การเคหะแห่งชาติ กลุ่มศึกษาปัญหาสลัมได้ประสานงานกับเอ็นจีโอ. ในเครือข่ายรวมได้เจ็ดองค์กร มีพื้นที่ทำงานส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ แต่ก็มีขยายงานไปหัวเมืองต่างจังหวัดด้วย ผมได้คิดคำขวัญการทำงานในขณะนั้น คือ “บริการน้ำไฟไม่ไล่ที่มีทะเบียนบ้าน คือความต้องการของสลัม” และเป็นแนวทางยื่นข้อเสนอต่อพรรคการเมืองเมื่อมีการเลือกตั้ง

พวกเราซึ่งมีผู้นำชุมชนมาร่วมด้วย เช่น นายสังวาลย์ บุญส่ง จากชุมชนบ่อนไก่ ทีมงานได้พบกับ อ.บัณฑิต อยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะเมื่อมีการประชุมเอ็นจีโอด้านสลัม ซึ่งสมัยนั้นมีการประชุมกันบ่อยมากทั้งกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยและการประชุมองค์กรเป็นทางการ บรรยายภาคขณะนั้นเรียกว่าขบวนเอ็นจีโอสลัมกำลังอยู่ในช่วงขาขึ้น ผลงานเรื่องหนึ่งคือ การคัดค้านการไล่รื้อชุมชนคลองบางอ้อ เขตพระโขนง อันเป็นที่มาของการก่อตั้ง “*เครือข่ายสลัมสี่ภาค*” กลุ่มศึกษาปัญหาสลัมเป็นส่วนหนึ่งของขบวนเอ็นจีโอ ประเทศไทยซึ่งมีงานอยู่ทุกสาขา กลุ่มสำคัญได้แก่ กลุ่มสลัม สิทธิมนุษยชน การพัฒนาเด็ก งานพัฒนาชนบท ซึ่ง อ.บัณฑิต ได้รับความเชื่อถือจากทุกกลุ่ม ประสานได้กับทุกฝ่าย

ในด้านงานสลัม อ.บัณฑิต ให้ความสำคัญสองเรื่อง คือ การพัฒนาความคิดแกนนำ และการจัดตั้งกลุ่มชาวบ้าน ซึ่งตรงกันกับความคิดของกลุ่มศึกษาปัญหาสลัม แต่กลุ่มศึกษาปัญหาสลัม ทำงานด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชน รวมถึงการสงเคราะห์ด้วย ขณะนั้นที่มาของรายได้ เอ็นจีโอ ส่วนใหญ่เป็น

เงินอุดหนุนจากองค์กรแม่ในต่างประเทศ มีบางองค์กรที่รายได้มาจากเงินบริจาค เช่น มูลนิธิดวงประทีป รัฐบาลไทยไม่มีนโยบายให้เงินอุดหนุนแก่เอ็นจีโอ.และเริ่มมองเอ็นจีโอ.ไปในทางลบเนื่องจากเคลื่อนไหวคัดค้านภาครัฐ

สนับสนุนการต่อสู้ไล่ที่คลองเตย

ในปี 2525 อ.บัณฑิต ได้เข้าสนับสนุนชาวสลัมในเหตุการณ์สำคัญ ๆ คือ การต่อสู้ของสลัมคลองเตยที่ถูกการทำเรือไล่รื้อจากชุมชนหมู่บ้านพัฒนา ล็อก 12 (บริเวณที่เป็นทางเข้าการทำเรือด้านถนนอโศกวงค์ในปัจจุบัน) หมู่บ้านพัฒนามีประชากรประมาณ 750 หลังคาเรือน ถูกไล่รื้อมาก่อนหน้านี้ในปี 2515 จากบริเวณล็อก 12 ถนนอโศกวงค์ และจัดแบ่งแปลงให้อยู่เป็นสัดส่วน มูลนิธิดวงประทีปซึ่งตั้งอยู่ในหมู่บ้านพัฒนา มีบทบาทเป็นแกนนำสนับสนุนการต่อสู้ของชาวบ้าน แกนนำคลองเตยได้พบกับ อ.บัณฑิต หลายครั้ง เพื่อขอคำปรึกษาในกระบวนการต่อสู้ไล่ที่กับการทำเรือ ฯ

อ.บัณฑิต ได้ถ่ายทอดประสบการณ์ต่อสู้ของขบวนการสลัมประเทศฟิลิปปินส์ ในหลายเรื่อง เช่น การวิเคราะห์สถานการณ์การกระทำจากภาครัฐ การปลุกความคิดให้ผู้นำชาวบ้านกล้าต่อสู้ มีการฝึกอบรม โดยใช้การสร้างสถานการณ์สมมติ ด้วยการนำเชือกมารัดเอวแกนนำล้อมกลุ่มมวลชนไว้ไม่ให้ถูกตำรวจหิ้วออกไป เพื่อทำลายกำแพงมนุษย์ เมื่อเผชิญคอมมานโดสลายมือ อ.บัณฑิต ได้เรียบเรียงให้เห็นกระบวนการสามขั้นตอน คือ **ขั้นแรกคือการปลุกสำนึกและการจัดตั้งชุมชน** **ขั้นสองนำพามวลชนทำกิจกรรมพัฒนาเรียกว่า “กระบวนการ”(Process) และขั้นขยายผลคือการสร้างขบวนการประชาชนต่อสู้ต่อเนื่องเรียกว่า “ขบวนการ” (Movement)**

ในปี 2528 การต่อสู้ของชาวบ้านพัฒนาประสบความสำเร็จ เพราะการทำเรือฯ ยอมให้ชาวบ้านโยกย้ายชุมชนถอยเข้าไปสร้างชุมชนใหม่ชื่อว่า “ชุมชนพัฒนาเจ็ดสิบไร่” โดยมีพิธีลงนามร่วมระหว่างการทำเรือแห่งประเทศไทย การเคหะแห่งชาติ และผู้แทนกองทัพ กำหนดทำสัญญาเข้ากับการทำเรือเป็นเวลา 20 ปี จัดที่ดินให้ชุมชน/ครัวเรือนละ 15 ตารางวา ประมาณพันกว่าแปลง

รวมที่ดิน 70 ไร่ นับเป็นตัวอย่างชุมชนแรกที่อยู่อย่างถูกกฎหมาย โดยการรับรองจากเจ้าของที่ดินคือการทำเรื่องแห่งประเทศไทย คณะกรรมการชุมชนหมู่บ้านพัฒนาเจ็ดสิบไร่ได้รับแนวคิดของอาจารย์บัณฑิต มาเป็นการพัฒนากลุ่มในชุมชนใหม่ด้วย

ความสำเร็จของชุมชนพัฒนาเจ็ดสิบไร่ ดังกล่าวเนื่องมาจากปัจจัยบวก 3 ประการ ได้แก่ หนึ่ง – ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนโดยมีมูลนิธิดวงประทีปเป็นแกนนำ สอง – การสนับสนุนจากขบวนเอ็นจีโอและนักวิชาการสายก้าวหน้า มักพบปะกันบ่อยที่ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาฯ และมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม สาม – เหตุภายนอกที่สำคัญคือบทบาทของการเคหะแห่งชาติ โดยนายดำรง ลัทธพิพัฒน์ ผู้ว่าการเคหะแห่งชาติ ได้เสนอแนวทางใหม่ในการแก้ปัญหา คือแนวทาง “แบ่งปัน” (Land Sharing) แนวความคิดดังกล่าวเกิดจากเจ้าหน้าที่การเคหะแห่งชาติ ได้แก่ สมสุข บุญยะบัญชา นายนิพนธ์ กลิ่นวิชิต และบุคคลภายนอกที่เข้าไปอบรมหลักสูตรวิชาการที่อยู่อาศัยของการเคหะแห่งชาติ เช่น ประภาภักดิ์ นิยม

พ.ศ. 2535 จากการสนับสนุนของครูประทีป อึ้งทรงธรรม ฮาตะ ผมได้แยกออกมาตั้งเป็นเอ็นจีโอ.ขนาดเล็กชื่อ “สถาบันการพัฒนาพื้นฐาน” มีสำนักงานอยู่ในชุมชนพัฒนาเจ็ดสิบไร่ ห่างออกไปจากมูลนิธิดวงประทีป ประมาณ 300 เมตร งานสำคัญคือ การสนับสนุนงานพัฒนาชุมชนสลัม โดยให้น้ำหนักอยู่ที่คลองเตย สร้างขบวนประชาชนต่อต้านยาเสพติด และโครงการสิ่งแวดล้อมเมือง องค์การสหประชาชาติ (LIFE – UNDP)

เป็นหัวขบวนประชาชนต้านยาเสพติด

ผมได้ร่วมงานกับ อ.บัณฑิต อีกครั้งหนึ่งใน “มูลนิธิภูมิพลังแผ่นดิน” องค์การเอกชนประสานงานกับสำนักงาน ป.ป.ส. เนื้อหางานคือการสร้างขบวนประชาชนต่อต้านยาเสพติด นับเป็นโอกาสเดียวในขณะนั้น ที่จะรวมพลังสร้างบทบาทประชาชน เพราะหลัง พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี พ.ศ.2544 มีรัฐบาลที่เข้มแข็ง โอกาสขับเคลื่อนงานสะท้อนปัญหาชาวบ้านของ

เอ็นจีโอ.ลดลง เนื่องจากรัฐบาลมีโครงการประชานิยมและต่อตรงถึงชาวบ้าน เราหวังกันว่าโดยผ่านกลไก ป.ป.ส.จะสร้างขบวนประชาชนแก้ปัญหายาเสพติด และเป็นการฟื้นฟูฐานะภาคประชาชน

แนวความคิดการส่งเสริมให้ภาคประชาชนเข้าเป็นพลังต่อต้านยาเสพติดของ สำนักงาน ป.ป.ส. เริ่มในปี พ.ศ.2536 สมัย ดร.สุวิทย์ ยอดมณี เป็นเลขาธิการ ป.ป.ส. (ต่อจาก พล.ต.ท.เภา สารสิน) โดยครั้งนั้นได้มีการสัมมนา ป.ป.ส.กับ เอ็นจีโอ.ที่ไร่หวานสนิท รีสอร์ท จังหวัดสระบุรี ที่ประชุมสรุปว่ายาเสพติดกำลัง ระบาดรุนแรงเป็นภัยต่อความมั่นคงประเทศ และกลไกของรัฐขณะนั้นมีข้อจำกัด ไม่สามารถจัดการได้ ทางเดียวที่จะเป็นความหวังคือการใช้พลังภาคประชาชน ในปี 2540 สำนักงาน ป.ป.ส.ได้จัดตั้งโครงการ “ราษฎร์-รัฐ ร่วมใจต้านภัย ยาเสพติด” ประสานงานโดย “สำนักงานประสานและสนับสนุนภาคประชาชน – สสช.” เป็นองค์กรประสานงาน ในเดือนตุลาคม 2546 สำนักงาน ป.ป.ส. โดยการสนับสนุนของนายภิญโญ ทองชัย รองเลขาธิการ ป.ป.ส. ได้จัดตั้ง “มูลนิธิ ภูมิพลังชุมชนไทย (มกท.)” ขึ้นเป็นองค์กรในการสนับสนุนของสำนักงาน ป.ป.ส.

เมื่อมีแนวทางชัดเจน คุณภิญโญ จึงได้คัดสรร เอ็นจีโอ.ที่มีประสบการณ์ เข้าร่วมกับ มกท. และหวังเชื่อมต่อกับเครือข่ายภาคประชาชนที่มีอยู่ ได้เชิญ บุคคลที่คิดว่ามีคุณสมบัติ ดังกล่าวเข้าร่วมในมูลนิธิ ได้แก่ นายบัณฑิต อ่อนด้า นายสมพงษ์ พัดปุย เป็นคณะบริหารมูลนิธิ และได้เชิญบุคลากรเชี่ยวชาญ งานสนามเข้าร่วมด้วย เช่น นายลำพูน มนูญิล นายชูชาติ ผิวสว่าง นายปัญญา คงปาล นายวัชรพงศ์ พุ่มชื่น ทีมงาน ป.ป.ส.เชียงใหม่ จึงกล่าวได้ว่า มกท.ได้ต่อฐานงานชุมชนพัฒนาขึ้นมา เป็นพลังต่อต้านยาเสพติดซึ่งเป็นปัญหา ความมั่นคงของประเทศ

มูลนิธิฯ ได้จัดโครงสร้างองค์กรให้ทำงานได้อย่างคล่องตัว โดยกำหนด ให้ นายภิญโญ ทองชัย เป็นประธานมูลนิธิฯ นายบัณฑิต อ่อนด้า นายสมพงษ์ พัดปุย และ เจ้าหน้าที่ระดับบริหาร ป.ป.ส.เป็นคณะกรรมการมูลนิธิฯ การกิจหลัก คือส่งเสริมประชาชนจัดตั้งเป็นองค์กรต่อต้านยาเสพติด ทำงานคู่ขนานกับ สำนักงาน ป.ป.ส.ใน 9 ภาค และ กทม.

ช่วงที่เติบโตที่สุดของมูลนิธิฯ คือ พ.ศ. 2552 เป็นช่วงเติบโตที่สุดของ มภท.มีเจ้าหน้าที่ทำงานรวม 78 คน ใน 14,263 ชุมชน ฝ้าระวังกลุ่มเสี่ยง ดิตยาเสพติดจำนวน 65,465 คน

ประสบการณ์มูลนิธิภูมิพลังชุมชนไทย – นับแต่ปี พ.ศ.2540 ยาเสพติดระบาดหนักทั่วประเทศ ต่อมาเมื่อ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เข้าเป็นนายกรัฐมนตรี ในปี 2544 ได้ประกาศ “สงครามต่อต้านยาเสพติด” มีการจัดตั้งศูนย์ต่อสู้เอาชนะยาเสพติด และส่งคนที่นายกรัฐมนตรีเชื่อมั่นมาเป็นเลขาสำนักงาน ป.ป.ส. รัฐบาลออกมาตรการปราบปรามเข้มงวด ได้มีการวิสามัญฆาตกรรมคนเกี่ยวข้องกับยาเสพติดประมาณสองพันคน สำหรับพื้นที่กรุงเทพฯ รัฐบาลได้ส่ง ดต. หนึ่งกองร้อยเข้าไปตั้งฐานปฏิบัติการอยู่ในพื้นที่สลัมคลองเตย โดยมีพลตำรวจโท นพดล สมบูรณ์ทรัพย์ เป็นผู้รับผิดชอบโครงการ ผลงานคือการลดปัญหา ยาเสพติดในพื้นที่ จับกุมนายสุภาพ สีแดง คนในชุมชนซึ่งพัฒนาตนเป็นผู้ค้า ยาเสพติดรายใหญ่ จนกระทั่งปัจจุบัน นายสุภาพ สีแดง ยังคงอยู่ในเรือนจำ

การปฏิบัติการอย่างเข้มงวดของรัฐบาลในเวลาเพียงสองปี ปัญหา ยาเสพติดลดลง แต่มูลนิธิภูมิพลังชุมชนไทยวิเคราะห์ว่ายังไม่ใช้การแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ สภาพการณ์ยาเสพติดลดลงเป็นเพียงปรากฏการณ์ “เอากระดานไปทับหญ้า” หญ้าไม่ตายเป็นเพียงสลบเป็นสีเหลือง เมื่อยกกระดานออก (คือมาตรการต่าง ๆ ถูกยกเลิกไปตามเวลาและนโยบายรัฐบาล หญ้าก็จะฟื้นกลับมา มีสีเขียวอีก นั่นคือ ยาเสพติดกลับมาเฟื่องฟูใหม่อีกครั้ง ในปี พ.ศ.2552 นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ จากพรรคประชาธิปัตย์เป็นนายกรัฐมนตรี และได้มอบนาย สุเทพ เทือกสุบรรณ รองนายกรัฐมนตรีรับผิดชอบสำนักงาน ป.ป.ส. มีการทำงาน ใกล้ชิดกับทหาร และสร้างมาตรการ “ห้ารั้วป้องกันยาเสพติด” แต่ยาเสพติด ก็ไม่ลดลดลงมีสภาพเหมือนยาเสพติดหวนกลับ

มูลนิธิภูมิพลังชุมชนไทยได้วิเคราะห์พื้นที่ทั่วประเทศสรุปว่า “ยาเสพติด ไม่ได้หวนกลับแต่มันไม่ได้หายไปไหน” เหตุผลสำคัญคือ ประชาชนยังไม่เข้มแข็ง และห้ารั้ว ไม่สามารถป้องกันยาเสพติด การปราบยาเสพติดไม่สำเร็จ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญ ได้แก่ เงื่อนไขการผลิต การตลาดยาเสพติด ยังขยายตัวสู่แนวใหม่

ประสิทธิภาพพลไกรรัฐยังอ่อนแอตามไม่ทันการขยายตัว การพัฒนาภาคประชาชนยังมีอุปสรรค

สรุป ประชาชนต้องสร้างขบวนการ (Movement)

มูลนิธิภูมิพลังชุมชนไทย มีความพยายามอย่างหนักในการศึกษาการฟื้นฟูระบบใหม่ของยาเสพติด และปัญหาของเครือข่ายภาคประชาชน โดยมี การสำรวจพื้นที่เร่งด่วนระหว่างเดือนสิงหาคม – กันยายน 2551 ได้มอบหมายให้ คณะกรรมการบริหาร 3 คน ได้แก่ นายณรงค์ สุวรรณเปี่ยม (อดีตรองเลขา ป.ป.ส.) นายสมพงษ์ พัดปุย และนายบัณฑิต อ่อนดำ เป็นหัวหน้าทีม ทีมวิจัยร่วมกับ สำนักงานภาค ป.ป.ส.และเจ้าหน้าที่ภาคสนามของมูลนิธิฯ ทำการศึกษาปัญหาเชิงลึกงานในพื้นที่และความเชื่อมโยงกับโครงสร้าง ป.ป.ส. ได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์ในพื้นที่สำนักงาน ป.ป.ส.5 ภาค ศึกษาใน 12 กลุ่มเครือข่าย ครอบคลุมทั้งพื้นที่เมืองและชนบท สรุปผลการศึกษาโดยย่อ ดังนี้

นายสมพงษ์ สรุปว่า – ณ ปี 2551 ประสิทธิภาพการแก้ปัญหาเสพติดของรัฐบาลลง เมื่อเทียบกับการระบาดของยาเสพติด อุปสรรค คือ หน่วยงานรัฐ รวมทั้ง สำนักงาน ป.ป.ส.ยังติดกรอบการทำงานแบบราชการ ในขณะที่ภาคประชาชนและองค์กรในท้องถิ่นมีความก้าวหน้า ภาคประชาชนสร้างสรรค์กิจกรรมป้องกันยาเสพติด แต่พลังต่อต้านยาเสพติดของประชาชนมีมากขึ้น – ขาลง ขึ้นอยู่กับการสนับสนุนของภาครัฐ การทำงานของภาคประชาชนจะไม่ยั่งยืน ถ้าไม่ได้รับการหนุนช่วยจากระบบราชการ แต่ภาคประชาชนมีฐานะใหม่เกิดขึ้น เช่น สภาองค์กรชุมชน สภาพัฒนาการเมือง และองค์กรกิจกรรมพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ การแก้ปัญหาเสพติดที่จะได้ผลในระยะยาวคือ การผนวกรวมแก้ปัญหาเสพติดเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาด้านอื่น ๆ ซึ่งเป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลและได้รับการรับรองจากรัฐธรรมนูญ และการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น

อ.บัณฑิต อ่อนดำ รายงานว่า – พบบางเครือข่าย ประชาชนแกนนำ มีความเข้มแข็ง สามารถขับเคลื่อนการแก้ปัญหาเสพติดในพื้นที่โดยร่วมกับ

องค์กรในท้องถิ่น เหนืออื่นใด เครือข่ายจะต้องพัฒนาต่อไปจนถึงขั้นของ “ขบวนการ” (Movement) คือเป็นการขับเคลื่อนไปทั้งขบวน ไม่ใช่แค่มองที่ “กระบวนการ” (Process) ในขั้นการปฏิบัติ

การทำงานแบบยึดติด “กระบวนการ” คือ การทำเพื่อสนองหน้าที่ราชการอย่างแคบ โดยทำตามหน้าที่ ทำให้เสร็จตามแผนงบประมาณ เพื่อสนองตัวชี้วัดของหน่วยงานเจ้าของงบประมาณ ภาคราชการมักไม่วางเป้าหมายถึงการสร้างการขับเคลื่อนประชาชนให้เป็นพลังด้วยตัวเอง ข้อจำกัดทางบริหารในการแก้ปัญหาหาเสพติด คือ นโยบายของรัฐ ประสิทธิภาพระบบราชการ และ คุณภาพของบุคลากรมุลนิธิภูมิพลังชุมชนไทย

รายงานการปรับปรุงการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์แก้ปัญหาหาเสพติด โดยภาคประชาชน ได้เสนอแนะให้จัดทำยุทธศาสตร์แก้ปัญหาหาเสพติด โดยการควบคุมพื้นที่ โดยมีสาระงานดังนี้ 1.องค์ประกอบสนับสนุนจากส่วนกลาง คือ การพัฒนาองค์ความรู้ (How to) 2.จัดตั้งคณะทำงานร่วม ปปส. – มภท. – ทีมวิชาการ 3.จัดสร้างยุทธศาสตร์คุมยาเสพติดพื้นที่ (คณะทำงานประกอบด้วย ภาคประชาชน ท้องถิ่น องค์กรรัฐที่รับผิดชอบ)

ปมเงื่อนไขโครงสร้าง คือ การความสัมพันธ์ระหว่าง ป.ป.ส.กับ มูลนิธิภูมิพลังชุมชนไทย รายงานฯ เสนอให้จัดตั้ง “คณะทำงานร่วม” ประกอบด้วย คณะบริหารฝ่ายมูลนิธิฯ กับคณะบริหารฝ่าย ป.ป.ส. ทำรายงานยุทธศาสตร์ปรับปรุงการทำงานสนับสนุนภาคประชาชน และ ป.ป.ส.จะต้องมีบทบาทนำในการแก้ปัญหาหาเสพติดในพื้นที่

สรุปแนวความคิด อ.บัณฑิต ในการแก้ปัญหาหาเสพติด – ความสำเร็จของขบวนประชาชนต่อต้านยาเสพติดและผลสะท้อนที่เห็น เป็นเพียงปรากฏการณ์เฉพาะพื้นที่และเฉพาะช่วงเวลา ไม่อาจสร้างให้เกิดความต่อเนื่องยั่งยืน เงื่อนไขคือ ภาคประชาชนมีบุคลากรมีคุณภาพ และการสนับสนุนของภาครัฐ อ.บัณฑิต ได้เสนอแนวทางว่า ประชาชนต้องก้าวข้าม “กับดักกิจกรรม” ไปสู่การสร้างขบวนขับเคลื่อนด้วยพลังประชาชน

สถานการณ์ผกผันอย่างไร ประชาชนยังอยู่และมีบทบาท

ณ ปัจจุบันสังคมเข้าสู่ยุคไอที เป็นผลทำให้สถานการณ์เศรษฐกิจ สังคม การเมือง เกิดการผันผวน (Disrupt) ผลด้านลบคือ แนวทาง นโยบาย และกลไก ของทั้งภาครัฐและเอกชนไม่เป็นผลอีกต่อไป ในทางบวก ระบบข้อมูลข่าวสาร จะทำให้การกำหนดนโยบาย ติดตามและประเมินผล และการร้องเรียนทำได้ อย่างรวดเร็ว ภาคประชาชนก็จะสามารถ “ใช้ข้อมูลเป็นอำนาจ” และเป็นโอกาส ในการยกบทบาทภาคประชาชนให้มีฐานะเป็นผู้กำหนด

หลายสิบปีที่ อ.บัณฑิต อ่อนด้า ได้ให้แนวคิดในการปลุกฝัง เอ็นจีโอ. และแกนนำภาคประชาชนให้ก้าวข้ามกับดักกิจกรรมสนองหน่วยงานราชการ ภาคประชาชนต้องพัฒนา “กระบวนการ” นำสู่ “ขบวนการ – Movement” จึงจะบรรลุความสำเร็จ นับเป็นยุทธศาสตร์ที่ถูกต้อง แต่ผู้ปฏิบัติต้องปรับตัว ให้สอดคล้องกับบริบทใหม่ โดยคำนึงถึงสามตัวแปร ได้แก่ สถานการณ์สังคม บุคลากรผู้ปฏิบัติ รวมทั้งนโยบายและการสนับสนุนจากภาครัฐ

เป็นความจริงที่ว่าแม้สถานการณ์จะเปลี่ยนไปเพียงใด ภาคประชาชน ยังคงอยู่ Movement ของภาคประชาชนจะไม่มีวันตาย และย่อมเกิดขึ้นท่ามกลาง การต่อสู้ หากได้รับการเอื้ออำนวยที่เหมาะสมจากภาครัฐและภาควิชาการ ภาคประชาชนย่อมเติบโตและสร้างสรรค์สิ่งดีงามแก่สังคมได้อย่างแน่นอน

อาจารย์นักพัฒนาผู้เปี่ยมวิทยาคุณ

จรินทร์ บุญมัยธะ²

1. จากลูกชานามาทำงานเพื่อคนจน

อาจารย์บัณฑิต เกิดในหมู่บ้านชานาเชื้อสายลาวเวียงที่สุพรรณบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2478 แม่ตายตั้งแต่เด็กยังจำความไม่ได้ ดำเนินชีวิตแบบชานาจนอาศัยอยู่กับป้า พี่สาวแม่ซึ่งแต่งงานอยู่กับพ่อ เมื่อพ่อย้ายไปทำงานหาเลี้ยงชีพที่ราชบุรี จึงได้ไปอยู่กับพ่อ เริ่มเข้าเรียนชั้นประถม แล้วสอบเรียนต่อที่โรงเรียนประจำจังหวัด เรียนจนถึงชั้นมัธยม 2 พ่อก็ย้ายกลับมาอยู่หมู่บ้านเดิม จึงจำต้องออกจากโรงเรียนเนื่องจากขาดเงินทอง แต่ด้วยความรักการศึกษา จึงได้บวชเณรและเรียนธรรมอยู่กับพระ อยู่กับวัด กระทั่งต่อมาจึงได้เข้ามาบวชเรียนอยู่ที่วัดในกรุงเทพฯ

เรียนจนจบปริญญาสงฆ์แล้วจึงสึก ได้ไปสมัครเรียนเป็นนิสิตแผนกปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ เมื่อขึ้นปี 2 เคยใช้วุฒิปะไปสอบเรียนระดับปริญญาโทได้ที่ธรรมศาสตร์ แต่เรียนเพียง 2 เดือน ก็ต้องลาออกเพราะวุฒิปริญญาทางสงฆ์ไม่ได้รับการรับรอง ต้องขอกลับมาเรียนที่จุฬาฯ ตามเดิม ระหว่างเรียนก็ทำงานเป็นล่ามภาษาอังกฤษ และได้พบรักแต่งงานอยู่กับคู่ชีวิต จนมีลูกด้วยกันระหว่างยังเรียนอยู่

พ.ศ. 2509 เมื่อเรียนจบออกมาหางานทำชั่วคราวได้สักพัก จึงไปอยู่ที่ภาคอีสานทำงานกับแผนกวิจัยของยูซอม แล้วได้ทุนไปเรียนต่อ ที่มหาวิทยาลัยคอร์เนล สหรัฐอเมริกา เมื่อปี พ.ศ. 2512 อาจารย์เรียนจบปริญญาโท ด้านสังคมวิทยาখনบพในปี 2514 แล้วจึงกลับเมืองไทยและได้สมัครมาเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ ปี พ.ศ. 2515 ในวัย 37 ปี เป็นอาจารย์

² นักพัฒนาอิสระ

อยู่ 9 ปีเศษ ในปี พ.ศ. 2523 จึงลาออกจากธรรมศาสตร์และไปทำงานพัฒนา ระหว่างประเทศอยู่ที่ฮ่องกงเป็นเวลา 4 ปี อาจารย์กลับเมืองไทยในปี พ.ศ. 2527 และเริ่มการทำงานเพื่อคนจนมาโดยตลอดตั้งแต่นั้น

2. ประสบการณ์งานพัฒนาในยุคสู่ความทันสมัย

ทศวรรษ 1960 (พ.ศ. 2503) เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนา “The decade of Development” ขององค์การสหประชาชาติ ถือได้ว่าเป็นช่วงเริ่มต้นที่สำคัญของการพัฒนาสมัยใหม่ของไทย เช่นกัน ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ(และสังคม) แห่งชาติ ฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 นับเป็นเวลากว่า 60 ปีที่ผ่านมาจนถึงแผนฯ ฉบับที่ 12 ในปัจจุบัน มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ที่ตั้งขึ้นในปลายปี พ.ศ. 2510 และเริ่มปฏิบัติการภาคสนามส่ง “บูรณาการ” ลงปฏิบัติงานกับชุมชนในพื้นที่จังหวัดชัยนาทส่วนใหญ่และอุทัยธานีบางส่วน เมื่อต้นปี พ.ศ. 2512 ก็คือตัวอย่างรูปธรรมของการเกิดกระแสการพัฒนาที่ไม่ใช่ภาครัฐเป็นศูนย์กลางเป็นครั้งแรก ขณะเดียวกัน ก็เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งกลุ่มองค์กรพัฒนาทางด้านศาสนา ที่เคลื่อนไหวทั้งในชุมชนเมืองและชนบท และกลุ่มกิจกรรมปัญญาชนนักศึกษาต่าง ๆ ซึ่งแม้จะไม่ใช่ นักศึกษาส่วนใหญ่ อาทิเช่น กิจกรรมค่ายอาสาพัฒนา กิจกรรมสังคมสงเคราะห์ กิจกรรมการพัฒนาผู้นำนักศึกษาซึ่งนำไปสู่การจัดตั้งศูนย์กลางนักศึกษา ที่มีบทบาทต่อสังคมวงกว้างมากขึ้นในเวลาต่อมา โดยเฉพาะช่วงภายหลังที่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญและการเลือกตั้งทั่วไปในช่วงต้นปี พ.ศ. 2512 และขยายผลสืบเนื่องไปจนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

นับแต่ปี พ.ศ. 2509 ภายหลังที่อาจารย์สำเร็จการศึกษาจากจุฬาฯ และได้ไปทำงานเป็นล่ามและนักวิจัยผู้ช่วย (ภาคสนาม) ในพื้นที่หมู่บ้านภาคอีสาน อาจารย์ได้ร่วมงานอย่างใกล้ชิดกับกลุ่มนักวิจัยชาวอเมริกันที่เชี่ยวชาญด้านเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ และด้านมานุษยวิทยา การคลุกคลีอยู่ในภาคอีสานประมาณ 3 ปีกว่า (พ.ศ. 2509-2512) ในช่วงดังกล่าว ทำให้อาจารย์ได้มีความเข้าใจในสภาพชีวิตและปัญหาของชาวชนบทอีสาน และเกิดความสนใจอยากที่จะทำงานพัฒนาชนบทโดยเฉพาะในภาคอีสาน จึงได้ไปเรียนต่อที่

สหรัฐอเมริกา อาจารย์เล่าถึงบรรยากาศการศึกษาในช่วงนั้นว่า ได้รับอิทธิพลซึ่งตกย้ำให้ยึดอยู่ใน “อุดมการณ์เพื่อชนบท” (Ruralism) จากตำราสังคมวิทยาชนบท (โดยเฉพาะชิ้นชนนักวิชาการที่เป็นทั้งนักทฤษฎีและนักปฏิบัติที่ลงไปศึกษาและชอบชีวิตชนบท เช่น Robert Redfield) และจากความประทับใจครั้งหนึ่งในการเดินทางไปเที่ยวที่นิวยอร์กซิตี้

“.....ข้ากลับเมืองอิตะกะ เราลงทางเข้าไปในหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งซึ่งมีน้อยมาก และเข้าไปในร้านอาหาร เจ้าของร้านให้การต้อนรับเราคล้ายเป็นญาติสนิท เหมือนดังที่ข้าพเจ้าเคยประสบในสังคมชนบทในประเทศไทย ทำให้ข้าพเจ้าเกิดความรู้สึกรักคนชนบทมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นคนชนบทในประเทศใด”

เกิดเป็นลูกชาวนามาจากชนบท สัมผัสชีวิตชาวชนบทในภาคอีสาน ก่อนผันตัวเองไปเรียนต่อเมืองนอก อาจารย์กลับประเทศไทยพร้อมกับลมหายใจเพื่อชนบทที่แน่วแน

3. บทบาทอาจารย์มหาวิทยาลัยกับการพัฒนาชนบท

กิจกรรมเคลื่อนไหวของนักศึกษาปัญญาชน (เช่น กลุ่มอาสาสมัครสังเกตการณ์การเลือกตั้ง และกลุ่มที่ออกค่ายอาสาพัฒนาชนบทต่าง ๆ) และกลุ่มองค์กรพัฒนาทางด้านศาสนาทั้งพุทธและคริสต์ ที่เกาะติดการทำงานชุมชนในพื้นที่ทั้งในเมืองและชนบทในช่วงต้นพุทธทศวรรษ 2510 คือกลุ่มคนที่เริ่มต้นตัวสนใจปัญหาความเดือดร้อนของคนส่วนใหญ่ในสังคม การเคลื่อนไหวในช่วงดังกล่าวนำไปสู่การเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ที่รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร (ที่ได้มาจากการเลือกตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2512 และได้ยึดอำนาจตัวเองเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2514) ต้องหมดอำนาจลง

ปี พ.ศ. 2515 ที่อาจารย์เริ่มรับราชการที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ปีเดียวกันกับที่ผู้เขียนจบปริญญาตรีและกำลังเป็นบัณฑิตอาสาสมัครของธรรมศาสตร์ไปปฏิบัติงานที่ภาคใต้) อาจารย์ก็ทุ่มเทพลังเต็มที่กับการเรียนการสอน พานักศึกษาออกภาคสนามทั้งในเมืองและชนบท โดยเฉพาะ ในช่วงปี พ.ศ. 2518-2519 ได้เข้าร่วมงานกับ ดร. ป่วย อึ้งภากรณ์ และ ดร. มรว. อคิน

รพีพัฒน์ ในโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง ได้พานักศึกษาและบัณฑิตอาสาสมัครลงไปคลุกคลีอยู่กับชาวบ้านอย่างใกล้ชิด ได้เรียนรู้ ปัญหาของชาวบ้านและวิธีการทำงานกับชุมชนร่วมกับคณาจารย์จากมหาวิทยาลัยที่ร่วมอยู่ในโครงการฯ ก่อให้เกิดประสบการณ์มากมาย สภาพการณ์ในช่วงนั้น อาจารย์ได้สรุปความคิดไว้ว่า³

“ข้าพเจ้าได้อยู่ในปฏิรูปประเทศ หรือสิ่งแวดล้อมที่สมควรเพื่อการพัฒนาชนบท ได้มีโอกาสพบปะกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อพัฒนาชนบทหลายท่าน ทั้งในและนอกมหาวิทยาลัย ที่สำคัญคือ ได้มีโอกาสเข้าร่วมในโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง โดยการออกไปอยู่ในชนบทในภาคกลาง รวมทั้งการออกไปดูงานองค์กรพัฒนาเอกชนด้านศาสนา ไม่ว่า คาทอลิก โปรเตสแตนต์ หรือพุทธ รวมทั้งโครงการบูรณะชนบท”

เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ทำให้โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลองยุติลง แต่อาจารย์ยังคงสอนหนังสือที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แม้บรรยากาศทางการเมืองและการเคลื่อนไหวในสังคมจะเปลี่ยนไป อาจารย์ยังคงแบกรับภารกิจการสอนนักศึกษาและยังคงสานต่องานพัฒนาที่กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนบางกลุ่มและกลุ่มองค์กรพัฒนาทางด้านศาสนาทั้งคริสต์และพุทธที่ยังคงสานต่องานอยู่ในขณะนั้น

ในปี พ.ศ. 2523 อาจารย์ได้ตัดสินใจลาออกจากธรรมศาสตร์โดยมีอายุราชการไม่ถึง 10 ปี ไปทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชน กับสภาคริสตจักรแห่งเอเชีย แผนกเมืองและชนบท (Christian Conference of Asia – Urban Rural Mission) ในตำแหน่งที่ปรึกษาด้านชนบท ที่ประเทศฮ่องกง เป็นเวลา 4 ปี ที่นั่นอาจารย์ได้เดินทางไปหลาย ๆ ประเทศ ได้เรียนรู้เกี่ยวกับงานพัฒนาชนบทของประเทศต่าง ๆ และได้รับประสบการณ์ความรู้เกี่ยวกับเทคนิควิธีการทำงานแนว

³ รัตนา บุญมีธยะ และคณะ (2538), 60 ปีบัณฑิต อ่อนด้า ยั่งยืนยิ่งมั่นคง, โครงการชานนาไทยศึกษา, ขอนแก่น, หน้า 153

Community Organization⁴ ที่อาจารย์เคยได้รับรู้จากเมืองไทยมาก่อนอยู่บ้าง⁵ ทำให้มีความเข้าใจที่ลึกซึ้งขึ้น สามารถนำมาใช้เป็นฐานคิดในการประยุกต์ใช้ในการทำงานในเมืองไทยในเวลาต่อมาได้เป็นอย่างดี

3. กลับมาเริ่มงานพัฒนากับขบวนการเอ็นจีโอภาคอีสาน

ปี พ.ศ. 2527 อาจารย์บัณฑิต กลับมาเมืองไทย ช่วงแรกเริ่มงานแบบอาสาสมัครอิสระที่ภาคอีสาน โดยรับเงินสนับสนุนพอเพียงจากองค์กรเดิมที่ฮ่องกงระยะหนึ่ง โดยเริ่มงานที่โครงการประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ที่ อ. สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด จากนั้นมา อาจารย์ก็ทุ่มเทเวลาของชีวิตให้กับงานพัฒนาอย่างเต็มกำลัง ส่วนมากจะทำงานแบบกึ่งอาสาสมัคร มีเงินเดือนตอบแทนมากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่งบประมาณความพร้อมของแต่ละโครงการหรือองค์กร ทำให้อาจารย์สามารถใช้ชีวิตอย่างสมถะทำงานเพื่อส่วนรวมได้ยาวนาน โดยสามารถดูแลครอบครัวได้บ้างตามสมควร

ในปี 2528 ทางโครงการพัฒนาชนบทภาคอีสาน 1 องค์การอนุเคราะห์เด็ก (Redd- Barna Thailand) จ. ขอนแก่น จึงได้เชิญให้อาจารย์มารับผิดชอบโครงการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมที่ขอนแก่น⁶ ซึ่งต่อมาอาจารย์ก็มีบทบาทสนับสนุนงานพัฒนาของชาวบ้านในโครงการดังกล่าว ช่วยเป็นวิทยากรอบรมนักพัฒนาให้ออกไปพบปะผู้นำชาวบ้านในพื้นที่และเมื่อชาวบ้านได้รวมตัวกันเป็นเครือข่าย

⁴ ในประเทศไทยเรียก “การจัดระเบียบชุมชน” เผยแพร่ในกลุ่มพัฒนาของคริสต์ศาสนิกชนมาตั้งแต่ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2510 ซึ่งอาจารย์บัณฑิตได้เรียนรู้เกี่ยวกับ CO จากการได้ร่วมงานกับองค์กรพัฒนาของคริสต์ และเคยได้ร่วมงานกับกลุ่ม POP (People Organization for Power) ในช่วงสอนอยู่ธรรมศาสตร์ก่อนไปทำงานกับสภาคริสตจักรแห่งเอเชียอยู่ที่ฮ่องกง ทำให้ได้เรียนรู้มากขึ้น

⁵ ผู้สนใจศึกษา “วิธีการทำงานแบบ CO ในบริบทสังคมไทย” โปรดดูงานเขียนของอาจารย์ใน Bantorn Ondam and Stephen Teo (1981), *Organising Experience From Thailand*, CCA-URM Concerns Series, NO.1, Hongkong,

⁶ ชื่อเอกสารภายในฉบับ ภาษาอังกฤษ คือ Bantorn Ondam and Jarin Boonmathya, *Evaluation On Six Villages In The Community Development Northeast Project 1, Redd Barna Thailand*, November 15, 1985

ช่วยสร้างองค์กรของตนเองขึ้นมาอาจารย์ก็ช่วยดูแล ให้คำปรึกษาและร่วมเป็นคณะกรรมการอยู่ด้วย⁷

4. ผู้เชี่ยวชาญกลุ่ม การยกระดับเทคนิคการทำงานพัฒนา

การได้ร่วมงานในตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญกลุ่ม โครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในงานพัฒนา (Small Farmers' Participation Project - SFPP) ทำให้อาจารย์ได้ขยายงานครอบคลุมไปยังส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐที่กำลังทำงานส่งเสริมพัฒนาให้กับชาวบ้าน อาจารย์ได้ใช้ความรู้และประสบการณ์ในช่วงที่ผ่านมา คือแนวคิดและวิธีการของ Community Organization หรือ CO นำมาเชื่อมโยงกับสถานการณ์ในปัจจุบัน สร้างสรรค์รูปแบบ เทคนิควิธีการทำงานพัฒนาที่มุ่งเน้นที่คนจนและการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายองค์กรประชาชน นับได้ว่ามีส่วนช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงยกระดับวิธีการทำงานพัฒนากับคนในชุมชน โดยเฉพาะการทำงานกับคนยากคนจนของหน่วยงานภาครัฐในอีกหลาย ๆ หน่วยงาน เช่น เรื่องการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน แบบ “การวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis- RSA)” และ “กระบวนการกลุ่ม “ หรือ “การทำงานกับองค์กรเกษตรกร” เป็นต้น เหล่านี้ คือตัวอย่างที่อาจารย์และคณะผู้ร่วมงานในโครงการดังกล่าว ได้ช่วยกันสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานพัฒนาในพื้นที่ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ผู้คนในวงการพัฒนาไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนเมื่อเรียกร้องอาจารย์ให้ไปอบรมไปสอนอาจารย์จะรับไปทำให้ไม่ต้องเดินทางไกลสมบุกสมบันเพียงใดก็ตาม

หลังจากพ้นตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญกลุ่ม อาจารย์ก็ยังคงช่วยทำงานฝึกอบรม ทำวิจัยประเมินผลให้โครงการและองค์กรต่าง ๆ อย่างเต็มที่ ในช่วงนั้นนักพัฒนาที่สังกัดองค์กรพัฒนาเอกชนขนาดเล็กขนาดใหญ่ทั้งหลายในภาคอีสาน ได้อาศัยความรู้ความสามารถทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติของ

⁷ ในที่นี้หมายถึง องค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน (Village Volunteer Organization For Rural Development) จ. ขอนแก่น เป็นเครือข่ายชาวบ้านที่ส่งเสริมโดยองค์กรพัฒนาเอกชน มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 และได้จัดตั้งเป็นองค์กรประชาชนขึ้น ในปี 2530 สานต่องานพัฒนาที่เน้นหลักการพัฒนาพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วมของประชาชน ต่อมาจึงได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิในปี พ.ศ. 2537

อาจารย์มาช่วยงานพัฒนาของภาคประชาชนกันอย่างเต็มที่ ต่อมาอาจารย์ก็ได้ให้การติดตามสนับสนุนงานของชาวบ้านกลุ่มนี้อย่างต่อเนื่อง พร้อมกับขยายบทบาทเป็นประธานคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคอีสาน ทำหน้าที่อบรมให้ความรู้ ดูแลสนับสนุนขบวนเอ็นจีโอภาคอีสานและเครือข่ายองค์กรชาวบ้านต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด

5. การเคลื่อนไหวของขบวนการเกษตรกรรายย่อยสู่สมาชิกคนจน

ในปี พ.ศ. 2533 อาจารย์รับตำแหน่งประธาน กป.อพช. ภาคอีสาน และมีส่วนร่วมในกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายเกษตรกรต่าง ๆ ในการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลเข้ามาแก้ปัญหาของชาวไร่ชาวนาและคนจนในชนบทและเมืองที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ขณะที่กำลังเร่งพัฒนาสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ในช่วงดังกล่าว ได้เกิดการรวมตัวของเครือข่ายเกษตรกรในภาคอีสานและเริ่มกระจายอยู่ในภูมิภาคอื่น ๆ ทั่วประเทศ เช่น การเกิดสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน สมัชชาชาวนาชาวไร่เพื่อรับรองสิทธิที่ดินทำกินและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในภาคเหนือ เช่น คณะกรรมการแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ และ สมาพันธ์ชาวประมงขนาดเล็กที่ภาคใต้ ฯลฯ เป็นต้น

สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน มีผู้นำเกษตรกรคนหนึ่งชื่อบำรุงคะโยธา เขารู้จักอาจารย์บัณฑิตในช่วงหลัง 14 ตุลา ขณะที่เป็นการกรรมาอยู่ที่สระบุรี มีเงินเดือนใช้ หลังเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลา 2519 เขากลับบ้านเกิดที่กาฬสินธุ์ อาจารย์บัณฑิตซึ่งช่วงนั้นยังสอนอยู่ที่ธรรมศาสตร์แนะนำให้เขากลับมาทำงานอยู่บ้าน โดยจัดหาทุนให้เล็กน้อยในการทำมาหาเลี้ยงชีพ เขาจึงเริ่มใช้ชีวิตชาวนาและก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลขึ้น เขานำพาชาวบ้านแก้ปัญหาความยากจนและการถูกสังคามเอาเปรียบ โดยนำขบวนชาวไร่ชาวนาเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับเอ็นจีโอกลุ่มต่าง ๆ และสร้างเครือข่ายชาวไร่ชาวนา เมื่ออาจารย์บัณฑิตกลับจากฮ่องกงมาทำงานในภาคอีสาน เขาจึงมีโอกาสร่วมกิจกรรมพัฒนาและเรียนรู้จากอาจารย์อย่างใกล้ชิดขึ้นอีกครั้ง อาจารย์ได้เชื่อมประสานให้เขาได้ร่วมงานกับ

กลุ่มชาวนาจากญี่ปุ่น เนเธอร์แลนด์ และสนับสนุนให้เขาและผู้นำเกษตรกรอีสานได้ไปอบรมฝึกงานที่ญี่ปุ่นเพื่อกลับมาขยายงานการเคลื่อนไหวเกษตรกรอย่างเต็มที่ เมื่อมีการจัดงานมหกรรมประชาชน พันธมิตรแห่งความหวัง (People's Plan for the 21st Century ครั้งที่ 2 ขึ้นในเมืองไทย ในปี พ.ศ. 2535 อาจารย์ก็ได้มอบหมายให้บำรุง คะโยธา ร่วมกับคณะทำงานเวทีชาวนาในภาคอีสานดำเนินการจัดประชุมสัมมนาตัวแทนชาวนาระหว่างประเทศขึ้นที่ภาคอีสาน⁸

เมื่อกลุ่มสมาชิกเกษตรกรรายย่อยเคลื่อนไหวเดินขบวนเรียกร้องรัฐบาล อาจารย์บัณฑิตก็จะได้รับการร้องขอให้มาช่วยเป็นที่ปรึกษาเจรจาต่อรอง และเป็นตัวแทนคณะกรรมการระหว่างฝ่ายเกษตรกรกับข้าราชการในฐานะนักวิชาการของฝ่ายประชาชน อาจารย์จึงได้ทำหน้าที่เป็นปากเป็นเสียงดูแลการแก้ไขปัญหาตามข้อเรียกร้องของฝ่ายเกษตรกรกลุ่มต่าง ๆ มาโดยตลอด ฟ้องเกษตรกรและกลุ่มคนยากคนจนในภาคอีสานจึงรู้จักอาจารย์ในฐานะนักวิชาการฝ่ายประชาชนที่คอยยืนเคียงข้างการเรียกร้องต่อสู้เพื่อรักษาผลประโยชน์และความเป็นธรรมตลอดมา

ปลายปี พ.ศ. 2538 อาจารย์ก็ได้มีส่วนสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน ที่มีการรวมตัวประกาศจัดตั้ง “สมัชชาคนจน” ขึ้นมาดูแลเป็นปากเสียงให้เกษตรกร คนยากคนจน คนด้อยโอกาส ทั้งในเมืองและชนบททั่วประเทศ

⁸ เวทีชาวนา มหกรรม PP 21 จรินทร์ บุญม๊ะยะ เป็นประธาน บำรุง คะโยธา เป็นรองประธาน ร่วมกับตัวแทนสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น และตัวแทนเครือข่ายองค์กรประชาชนในภาคอีสาน ดำเนินการจัดเวทีขึ้นที่ขอนแก่น สุรินทร์ และร้อยเอ็ดในระหว่างวันที่ 22 พฤศจิกายน - 4 ธันวาคม และเวทีกลางที่กรุงเทพฯ ในระหว่าง 6-10 ธันวาคม 2535 โดยมีชาวนาไทยและต่างประเทศ จากญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ อินเดีย ศรีลังกา บังคลาเทศ ลาว เนปาล เวียดนาม อินโดนีเซีย และมาเลเซีย เข้าร่วม

6. บทส่งท้าย

เมื่อปี พ.ศ. 2538 มีการจัดงานครบรอบ 60 ปีของอาจารย์ ที่ศูนย์ฝึกอบรม มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ พื้นที่ที่เขาเคยมาช่วยงานรักษาการผู้จัดการให้สมัยยังเป็นโครงการประสานความร่วมมือฯ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2527 ข้อมูลความรู้และข้อคิดหลากหลายที่ปรากฏในหนังสือ **“60 ปี บัณฑิต อ่อนด้า ยิ่งนานยิ่งมั่นคง”** ให้ภาพชีวิต ครอบครัว และการทำงานพัฒนาเพื่อคนจนไว้อย่างแจ่มชัด กว่า 10 ปีต่อมา อาจารย์ยังคงมั่นคงในการดำเนินการกิจช่วยเหลือชาวบ้าน อย่างต่อเนื่อง ใช้พลังความรู้ประสบการณ์ทางวิชาการที่สะสมมายาวนานควบคู่ไปกับการลงไปคลุกคลีอยู่ในวงการการเคลื่อนไหวภาคประชาชนแทบทุกวงการ ทั้งงานศึกษาวิจัย งานฝึกอบรม ให้ความรู้ งานประเมินผล งานเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรประชาชน งานให้การปรึกษาด้านนโยบายพัฒนาของภาครัฐ รวมทั้งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการ หรือ คณะทำงานชุดต่าง ๆ นับไม่ถ้วน ฯลฯ เป็นที่ปรึกษาให้กับองค์กรแบบใหม่ของรัฐ เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ช่วยทำงานฝึกอบรมและวิจัยประเมินผลโครงการด้านการป้องกันปัญหาเสพติดของสำนักงาน ปปส. (ดำเนินการจัดตั้งและเป็นประธานมูลนิธิภูมิพลังแผ่นดินฯ) และบทบาทอีกมากมาย ในอีกหลายมูลนิธิ หลายกลุ่ม หลายองค์กร ทั้งหมดที่กล่าวได้ไม่หมดล้วนเป็นพลังที่อาจารย์ยืนหยัดทำงานเพื่อส่วนรวม อยู่ข้างคนจนโดยตลอด

ในระหว่างที่อาจารย์กำลังปฏิบัติภารกิจ เป็นที่ปรึกษาด้านการมีส่วนร่วมของบริษัทเอกชน ทำหน้าที่ ดำเนินรายการประชาสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับภาครัฐในโครงการสร้างทางรถไฟสายบัวใหญ่ไปมุกดาหาร ที่อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดร้อยเอ็ด อาจารย์ล้มป่วยลงกะทันหัน ต่อหน้านายอำเภอและผู้เข้าร่วมประชาพิจารณ์ ไม่สามารถจะเคลื่อนไหวท่อนล่างของร่างกายได้อีกต่อไป แต่อาจารย์ก็ยังเข้มแข็ง ยังคงห่วงใยชาวบ้านคนยากคนจน และยังคงรับฟังเรื่องราวการต่อสู้ของพี่น้องคนจนที่ไปเยี่ยมเป็นนิจ ยังคงให้ข้อคิดข้อเสนอแนะ และเป็นกำลังใจให้ผู้อื่นตลอดเวลา เหล่านี้คือคุณูปการของอาจารย์ “บัณฑิต

อ่อนด้า” ผู้ปิดทองหลังพระ ที่มีฉันทะในการดำรงชีวิต ดังคำที่อาจารย์กล่าวไว้ในหนังสือครบรอบ 60 ปี ว่า⁹

“การทำงานชนบทนี้มีฉันทะ มีความพอใจ คือความสุขที่ได้ในสิ่งที่ตัวเองปรารถนา”

ในบางช่วงที่ได้ไปเยี่ยมอาจารย์ซึ่งนอนพักฟื้นอยู่บ้านลูกสาวและลูกเขย ที่กรุงเทพฯ อาจารย์จะเตือนสติผู้เขียนด้วยคำพูดสั้น ๆ ง่าย ๆ ว่า “เราต้องพึ่งตัวเองให้ได้ด้วย จึงจะช่วยผู้อื่นเต็มที่ได้”

84 ปี กำลังผ่านไปทุกวัน ความฝันของอาจารย์ที่จะได้กลับมาใช้ชีวิตในบ้านปลายอยู่ภาคอีสานอีกครั้งหนึ่งใกล้จะเป็นจริง เมื่อลูก ๆ ของอาจารย์ กำลังเตรียมปลูกบ้านหลังใหม่ที่ขอนแก่น บนที่ดินผืนเดิมที่อาจารย์ซื้อไว้ด้วย น้ำพักน้ำแรงของตนเอง เมื่อ 30 ปีที่แล้ว

⁹ รัตนา บุญมัธยะ และคณะ (2538), 60 ปีบัณฑิต อ่อนด้า ยิ่งนานยิ่งมั่นคง, โครงการชอานาไทย ศึกษา, ขอนแก่น, หน้า 7

การร่วมงานและสิ่งที่ได้เรียนรู้ จากอาจารย์บัณฑิต อ่อนคำ

ศ.ดร.ประยงค์ เนตยารักษ์¹⁰

ผมได้ยินและได้รู้จักคำว่า มารยาท “การเรียนรู้จากการทำ” (learning by doing) เมื่อได้ทำงานร่วมกับคณาจารย์จากคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในการร่วมทำโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง พบว่าเป็นวิธีการเรียนรู้ที่มีประโยชน์และมีประสิทธิภาพมาก จึงได้ยึดถือปฏิบัติเรื่อยมา รวมทั้งการทำงานกับอาจารย์บัณฑิต อ่อนคำ ซึ่งผมมีโอกาสทำงานกับอาจารย์ 2 เรื่องใหญ่ๆ ที่ได้รับประสบการณ์ เรียนรู้หลักการและวิธีการทำงานของอาจารย์มากมาย ดังนี้

การทำงานในโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นโครงการที่ดำเนินการร่วมกันระหว่าง 3 มหาวิทยาลัย ได้แก่ ธรรมศาสตร์ มหิดล และ เกษตรศาสตร์ โดยมีท่านศาสตราจารย์ ดร.ปวย อึ้งภากรณ์ เป็นผู้อำนวยการโครงการ เริ่มดำเนินโครงการในปี พ.ศ. 2517 ขั้นตอนในการดำเนินโครงการ นอกจากมีการสำรวจข้อมูลพื้นฐานด้านต่างๆ แล้ว ยังมีการทดลองปฏิบัติพัฒนาในเขตพื้นที่ 6 แห่ง ได้แก่ ตำบลยกกระบัตร อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ตำบลบางไทรป่า อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ตำบลชำแระ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ตำบลอุ้มทอง อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ตำบลดอนเจดีย์ อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี และตำบลหนองชุมพล อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี

¹⁰ อดีตอาจารย์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในแต่ละเขตพื้นที่ทดลองปฏิบัติพัฒนา มีการส่งอาจารย์ 1 คน และนักศึกษา 3 คน จากแต่ละมหาวิทยาลัย รวมเป็น 4 คน ไปปฏิบัติงานร่วมกับชาวบ้านพักอาศัยอยู่กับชาวบ้านเป็นเวลาประมาณ 3-4 เดือนซึ่งอาจารย์บัณฑิตสมัครไปทำงานที่ตำบลหนองชุมพล อำเภอยะย้อย จังหวัดเพชรบุรี อาจารย์บัณฑิตพัฒนาและผมทำหน้าที่เข้าไปตรวจเยี่ยม และประสานงานระหว่างผู้บริหารโครงการ และนักวิจัยที่ร่วมทำโครงการกับอาจารย์และนักศึกษาที่ปฏิบัติงานอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ ทำให้มีโอกาสทำงานใกล้ชิดกับอาจารย์บัณฑิต และเรียนรู้วิธีการทำงานของอาจารย์

การทำงานกับชาวบ้านที่จะให้มีผลในทางปฏิบัติ คือแก้ปัญหาของชาวบ้านได้โดยการเข้าไปพักอาศัยอยู่กับชาวบ้าน ถือเป็นเรื่องแปลกใหม่และยากมากในช่วงเวลาหรือยุคนั้น เพราะ (1) ทางราชการและหน่วยงานมั่นคงยังมีทัศนคติว่า อาจารย์และนิสิตนักศึกษาควรศึกษาเล่าเรียนอยู่ในห้องเรียนในมหาวิทยาลัยเท่านั้น และถ้าจะไปสำรวจข้อมูลหรือเก็บข้อมูลในหมู่บ้านก็ควรไปเข้าเย็นกลับ ไม่ควรไปพักค้างคืนกับชาวบ้านในหมู่บ้าน และ (2) ในเวลานั้นมีการกล่าวหาและปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง โดยเฉพาะนิสิตนักศึกษาและอาจารย์ ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์และจะเข้าไปปลุกระดมชาวบ้าน นอกจากนี้ ทางราชการและฝ่ายความมั่นคง ได้กำหนดอำเภอยะย้อยเป็นเขตพื้นที่สีชมพู เป็นเขตที่มีการแทรกซึมจากผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์การเข้าไปทำงานที่พื้นที่นี้จึงยากลำบากมากยิ่งขึ้น

ในเวลานั้น การจะหาอาจารย์ที่สมัครใจไปทำงานกับชาวบ้านโดยพักอาศัยอยู่กับชาวบ้านในหมู่บ้าน เป็นเรื่องที่ยากและมีไม่มากนัก เพราะ (1) เป็นการทำงานที่ยากลำบาก มีงานใหม่ๆที่จะต้องทำมาก ต้องใช้ความรู้และประสบการณ์มากเมื่อเปรียบเทียบกับการสอนหนังสือในห้องเรียน แต่อาจารย์บัณฑิตสมัครและยินดีไปทำงานที่พื้นที่ตำบลหนองชุมพล อำเภอยะย้อย (2) อาจารย์จะต้องทำงานร่วมกับนิสิตนักศึกษาอีก 3 คน จาก 3 มหาวิทยาลัย ที่มีพื้นความรู้ต่างสาขาวิชาซึ่งมุมมองและความคิดเห็นต่างๆ ก็อาจจะแตกต่างกันด้วย (3) ต้องศึกษาปัญหาที่แท้จริงของชาวบ้านว่า มีอะไรบ้าง อะไรเป็นต้นตอหรือสาเหตุของปัญหา

ที่แท้จริงนั้นๆ และจะมีแนวทางทดลองแก้ไขอย่างไร (4) ประสานงานกับส่วนราชการในท้องถิ่น ที่มีหน้าที่รับผิดชอบแก้ปัญหาของชาวบ้านโดยตรง และมีทรัพยากรต่างๆ รวมทั้งงบประมาณที่จะช่วยแก้ปัญหาได้ และ (5) รายงานและประสานงานกับทางโครงการ เพื่อให้ข้อมูลแก่คณาจารย์จาก 3 มหาวิทยาลัยที่ร่วมทำโครงการ เพื่อใช้จัดทำแผน โครงการต่างๆ และงบประมาณที่จะเข้าไปพัฒนาในอนาคต ซึ่งเป็นความช่วยเหลือและพัฒนาจากภายนอก นอกเหนือจากบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบที่ราชการส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง และที่ชาวบ้านจะสามารถช่วยเหลือตัวเองได้

มีอยู่ครั้งหนึ่ง ผมและอาจารย์คินได้เข้าไปตรวจเยี่ยมอาจารย์บัณฑิตและนิสิตนักศึกษาที่หน่วยตามปกติ เมื่อเข้าไปถึงหมู่บ้าน ได้พบกับอาจารย์บัณฑิต อาจารย์เล่าให้ฟังอย่างตื่นเต้นว่า “อาจารย์คิน อาจารย์ประยงค์ ผมโดนแผนล่อล่อออกจากถั่วระ” ผมได้ยินคำนี้เป็นครั้งแรกในชีวิต รู้สึกตื่นเต้น สงสัยและสนใจอยากรู้ จึงถามว่า “เป็นอะไรหรืออาจารย์ช่วยเล่าให้ฟังหน่อย” อาจารย์บัณฑิตได้เล่าให้ฟังว่า “เมื่อสองวันก่อนตอนเย็น มีฝ่ายความมั่นคงเข้ามาในหมู่บ้าน ชวนกินเหล้า นั่งคุยกันที่บ้านชาวบ้าน ตอนแรกเขาถามว่ามาทำอะไรกัน มีวัตถุประสงค์อะไร ซึ่งผมก็เล่า อธิบายให้เขาฟัง หลังจากนั้นเขาก็เริ่มด่าว่าทางราชการและทหารว่าซูดรีด ช่มเหง รังแกชาวบ้าน เหมือนที่พวกฝ่ายซ้ายฝ่ายคอมมิวนิสต์พูด ปลุกระดมมวลชนเวลานั้น เป็นการพูดนำ เพื่อดูว่าเราจะพูดตาม เออออ ผสมโรงไปด้วยหรือไม่ ซึ่งถ้าเราพูดตามผสมโรง หรือมีท่าที่ไม่มีความคิดเห็นขัดแย้งกับเขา เขาก็จะสรุปว่าเรามีความคิดเห็นแบบนั้น เป็นพวกเดียวกัน เป็นวิธีการที่ฝ่ายความมั่นคงนิยมใช้ แต่ผมจับได้ ไม่ตกหลุมพรางหรอก”

ผมยังจำได้ว่า หลังจากเดินทางออกจากหมู่บ้าน ได้มีโอกาสพูดคุยกับอาจารย์คินเกี่ยวกับเรื่องนี้ ที่โครงการโชคดีได้อาจารย์บัณฑิตมาเป็นหัวหน้าหน่วย เป็นผู้มีความรู้และประสบการณ์ในการทำงานกับชาวบ้านมากจริง ๆ มิฉะนั้นปัญหาของโครงการจะยิ่งรุนแรงมากยิ่งขึ้นไปอีก การทำงานกับชาวบ้านจะยิ่งลำบากมากยิ่งขึ้น ผมมีความเห็นส่วนตัวว่า วิธีการนี้เป็นวิธีการที่สกปรก ผิดศีลธรรมและบาป แต่ก็ยังมีใช้อยู่ในปัจจุบัน

สรุปสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการทำงานร่วมกับอาจารย์บัณฑิต คือ

(1) วิธีการทำงานกับชาวบ้านของอาจารย์ อจารย์บัณฑิตเป็นคน อารมณ์ดี อารมณ์เย็น พุดจาไพเราะ ยิ้มแย้ม แจ่มใส ใช้ชีวิตเรียบง่าย กินง่าย นอนง่าย ทำให้สามารถทำงานและพักอาศัยอยู่กับชาวบ้านอย่างมีความสุข มีความเต็มใจ ตั้งใจและกระตือรือร้นที่จะทำงานช่วยเหลือชาวบ้าน พุดคุย กับชาวบ้านได้ทุกคน กลมกลืนกับชาวบ้าน ชาวบ้านรัก ไม่เคยได้ยินอาจารย์บ่น ว่าทำงานลำบาก เหนื่อย และตลอดเวลาที่ทำงานในโครงการไม่เคยเห็นอาจารย์ ว่าใคร หรือใครใคร่

(2) วิธีการทำงานเป็นทีมร่วมกับนิสิตนักศึกษาต่างสาขาวิชา ซึ่งอาจ มีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน วิธีการกับชาวบ้านโดยเข้าไปพักอาศัยและพุดคุย เพื่อค้นหาปัญหาที่แท้จริงต่างๆ ของชาวบ้าน และหาแนวทางแก้ไข การทำงาน ประสานงานกับผู้บริหารโครงการและคณาจารย์ ที่เป็นนักวิจัยสาขาต่าง ๆ จำนวนมากกว่า 3 มหาวิทยาลัย

(3) วิธีการทำงานในเชิงวิจัย ศึกษาปัญหาที่แท้จริงของชาวบ้าน ซึ่งต้อง ใช้ความรู้วิชาการที่เรียนมา มาประยุกต์ใช้ ซึ่งต้องใช้ความรู้หลายสาขาวิชา เป็นสหวิทยาการ มาวิเคราะห์ปัญหาที่แท้จริง ที่มีความเชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งกันและกัน ทำให้ยากยิ่งที่จะวิเคราะห์ให้รู้ว่า อะไรเป็นปัญหาที่แท้จริง จึงจะหาวิธีแก้ได้ถูกทาง การได้เรียนรู้วิธีการทำงานนี้จากอาจารย์บัณฑิต เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อผมในการทำงานต่อมา

(4) วิธีการทำงานร่วมกับชาวบ้าน ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา แก้ปัญหา ร่วมเดินทางพาชาวบ้านไปติดต่อกับทางราชการ ทั้งที่อำเภอและจังหวัด เพื่อขอความช่วยเหลือแก้ปัญหา ซึ่งเป็นงานในหน้าที่ความรับผิดชอบโดยตรงของ หน่วยราชการนั้นๆ เป็นการสอนชาวบ้านให้เรียนรู้จากการทำร่วมกัน ให้รู้วิธีติดต่อ พุดคุยกับเจ้าหน้าที่ทางราชการ ให้รู้ว่าหน่วยงานไหนมีหน้าที่ความรับผิดชอบ ช่วยเหลือชาวบ้านอะไรได้บ้าง มีทรัพยากรอะไร และควรจะติดต่อขอความ

ช่วยเหลืออย่างไร ซึ่งเมื่อชาวบ้านได้เรียนรู้ มีประสบการณ์และมีความเชื่อมั่นแล้วต่อไปเมื่อไม่มีโครงการ ไม่มีอาจารย์บัณฑิตทำงานอยู่ในพื้นที่ ชาวบ้านก็สามารถดำเนินการแก้ปัญหาของตนเองได้ ผมเห็นว่าวิธีการนี้มีประโยชน์ และมีความเหมาะสมมากในการใช้เพื่อพัฒนาชนบทไทย

(5) วิธีการทำวิจัยที่เป็นวิชาการจากหลากหลายสาขาวิชา ผสมผสานกับการทดลองปฏิบัติพัฒนา เพื่อนำมาใช้วางแผน เป็นรูปแบบของการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน ที่จะสามารถนำไปใช้ขยายผลปฏิบัติพัฒนา ในเขตพื้นที่อื่นๆ นอกเขตโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีใครทำมาก่อนในประเทศไทย เป็นการเรียนรู้จากการทำอย่างแท้จริง หรือลองผิดลองถูกแล้วได้ว่าอาจารย์บัณฑิตเป็นผู้หนึ่งที่ร่วมสร้างบทเรียน บททดลองการปฏิบัติพัฒนาชนบทไทย ซึ่งเป็นประโยชน์มากในการพัฒนาชนบทไทยในยุคต่อๆ มา

การร่วมทำงานกับอาจารย์บัณฑิตที่สำคัญอีกโครงการหนึ่ง คือโครงการวิจัยเรื่อง **“วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”** เสนอต่อกรมป่าไม้และธนาคารโลก เป็นโครงการวิจัยขนาดใหญ่ที่ทำทั่วประเทศ ศึกษาวิเคราะห์ด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งผมได้ร่วมทำกับอาจารย์บัณฑิต รับผิดชอบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โครงการนี้เป็นโครงการวิจัยที่มุ่งเน้นการนำความรู้ทางสังคมศาสตร์หลายสาขา มาวิเคราะห์เจาะลึกอย่างละเอียดลึกซึ้ง โดยไม่มีการทดลองปฏิบัติพัฒนาเหมือนเช่นโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง

ปัญหาสำคัญที่ทำให้ต้องทำโครงการนี้ก็คือ ในอดีตที่ผ่านมาพื้นที่ป่าถูกทำลายมากขึ้นทุกปี ทำให้พื้นที่ป่าลดลงเป็นลำดับ และเมื่อดูข้อมูลพื้นที่ป่าที่ถูกทำลายเหล่านี้ จะพบว่าชาวบ้านบุกเบิกถากถางทำการเกษตร ตั้งบ้านเรือนส่วนราชการที่รับผิดชอบพื้นที่ ตำบล อำเภอ บางพื้นที่ มีการตัดถนนเข้าหมู่บ้าน สร้างสถานีอนามัย โรงเรียน และสถานที่ราชการอื่นๆ รวมทั้งอนุญาตหรือปล่อยให้มิวัด ในพื้นที่ซึ่งเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทางราชการและสังคมส่วนหนึ่งมีความเห็น กล่าวหาหรือสรุปว่า ชาวบ้านเข้าไปบุกรุกทำลายป่า เพื่อใช้ทำการเกษตรในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เป็นการทำผิดกฎหมาย ควรจะต้องดำเนินการ

ให้โยกย้ายออกไปตั้งบ้านเรือนและหาที่ทำกินใหม่ นอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ แต่ชาวบ้านและสังคมส่วนหนึ่งโต้แย้งว่า ชาวบ้านเข้าไปตั้งบ้านเรือนและบุกเบิกที่ดินทำกิน หรือตั้งเป็นหมู่บ้านเป็นชุมชนก่อนที่จะทางราชการจะประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ กรณีนี้เป็นกรณีทางราชการประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทับที่ทำกินและที่ตั้งบ้านเรือนของชาวบ้าน ความผิดจึงไม่ใช่ชาวบ้าน แต่เป็นทางราชการ ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงสำคัญมาก ต้องมีหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ชัดเจน ที่สามารถตรวจสอบและยืนยันข้อเท็จจริงนี้ได้

ผมตั้งใจเลือกทำโครงการนี้ร่วมกับอาจารย์บัณฑิต เพราะรู้ว่าอาจารย์มีความรู้ทางวิชาการและประสบการณ์มาก ซึ่งเมื่อชวนทำวิจัยร่วมกัน อาจารย์ก็ยินดี เราเริ่มทำวิจัยด้วยการออกไปเก็บข้อมูลภาคสนาม พูดคุยกับชาวบ้าน โดยใช้วิธีการทางมานุษยวิทยา ไม่ใช่แบบสอบถาม แต่ใช้วิธีการนั่งคุย สัมภาษณ์ร่วมกัน ตลอดจนร่วมเดินทางไปเก็บข้อมูลในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ที่มีชาวบ้านตั้งบ้านเรือนและบุกเบิกที่ดินทำกิน ทั้งที่ราบและบนภูเขาต่างๆ เกือบทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และทุกครั้งที่สัมภาษณ์ พูดคุยกับชาวบ้านเสร็จในแต่ละพื้นที่ ขณะนั่งรถไปอีกพื้นที่หนึ่งหรือหมู่บ้านหนึ่ง จะร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลสรุปปัญหาที่สัมภาษณ์เก็บข้อมูลมา รวมทั้งวางแผนที่จะสัมภาษณ์ชาวบ้านในหมู่บ้านถัดไป

สิ่งที่ถามและสัมภาษณ์นั้น อาจารย์บัณฑิตช่วยได้มาก เพราะเป็นคำถามในเชิงประวัติศาสตร์ ศาสนา ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งระบบการปกครองส่วนท้องถิ่น ที่ทางราชการเข้าไปในเขตพื้นที่ป่าสงวนเหล่านี้ ส่วนคำถามเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ที่ผมถนัดนั้นไม่ยาก เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำมาหากิน การค้าขาย ฐานะ รายได้รายจ่าย และหนี้สิน ที่นำไปสู่หรือส่งผลต่อการขยายพื้นที่ทำกิน บุกรุกป่า ทำให้พื้นที่ป่าลดลง

เมื่อสัมภาษณ์เก็บข้อมูลได้ทั้งหมด จนเห็นภาพที่ชัดเจนแล้ว ก็มาสู่ขั้นตอนการวิเคราะห์และเขียนรายงาน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่อาจารย์บัณฑิตช่วยได้มากเพราะเป็นงานที่อาจารย์ถนัด และเนื่องจากในขั้นตอนการเก็บข้อมูลได้ดำเนินการอย่างเป็นระบบ คำถามเป็นระบบ เป็นลำดับ เหมือนเป็นการต่อ

ภาพที่ชัดเจนสมบูรณ์แล้ว รวมทั้งได้ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลหลังจากสอบถามชาวบ้านเสร็จ เป็นระยะๆ ตลอดมา ทำให้การวิเคราะห์และเขียนรายงานทำได้ไม่ยากและดำเนินการเสร็จตามแผน

เมื่อมีการเสนอผลการวิจัยต่อกรมป่าไม้ ก็ถูกโต้แย้ง ท้วงติงมาจากเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ เพราะผลการวิจัยพบว่า ชาวบ้านได้เข้าไปตั้งบ้านเรือนและบุกเบิกที่ดินทำกินก่อน ทางราชการประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติภายหลัง ซึ่งทับที่ทำกินของชาวบ้าน ผู้วิจัยได้โต้แย้งกลับและตอบคำถามได้ และสามารถยืนยันผลการวิจัยได้ เนื่องจากเก็บข้อมูลมาดีและค่อนข้างสมบูรณ์ การสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านมีเลขที่บ้าน มีทะเบียนบ้านที่ทางราชการออกให้ ซึ่งระบุ วัน เดือน ปี ชัดเจน การสร้างวัด โรงเรียน สถานือนามัย รวมทั้งหน่วยงานราชการอื่นๆ และการตัดถนนเข้าไปในหมู่บ้าน ก็มี วัน เดือน ปี ระบุไว้ชัดเจนเช่นกัน จึงสามารถตรวจสอบเปรียบเทียบได้ว่า อะไรเกิดก่อน อะไรเกิดหลัง

สิ่งที่ได้เรียนรู้จากอาจารย์บัณฑิตพรจากการทำวิจัยโครงการนี้ร่วมกันสรุปได้ดังนี้

(1) เรียนวิธีทำวิจัยโดยใช้วิธีการทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ในลักษณะเรียนรู้จากการทำร่วมกัน (learning by doing)

(2) เรียนรู้ลักษณะ ท่าที วิธีการพูดคุย สัมภาษณ์ เก็บข้อมูลจากชาวบ้าน โดยไม่ใช่แบบสอบถาม เพิ่มเติมจากที่เคยเรียนรู้จากอาจารย์อคิน

(3) เรียนรู้วิธีทำวิจัย สอบถาม เก็บข้อมูลในแง่มุมประวัติศาสตร์ ผสมผสานกับความเชื่อ ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้าน ซึ่งทำให้สามารถเพิ่มมุมมองและวิเคราะห์ได้รอบด้าน ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น เพิ่มเติมจากมุมมองและการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์

(4) เรียนรู้วิธีการวิเคราะห์และเขียนรายงานการวิจัย ทางสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา นอกเหนือจากที่เคยเรียนรู้จากอาจารย์อคิน ทำให้ความรู้ส่วนนี้สมบูรณ์มากขึ้นและมีความมั่นใจมากขึ้น

1.2

มุมมองด้านงานอบรม ผู้นำกับการพัฒนา

อาจารย์บัณฑิต...

อาจารย์ของวิทยาการมืออาชีพ

ผศ. ดร. จิตติ มงคลชัยอรัญญา¹¹

นักพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่ ผู้นำเกษตรกร รวมทั้งนักพัฒนาภาครัฐ อีกจำนวนหนึ่งต่างรู้จักชื่อของ ผศ. บัณฑิต อ่อนคำ เป็นอย่างดี (บางคนรู้จักอย่าง ลึกซึ้งด้วยเพราะได้มีโอกาสร่วมรับใช้ หรือร่วมทำงานกับอาจารย์อย่างใกล้ชิด) อาจารย์บัณฑิตเป็นผู้มีความสามารถหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การพูดกระตุ้น เร่งเร้าหรือการเล่าเรื่องราวให้ผู้คนได้ติดตามอย่างสนใจ การปลูกจิตสำนึก ผู้ฟัง การให้คำปรึกษา การทำวิจัย/ประเมินผล การแปลหนังสือ การเขียน รวมทั้งการวิเคราะห์ สังเคราะห์สถานการณ์ในสังคม แต่ในข้อเขียนนี้ผมขอ กำหนดขอบเขตเฉพาะเรื่องความสามารถของอาจารย์ในมิติของงานฝึกอบรม

¹¹ คมบดี วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2557-ปัจจุบัน) อดีตผู้เชี่ยวชาญด้านฝึกอบรม โครงการ SFPP กรมส่งเสริมการเกษตร (2529-2534) และหัวหน้า คณะผู้เชี่ยวชาญ โครงการ SFPP (2535-2536)

เท่านั้น เพราะมีผู้ทรงคุณวุฒิ/ทรงภูมิปัญญาหลายคนรับผิดชอบเขียนบทความในด้านอื่นๆ ของท่านอาจารย์แล้ว

ในเบื้องต้น ขอทำความเข้าใจคร่าว ๆ ก่อนว่า “การฝึกอบรม” คืออะไร ทำกันอย่างไร มีกระบวนการดำเนินงานอย่างไร

จากตำราหลายเล่มและประสบการณ์ที่ทำงานฝึกอบรมมากกว่า 30 ปี ในกว่าสิบประเทศ ผมขออนุญาตการ (ฝึก) อบรม ว่า “เป็นกระบวนการที่ทำให้กลุ่มเป้าหมายเกิดความรู้ ความเข้าใจ ได้ทักษะ รวมทั้งปรับเปลี่ยนทัศนคติ หรือ แนวคิด (mindset) ได้ ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาที่ตนประสบอยู่ได้ด้วยตนเอง หรือทำงานที่ตนเองรับผิดชอบได้มากขึ้น ดีขึ้นกว่าเดิม การอบรมจึงต้องเน้นช่วยให้กลุ่มเป้าหมายสามารถแก้ไขปัญหาของตนได้เป็นสำคัญ กระบวนการนี้สามารถจัดขึ้นอย่างเป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการก็ได้ แต่ต้องทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้”

ด้วยความหมายเช่นนี้ การเชิญให้คนหลายคนมานั่งฟังเรื่องราวใดๆ จากผู้รู้ หรือวิทยากร จึงอาจไม่ใช่การอบรมที่แท้จริง นักพัฒนา/เจ้าหน้าที่ส่งเสริมไปนั่งคุยเรื่องการแก้ไขปัญหากับชาวบ้านครั้งละนานๆ ก็อาจไม่ได้ทำหน้าที่อบรมที่แท้จริง การแลกเปลี่ยนประสบการณ์แบบ “มวยวัด” คือไม่ได้กำหนดวัตถุประสงค์/กำหนดกรอบหัวข้อหรือประเด็นในการพูดคุย ไม่มีแผนการให้ข้อมูลเพิ่มเติมที่จำเป็น ไม่ได้กระตุ้นกลุ่มเป้าหมายให้วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล การประคองให้มีการสร้างความเข้าใจเป็นขั้นตอน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ไม่ถือว่าเป็นการอบรมแบบมืออาชีพ

การทำงานฝึกอบรมที่ครบถ้วน จะประกอบไปด้วยขั้นตอน หรือเป็นไปตามวงจรง่ายๆ ที่ปรากฏด้านล่างนี้

การฝึกอบรมที่ได้มาตรฐาน อาจเปรียบเทียบกับการทำงานของแพทย์ ก่อนที่จะทำการเยียวยารักษาผู้ป่วย แพทย์ต้องพยายามวิเคราะห์อาการป่วยและสาเหตุของโรคก่อน ต้องรู้ว่าผู้ป่วยป่วยอะไรหรือไม่ แล้วค่อยวางแผนรักษา จากนั้นจึงจ่ายยา (หรือไม่จ่ายยา แต่ให้เพียงคำแนะนำให้ไปพักผ่อน ออกกำลังกาย) พร้อมแนะนำว่า หากอาการไม่ดีขึ้น ให้กลับมาพบแพทย์ใหม่ เพื่อวางแผนแก้ไขต่อไป

การหาความจำเป็นในการอบรม คือ การวิเคราะห์ว่า กลุ่มเป้าหมายเป็นใคร มีบทบาทหน้าที่อะไร (ต่อครอบครัว กลุ่ม หรือต่อองค์กร) เขาต้องมีความรู้ ความสามารถอะไรจึงจะทำหน้าที่นั้นๆ ได้ดี เขาปฏิบัติงาน ได้ดีเพียงใด มีจุดอ่อนด้านใด (performance deficiency) เมื่อพิจารณาเห็นว่า เราสามารถทำให้เขาปฏิบัติหน้าที่ได้ดีขึ้นด้วยการเติมความรู้ ทักษะ หรือเปลี่ยนทัศนคติได้ จึงตัดสินใจออกแบบโครงการฝึกอบรม กำหนดวัตถุประสงค์ในการจัดอบรม

(อย่างชัดเจน สามารถวัดผลสัมฤทธิ์ได้) จากนั้น จึงแตกรายละเอียดเป็นกลุ่มเนื้อหาต่างๆ ที่ต้องบรรจุลงในหลักสูตร (เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์) แล้วพิจารณาวิธีการ หรือเทคนิคการฝึกอบรมที่มีหลายสิบประเภท ตั้งแต่การบรรยาย การอภิปรายกลุ่ม การวิเคราะห์กรณีศึกษา การใช้สถานการณ์สมมติ การดูงาน การทดลองปฏิบัติ ฯลฯ เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้รับความรู้ (และอาจฝึกทักษะด้วย) เพื่อให้บรรลุตามที่กำหนดในวัตถุประสงค์) ในเงื่อนไขเวลาและทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ มีการเตรียมผลิตสื่อ หรือยืมจากแหล่งอื่นที่มี จากนั้น จึงดำเนินการตามแผนที่วางไว้ (หากได้รับการอนุมัติจากผู้มีอำนาจ) มีการประเมินผลการอบรมเป็นระยะระหว่างทำการอบรมเพื่อจัดปรับองค์ประกอบต่างๆ ให้เหมาะสม และเมื่อการอบรมเสร็จสิ้น ก็อาจประเมินผลอีกเพื่อทราบ และเป็นแนวทางในการปรับปรุงหลักสูตรในโอกาสต่อไป หลังจากนั้น เมื่อเวลาผ่านไปสักช่วงหนึ่ง ต้องมีการติดตามว่า ผู้เข้าอบรมสามารถนำความรู้ไปใช้ในพื้นที่ได้หรือไม่ เพราะบางครั้ง ระบบของหน่วยงานต้นสังกัดอาจไม่เอื้ออำนวย หน่วยฝึกอบรมต้องช่วยเคลียร์เส้นทางหรือแจ้งให้ต้นสังกัดเปิดโอกาสให้ผู้ผ่านการอบรมได้ใช้ความรู้ที่ได้มา หากติดขัดประการใด วิทยากรก็จะช่วยให้คำปรึกษา และอาจเก็บปัญหาที่พบบ่นมาออกแบบหลักสูตรใหม่เพิ่มเติม

นักอบรม / วิทยากรมืออาชีพ จะต้องเข้าใจในวงจรนี้ และต้องปฏิบัติตามแนวทางนี้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ไม่เช่นนั้น การอบรมนอกจากจะไม่เกิดผลสัมฤทธิ์แล้ว ยังอาจทำให้คนเบื่อ และมีความเข้าใจผิดๆ ไม่อยากเรียนรู้ อีกต่อไป เปรียบเสมือนคนที่ได้ยาที่ไม่ตรงกับโรค หรือให้ตรงแต่ไม่ครบได้ส และ ไม่เหมาะกับคุณลักษณะส่วนบุคคลของเขา ทำให้เกิดอาการดื้อยาได้ ผู้เขียนพบว่า มีเพียงไม่กี่หน่วยอบรมที่สามารถปฏิบัติตามวงจรนี้ได้ครบ และ SFPP (Thai-Netherlands small farmer participation project – SFPP) เป็นหนึ่งในจำนวนนั้น

เนื้อหาที่ปรากฏในข้อเขียนนี้ ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ท่านอาจารย์บัณฑิตและผมทำงานร่วมกันในโครงการ SFPP ไม่รวมผลงานที่เกิดขึ้นขณะท่านทำงานกับหน่วยงานอื่นๆ

โครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการพัฒนา หรือที่เรียกชื่อย่อว่า SFPP เป็นโครงการที่รัฐบาลเนเธอร์แลนด์ให้ทุนและผู้เชี่ยวชาญ สนับสนุนแก่กรมส่งเสริมการเกษตร ดำเนินโครงการนำร่องหาแนวทางช่วยเหลือ เกษตรกรยากจนให้ได้รับผลประโยชน์อย่างแท้จริง เนื่องจากในยุคนั้นแหล่งทุน มีความเชื่อว่า ผลพวงจากโครงการพัฒนาต่างๆทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ส่วนใหญ่ไม่ตกถึงมือคนยากจนจริงๆ เพราะแต่ละโครงการมักเริ่มต้นเข้าหา กลุ่มเป้าหมายอย่างไม่ถูกต้องนัก เราทำงานแบบอาศัยกลไกในชุมชน ทำงานผ่าน ผู้นำ โดยมีสมมุติฐานว่า ชุมชนมีความเป็นเอกภาพและผู้นำเป็นตัวแทนที่ สมบูรณ์แบบของคนทุกคนในชุมชนไม่ว่าจะมีฐานะทางเศรษฐกิจ สังคมอย่างไร (community approach) และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำงานของหน่วยราชการ ที่มีข้ออ้างว่า จะทำงานแบบเลือกที่รักมักที่ชังไม่ได้ ต้องช่วยแบบทั่วถึง ทำให้ คนจนถูกกลดโอกาสลงไปอีก เพราะไม่มีช่องทางหรือโอกาสมาแสดงปัญหา ความต้องการด้วยตนเอง โครงการ SFPP จึงทดลองใช้แนวทางการทำงานใหม่ที่ เน้นกลุ่มเป้าหมายเป็นหลัก (target group approach) ให้ความสำคัญ กับเงื่อนไข บริบท และตัวตนของกลุ่มคนจนหรือคนในระดับล่างของชุมชน โดยเฉพาะ เน้นเรื่องการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ให้มีแนวคิด ความรู้และทักษะ ในการทำงานแบบใหม่ ควบคู่ไปกับการทำงานในพื้นที่ (ซึ่งรวมไปถึงการอบรม เกษตรกรรายย่อยและผู้นำของเขาด้วย) เพื่อสร้างต้นแบบเพื่อให้ผู้อื่นมาศึกษา เรียนรู้ต่อไป

โดยพื้นฐานท่านอาจารย์ (รวมทั้งพวกเราบางคน que ทำงานในโครงการ) อาจเป็นนักฝึกอบรมโดยสายเลือด และ/หรือมีการเรียนรู้แบบครูพักลักจำ (ผ่านการทำงานกับหน่วยงานและผู้คนต่างๆมากมาย) แต่หัวหน้าโครงการ (Mr. A.H. Pieper) ซึ่งมีประสบการณ์ทำงานพัฒนาชุมชนกับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ ในหลายประเทศ มองว่า จำเป็นต้องเพิ่มพูนทักษะในการจัดอบรมให้ผู้เชี่ยวชาญ ไทยและข้าราชการของกรมส่งเสริมการเกษตรบางคนที่ถูกกำหนดบทบาทให้เป็นวิทยากรหลัก จึงลงทุนส่งทีมคนไทยไปอบรมที่ประเทศเนเธอร์แลนด์ 7 คน (รวมอาจารย์บัณฑิตกับผมด้วย) เพื่อสร้างทีมนักฝึกอบรมหลัก (Master trainer ของกรม) เพื่อกลับมาถ่ายทอดวิทยายุทธให้กับบุคลากรอื่นๆต่อไป ซึ่งพวกเราได้

เข้าอบรมทั้งหลักสูตรปกติ เรื่อง Agricultural Extension ของ Wageningen University ที่มีคนมาเข้าร่วมจากทั่วโลก กว่า 100 คน (แต่เวลาเรียนรายละเอียดจะแบ่งเป็นห้องๆ ละไม่เกิน 20 คน) และไปเข้าหลักสูตรพิเศษ (Training of Trainers) เพิ่มเติมที่บริษัทฝึกอบรมแห่งหนึ่งจัดอบรมให้พวกเราและเพื่อนร่วมรุ่นจากประเทศอื่นอีก 5-6 คน นับเป็นการลงทุนที่สูง เพราะสองหลักสูตรใช้เวลารวมกันเกือบหนึ่งเดือนเต็ม จากที่ได้เข้าร่วมอบรมหลักสูตรที่เนเธอร์แลนด์ อาจารย์ (และพวกเรา) จึงได้มีโอกาส “ลับความคม” ของมิติทางปัญญา ทำให้เห็นกระบวนการทำงานฝึกอบรมอย่างมีอาชีพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

โดยที่อาจารย์บัณฑิตมีทั้งวิทยุฒิ คุณวุฒิ ความชำนาญในการใช้ภาษาอังกฤษ ประสบการณ์การทำงานพัฒนาทั้งในประเทศและต่างประเทศเหนือกว่าพวกเราทุกคน ดังนั้น จึงเป็นเรื่องปกติที่ท่านมีโอกาสซึมซับความรู้ได้มากกว่าพวกเรา และสามารถช่วยติว/อธิบายให้พวกเราในยามค่าคืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงอบรมหลักสูตร Training of Trainers ที่จัดในโรงแรมเล็กๆ ในเมืองเล็กๆ แห่งหนึ่ง และมีคนเข้าอบรมกลุ่มเล็ก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกเราคนไทยด้วยเข้าไป กิจกรรมนอกหลักสูตรภาคค่ำไม่มีอะไรนอกเหนือจากการล้อมวงสังสรรค์กันเอง

ในฐานะที่ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพัฒนากลุ่ม ท่านอาจารย์รับผิดชอบให้คำปรึกษา และพัฒนาบุคลากรของกรมส่งเสริมการเกษตรให้มีความสามารถมีทักษะในการทำงานสร้างพลังอำนาจของเกษตรกรรายย่อย (small farmers) ซึ่งรวมไปถึง การสร้างแบบอย่างการทำงานให้แก่เกษตรกรตำบล เกษตรอำเภอ การไต่สวน การวางแผน กำกับ ติดตามงานในพื้นที่โครงการนำร่อง 4 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น อุดร เลย และหนองคาย และในบางครั้งก็เป็นวิทยากรในการฝึกอบรม การวางแผนงาน กำหนดนโยบาย ในระดับจังหวัดและระดับชาติ เพื่อขยายผลจากการทำงานในพื้นที่นำร่อง เพื่อให้เกิดรูปธรรมการทำงานช่วยเหลือเกษตรกรรายย่อยอย่างยั่งยืน แม้ว่าการวางแผนจัดอบรมอย่างเป็นทางการไม่ใช่ภารกิจโดยตรงของท่าน แต่ท่านจะได้รับเชิญให้ความเห็น ข้อแนะนำ เรื่องเนื้อหาโครงการอบรมบางหลักสูตร รวมทั้ง ช่วยเป็นวิทยากรในการฝึกอบรม

ให้เสมอ นอกจากนี้ยังช่วยเขียนเอกสารวิชาการสำหรับใช้ประกอบการฝึกอบรม เรื่องการทำงานกับกลุ่มและใช้เป็นแนวทางทำงานในพื้นที่อีกด้วย

หลักสูตรฝึกอบรมที่ท่านอาจารย์มีส่วนช่วยพัฒนาเนื้อหา ตลอดจน องค์ประกอบอื่นๆ เกือบครบตามวงจรการฝึกอบรม และร่วมดำเนินการใน ฐานะเป็นวิทยากร มี 3 หลักสูตรใหญ่ๆ ซึ่งมีผู้นำไปใช้ประโยชน์อย่างแพร่หลาย ทั้งในวงการพัฒนาภาคเอกชน ภาครัฐ รวมทั้งมหาวิทยาลัยที่มีการศึกษาด้าน การพัฒนาชุมชนด้วย คือ (1) หลักสูตรความเข้าใจพื้นฐานในการทำงานพัฒนา (2) หลักสูตรการวิเคราะห์ระบบชุมชน (Rural System Analysis – RSA) และ (3) หลักสูตรการทำงานพัฒนาองค์กรชุมชน (กระบวนการกลุ่ม)

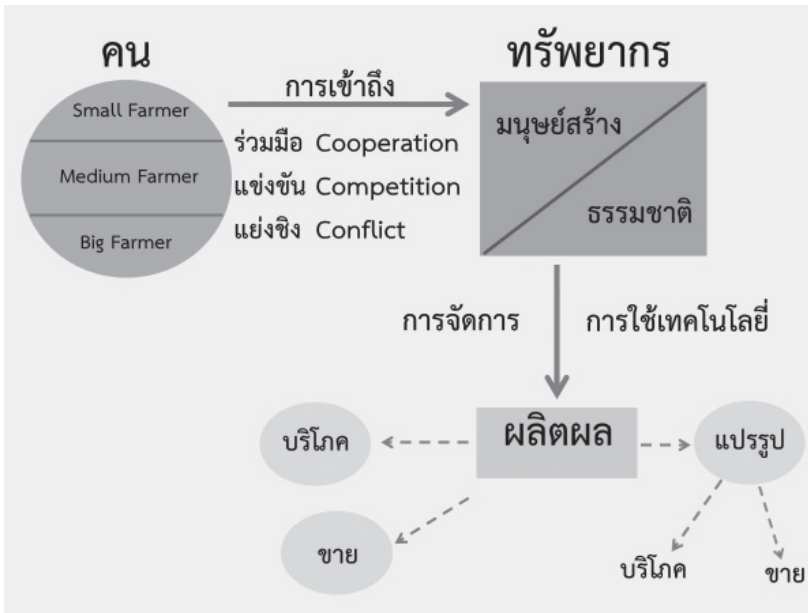
หลักสูตรความเข้าใจพื้นฐานในการพัฒนา เป็นหลักสูตรแรกของโครงการที่จัดให้บุคลากรกรมส่งเสริมการเกษตรผู้ทำหน้าที่ผู้ประสานงาน โครงการ และเป็นตัวแทนกองต่างๆในส่วนกลางที่รับผิดชอบงานพัฒนา กลุ่มเกษตรกรทั้งชาย หญิง เยาวชน งานพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และผู้มีส่วน เกี่ยวข้องในการดำเนินงานใน 4 จังหวัดนาร่อง (เจ้าหน้าที่ของภาคและจังหวัด) ใช้เวลา 5 วัน เนื้อหาหลักครอบคลุมเรื่อง ความหมาย หลักการ แนวคิด ในการพัฒนาชุมชนที่นำไปสู่การพึ่งตนเอง เงื่อนไขและปัจจัยที่จำเป็นต้องมี การเปลี่ยนแปลงเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างแท้จริง (ได้แก่ วิถีคิดของนักพัฒนา และชาวบ้าน ความรู้/เทคโนโลยีที่ใช้ทำการเกษตร ระบบสนับสนุนของ หน่วยงานพัฒนาเพื่อช่วยนักพัฒนาในพื้นที่ และระดับพลังอำนาจเพื่อการต่อรอง ของเกษตรกรต่อระบบต่างๆ ที่อยู่รอบตัว (โดยอาศัยพลังกลุ่ม) ในความเห็นส่วนตัว หลักสูตรนี้น่าสนใจ และมีประโยชน์มากในการทำ ความเข้าใจกับทีมที่จะต้อง ทำงานร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปิดมิติทั้งเรื่องวิถีคิด (ตรงกับคำว่า mind set ในปัจจุบัน) เจ้าหน้าที่ต้องเปลี่ยนจากการทำงานแบบให้ความช่วยเหลือ (ประชานิยม ทำงานแนวอุปถัมภ์) ไม่คิดแทน ตัดสินใจแทน หรือใช้ชาวบ้านเป็น เครื่องมือช่วยให้ตนทำงานสำเร็จ มาเป็นแนวคิดเรื่องการปลดปล่อยให้คนเป็น อิสระ รู้จักคิด รู้จักทำ เลือกทำในสิ่งที่ตนเองเห็นดีเห็นชอบ สร้างความเชื่อมั่น และคิดเรื่องการพึ่งตนเองของคนในชุมชน ใช้พลังกลุ่ม วิเคราะห์เรื่องฐานที่มา

ของอำนาจหรือพลังที่เกษตรกรสามารถจะเข้าถึงหรือสร้างขึ้นมาเพื่อการต่อรองได้ มีการเปิดมุมมองเรื่องบริบท/ระบบต่างๆ ในสังคม ทั้งระบบเศรษฐกิจ ตลาด ระบบสังคมการเมืองในพื้นที่ การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ และเงื่อนไขของชาวบ้าน ในส่วนระบบสนับสนุนของหน่วยงานก็ไม่ควรเน้นแต่เรื่องการควบคุม การใช้อำนาจนิยม การสั่งการ หรือแม้แต่ยึดหลัก/กฎ/ระเบียบที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการทำงานในพื้นที่ ควรให้การสนับสนุนทั้งด้านเวลา ประเด็นรูปแบบ ที่จำเป็นและเหมาะสมเท่านั้น ทั้งนี้อาจารย์บัณฑิต ผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศและผม ร่วมกันเป็นวิทยากรหลัก เชิญผู้รู้จากภายนอกมาร่วมเป็นวิทยากรด้วย เราพยายามใช้วิธีการฝึกอบรมที่เน้นการมีส่วนร่วมจากผู้เข้าอบรมให้มากที่สุดตามความคิดเรา (แต่คิดว่ายังไม่ได้ตามความคาดหวังของหัวหน้าโครงการ และนำไปสู่การส่งทีมไปฝึกอบรมที่ประเทศเนเธอร์แลนด์ดังกล่าว) หลักสูตรนี้ มีโอกาสได้จัดเพียงครั้งเดียวในโครงการ จึงยังไม่ได้มีการปรับปรุงเนื้อหาและวิธีการฝึกอบรม แต่เชื่อว่า ท่านอาจารย์บัณฑิต บุคลากรบางคน และตัวผมเอง ต่างได้นำหลักสูตรนี้ไปประยุกต์ใช้ในการฝึกอบรมในต่างกรรมต่างวาระอีกหลายครั้ง

หลักสูตรการวิเคราะห์ระบบชุมชนชนบท (Rural System Analysis – RSA) เป็นหลักสูตรที่เผยแพร่ออกสู่ภายนอกมาก เพราะในยุคนั้นมีความตื่นตัวพัฒนาเทคนิควิธีการศึกษาชุมชนให้ลึกซึ้ง เพื่อให้รู้ปัญหา สาเหตุ ศักยภาพ ฯลฯ ในระยะเวลาที่รวดเร็ว เทคนิคที่โด่งดังและแพร่หลายไปในหมู่นักวิชาการด้านการเกษตรคือ เทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างรวดเร็ว (Rapid Rural Appraisal - RRA) ซึ่งโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2530) เป็นแกนนำเผยแพร่ต่อหลายหน่วยงานระดับกรมของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์และองค์กรพัฒนาเอกชนไทย ทีมผู้เชี่ยวชาญโครงการ SFPP ได้ไปเรียนรู้ และวิเคราะห์ว่า แม้ RRA จะมีจุดแข็งหลายประการ อาทิ การประหยัดเวลาทำความเข้าใจสถานะชุมชน หรือระบบการทำเกษตรในชุมชน การมีเครื่องมือในการช่วยจำข้อมูลในขณะสัมภาษณ์ (conceptual tools) ใช้กรอบแนวคิดที่อาศัย “คุณสมบัติของระบบ (System properties)”

มาวิเคราะห์ ได้แก่ ผลผลิตภาพ (productivity), เสถียรภาพ (stability), ถาวรภาพ (sustainability) สำหรับมิติทางการผลิต/กายภาพ/ชีวภาพ และ ความสามัคคี (solidarity), ความเสมอภาค (equitability) และ (การพึ่งตนเอง/เป็นอิสระ (autonomy) เช่น การวิเคราะห์ว่ากิจกรรมทางการเกษตรที่มีการส่งเสริมกันนั้น จะนำไปสู่การผลิตที่ดีหรือไม่เพียงใด (อาจรวมถึงราคาสินค้าที่ขายได้) ผลที่ได้รับนั้น จะคงที่หรือมีการเปลี่ยนแปลงเป็นช่วงๆ หรือเป็นรายปี และท้ายที่สุด ผลที่ได้รับ จะมีความยั่งยืนหรือไม่ และในมิติทางสังคมจะดูว่า กิจกรรมนั้นนำไปสู่ การสร้างความสามัคคีหรือความแตกแยก จะส่งผลต่อความเท่าเทียมกันหรือสร้างความเหลื่อมล้ำมากขึ้น และท้ายสุด กลุ่มชาวบ้านจะสามารถพึ่งตนเองได้หรือไม่ หรือต้องพึ่งพิงคนภายนอก (อาจเป็นหน่วยงานรัฐ หรือบริษัทเอกชน) ต่อไปอีก

แต่ RRA ก็มีข้อจำกัดหรือเงื่อนไขหลายประการเช่นกัน ได้แก่ ต้องใช้ ทีมสหวิชาชีพที่มีความชำนาญเฉพาะทางสูงไปร่วมทำงานด้วยกัน กรอบที่ใช้ ในการวิเคราะห์มีความเป็นนามธรรมสูง และมีแนวโน้มว่า จะหากิจกรรมใดๆ ที่ผ่านการประเมินได้ครบทุกคนสมบัติ รวมทั้งอาจไม่เหมาะสมกับการทำงาน ตามแนวทางของโครงการที่เน้นคนจนหรือเกษตรกรรายย่อย ฯลฯ เท่าใดนัก หน่วยงานที่มีไข่มหวิทยาลัยขนาดใหญ่จะมีข้อจำกัดในการนำ RRA ไปใช้ ด้วยเหตุดังกล่าว ทีมผู้เชี่ยวชาญโครงการ SFPP จึงร่วมกันออกแบบเทคนิค การศึกษาชุมชนแบบใหม่ เรียกว่า การวิเคราะห์ระบบในชุมชนชนบท (Rural System Analysis – RSA) สำหรับให้เกษตรกรตำบล นักวิชาการเกษตรในจังหวัด และ/หรือ NGO นำไปใช้ โดยอาศัยความร่วมมือจากนักวิจัยทางสังคมหรือนักพัฒนาชุมชนเป็นผู้สนับสนุน (แต่โดยหลักการ คือ พยายามให้บุคลากรมีความรู้ หลากหลายด้านในคนเดียว) ใช้เครื่องมือช่วยจำ (ที่ใช้ในวิธีการ RRA) เท่าที่ จำเป็นหรือตามความถนัด แต่เปลี่ยนกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้เป็น **“กรอบ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ”** ซึ่งรวมทั้ง เรื่องเทคโนโลยี กับการจัดการการผลิต แปรรูป นำไปสู่การบริโภค และ/หรือการขาย แน่นอนว่า กรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลใหม่นี้ย่อมไม่สมบูรณ์ และอาจไม่เหมาะสม กับการทำงานตามแนวทางอื่นๆ แต่มีความเหมาะสมกับนักพัฒนาที่มีฐาน ทางสังคมศาสตร์ และเหมาะสำหรับการทำงานในภาคสนามมากกว่า

กรอบแนวคิดนี้ จะทำให้เราเห็นแนวทางในการเก็บข้อมูลเพื่อมาวิเคราะห์สถานการณ์ในชุมชน (ในแนวนอน – ภาพระดับมหภาค) ว่าในชุมชนมีเกษตรกร/ชาวบ้านที่มีฐานะยากจน ปานกลาง ร่ำรวย อย่างละมากน้อยเพียงใด ชุมชนนี้มีทรัพยากรอะไรบ้างทั้งที่เป็นธรรมชาติ (ที่ดิน แหล่งน้ำธรรมชาติ ป่า ฯลฯ) และมนุษย์สร้าง (เช่น โรงเรียน สถานพยาบาล บ่อน้ำ ฯลฯ) และกลุ่มคนที่มีฐานะแตกต่างกันได้เข้ามาจับจองเป็นเจ้าของ หรือใช้ประโยชน์ชั่วคราวจากทรัพยากรที่มีได้เพียงใด การเข้าถึงทรัพยากรเหล่านั้นอยู่บนฐานความร่วมมือ การแข่งขัน หรือการแย่งชิงผลประโยชน์ (จนนำไปสู่ความขัดแย้งกัน) หรือไม่ อย่างไร ขณะเดียวกัน กรอบนี้ จะบอกแนวทางในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีว่า แต่ละคนที่มีฐานะแตกต่างกันใช้เทคโนโลยีและการจัดการแตกต่างกันอย่างไร เพื่อให้ได้ผลผลิต ผลผลิตที่ได้แตกต่างกันมากน้อยเพียงใด ผลผลิตที่ได้นำไปบริโภคหรือไปขาย (ศึกษาแนวตั้ง เป็นรายคนและรายกลุ่มคน - ภาพระดับจุลภาค / รายครัวเรือน) เพื่อเปรียบเทียบกันเองภายในชุมชน (ทำตารางเปรียบเทียบ) ให้เห็นว่า จะมีช่องทางปรับปรุงการผลิตของเกษตรกรรายย่อยได้อย่างไร

หลักสูตรการพัฒนาหรือสร้างพลังกลุ่ม (How to strengthen (farmer) groups) เป็นหลักสูตรที่ได้รับการนำไปใช้อย่างแพร่หลายมากกว่าหลักสูตรอื่นๆ ทั้งโดย NGO, หน่วยงานของรัฐ และมหาวิทยาลัย ซึ่งแต่ละหน่วยงานต่างก็ปรับใช้ตามความเข้าใจ และเงื่อนไขของตน หลักสูตรนี้จัดขึ้นเป็นครั้งแรกสำหรับเจ้าหน้าที่สนามของโครงการ SFPP (เกษตรตำบล และนักวิชาการเกษตรประจำจังหวัด ในพื้นที่นำร่อง 4 จังหวัด) เพราะโครงการตระหนักว่าเกษตรกรรายย่อยไม่มีโอกาสจะพัฒนาตนเองได้หากปราศจากการรวมตัวกันช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันความรู้ ความคิด ประสบการณ์ และทรัพยากรนานาชนิดที่มีอยู่เพื่อสร้างพลังขับเคลื่อน แก้ไขปัญหาที่ประสบ หลักสูตรนี้จึงเน้นการวิเคราะห์สถานการณ์ของคนจน/เกษตรกรรายย่อย สาเหตุที่ทำให้จน และแนวทางการเพิ่มโอกาสแก้ไขปัญห เช่น การเพิ่มฐานพลังความรู้ เพิ่มทรัพยากรด้วยการระดม รวบรวมกัน รวมพลังแรงงานและใจให้เป็นหนึ่งเดียว เพิ่มการจัดการตนเองอย่างเป็นระบบ รวมทั้งระบุแนวทางการทำงานของนักพัฒนากับกลุ่มเป็นขั้นตอน แบ่งวิวัฒนาการของกลุ่ม ตั้งแต่ขั้นยังไม่เป็นกลุ่ม กลุ่มเรียนรู้ กลุ่มกิจกรรม และกลุ่มที่มั่นคงแล้ว อาจจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล อาจารย์บัณฑิตได้มีบทบาทในการออกแบบเนื้อหาหลักสูตรนี้มากกว่าคนอื่น ๆ ในทีม และเป็นผู้เขียนเอกสารประกอบการอบรม ที่ได้รับการเผยแพร่ไปสู่วงการพัฒนาอย่างกว้างขวาง

อาจารย์บัณฑิตกับคุณสมบัติของนักฝึกอบรม

นักฝึกอบรม (Trainer) ก็ดี วิทยากรกระบวนการ (Facilitator) ก็ดี ต้องมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่จะไปสร้างการเรียนรู้ให้กับคนอื่น¹², มั่นใจในตนเอง, สนใจใฝ่รู้เรื่องราวต่างๆ เสมอ, รู้จักใช้เทคนิควิธีการต่างๆ ที่ทำให้

¹² ผมพยายามไม่ใช้คำว่า สอน หรือ ให้ความรู้ เพราะคำว่า “สอน” มีนัยยะของการสื่อสารทางเดียว เป็นการถ่ายทอดข้อมูลจากคนที่มากกว่าไปสู่คนที่น้อยกว่า ซึ่งในความเป็นจริง ผู้เข้ารับการอบรมอาจมีความรู้ในเรื่องนั้นๆ ด้วย อาจเหนือกว่าวิทยากรในบางมุมด้วยซ้ำไป ส่วน “ความรู้” เป็นเรื่องที่ให้กันตรงไม่ได้ ที่ให้กันคือ ข้อมูล ความคิด ประสบการณ์ของวิทยากร แต่ผู้รับจะสามารถแปลงข้อมูล ให้เป็น ความรู้ สำหรับตนเองนั้นได้หรือไม่ ผู้เรียนต้องวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้นๆ ก่อน

คนเรียนรู้ได้ดี, มีความสามารถในการใช้สื่อประกอบ, สามารถทำเรื่องยากให้เข้าใจได้ง่าย, มีหลักจิตวิทยาและมนุษยสัมพันธ์ดี, มีความสามารถในการจูงใจ, เคารพและรับฟังความเห็นของผู้เรียน/กลุ่มเป้าหมาย, มีจริยธรรม/คุณธรรม, เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่, มีความรับผิดชอบ, อดทน, ตรงต่อเวลา, มีปฏิภาณไหวพริบ, คล่องแคล่ว กระฉับกระเฉง, มีอารมณ์ขัน, วางตัวดี, แต่งตัวดี ถูกกาลเทศะ, ใช้ภาษาสุภาพ ฯลฯ ดูโดยรวมแล้ว ท่านอาจารย์บัณฑิตมีทุกอย่างเกือบครบถ้วน สมบูรณ์แบบ ข้อที่ทำให้อาจารย์ไม่ได้คะแนนคุณสมบัติเต็มร้อยก็คงเป็นเรื่องการใช้ภาษา เพราะหากเป็นการพูดกับชาวบ้าน หรือวงการ NGO ด้วยกัน อาจารย์มักใช้ภาษาสมัยพ็อพจนรามาแห่งผสมคำผรุสวาทในบางครั้ง เพื่อให้บรรยากาศเข้มข้น เอาจริงเอาจังมากขึ้น แต่ทุกคนก็ไม่ได้มองว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องเสียหาย หากแต่เป็นการแสดงความจริงใจมากกว่า

นอกจากนี้ อาจารย์บัณฑิต ยังมีทักษะที่จำเป็นสำหรับนักฝึกอบรม มีอาชีพ ได้แก่ ทักษะการถาม ทักษะการกระตุ้นให้คนคิด ทักษะการฟัง ทักษะการสังเกต ทักษะการสรุป จับประเด็น เป็นต้น

สรุปว่า อาจารย์เป็นนักฝึกอบรมมืออาชีพตามมาตรฐานสากลอย่างแน่นอน

คุณูปการที่อาจารย์ได้สร้างไว้ให้กับวงการนักฝึกอบรม นักพัฒนาทั้งภาคสนาม ภาควิชาการ และภาคนโยบาย จะเป็นเรื่องที่กล่าวขาน และอ้างอิงไปอีกนาน

ขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกุศลกรรมที่ท่านอาจารย์บัณฑิต อ่อนด้า ได้สร้างไว้ด้วยการช่วยเหลือคนเล็กคนน้อย คนจน เกษตรกรรายย่อย ฯลฯ จงปกป้องรักษาและดูแลท่านอาจารย์ให้มีความสุขด้วยเทอญ

ส่วนที่ 2

ทัศนะ มุมมอง ต่ออาจารย์บัณฑิต อ่อนคำ

จากผู้เข้าร่วมงานมุทิตาจิต

“สานต่อความคิด มุทิตาจิต 84 ปี บัณฑิต อ่อนคำ”

84 ปี

แปดสิบสี่นี้แล้ว	บัณฑิต อ่อนดำ
งามยิ่งยงอยู่สอน	ส่องให้
เรื่องพัฒนจัดชั้นตอน	เพื่อหมู่คนจน
จึงเหล่าเราจารไว้	สืบให้ยั่งยืน
บ	เบิกบาน
ไม้หันอากาศ	หันหน้า ตามบรรพชน
ณ	ณ แดนดินถิ่นเกิด
ท	ทั่วด้าว ทั่วแดน
ร	รัก สัจจะ – คนจน
สระเอก	เอกราช เป็นไท
อ	อ่อนน้อม
อ	องอาจ
น	เนิ่นนาน (ต่อเนื่อง)
ด	เด่น (งานพัฒนา)
สระอำ	อำนาจ (พลังงาน)

เดช พุ่มคชา
4 เมษายน 2562

บทธ อ่อนดำ

ดุจตั้งเทียน ส่องทางเทียวจรไกล
พลังใจ พลังกาย จุุดหมายหวัง
เพิ่มทางเลือก เพิ่มศรัทธา เพิ่มพลัง
เพิ่มส่องทางเสริมสร้างพลังชน
ดุก้านกึ่งแกร่งไกลไปทั่วถิ่น
ได้ยลยินเยือกเย็นดังสายฝน
เป็นจุดรวมพลังใจที่ทาบทน
ได้สร้างคน สร้างงานเป็นนานมา
84 ปี เหมือนดั่งเียเป็นร่มบัง
ให้รุ่นหลังสืบสานได้ศึกษา
ได้เก็บเกี่ยวเอาเนื่องานพัฒนา
เพิ่มคุณค่าเพิ่มราคา ให้แก่ตน
เกิดร่มเงา ให้หมู่มวล ได้พักพิง
ได้อ้างอิง ปรึกษายามขัดสน
เป็นทางออก ทางแก้ไขคนจน
ประชาชน ต้องมาก่อนกำไร

เล็ก เต็กสลัม

4 เมษายน 2562

เพราะคำตอบนั้นอยู่ที่หมู่บ้าน

จึงสร้างฐานรากให้เข้มแข็ง
ตลอดแปดสิบสี่ปีพลีเหงื่อแรง
เป็นเปลวเทียนเปล่งแสงอำอำพน
ไม่ใช่คนบนหอคอยงาช้าง
เป็นแบบอย่างการทำงานในแห่งหน
คนเดินทัพทางไกลเพื่อชุมชน
จิตประจัญท่าย้าก้ำกั้วนำ
เป็นธรรมะจัดสรรอันตรึงจิต
เป็นแฮยิตควรค่าจะเอ่ยพรา
ลมหายใจคือคนจนเป็นประจำ
เป็น”บัณฑิต อ่อนด้า”สุดดี

ด้วยคารวะ
ประสาร มฤคพิทักษ์

หลากหลายมุมมอง

แม่สมปอง เวียงจันทร์ แก่นนำเชื่อนปากมูล ในช่วงการเคลื่อนไหวกรณี เชื่อนปากมูล ขณะนั้นประมาณปี 2534-2535 การไฟฟ้า กำลังรณรงค์ว่าถ้ามีเชื่อนก็จะมีปลาให้จับ ทำเป็นหนังฉายไปตามหมู่บ้านในพื้นที่ ดิฉันพูดมาตลอดค่ะว่าดิฉันเป็นคนหาปลา วันแรกที่ได้เจออาจารย์บัณฑิตที่หมู่บ้าน อาจารย์ได้พานักศึกษาลงไปเรียนรู้เรื่องนี้ในพื้นที่ด้วย

ดิฉันไม่รู้หรือว่าเป็นอาจารย์ที่ทำงานอิสระ ฉันคิดว่าท่านทำงานการไฟฟ้า เพราะตอนนั้นท่านรูปหล่อมาก ขาวแบบไม่ค่อยเจอแดด อายุน่าจะราว 40 กว่าๆ ฉันไม่รู้จักก็ตำรวมเลย เพราะเราไม่เห็นด้วยกับการสร้างเชื่อน เราเขียนป้ายตามจุดต่าง ๆ “หยุดเชื่อนปากมูล” และเราจะดันไม้ให้รถ กฟผ. เข้าหมู่บ้าน ก็คิดว่าท่านแอบแฝงตัวมาในฐานะนักวิชาการ เราก็ดำไปว่า “ท่านเป็นใคร มาแต่ไหน เราไม่รู้จักท่าน ท่านมาทำอะไรที่นี่ เราไม่เห็นด้วยกับการสร้างเชื่อนปากมูล” ท่านก็ฟังอย่างเดียว อารมณ์ดีมาก ยิ้ม..ฟังอย่างเดียว ส่วนนักศึกษาก็จดสิ่งที่ชาวบ้านพูดไป เราก็พูดต่อว่า “พวกเราไม่เห็นด้วยกับการสร้างเชื่อนปากมูล และหนังที่ท่านเอามาฉายก็ไม่จริง ท่านบอกว่าหากจับปลาตามรูปที่ขึ้นในแม่น้ำมูลได้ จะให้ตัวละ 300 บาท แต่ทั้งหมู่บ้านวังสะแบงได้ ไม่มีใครสามารถจับปลาพวกนี้ได้เลยแม้แต่ตัวเดียว” ตอนนั้นพวกเราคัดค้านอย่างหนัก จนกระทั่งอาจารย์กลับไปแล้ว จนล่าสุด “มด” มาบอกว่าไปตาอาจารย์ทำไม ก็เพราะเราไม่คิดว่าจะมีคนทำงานวิชาการอิสระแบบนี้มาทำงานกับชาวบ้าน

จากนั้น “มด” ก็พาพวกเราออกมาเจอกับท่านอาจารย์บัณฑิต อาจารย์ประเวศบ้าง และอาจารย์ท่านอื่นบ้าง มาสัมผัสผู้หลักผู้ใหญ่ท่านอื่นๆ ในกรุงเทพฯ ทำให้มีความคิดกว้างไกล ก็ได้เรียนรู้ว่า ในการพัฒนาในภาพรวมในการจัดการทรัพยากรในประเทศไทย **จะต้องให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วม ไม่ใช่รัฐอย่างเดียวทำอะไรไปบีบคอชาวบ้านทำเอาเลย** เราก็ได้ความรู้จากการถ่ายทอดของท่านอาจารย์บัณฑิต เอาไปพูดในหลายๆ เวที และเรายังได้เรียนรู้อีกว่า “**จะต้องมีความอดทน ไม่วู่วาม ใช้สันติวิธี และในการพูดคุย จะต้องเป็นนักฟังที่ดี ฟังเขาพูด**

ก่อน อย่าเพิ่งไปเถียงเขา ถ้าไปเถียงเขาจะไม่ได้ความรู้ เขาจะไม่ระบายอะไรให้เราฟังเลย นี่คือวิสัยทัศน์ของท่านอาจารย์บัณฑิต” ถ้าเราไปเถียงเขาก่อน เราก็จะไม่รู้ว่าเขาคิดอะไรในหัวลึก ดิฉันก็ได้เรียนรู้และใช้สันติวิธีในการต่อสู้มาโดยตลอด

อีกเรื่องที่ได้เรียนรู้จากอาจารย์บัณฑิต คือ “อย่าไปหลงหัวโขน” ในการเข้าไปเป็นคณะกรรมการเพื่อนปากมุล มีคนโทรมาติดต่อดิฉันและในส่วนชาวบ้านเองก็อยากให้ดิฉันเป็นกรรมการด้วย อาจารย์ถามว่า แม่สมปองมินาไหม เขาแค่สวมหัวโขนให้เราเล่น เมื่อเล่นจบบทบาทแล้วเราก็กลับไปที่ไร่ที่นา ทำนาอาชีพของเราต่อไป

อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์

บัณฑิต อ่อนด้า ได้ทำคุณประโยชน์ที่สำคัญๆ 3 ประการคือ

1) เป็นนักวิชาการ ที่ไม่ได้อยู่บนหอคอยงาช้าง หากค้นคว้าหาความรู้จากมวลชน แล้วนำสู่ราษฎรผู้ยากไร้ ซึ่งนับว่าหาได้ยากไม่แต่ในเมืองไทย

2) เป็นผู้มีบทบาทชั้นนำในวงการพัฒนาเอกชน แทบทุกหน่วยงาน เคารพนับถือและเชื่อฟังเขา เพราะเขามีใจเป็นกลาง ไม่เข้าข้างใคร ไม่หนุนคนผิด แม้สองฝ่ายที่ตรงกันข้ามกัน ก็มักยินยอมให้นายบัณฑิต เป็นผู้ไกล่เกลี่ยเวลาขัดแย้งหรือพิพาทกัน นำเสียดายที่ผู้นำในองค์กรพัฒนาเอกชนหลายฝ่ายยังให้ร้ายป้ายสีกันอย่างไม่เข้าใจ ทั้งๆ ที่เป็นคนดี อยู่ด้วยกันแทบทั้งนั้น ในโอกาสอันเป็นมงคลวาระ ครบ 7 รอบนักษัตริ์ของนายบัณฑิตเช่นนี้ แทนที่จะให้ของขวัญแก่เขาเป็นรูปธรรม ต่างมาอโหสิ้ให้กัน และประสานใจเข้าด้วยกันเลิกลินทาว์ร้ายกันหันหน้าเข้าหากัน ร่วมงานกัน อดทนต่อถ้อยคำและกิจกรรมที่ต่างไปจากเรา จะเชื่อว่าพวกเราได้ให้ของขวัญอันล้ำค่าแก่นายบัณฑิต ผู้เป็นกัลยาณมิตรของพวกเราแทบทุกคน และของขวัญดังกล่าวจะมีคุณมาถึงเรา ตลอดจนทวยราษฎรวงกว้างอีกด้วย หวังว่าคำขอนี้จะสัมฤทธิ์ผล

3) นายบัณฑิต เป็นพุทธศาสนิก ทั้งทางด้านปริยัติและปฏิบัติ เคยเป็นเปรียญและนักศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย แต่มีหัวไปทางก้าวหน้า ไม่ถูกความเป็นอนุรักษเหนียวรั้งไว้ให้ตึงอย่างแคบๆ โดยคบหากับเพื่อนชาวไทย

และชาวต่างประเทศที่เป็น คริสต์ และมุสลิม ตลอดจนศาสนิกนิกายอื่นๆ อย่างเสมอมาเสมอไหล่ อย่างใจกว้าง อย่างให้อภัย และอย่างเข้าใจลัทธิต่างๆ ของเพื่อน ตลอดจนเพื่อนที่มีลัทธิศาสนาต่างไปจากตน ในสมัยที่ทำงานกับฝ่ายคริสต์นั้น คริสต์ศาสนิกชนนั้นๆ ให้ความเคารพนับถือและไว้นิยมนับถืออย่างมาก อย่างควรที่จะเอาเยี่ยงอย่าง

ข้าพเจ้าเองรู้จักและชอบพอกับนายบัณฑิตมานาน มีกิจการงานร่วมกัน ในองค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่ง เคยร่วมงานเขียน งานพิมพ์ และมีมิตรจิตมิตรภาพกันเป็นส่วนตัวอีกด้วย

ในโอกาส ที่กัลยาณมิตร ผู้ที่มีอายุครบ 7 รอบนักชัศตร จัดเป็นมงคลถวรา ข้าพเจ้าจึงขอร่วมแสดงความยินดีด้วย และทราบว่าจะมีผู้เขียนข้อความต่างๆ ร่วมเป็นหนังสือเพื่อเป็นเกียรติจึงนับว่าน่าดีใจยิ่งขึ้นอีก เชื่อว่าจะมีใครต่อใคร เขียนอะไรๆ สดุดีในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป

สำหรับข้าพเจ้า เห็นถึงความดีเด่น 3 ประการ ดังที่กล่าวมา คนอื่นๆ คงเห็นต่างออกไป และเมื่อได้รวมข้อเขียนนั้นๆ เข้ามาเป็นเล่ม ก็จะได้รับทราบถึงมิติที่ต่างมากขึ้น ช่วยให้เห็นนายบัณฑิต ในฐานะที่เป็นคน ทั้งในแนวกว้าง แนวนอน และแนวลึก และถ้าจะให้ดี หนังสือเช่นนี้ คงไม่มีแต่ถ้อยคำที่สดุดีเท่านั้น ควรจะมีถ้อยคำติติง วิพากษ์วิจารณ์ อย่างที่เรียกว่านินทา ให้เจ้าตัวรู้ตัวด้วย จึงจะดี จะได้เกิดมนสิการแก้ไขปรับปรุง ตัวเองให้ดีขึ้นไปเรื่อย ยิ่งในยามปัจฉิมวัย มนุษย์เราควรมุ่งความดี ความงาม และความจริง ยิ่งกว่าในมัชฌิมวัย

หวังใจว่าถ้อยคำสั้นๆ ที่เขียนให้กัลยาณมิตรเช่นนี้ คงมีประโยชน์ ไม่แต่กับเจ้าของวันเกิด หากกับมิตรสหายของนายบัณฑิต อ่อนดำ ทุกๆ คน ถ้าเขาคนนั้นต้องการจะพิจารณาถ้อยคำนั้นๆ แล้วนำความเป็นคุณประยูกต์ใช้ ส่วนวาหะใดไม่เป็นที่พอใจ ก็อย่านำพากับมันเลย

อาจารย์ประเวศ วะสี

นมัสการพระคุณเจ้า ท่านอาจารย์บัณฑิต ท่านผู้อาวุโส พี่น้องที่เป็นแกนนำชุมชน วันนี้เรามาชูชมชนกัน ไม่มีกำลังก็ต้องมา เพื่อเฉลิมฉลองให้อาจารย์บัณฑิต อายุ 84 ปี ขอชื่นชมผู้จัดงานที่ใช้สถานที่ดี พอช.หรือสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เพราะว่า พอช.เป็นสัญลักษณ์ของชุมชนเข้มแข็ง ชีวิตและงานของอาจารย์บัณฑิต ถึงจะมีมากมายแต่ถ้าหากสรุปรวมแล้ว เป็นเรื่องที่มีความผูกพันอยู่กับชุมชน “ชุมชน” มีความหมายกว้าง คือ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสาธารณะในทุกรูปแบบ เราต้องร่วมกันทำให้สังคมเข้มแข็ง **ชีวิตของอาจารย์บัณฑิตอาจจะเรียกว่า ทุกลมหายใจ เป็นเรื่องของชุมชน** กระแสเรื่องชุมชนเข้มแข็งได้ก่อตัวขึ้นมา ในสังคมไทย สังคมใหม่ที่ชุมชนล่มสลายไปแล้ว แต่มีผู้ร่วมก่อตัวกัน ปลุกปั่นกัน หลายท่านด้วยกัน คนไทยครับ “คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน” อาจารย์เสรี พงศ์พิศ ไปวชเรียนอยู่ที่ยุโรปมา 11 ปี แล้วมาเป็นอาจารย์สอนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์บอกเหมือนไม่มีความหวัง ที่จะเกิดความคิดสร้างสรรค์ ลาออก บอกว่าคำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน ไปตั้งมูลนิธิหมู่บ้าน คุณบัณฑิต นาควงศ์ ใครต่อใคร อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นนักเศรษฐศาสตร์ พยายามทำวิจัยเรื่องเยาะเย้ย มากออกไปให้คนภายนอกประเทศ ว่าวัฒนธรรมไทยคือวัฒนธรรมชุมชน รวมทั้ง ผู้อาวุโสอย่างอาจารย์เสน่ห์ จามริก พยายามก่อตัว ก่อความคิดเข้าด้วยกัน

ถ้าลองเปรียบเทียบกับอเมริกา ตอนเขาก่อตั้งประเทศ เขามีบุคคล สำคัญๆ มาพูดคุยถึงแนวคิด ว่าประเทศที่เกิดใหม่แนวคิดจะเป็นอะไร มี เจมส์ แมดิสัน อเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (บุคคลผู้ก่อตั้งประเทศอเมริกา ประกอบด้วย เบนจามิน แฟรงคลิน, จอร์จ วอชิงตัน, จอห์น แอดัมส์, ทอมัส เจฟเฟอร์สัน, จอห์น เจย์ เจมส์ แมดิสัน, อเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน) เขาเรียกว่า Founding Fathers ของประเทศอเมริกา แล้วก็ส่งแนวคิดว่าจะประเทศที่เกิดใหม่ เป็นแนวคิดท้องถิ่น แล้วเอาแนวคิดนี้ไปใส่ชื่อประเทศ สังเกตไหมเขาไม่เรียกชื่อประเทศอเมริกาเฉยๆ เขาเรียกว่า United States of America เพราะเกิดการจากการรวมตัวของ ท้องถิ่น ประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน Founding Fathers ของเรื่องชุมชน

แล้วอาจารย์บัณฑิตก็เป็น Founding Fathers ของชุมชน การทำงานที่ผ่านมา 40-50 ปี เป็นขอนไม้เพื่อคนจน เป็นขอนไม้เพื่อสังคมเข้มแข็ง ร่วมทั่วมกันมา จนกระทั่งสามารถสะสมปัญหาเรื่องชุมชนให้มีความเป็นสถาบัน เป็นสถาบันที่มีคุณค่า มีคนเคารพนับถือ มีกฎหมาย

มีนักวิชาการญี่ปุ่นท่านหนึ่ง เขาส่งบทความมาให้ เป็นเรื่องบ้านเมืองไทย ทำไมถึงจะทำเรื่องชุมชนให้เป็นสถาบันได้ เขาวิจัยอย่างละเอียดมาก เขาไปอ่านแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกฉบับอย่างละเอียด แล้วไปนั้นมีคำว่า “ชุมชน” ก็คำ จนพบว่ามันมีมากขึ้นเรื่อยๆ แล้วมีปรากฏในรัฐธรรมนูญ แล้วเขาก็ได้ยืมคำว่า “สิทธิชุมชน” ป่าชุมชน วิสาหกิจชุมชน สถาบันการเงินของชุมชน แล้วก็มืองค์กรต่างๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และกึ่งองค์กรอิสระต่างๆ เช่น องค์กรที่ทำเรื่องชุมชนต่างๆ เกิดขึ้นมาก จนกระทั่งเกิดเป็นสถาบัน เป็นกระแสใหญ่เกิดขึ้นในเรื่องของชุมชน ในขณะนี้ที่องค์กรทั้งหลายไปร่วมช่วยกันสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชน ขณะนี้ก็มีผู้นำชุมชนท้องถิ่นที่มีความสามารถและมีดีหลายแสนคน และจะต้องเป็นล้านคน ท่านทั้งหลายลองนับผู้นำชุมชนระดับหมู่บ้าน ที่เป็นผู้นำตามธรรมชาติ มีหมู่บ้านละ 40-50 คน แล้วเรามีประมาณ 80,000 กว่าคน ลองนับดูจะมี 8,000,000 คน ที่เราพูดอีกอย่างหนึ่งว่าการสร้างพระเจดีย์ต้องสร้างจากฐาน พระเจดีย์สร้างจากยอดไม่ได้ จะตั้งไม่ได้ถ้าไม่มีฐาน และการพัฒนาประเทศ เราทำเหมือนสร้างพระเจดีย์จำลอง อะไรๆ ก็จะทำแต่ข้างบน นักเศรษฐศาสตร์เขาบอกว่าทำข้างบนให้มันใหญ่ จะได้กระเด็นลงข้างล่าง ใช้คำว่า ใช้ get down ดันลง เป็น concept ที่ใช้ไม่ได้ คุณจะไปกินโต๊ะกินรถไฟให้กระตูกกระเต็ง concept อย่างนี้ใช้ไม่ได้ ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำขนาดหนัก นำไปสู่ปัญหาต่างๆ ลองไปดูอเมริกาเป็นมหาอำนาจร่ำรวยที่สุด มีวิชาการเข้ม เสรีทางประชาธิปไตย แต่มาบัดนี้ มีการเขียนเป็นบทความยาวๆ ว่า เรามาถึงจุดนี้ได้อย่างไร ที่ว่ามาถึงจุดนี้ได้อย่างไร คือมีความเหลื่อมล้ำสูงที่สุด มีการเมืองที่โหดร้ายสุดๆ บ้านเมืองเคยเป็นประชาธิปไตย เพราะฉะนั้นที่เชื่อว่าคนมีเสรีภาพเต็มที่ที่จะแสวงหาในช่วงต้นๆ นี่ เพราะฉะนั้นตรึงมันนำมาสู่การคิดเรื่องใหญ่ คิดเรื่องชุมชน อยากให้มองเชิงรุก เพราะแนวคิดมันไม่ถูกต้อง

แต่มันดูดี นั่นเราต้องมาคิดว่า กระบวนการชุมชนที่เราทำอยู่จนมีความเป็นสถาบัน ผมอยากให้ดูตรงนี้ว่า การตื่นรู้ที่จะหาความลงตัว ซึ่งมีกันทั่วโลก รวมทั้งไทยด้วย ไม่ใช่แค่แบ่งฝ่าย พวกหนึ่งเป็นชาติอำนาจเงิน อีกพวกหนึ่งเป็นพวกแอนตี้ เป็นพวกที่คิดแล้วปฏิบัติ ซึ่งดูดีมีเสน่ห์ แต่ว่าทกรรมของเขามันถูกสอดคล้องความเกลียดชังลงไปด้วย

เมื่อเป็นขั้วต่างกัน เมื่อเป็นขั้วอย่างนั้นมันยากที่จะเคลื่อนไปได้ไกล เพราะขั้วที่ตรงข้ามกัน ก็จะเหมือนขั้วบวก ขั้วลบ คราวนี้มาดูกระบวนการชุมชน ไม่ใช่ส่วนสูงทั้งสอง แนวคิดอันนี้เป็นแนวคิดสำคัญมาก เป็นแนวคิดการอยู่ร่วมกัน เพราะฉะนั้นเวลาพวกการค้าเสรี ก็ขู่นั้นเป็นอุดมการณ์ แล้วมีคนได้รับรางวัลโนเบลหลายคน มันวิเศษ มันจะจัดการตัวมันเองได้ ถ้าไม่เอาการอยู่ร่วมกัน จะบิดเบี้ยวไปสู่เรื่องอื่น การอยู่ร่วมกันอย่างสมบูรณ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเป็นตัวตั้ง แล้วลองคิดดูว่า “ชุมชน” มันคืออะไร ชุมชนในระบบการอยู่ร่วมกัน ว่าแต่คนกับคนเลย คนกับสิ่งแวดล้อม ถ้ามองว่าใช้ไหมก็ใช่ ชุมชนคือการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคนและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล ชุมชนจะล่มสลายภายใต้อำนาจ 3 อย่าง คือ อำนาจรัฐ อำนาจเงิน อำนาจความไม่รู้ ของคนที่เรียนสมัยใหม่และไม่สนใจ อาจจะไม่กี่ร้อยปี เพราะมันไม่สมดุล อยากให้กำลังใจคนที่ทำงาน เราจะไม่ทะเลาะกับใคร ที่นี้ก็พอแล้วแต่ทะเลาะอยู่ก็ไม่ได้ทำงาน เพราะใช้ความเกลียดชังเข้าไป ในสังคมที่ซับซ้อน เราไม่ทำงานไม่ได้ มีแต่ว่าทกรรมมันก็ไม่ได้ จะใช้กำลังพัฒนาประเทศไม่ได้ ตัวอย่างการพัฒนาชุมชนคือการทำงานไปด้วย มันต้องใช้ 3 H-- H ที่ 1 คือ Heart ใช้หัวใจที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ H ที่ 2 คือ Head ใช้ความคิด ใช้สมอง H ที่ 3 คือ Hand ต้องลงมือทำงานไม่ใช่เอาแต่พูด เอาแต่ว่าทกรรม ถึงจะเลียงชนะแต่ทำงานไม่เป็นการทำงานชุมชนจึงมี 3 H คือ Heart, Head, Hand

เพราะฉะนั้นเรื่องกระบวนการชุมชน ที่พวกเราเข้าใจและทำขึ้น เราจะต้องไม่ไปทะเลาะกับเจ้าของบ้าน แม้แต่เสียเวลาทะเลาะกัน ผมเชื่อว่า กระบวนการชุมชน กระบวนการสังคม ผมอยากจะเรียกว่า ธรรมจักร เพราะมันเป็นเรื่องของธรรมะ เรื่องของความถูกต้อง เป็นธรรมจักรให้ขับเคลื่อนไป

เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมจักรที่ปาวตันสูตรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ในพระสวดนั้นบรรยายว่า พระพุทธองค์ได้เคลื่อนธรรมจักรลงไปสู่โลกมนุษย์แล้ว ไม่มีผู้ใด ทั้งเทวดา มาร พรหม ทุกชนิด จะมาหมุนกลับไปได้ เช่นเดียวกัน ธรรมจักรแห่งชุมชนเข้มแข็งที่พวกเราคนไทยได้ร่วมกันเคลื่อนไปแล้ว ไม่มีการจะมวนกลับได้ เป็นมัชฌิมาปฏิปทา เป็นอริยพัฒนา ชีวิตของอาจารย์บัณฑิตได้ร่วมในเรื่องการขับเคลื่อนชุมชน เพราะมันเป็นสิ่งที่ถูกต้องและเป็นสิ่งที่ดีงาม สมควรที่จะต้องมาเฉลิมฉลองกันให้อาจารย์บัณฑิตและแนวทางมัชฌิมาปฏิปทาความเข้มแข็งของชุมชนในประเทศไทย

สถานการณ์สังคมไทย และความท้าทายใหม่ในงานพัฒนา¹³

ชนบทไทย ไม่เหมือนเดิม : ศาสตราจารย์ ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

สังคมไทยในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงสูงมาก เรานักพัฒนาทั้งหลายมีความตั้งใจจะผลักดันให้สังคมก้าวข้ามผ่านไปได้อย่างไร ความหวังและความฝันของอาจารย์บัณฑิต เริ่มต้นจากการคิดถึงเรื่องชนบท จากอุดมคติในยุคของท่าน จากชีวิตที่เติบโตจากชนบทของท่าน ได้เป็นแรงผลักดันที่สำคัญให้ท่านได้เลือกเส้นทางในการศึกษาและพัฒนาชีวิตคนในชนบท ท่านได้ค้นพบว่าชีวิตของคนชั้นล่าง และคนชายขอบ ได้ถูกกดทับมากมาย ไม่ว่าจะเป็นชีวิตของคนในสลัม และคนไร้รัฐ สิ่งที่จะพูดในวันนี้เกี่ยวข้องกับ ความหวังและความฝันของท่าน อาจารย์บัณฑิต

สิ่งที่พูดในวันนี้เป็นผลจากการทำงานวิจัยร่วมกันของภูมิภาค ในหน่วยงานในสังคมของไทยเมื่อ 3-4 ปีก่อน เพื่อต้องการทราบว่าสังคมชนบทไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และต้องการมองหาแนวทางการสร้างและปรับให้สังคมทั้งหมดมองเห็นซึ่งกันและกัน เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบและสันติ ในสังคม โดยได้ค้นพบการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ แต่อย่างไรก็ตามสังคมไทยยังคงติดกับดักการมองสังคมชนบทแบบเดิม คือ โง่ จน เจ็บอยู่เหมือนเดิม การติดกับดักการมองสังคมชนบทแบบนี้ทำให้มองไม่เห็นความแตกต่างอย่างมหาศาล

¹³ สรุปลสาระสำคัญจากเวทีวิชาการหัวข้อ “สถานการณ์สังคมไทย และความท้าทายใหม่ในงานพัฒนา ในงานสานต่อความคิด 84 ปี บัณฑิต อ่อนดำ 4 เมษายน 2562 ณ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ดำเนินรายการโดย สารี อ่องสมหวัง

จนเกิดการนำไปสู่การบริโภคความเท็จในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา น่าประหลาดใจมากนะครับว่ากระบวนการสร้างสังคมที่ตรงตามแบบนี้ก็เกิดในสังคมตะวันตกเช่นเดียวกัน โลกตะวันตกก็มีการเปลี่ยนแปลงเช่นกัน แต่สังคมไทยยังไม่มี การปรับเปลี่ยน อยากจะเฉลยให้พวกเราดูว่ามีการปรับเปลี่ยนอะไรไปบ้าง การเปลี่ยนแปลงสังคมในชนบท ไม่เพียงเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ เปลี่ยนทางการเมือง แต่เปลี่ยนวิถีความสัมพันธ์ทั้งหมดของสังคมไทย สิ่งที่เราพยายามเสนอในงานวิจัยของเราก็คือว่า มีการเปลี่ยนทางเศรษฐกิจในพื้นที่ชนบท พร้อมๆ กันนั้นได้เปลี่ยนการจัดตั้งระบบความสัมพันธ์ในชนบทและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในและนอก สถานการณ์ในพื้นที่ชนบท ทั้ง 3 ส่วน สัมพันธ์กันและเริ่มส่งผลต่ออารมณ์ความรู้สึกของพี่น้องประชาชน

อย่างแรกคือ การเปลี่ยนแปลงสังคมชนบท จากสังคมชาวนามาเป็นสังคมผู้ประกอบการ กล่าวคือ เราผลิตเพื่อป้อนสู่ตลาด เช่น เชียงใหม่ ส่งออกมาม่วงเป็นอันดับหนึ่งของประเทศไทย เราไม่มีสังคมชาวนาแบบเดิมในชนบทอีกต่อไปแล้ว การเป็นสังคมผู้ประกอบการ ก็คือเริ่มที่จะคิดถึงการแบกรับความเสี่ยงทุกอย่างในการเป็นผู้ประกอบการ และพยายามคิดถึงการเชื่อมโยงสองอย่างเพื่อส่งออกสู่ตลาด เช่น การคิดถึงข้าวสังข์หยด ข้าวลิ้มผิว และอะไรอื่นๆ อีกเยอะแยะเลย ซึ่งกระบวนการในการเปลี่ยนเป็นผู้ประกอบการในชนบทยังมีเรื่องกำไร เรื่องความก้าวหน้า การเป็นสังคมผู้ประกอบการนี่คือพลังที่เปลี่ยนแปลงวิถีประวัติศาสตร์ของชาวบ้าน คือ ชาวนาไม่มีใครทำนาแบบเดิมทุกคนจำหมด ปักขีไต้ไม่มีใครกรีดยางเอง จำหมดแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าวนี้อันเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในสังคม ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ความสัมพันธ์ทางสังคมนี้ขยายขอบเขตกว้างขวางขึ้น มีความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในสังคม ไม่จำกัดอยู่เฉพาะแต่ในหมู่บ้านเท่านั้น เนื่องจากการเป็นสังคมผู้ประกอบการ ทำให้พื้นที่ทางสังคมขยายกว้างขึ้น ทำให้ความสัมพันธ์ได้ขยายเครือข่ายออกไปอย่างมหาศาล จะเห็นได้จากงานบวช งานแต่ง จะจัดงานใหญ่มาก

ในขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงการผลิตแบบนี้ได้เปลี่ยนความสัมพันธ์ของทุกคนในสังคมทุกระดับให้เป็นแบบระนาบเดียวกันมากขึ้น ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน หากปรับตัวได้ก็ยังคงสถานะอยู่ในโครงสร้างอำนาจในหมู่บ้านได้ ภูมิปัญญาความรู้ในการผลิตข้าวแบบเดิมที่ทำมา 60-80 ปี ไม่มีความหมายไม่ได้รับการยอมรับในปัจจุบัน เพราะวิธีการผลิตเปลี่ยน สังคมเสมอภาคมากขึ้น การยอมรับนับถือของคนขึ้นอยู่กับความสำเร็จและกระบวนการการผลิตสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ทางสังคมขยายออกนอกขอบเขตเดิม ช้ามหมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด ภูมิภาค ความสัมพันธ์เครือข่ายทางการผลิตจะเหนียวแน่นมากขึ้น การแตกตัวทางชนชั้นชัดเจนขึ้น ในขณะเดียวกันโอกาสในการการเปลี่ยนแปลงสถานะ การเลื่อนทางชนชั้นก็จะเกิดได้ง่ายมากขึ้น สังคมผู้ประกอบการที่เข้ามาแทนแบบนี้ มันเปลี่ยนความหมายของคนจน ครั้งหนึ่งคนจนในภาคเหนือ หมายถึงคนไม่มีกิน แต่ปัจจุบันไม่ใช่ ความหมายของคนจนปัจจุบัน คือคนที่ไม่สามารถผลิต หรือ ผลักดันตนเองไปสู่การสร้างงานได้

ผลสำรวจทั้งประเทศ การขายแรงงานในชนบท สามารถขายได้ 30 วัน ต่อเดือน แปลว่า เกิดความต้องการแรงงาน มันมีการเปลี่ยนแปลงมากมาย เกิดผู้ประกอบการต่างๆ ในภาคการเกษตรสูงมากขึ้น และการเป็นผู้ประกอบการที่ประสบความสำเร็จจึงเป็นทางเดินและความไฝ่ฝันของผู้คนในสังคม ชนบท มีการเปลี่ยนแปลงมากมายซึ่งไม่สามารถย้อนกระบวนการกลับไปให้เหมือนเดิมได้ เราไม่สามารถเดินเข้าไปในชุมชนแล้ว พลิกให้ชนบทกลับมาเหมือนเดิมได้อีกแล้ว NGO เราต้องเข้าใจตรงนี้ ไม่เช่นนั้นเราก็เหมือนไส้ติ่ง จะปล่อยทิ้งไว้ให้รำคาญ หรือจะถูกตัดทิ้งไปก็ได้ กระบวนการการเป็นผู้ประกอบการนี้ได้เปลี่ยนการเมือง เขาตระหนักกว่ารัฐเป็นหลังพิงและมีบทบาทหลักในการส่งเสริมให้เกิดความก้าวหน้าในอาชีพ เขาจึงกระโดดเข้าไปมีบทบาทกับการเมืองท้องถิ่น และเชื่อมตนเองเข้ากับการเมืองระดับชาติ ย้อนกลับไปหลายปีก่อนชาวบ้านส่วนมากก็เป็นได้แค่หัวคะแนน แต่วันนี้ไม่ใช่ เขาเป็นแอสกเกอร์หนึ่งในระบบการเมืองไปแล้ว ถ้ามองดีๆ เป็นการเมืองแบบประชาธิปไตยจากข้างล่างที่สำคัญมากๆ การเป็นประชาธิปไตยจากข้างล่างนี้ อบท. จึงต้องสร้างกลุ่มจำนวนมาก นี่คือ

การสร้างประชาสังคม (civil society) แบบหนึ่งเพื่อหล่อเลี้ยงไว้ และการดูแลกลุ่มเหล่านี้ก็ต้องระมัดระวังไม่ให้เสียดุลคะแนนเสียงนี้สำคัญที่สุด และที่สำคัญประชาชนในชุมชนก็เริ่มรู้สึกว่าคุณเองมีอำนาจที่จะควบคุมการเมือง นี่คือการประชาธิปไตยจากข้างล่าง การควบคุมการเมืองที่ขัดแย้งทางอุดมการณ์การเมืองเป็นเหลือง-แดง จะถูกสยบให้อยู่ในขอบเขตของแต่ละฝ่ายที่จะไม่ทะเลาะเบาะแว้งกันมากนักในพื้นที่ การเกิดขึ้นของสังคมผู้ประกอบการจึงเป็นแนวทางไปสู่ประชาธิปไตยจากข้างล่างได้ชัดเจนมากขึ้น แต่น่าเสียดายเราถูกบล็อกไป 5 ปี

ประเด็นสุดท้ายคือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ใช่เพียงแค่เปลี่ยนทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังเปลี่ยนระบบคิดของเรา เปลี่ยนระบบคิดของพี่น้องทั้งหมด กำไร-ขาดทุน เป็นเรื่องปกติ กลัวความล้มเหลว ความต้องการประสบความสำเร็จมีมากขึ้น เราส่งลูกเรียนสูงมากขึ้น ประกันชีวิตมากขึ้น แบบไม่ถามคำถามสักคำ เจาะตลาดล่างมากขึ้น อันนี้ชัดเจน ครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น มองอนาคตมากขึ้น ที่สำคัญคือสำนึกของประชาชนมีสูงขึ้น ผู้นำต้องฟังเสียงชาวบ้าน เช่น นายก อบต. หากไม่ฟังเสียงชาวบ้าน อนาคตจบเลย โครงสร้างสังคมไทยเปลี่ยนหมดเลย จากหน้ามือเป็นหลังมือ แต่อย่างไรก็ตาม การสร้างเครือข่ายชุมชนแบบใหม่จะเป็นฐานที่สำคัญในการทำงานชุมชนของพวกเขาต่อไป

โดยสรุปก็คือ โครงสร้างสังคมเปลี่ยนจากสังคมชาวนา สังคมการเกษตรมาเป็นสังคมผู้ประกอบการ ซึ่งจะเป็นสังคมแบบชนชั้น และในแต่ละชั้นก็จะมีเครือข่ายของตนเอง ทำอย่างไรจึงจะเชื่อมเครือข่ายแต่ละชั้นได้ถึงกัน ข้อค้นพบของผมก็คือ จะสร้างสังคมผู้ประกอบการให้มากขึ้นและขยายเครือข่ายให้เชื่อมถึงกันได้อย่างไร ในทางเศรษฐศาสตร์ ก็จะทำให้ประเทศไทยหลุดกับดักการเป็นประเทศเศรษฐกิจระดับกลางได้ เป็นผู้รับจ้างการผลิต เราไม่มีทางสู้ระดับบนและจีนได้ เราจะต้องสร้างเอกลักษณ์ของเราขึ้นมา และต้องสร้างตลาดภายในขึ้นมาให้มากขึ้นเพื่อลดการพึ่งพิง ทุกอย่างต้องเปลี่ยน โรงเรียนก็ต้องเปลี่ยน

การเมืองใหม่ : ภาคประชาชนกับสถานการณ์หลังการเลือกตั้ง : นายสิโรต จิตนิยม

จากคำถามที่ว่า “หลังเลือกตั้ง ชุมชนของเราจะเป็นอย่างไร?” ขออนุญาตย้อนไปก่อนเลือกตั้งนิดเดียว ก่อนเลือกตั้งเราอยากได้ผู้ที่จะมาเป็นตัวแทนเรา ประการแรก สส.ของเราต้องมาสร้างความอยู่เย็นเป็นสุข ประการที่สอง สส.ที่เราเลือกมาจรรีกรักดี ต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และประการที่สาม สส.เหล่านี้ต้องเป็นคนมีความรู้ ความสามารถ สามารถที่จะเป็นสส.ได้ บางคนปั่นจักรยานสามล้อก็สมัครได้นะครับ ประการที่สี่ สส.ต้องเป็นคนดีมีคุณธรรม นี่คือแนวคิด สส.ของเรา อันนี้คือเราหวังจากสส. หลังจากวันที่ 24 มีนาคม เราก็ยอมรับ ยอมรับผลการเลือกตั้ง เนื่องจากประเทศไทยต้องการ สส. 500 คน เราเลือก 1 คนแต่ได้มา 500 เรายอมรับความคิดคนอื่น เขาเลือกคนโน้นมา คนนี้มา เราต้องยอมรับให้ได้ ว่าคนนี้จะ เป็นของเรา เราหวังว่า จะทำ 5 เรื่องได้ **ยอมรับแรกยอมรับว่านโยบายที่เขาหาเสียงไว้** ทุกส่วน ถ้าหากเขาได้เป็นเขาจะมาทำอย่างนี้ อย่างนั้น ทั้งๆ ที่บางเรื่องผมไม่ได้เลือกนโยบายนี้ เลือกคนนี้ นี่คือนโยบายที่เราต้องยอมรับให้ได้ **ยอมรับข้อที่สองก็คือ ยอมรับการเปลี่ยนแปลง** เกิดการเปลี่ยนแปลงแน่นอน ถ้าได้พรรคนี้นี้ได้ พรรคนั้นได้หรืออาจจะไม่ไป ก็จะกระทบต่องานพัฒนาและจะมีผลกระทบต่อคนไทยทั้งหกสิบแปดล้านคน เราต้องยอมรับ และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลง นี่คือนะประเด็นหลักที่คนไทยทุกคนต้องยอมรับ ถ้ายอมรับได้มันก็จะง่ายขึ้น แต่ถ้ายังไม่ยอมรับไม่ได้การเลือกตั้งแทบจะไม่มีประโยชน์เลย ถ้าเรายังยอมรับกันไม่ได้ 35 ล้านคนที่ลงคะแนน แล้วไม่ยอมรับในสิ่งที่เกิด จากสิ่งที่เราคนไทยที่มีสิทธิ์เลือก

ประการแรกเราต้องปรับ ปรับตัว ปรับความคิด เราไม่ได้ชอบเขาเลย แต่เราก็ต้องยอมรับ เพราะเขาต้องทำหน้าที่แทนเรา ถ้ายกตัวอย่างเหมือนกับบ่อน้ำที่ยังมีเหมืองมีจอกอยู่ การเลือกตั้งก็คือการโยนหินก้อนใหญ่ลงไปในหนองเหมืองก็กระจาย เมื่อผลการเลือกตั้งออกมาแล้วความคิดต้องเป็นหนึ่งเดียว สีฟ้า สีชมพู สีดำ สีแดง ไม่มีแล้ว ต้องเป็นสีคนไทยเดียวกัน

ประการที่สอง ปรับการกระทำ แต่ละคนต่างทำอาจไม่ช่วยกัน แกอยู่ พรคนโน้น ฉนั้นอยู่พรคนี่ ต้องปรับเปลี่ยนและหันมาร่วมมือกันทำ ถ้าเป็นชุมชน บ้านนอกอาจจะร่วมมือกันง่าย

ประการที่สามที่ต้องปรับก็คือ ปรับการเรียนรู้ ซึ่งจำเป็นมาก ตอนนี้ การเรียนรู้ของเราไม่จำเป็นต้องไปโรงเรียน ไม่ต้องไปวัด เรียนรู้อยู่ในตำบล เรียนรู้ ตลอดเวลา พู่วุ่นนี้เกาหลีใต้จะเปิด 5 G ใช้แล้ว เราจะทันเขาไหม การเรียนรู้ ทุกนาที่ อันนี้ของแต่ละคน แต่ละครอบครัวต้องปรับให้ได้

ประการต่อมา ต้องพัฒนาตัวเองให้ได้ ประการแรกสิ่งที่ต้องพัฒนา การศึกษา พ่อแม่ ลูกต้องเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน เรียนรู้อะไรบ้าง เรียนรู้สังคม โลกเป็นยังไง การพัฒนาที่ผ่านมามีผลกระทบอะไรบ้าง ถ้าการพัฒนาที่ผ่านมา ของสังคมโลก ทำไมสหประชาชาติต้องประกาศ 17 เป้าหมาย การพัฒนาที่ยั่งยืน SDGs หลักคิดนี้เป็นแนวคิดของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เป็นหลัก ไปเรียนรู้ สังคมโลกให้ได้ เรียนรู้เศรษฐกิจให้ได้ การผลิตเป็นอย่างไร การซื้อขาย การบริโภค ต้องเรียนรู้ให้ได้ และที่สำคัญเรียนรู้สังคมของประเทศไทย ภูมิศาสตร์ ของประเทศไทยเป็นอย่างไร แผ่นดินทองเราประเทศอื่นจะมารุกเราไม่ยอม แล้วทำไมดินดำ น้ำขุ่น ทำไมมีแต่ต้นน้ำใบหญ้า เรียนรู้ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ประเทศไทยเมื่อเข้าอาจารย์หลายคนก็พูด การเป็นอยู่ในชุมชน เราต้องเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน หมู่บ้านเราเกิดขึ้นมาอย่างไร กำนันคนแรก ชื่ออะไร

ถ้าเราเรียนรู้แบบนี้เราจะรักชุมชน และนี่คือสิ่งที่จำเป็นต้องเรียนรู้ ประการต่อมาก็คือ พัฒนาตนเองด้วย เป็นสิ่งที่เราต้องทำให้ได้ การรวมกลุ่มจะ ทำ อย่งไร การอยู่คนเดียวไม่ได้จะทำอย่างไร พัฒนาตัวเองให้ก้าวทันต่อเทคโนโลยี อันนี้ต้องทำเป็นลำดับที่สอง ลำดับสามพัฒนาตัวเองในการปฏิบัติ เราควรน่าจะมี การลบเรื่องที่ไม่ดีออก ดังนั้นถ้าเราปฏิบัติ ปฏิบัติแล้วดีก็ขยายไปเรื่อยๆ ไปถึง ครอบครัว ไปถึงญาติ และคนในชุมชน อันนี้จำเป็นมาก ประการต่อมาต้องเป็น พลเมืองไทยที่ดี ก่อนนี้เราเป็นราษฎรไทยมา 700-800 ปี เราเป็นประชาชนมา 80 ปี ต่อไปนี้เราต้องเป็นพลเมืองที่ดี เราต้องรู้ผิด รู้ถูก รู้ว่าอันไหนที่ควรขอ อะไรที่

พึ่งตนเองได้ ที่สำคัญง่ายที่สุด พลเมืองต้อง คิดดี พุดดี ทำดี ถามว่า 3 ดี มันคืออะไร 3 ดีนี้คือทำแล้วดีกับตัวเราและคนอื่นไม่ต้องเดือดร้อน คิดอะไรก็ได้ที่มีผลประโยชน์กับเราและไม่เดือดร้อน การทำดีก็ต้องทำสิ่งที่มีประโยชน์กับเรา การทำดีง่ายมาก อยู่ที่ว่าเราจะทำหรือไม่ สิ่งที่สำคัญลำดับสุดท้าย เราต้องร่วมมือกันสร้างชาติให้ได้ ประการต่อมาคือการมีวินัย ตอนนี้เราต้องมีวินัยกับตัวเอง มีวินัยต่อสังคม มีวินัยต่อส่วนรวม และที่สำคัญคือทำตามหน้าที่ เราต้องทำตามหน้าที่ให้ดีที่สุด สิ่งที่เราต้องเริ่มทำ คือ ยอมรับ ปรับตัว เป็นพลเมืองไทยที่ดี และร่วมมือกันสร้างชาติ

การเมืองใหม่ : ภาคประชาชนกับสถานการณ์หลังการเลือกตั้ง : นางจริยา สาสี

ขอสวัสดิ์ท่านทุกท่านที่นั่งอยู่ในหอประชุมแห่งนี้ จะพูดถึงการพัฒนาจะโชคดีว่าเป็นคนอ่อนที่สุด แต่การทำงานของดิฉัน จากประสบการณ์ที่ผ่านมา ก็เห็นอะไรมาเยอะ ก็อยู่ในครอบครัวแวดวงของนักการเมืองมาตั้งแต่เริ่มวันนี้ก็จะให้มาพูดเรื่องหลังเลือกตั้ง ก็ขอเล่าความเดิมก่อน ก่อนการเลือกตั้ง ก่อนเข้ามาในวงการตรงนี้ สิ่งที่เปลี่ยนแปลงสำหรับตัวดิฉันเองก็คือ สีนามิเลยในพื้นที่ที่มีความเสียหายเยอะแยะมากมาย หลังจากนั้นก็จะมีการช่วยเหลือจากคนหลากหลายชาติพันธุ์ ทุกเชื้อชาติ ศาสนา ที่มาช่วย เราก็เห็นประสบการณ์ตรงนั้นที่มันเกิดขึ้น พอหลังจากสินามิเราก็มารู้กันต่อว่า เราจะทำอย่างไร ในชุมชนของเราถ้าหากว่ามันเกิดเหตุการณ์อย่างนี้ขึ้นอีก อย่างน้อยๆ โดยเบื้องต้นเราก็สามารถที่จะช่วยเหลือคนในชุมชนของเราได้ ก่อนที่จะออกไปสู่ข้างนอก อันนั้นคือที่มาของการทำงาน พอหลังจากนั้นก็โชคดีว่า เราได้เข้ามาสู่งานวิจัย งานวิจัยเข้ามาในชุมชนหลังจากสินามิ มาใช้วิธีการ กระบวนการค้นหาสู่ชุมชนสาเหตุ ปัจจัยต่างๆ ที่การช่วยเหลือในครั้งนั้นเยอะแยะ เกิดกลุ่มมากมาย ทรัพยากรที่ลงมามาก แต่พอผ่านไป ถ้าพูดถึงคนแต่งงานที่อยู่กันหม้อข้าวหม้อแกงมันก็กลายเป็นอย่างอื่น มันก็สูญหายไปหมดสิ่งเหล่านั้น ก็เลยลงไปทำงานวิจัย วิเคราะห์ชุมชน เราจะลงไปวิเคราะห์ผู้นำ วิเคราะห์คนทำงาน วิเคราะห์คนทำ

กลุ่ม วิเคราะห์คนที่นั่งมอง ก็มี 4 กลุ่ม ในส่วนของผู้นำเขาก็จะมองว่า การทำงานกลุ่ม การทำงานชุมชนจะต้องให้มีความโปร่งใส ซื่อสัตย์ สุจริต อันที่ 2 ในกลุ่มคนทำงาน ส่วนใหญ่ก็จะออกมาในรูปแบบของจะต้องศึกษา เรียนรู้ ในกระบวนการที่เราจะทำงานกลุ่ม เรื่องวิชาต่างๆ ที่เราต่างต้องเอาไปใช้ ต้องมีข้อมูลในการพัฒนา กลุ่ม สำหรับกลุ่มสุดท้าย คือ กลุ่มคนที่นั่งมองเฉยๆ ก็ไม่ได้มีความคิดสักเท่าไร ถ้าใครมาแลกเปลี่ยนเราก็จะได้ หรือคนที่รวมกลุ่มความสัมพันธ์โดยส่วนตัว อันนี้ก็จะได้หลายๆ อย่าง หลังจากวันนั้นเป็นต้นมา ก็เข้ามาสู่การเมือง เรื่องการเลือกตั้ง ก่อนการเลือกตั้งเราคุยกันในเรื่องนี้ เพราะเราไม่ได้เลือกตั้งมา 4-6 ปี ที่นี้กลุ่มคนรุ่นใหม่ เขาเรียกว่ากลุ่มคนอยากเลือกตั้ง คนเก่าคนแก่จะไม่เท่าไร แต่พอรุ่นหลังอยากเลือกตั้ง ที่นี้ก่อนการเลือกตั้ง วันนั้นก็มาในนามขององค์กรชุมชน เราได้มีการประชุมกันทุกเดือน การประชุมของเรา เราจะเข้าไปดึงผู้นำองค์กรแต่ละพื้นที่ ทุกองค์กร ทั้งผู้นำศาสนา ผู้นำท้องถิ่น ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน เราคิดว่าหลังเลือกตั้งเราต้องเปลี่ยน ทำไม่ต้องเปลี่ยน เปลี่ยนคนในชุมชน ไม่ได้มีวิชาการ ดิฉันเองก็ไม่ได้เป็นนักวิชาการ เปลี่ยนด้วยสถานการณ์ที่มันเกิดขึ้นจริงใน 5-6 ปีที่ผ่านมา ก็เหมือนท่านอาจารย์ที่พูดเมื่อีกว่า ชาวสวนยาง

ดิฉันก็มีสวนยาง แต่ว่าจ้างเขาหมดแต่ไม่เคยทำเอง แต่เมื่อจ้างโอเคไหม ก็โอเคอยู่ แต่พอมาสามสี่ปีให้หลัง ค่าจ้าง ค่าส่วนแบ่งที่เราจะได้ เราต้องเอาไปดูแลคนรับจ้าง คนรับจ้างชาวพม่าอยู่ไม่ได้ สิ้นปีก็ต้องดูแล ต้องต่อวีซ่า หลายอย่าง เพราะฉะนั้นจึงไม่พอกับค่าใช้จ่าย ไม่ใช่แค่คนเดียวที่เจอแบบนี้ เพราะในพื้นที่ส่วนใหญ่ก็เป็นเกษตรกรและทำอาชีพประมง ทุกอย่างมันแย่ไปหมด เหมือนกับโดมิโน ล้มตัวหนึ่ง ตัวอื่นก็ล้มตาม บ้านดิฉันเคยทำธุรกิจต้องหยุดลง เนื่องจากว่าทนต่อค่าใช้จ่ายไม่ไหว ลูกค้าที่เคยมีก็ค่อยหายไปทีละราย สองราย จนกระทั่งหมดไม่เหลือสักราย เราต้องหยุดกิจการเพราะผู้บริโภคไม่มีเงินมาซื้อ แม่ค้าก็บอกว่า ลูกค้าส่วนใหญ่ที่มาซื้อของเป็นชาวสวนยาง เพราะแถบจังหวัดพังงา กระบี่ ภูเก็ต ส่วนใหญ่ก็ทำอาชีพสวนยางกันเกือบหมด ที่นี้พอสวนยางราคาไม่ดี คนที่มาซื้อก็ขายไม่ดี แม่ค้าที่ขายของอยู่ก็ขายไม่ดี เราเลยต้องมานั่งคิดกันในชุมชน ทุกเดือนก็จะมีการพูดคุยกันในทุกเรื่องที่มันเกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะเรื่องปากท้อง เพราะถ้าชีวิตคนเรามีความกินดีอยู่ดี เราก็มั่นใจไปช่วยคนอื่น

งานของสังคมก็ดีขึ้น แต่ถ้าหากปากท้องของตัวเองไม่ดี ชาวบ้านก็เหมือนกัน ถ้าเรื่องปากท้องไม่ดี เราจะไปชวน ไปดึงเขามาทำเรื่องชุมชนมันก็ยาก จากที่เคยมีกลุ่มตอนสิ้นปี มันก็หดหายไปเพราะว่ามันไม่พอกิน ไม่พอค่าใช้จ่าย เราก็พยายามให้ความรู้ไปว่า พื้นฐานของกลุ่มอาชีพเป็นรายได้หลักส่วนใหญ่ของผู้นั้น แต่มันก็ไม่ใช่ว่าได้หลักสำหรับการเลี้ยงดูครอบครัว กลุ่มอาชีพในชนบท ซึ่งเป็นชนบทจริงๆ มันไม่เหมือนกับ SME เวลาที่ทางหน่วยงานจะสนับสนุน SME จะได้งบเยอะกว่า แต่ของเรา กลุ่มเงินทุนของตัวเองในพื้นที่ องค์กรเอกชนหรือภาครัฐ จะเข้ามาช่วยเหลือแบบผ่านแล้วก็ผ่านไป นั่นคือสาเหตุหลักที่ทำให้ในชุมชนเปลี่ยน

หลังจากการเลือกตั้ง จังหวัดระนองเปลี่ยนแล้ว หลังจากการเลือกตั้งผ่านพ้นไปแล้ว สมัยก่อนชาวบ้านจะเชื่อผู้นำ แต่ปัจจุบันมีหลายตัวเลือกให้เชื่อ โดยเฉพาะสื่อออนไลน์ ในกลุ่มของวัยรุ่นจะเชื่อสื่อทางออนไลน์เยอะ ในกลุ่มของชาวบ้าน กลุ่มที่เคยวัยรุ่นมาแล้วก็จะเชื่อมั่นในตัวเอง ในกลุ่มของตัวเองเชื่อมั่นในความคิดของตัวเอง พอเลยไปถึงกลุ่มผู้สูงอายุก็ยึดติดแต่ของเก่าๆ ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้นการเมืองในครั้งนี้นั้นก็หลายเวอร์ชัน

ในพื้นที่ ในชุมชน เรื่องที่ 1 เลย์ที่เปลี่ยนแปลง คือ จากการที่ได้คุยและแลกเปลี่ยนในวงประชุม การเปลี่ยนแปลงในการเลือกตั้งเลย คือ เลือกตัวบุคคลสำหรับเรื่องพรรคการเมืองมาทีหลัง แต่สมัยก่อนจังหวัดระนอง โดยเฉพาะพื้นที่ตำบลกำพวน อำเภอสุขสำราญ จะเลือกพรรคมาก่อนตัวบุคคล จนมีขานานนามว่า “ระนอง เสาไฟฟ้าลงเลือกตั้งก็ยิงได้เลย” แต่พอหลังเหตุการณ์ ห้าหกปีที่ผ่านมา เราได้รับรู้ เรียนรู้ด้วยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ก็คิดว่า แยกแล้ว ถ้าเรายังยึดติดอยู่แบบเดิมไม่ได้แล้ว เราเลือกตัวบุคคลมากกว่าพรรค แต่ถามว่าพรรคยังยึดติดอยู่ไหมยังมีอยู่ แต่เราเลือกคนที่จะไปเป็นตัวแทนพวกเรา เพราะคนๆ นั้นต้องเป็นคนที่เราคาดหวังว่าเขาจะไปเป็นตัวแทน เป็นปาก เป็นเสียงให้กับเรา ในขณะที่ชาวบ้านอย่างเราไม่สามารถไปทำหน้าที่ตรงนั้นได้ แต่ที่ผ่านมาหลายปีมานี้เป็นเรื่องที่ยากมาก พอหลังเลือกตั้ง สื่อทีวี สื่อหนังสือพิมพ์ สื่อออนไลน์ สื่อต่างๆ มีการประโคมข่าวว่า อาจจะมีการเลือกตั้งใหม่บ้าง เลือกตั้งครั้งนี้ใช้ไม่ได้บ้าง

สารพัด ที่นี้หลายคนพูด ผู้เฒ่าผู้แก่บางคนอุตส่าห์ไปเลือกไปกามา ทำไมเปลี่ยนอีกแล้ว ถ้าเลือกตั้งแล้วไม่ได้ตั้งอีก ฉันไม่เลือกแล้ว จริงๆ ก็พูดไปแบบนั้นแหละ มันจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของสิทธิและหน้าที่ ที่ตั้งเข้ามาในเรื่องนี้ เพราะสิทธิที่เราจะต้องใช้ในชุมชน บางคนไม่เข้าใจว่าสิทธิหมายถึงอะไร สิทธิและหน้าที่ชาวบ้านยังแยกไม่ออกเลย เพราะฉะนั้นการที่เราจะปลูกปั่นว่า ไปทางโน้น มาทางนี้ มันเป็นเรื่องที่ง่ายตายมาก สิทธิเป็นของเราเอง เราต้องไปเลือกตั้ง เราเลือกคนที่เราคิดว่า เราเลือกไปแล้วเขาจะทำหน้าที่ให้เราได้ อันนั้นคือสิทธิของเราที่เราจะต้องไป แต่มันก็จะมีบางกลุ่มบางส่วนที่เขาไม่ไป

การเมืองใหม่ คิดว่าถ้าเป็นไปตามที่เราคาดหวัง ได้จัดตั้งรัฐบาลเรียบร้อย เราจะทำอะไรง่ายขึ้น เพราะว่าก่อนที่จะมีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนก็คุยตกลงปรึกษากันว่า คนที่เราจะเลือกตั้งต้องสื่อสารเรื่องราวขอพวกเราได้ และคนส่วนใหญ่ในพื้นที่ของเราก็ก็น่าฟังต้องกันว่า เราจะต้องเปลี่ยน ในส่วนของการทำงาน ก็คิดว่ามันจะง่ายขึ้น ถ้ามว่าคนทำงานชุมชนไม่ใช่เราทุ่มเทแล้วเราจะได้ผล เราต้องทั้งทุ่มเทและทุ่มทุน ทุ่มทุนไม่ได้หมายความว่าเราต้องหาทุนอย่างเดียว แต่ว่าการทำงานในชุมชนจะต้องสม่ำเสมอ อย่างเช่นเราทำงานดิฉันเพิ่งอ่านประวัติของอาจารย์ปัทม จิงได้รู้ว่าท่านคลุกคลีอยู่กับคนจน ความเป็นห่วงชุมชน นี่เป็นสิ่งที่เราได้นำไปพูดคุยในวันที่ 15 ที่ผ่านมา การทำงานของท่านตรงกับหลักคำสอนของศาสนาอิสลามว่า “เราจะต้องดูแล ช่วยเหลือคนจน”

พลังงาน : อาจารย์ประสาท มีแต้ม

“ไม่มีพลังงาน ไม่มีอะไรเคลื่อนไหวเลย” ทั้งชีวิตและเศรษฐกิจ เพราะพลังงานคือหัวใจสำคัญ แล้วก็ PM 2.5 โลกร้อน น้ำท่วม มาจากพลังงาน ความยากจน ความเหลื่อมล้ำ ทะเลเป็นกรด พายุ สึนามิ ภัยพิบัติทั้งหลายล้วนมาจากพลังงาน เพราะพลังงานคือหัวใจของทุกสิ่ง เวลาสหประชาชาติพูด เขาจะกระจายประเด็นทั้งหมด 17 ด้าน ให้เห็นความสำคัญของแต่ละด้าน มีกลุ่มนักคิดกลุ่มหนึ่งที่ออกมาเตือนประมาณ 30 ปี เตือนชาวโลก ถ้าหากว่าโลกพัฒนาไปแบบนี้หายนะแน่นอน เป็นการรวมตัวของคน 12 คน จากทั่วโลก โลกนี้ อากาศแบบนี้เหมือนเมื่อเข้าที่ท่านผู้อาวุโสพูดกันว่า ชุมชนต่างๆ ต้องมีคนที่เป็นนักคิด ต้องมีปราชญ์

ไม่ว่าจะเป็นความยากจน ไม่ว่าจะเป็ทะเลเป็นกรด พายุ มาจากพลังงาน และพลังงานคือหัวใจ

เป้าหมายการพัฒนา ข้อที่ 7 (เป้าหมายที่ 7: พลังงานสะอาดที่ทุกคนเข้าถึงได้) คือหัวใจของทุกเป้าหมาย เพราะการมาจับเรื่องพลังงานเป็นเรื่องที่ตรงเป้า ถ้าไม่แตะต้องเรื่องพลังงานไปไม่รอด ไม่ใช่เพราะผมสนใจพลังงานนะ จึงไม่น่าแปลกที่พรรคการเมืองไม่เสนอนโยบายเรื่องพลังงานเป็นรูปธรรมเท่าไร มีบางพรรคก็เสนอนะ มีนักคิดจากเยอรมัน เขาบอกว่า พลังงานเป็นส่วนสำคัญของชีวิต การกำหนดนโยบายพลังงาน ถ้าอยู่ในมือคนอื่นมันไม่ดีแน่ เขาเปรียบเทียบว่าการรณรงค์เรื่องการปฏิรูปพลังงานอย่าให้มาหยุดอยู่แค่เป็นพ่อค้าบูห์หรือแล้วรณรงค์ไม่ให้สูบบุหรี่ นึกออกไหม พลังงานก็เหมือนกัน คนที่คุมโลกตอนนี้คือพ่อค้าพลังงานทั้งนั้นเลย พวกนิยมเก่าๆเขาจะใช้วิธีการแบบเดิมๆ เขาจะไม่ปฏิรูป เขาจะผูกขาด เขาจะรวมศูนย์อยู่ตลอด ถ้าเราไปหวังพึ่งให้คนเหล่านี้ปฏิรูปหรือแม้แต่พรรคการเมืองปฏิรูป..ไปไม่รอด ทางออกของเราตอนนี้ต้องลงมือเอง เมื่อเข้าที่อาจารย์ประเวศพูดถึง 3 H ต้องมีหัวใจ ต้องมีความรู้ ต้องลงมือปฏิบัติเอง พลังงานที่ก่อให้เกิดปัญหา สงครามตอนนี้ก็เกิดจาก fossil มีคนถามว่า ถ้าซาอุดีอาระเบีย หรือ อิรัก อิหร่าน ปลุกกล้วยน้ำว่า จะมีสงครามไหม ที่มีสงครามก็เพราะอเมริกาไปปล้น ไปยึดบ่อน้ำมันเขา มันก็เลยเกิดสงครามต่อเนื่อง มาจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะทางออกที่ดีที่สุดและถูกต้องที่สุดก็คือการที่มนุษย์ต้องกลับไปใช้พลังงานแบบเดียวกับที่ธรรมชาติใช้อีกครั้งหนึ่ง ในอดีตเมื่อร้อยปีที่แล้ว มนุษย์กับธรรมชาติใช้พลังงานชนิดเดียวกัน นั่นคือ พลังงานแสงอาทิตย์ พอช่วงหลังมนุษย์ไปจุดปิโตรเลียมได้ ก็โฆษณาให้ใช้แต่ปิโตรเลียม แล้วก็เกิดหายนะตามมา สิ่งที่เราคิดไม่ถึงก็คือว่า พลังงานแสงอาทิตย์ที่ส่งมาให้โลกเพียงวันเดียว มันจะเท่ากับพลังงานที่มนุษย์ใช้ทั้งโลกรวมกันเป็นเวลา 35 ปี แสงอาทิตย์วันเดียวโลกใช้งานได้ถึง 35 ปี ซึ่งมันเหลือเฟือ พลังงานคล้ายๆ กับน้ำทะเลเวลาเรือดิตหรือว่าเรือล่มกลางทะเลแล้วคนหิวโหย หิวน้ำ หันไปทางไหนก็มีแต่น้ำ แต่ไม่มีสักหยดที่จะดื่มได้ เพราะมันเค็มหมด เพราะฉะนั้นเราไม่มีเทคโนโลยีที่จะเปลี่ยนน้ำทะเลให้เป็นน้ำจืด

แต่วันนี้เรามีแล้ว เรามีหลวงพ่อดุสิตเหียบน้ำทะเลจิต ณ วันนี้โซล่าเซลล์ ถูกมาก ๆ มันมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง แค่ว่าหลังคาอยู่บนหัวเราเราก็เปลี่ยนมาเป็นไฟฟ้า ได้แล้ว แล้วไม่เพียงแต่ไฟฟ้า รถยนต์ไฟฟ้า ต่อไปเขาจะใช้ไฟฟ้า ไม่ต้องใช้น้ำมัน ณ วันนี้ปีโตรเลียมถึงขั้นอวสานแล้ว แล้วทำไมเราถึงต้องมาสนใจเรื่องพลังงาน เมื่อเขาพูดถึงเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เรื่องของความเป็นมนุษย์ที่เขาให้เราตอบ มีอยู่ 2 ข้อ นี่คุณค่าหลักของความเป็นมนุษย์ ทุกประเทศทั่วโลกสอน อย่างนี้หมด นั่นก็คือต้องมีอิสระ มนุษย์ทุกคนต้องเป็นอิสระ อย่าไปเป็นทาสเขา อย่าไปเป็นหนี้สิน อย่าไปติดยาเสพติด นี่ข้อที่ 1 ข้อที่ 2 พ่อแม่ทุกคนสอนว่า ต้องรับผิดชอบต่อสังคม ต้องช่วยเหลือคนอื่น ถามว่าถ้าเราเคารพความเป็นมนุษย์ ใน 2 ข้อนี้ เราจะใช้พลังงานอะไร ถ้า fossil ก่อปัญหาทั่วโลก ค่า PM 2.5 ก็เพิ่ม มีพลังเพียงชนิดเดียวที่เคารพความเป็นมนุษย์ 2 ข้อนี้ นั่นคือพลังงานแสงอาทิตย์ ดังนั้นเราต้องช่วยกันผลักดันอันหลังออกไป สิ่งที่ผมนำมาเสนอ ผมเป็น นักมนุษยศาสตร์ แล้วผมก็ทำงานพยากรณ์ ทำงานหลายรูปแบบ แต่สิ่งที่ผมจะพูด ผมไม่ได้ทำเอง แต่ผมเชื่อ เพราะผมรู้ข้อมูล รู้เทคโนโลยี มีอาจารย์ที่มหาวิทยาลัย แสตนฟอร์ดศึกษาเรื่องนี้ เขาบอกว่าภายในปี 2030 ซึ่งเหลือเวลาอีก 11 ปี และใช้ไฟฟ้าที่ใช้อยู่ตอนนี้ทั้งหมด รถยนต์การส่งออกทุกวันนี้ทั้งหมด มันจะเกิดการขนส่งแบบใหม่ แล้วมันค่าอยู่ค่าหนึ่งนั่นก็คือ Disruption ถ้าเข้าใจไม่ลึกซึ้งพอ คำว่า Disruption มันต้องมีการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ ยกตัวอย่างมือถือ มือถือ ปี 2535 ตอนพฤษภาทมิฬ ตัวละแสนสองแสน ณ วันนี้ราคาเท่าไร ราคาถูกมาก 4-5 พันก็ซื้อได้แล้ว ประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นเยอะ ผมเกิดหลังคอมพิวเตอร์เครื่องแรก 3 ปี อายุผมเนี่ย ผมรู้ว่า ณ วันนั้นเครื่องคอมพิวเตอร์ตัวประมาณ 20 ล้าน แต่ทำงานได้นิดเดียว ณ วันนี้ราคาถูกมาก แล้วทำงานได้เยอะมาก มันสามารถติดต่อไปได้หมด เราสามารถสั่งตู้เย็น สั่งพัดลม สั่งแอร์ ทุกอย่างติดต่อด้วยมือถือ ทั้งหมด Disruption ประสิทธิภาพที่เพิ่มขึ้นไม่ต่ำกว่า 10 เท่า ราคาก็ลดลงไม่ต่ำกว่า 10 เท่า แล้วก็เกิดรูปแบบเศรษฐกิจใหม่ รูปแบบการตลาดใหม่ จะเปลี่ยนจากพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ

อาจารย์อรรถจักร พุดเรื่องความเปลี่ยนแปลง นักคิด เจิก ยูนาส ชาวเยอรมัน ชาวสวิสผสมกัน ทำงานเรื่องสิ่งแวดล้อม เขาบอกว่า การเปลี่ยนแปลง

ในอีก 17 ปีข้างหน้า จะเปลี่ยนแปลงมากกว่า 300 ปีที่แล้ว ผมจะพูดในเชิงเทคโนโลยีในเชิงการขนส่ง เรื่องพลังงาน ณ วันนี้ในอเมริกามีรถยนต์ 250 ล้านคัน เป็นรถยนต์ส่วนบุคคล 90% เราซื้อไว้อย่างน้อย มีเพียง 4% ของเวลาเท่านั้นที่เราขับ ทำให้ถึงเป็นแบบนี้ ก็เพราะเราพึ่งใครไม่ได้ เราต้องพึ่งตัวเอง ซื้อไว้จะไปไหน ก็ขับไป ณ วันนี้เราจะไปไหนโทรศัพท์ 5 นาที รถก็มารับถึงบ้าน ความจำเป็นในการเป็นเจ้าของรถยนต์ไม่มีอีกแล้ว ซึ่งผมเชื่อแม้ว่าผมจะไม่ได้ดูรายละเอียดรถยนต์ในอเมริกาจาก 250 ล้านคัน เหลือเพียง 18 ล้านคัน ในอีก 11 ปีข้างหน้า เพราะมันไม่มีคนขับ มันเคลื่อนที่ของมันเอง ไม่ชนด้วย ไม่เมาด้วย ไม่เกรด้วย แล้วส่วนใหญ่จะใช้รถยนต์บริการแบบใหม่ คือ บริการเมื่อมีความจำเป็น เมื่อเราจะไปไหน เราคิดถึง Uber ซึ่งเดี๋ยวนี้เขาเปลี่ยนเป็น Grab ตรงนี้ก็ถึง แล้วจะใช้ร่วมกันไปไหนมาไหนได้ การเดินทาง ที่จอดรถในอเมริกา จะแจ้งในอีก 11 ปีข้างหน้า เพราะคนไม่ใช้รถยนต์ส่วนตัวกันแล้ว อันนี้ไม่ได้พูดถึงที่เป็นรถไฟฟ้าของรถยนต์ 4 ล้อไฟฟ้า มันจะออกมาแทนที่ จาก 250 ล้านคัน เป็น 10 กว่าล้านคัน นี่คือโลกจะเปลี่ยนไป ไม่ใช่ 17 ปีข้างหน้า แต่ว่าเหลือ 11 เทคโนโลยีของพลังงานของโซลาเซลล์ ของอินเทอร์เน็ต ของโทรศัพท์ ของคอมพิวเตอร์ มันเป็นเทคโนโลยีเดียวกัน มือถือที่ท่านถืออยู่ในมือ ท่านคิดไปตอนที่ผมเรียนหนังสือใหม่ๆ 2512 เข้ามหาวิทยาลัย คิดราคากันวันนี่ มือถือที่เราไม่ถือเหมือนล้านบาท เมื่อย้อนไปปี 2512 นี่คือประสิทธิภาพ นี่คืออำนาจที่มาถึงมือเรา แต่มันไม่ใช่ใช้เฉพาะติดต่อสื่อสาร ใช้ควบคุมทุกอย่าง อย่างควบคุมไฟฟ้าก็ควบคุมด้วยมือถือ ธนาคารก็ควบคุมด้วยมือถือ เราไม่ต้องไปธนาคารแล้ว เขาบอกว่ารถยนต์ไฟฟ้า ไม่ใช่อะไรอย่างอื่น รถยนต์ธรรมดาที่เราซื้อมืออะไหล่ที่ทำให้งานได้ 2,000 ชิ้น แต่รถยนต์ไฟฟ้ามีเพียง 18 ชิ้น พลังงานที่ซื้อมาทุกวันนี้มันกลายเป็นความร้อน เป็นหม้อน้ำ ต่อไปใช้หม้อน้ำ ใช้แบตเตอรี่เพราะมันถูกมาก แต่ประเทศอื่น ประเทศจีนตอนนี้มีรถยนต์ไฟฟ้าประมาณครึ่งของโลก เพราะรถยนต์ไฟฟ้ามันคือคอมพิวเตอร์ที่วางบนล้อ แล้วคนที่ทำรถยนต์ไฟฟ้า ไม่ใช่ จีนเองและไม่ใช่อเมริกาอย่างเก่า ธุรกิจคอมพิวเตอร์ง่ายมาก แค่อ่อๆ กันก็เสร็จแล้ว นี่คือนานาชาติที่เปลี่ยนไป

เพราะฉะนั้นอำนาจทางการเงินก็ดี ทางเศรษฐกิจก็ดี มันเคลื่อนมา ๆ อยู่ในมือเราแล้ว จะเป็นทีวีที่ผูกขาดอยู่สามสี่ช่อง ณ วันนี้เราสื่อสารเองได้

เรามีช่องเฟซบุ๊ก มันยิ่งใหญ่มากรื่องนี้ ทางออกที่พวกเราต้องการให้เห็นจริง เมื่อเข้า 3 H Heart head hand มีหัวใจ เหมือนที่อาจารย์บัณฑิตพรพูด อาจารย์บัณฑิตพรทำ ใช้สมอง ใช้หัวใจ อันที่ 3 ลงมือทำ ณ วันนี้เราไม่สามารถรอนโยบายของรัฐได้ ณ วันนี้เราลงมือทำ เครือข่ายผู้บริโภค เครือข่ายกรีนพีซ เครือข่ายคนปักษ์ใต้ไม่เอาถ่านหิน เขารวมตัวกัน 14-15 องค์กร มาร่วมกันรับบริจาค ตั้งเป็นกองทุน เรียกว่า กองทุนแสงอาทิตย์ ไปติดตั้งโซลาเซลล์ให้โรงพยาบาลโรงละ 1 ล้านเศษ แต่ละโรงพยาบาลจะประหยัดค่าไฟฟ้าได้เดือนละ 10,000-20,000 บาท 5 ปีก็ได้ทุนคืน เพราะเงินที่ผ่านบริจาค 1 บาท มันจะทวีคูณเต็มค่าใน 25 ปี นี่คือการทำบุญแบบใหม่ เมื่อวานเราไปเปิดโครงการแห่งแรกที่แก่งคอย ปรากฏว่าที่นั่นคนตื่นตัว มากันเกือบ 300 คนน่าจะได้ โดยสรุปนี่คือทางออกของเรา เราจะทำแบบนี้ ทำเท่าที่เรายังมีแรง อย่าลืมนะครับ เรามี 8,000 กว่าโรงพยาบาล แต่ละโรงพยาบาลใช้ไฟฟ้ากลางวันทั้งนั้นเลย ซึ่งพระอาทิตย์มอบแสงให้เราแล้ว แต่มีคนมายืนบังก็เท่านั้นเอง เพราะฉะนั้นต้องเอาระเบียบนี้ออกโดยภาพรวมโลกของที่อาจารย์อรรถจักร์ ตอนนี้อยู่ในการมารจะถูกปราบด้วย 5 จตุรเทพ ธุรกิจการไฟฟ้าจะถูกปราบด้วยธุรกิจรุ่นใหม่ ตัวแบตเตอรี่ที่มีราคาถูก อันที่สองคือมือถือ อันที่สามก็คือโซลาเซลล์ อันที่สี่คือรถยนต์ไฟฟ้า คนที่ศึกษาเรื่องนี้เขาบอกว่า ภายในปี 2025 คืออีก 6 ปี เพราะรถยนต์ที่ออกใหม่ ไม่ว่าจะ เป็นจักรยานยนต์ ไม่ว่าจะเป็นรถสิบล้อ รถบรรทุก พวกรถยนต์ รถกระบะ เป็นรถไฟฟ้าทั่วโลก เขาก็คิดกันทุกอย่างไม่ให้เราได้ใช้รถไฟฟ้า เพราะฉะนั้นธุรกิจรถยนต์จึงหมด ภาคต่อสุดท้าย อีก 20 ปี โลกจะเปลี่ยนมากกว่า 300 ปีที่แล้ว แต่เขาบอกว่า การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้มันอาจเป็นสวรรค์หรือนรก อาจจะมีแนวทางเหลือมล้ำเยอะก็ได้ ถ้าอยากให้อนาคตเป็นอย่างไร เราต้องมาช่วยกันทำ เราจะ สันตะเพื่อนรัฐบาลได้

สิทธิชุมชน : นายไพโรจน์ พลเพชร

สิ่งที่เราต้องคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน ในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ สิ่งที่เราจะสู้ตรงนี้ เราจำเป็นต้องคิดถึงชุมชนในมุมใหม่ สิ่งที่เราจารย์ประสาทพูดถึงคนจำนวนมากที่มาร่วมกันสร้างหลังคาแสงอาทิตย์ของโรงพยาบาล ถามว่าเขาคืออะไร เขาก็คือชุมชน

สิ่งแรกคือเราต้องคิดถึงชุมชนในจินตนาการใหม่ เราต้องคิดถึงชุมชนที่มันถูกมากขึ้น สมมติเรานึกถึงงานของบรรจงที่ปักษ์ใต้ บรรจงสามารถเชื่อมระหว่างชาวประมงกับร้านขายปลาได้ นี่คือชุมชนในความหมายใหม่ เราต้องคิดถึงสิ่งที่เราเรียกว่าชุมชนในความหมายที่กว้างมากขึ้น และเป็นสิ่งที่เราต้องช่วยกันผลักดัน

กรณีของป่าชุมชนที่จะใช้เรื่องสิทธิชุมชนมาสู้เรื่องป่า เราแพ้มาตลอด มีกรณีเดียวที่เกือบจะชนะ คือแม่วงศ์ เพราะกำลังของศาล ของผู้พิพากษา กล่าวคือประเทศไทยมีความรู้ที่เน้นเรื่อง private property regime แคนั้นไปเปิดไปดูได้ในกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ คือถ้าหากเราคิดตรงนี้ได้ตรงนี้คือ community property เราคงต้องเปลี่ยนระบบการศึกษาด้วย ซึ่งต้องคิดกันเยอะมาก ซึ่งผมเห็นด้วยนะว่าเราต้องยืนหยัด แต่เราจะยืนพร้อมกับการคิดอะไรต้องกล้า? และต้องสู้ในระบบกฎหมายอย่างมากมายเลย

อันที่สองที่ผมอยากจะเพิ่มว่า ถ้าหากเราพูดถึงเขตเมือง เมื่อที่เราพูดถึงชนบทนะครับ เขตเมืองต้องเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลเลย เราจะพบว่าในเมืองทั้งหมด มันเริ่มกลายเป็นสังคมชนชั้น และมีความตึงเครียดระหว่างชั้นสูงมาก และความตึงเครียดระหว่างชั้นมันนำไปสู่ความรุนแรงได้ตลอด พื้นที่สาธารณะในเขตเมืองไม่มีอีกแล้ว ถนนกลายเป็นที่ๆ วัดกันว่ามึงอย่างร่าง ถ้ากร่างกึงมึงและนั่นทำให้เราต้องคิดถึงสิ่งที่เรียกว่า Moral ภาษาไทยแปลว่าจริยธรรม อะไรก็ได้ แต่หมายถึงว่าเราต้องคิดถึงจริยธรรมของชุมชนมิติของความสัมพันธ์ทั้งหมด เราต้องคิดกันใหม่ทั้งหมดเลย พระเทศน์อะไรไม่รู้เรื่องเลย (ฮา) คือสังคมมันพลิกทุกทางเลย....ไม่ว่าจะเป็นพลังงาน..... ในทางการเมืองเองผม

จะพูดประเด็นหนึ่ง สิ่งที่มีนัยเป็นความตึงเครียดวันนี้ มีที่มาสองอย่าง ก็คือ ความตึงเครียดในชนชั้นที่เกิดขึ้น ในรุ่นใหม่ที่เห็นปรากฏการณ์ใหม่คือ มันมีความตึงเครียดระหว่างรุ่น เริ่มจากดารา มีคนหนึ่งบอกว่าให้พ่อแม่ไปกราบลูก ว่าอย่าไปเลือกพรรคสีส้ม หลังพอผลออกมา ก็มีทั้งพ่อแม่ด่าและว่าจะไม่ให้เงินลูกเรียนแล้ว และลูกก็บอกพ่อแม่ว่าไม่ให้เงินแล้ว ให้ไปเอาเงินจากบัตรคนจนละกัน ปรากฏการณ์ที่เคยเกิดที่เมืองนอกในช่วงปี 1968 แล้วก็ก่อความรุนแรงอีกประมาณ 2 ปี เรื่องเหล่านี้เราต้องคิดกันเยอะ

วันนี้ผมไม่รู้จะแปลภาษาไทยยังไง เรียกว่า Critical time คือช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อคือจังหวะที่มัน Critical มากๆ ถ้าเราไม่ใจเย็น ไม่นิ่ง จะไปไม่รอด ทุกฝ่ายรวมถึงฝั่งสีแดง ทำยสุดแล้ว ทุกคน ทุกฝ่าย ผมคิดว่า นักข่าวด้วย คือทำยที่สุดมันเป็น Critical time.... ฉะนั้นต้องใจเย็นๆ ตอนนี้ทุกอย่างเปลี่ยน เมืองก็เปลี่ยน ชนบทก็เปลี่ยน เปลี่ยนอารมณ์ความรู้สึก เปลี่ยนหมดเลย ผมที่ดีใจที่อย่างน้อย NGO เมื่อก่อนก็เคยทะเลาะกัน เหลืองแดงทะเลาะกันเยอะเลย ผมคิดว่าในปีที่ผ่านมาเราเริ่มหันหน้ามามองกันมากขึ้น นักวิชาการหันหน้ามามองกันมากขึ้น แต่ยังมอ่งกันน้อยกว่า NGO ผมคิดว่าการที่มอ่งเห็นกันและพยายามจะเข้าใจกัน นี่คือนทางรอดในช่วงภาวะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้

ส่วนที่ 3

ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท :
ประสบการณ์ของประเทศไทย

“อยากเห็นองค์กรประชาชน ที่แท้จริง ที่เป็นของประชาชน”

นิเทศ ดอนคำ

และเลขาธิการมูลนิธิ

๘๘ ปี นึกพัฒนา นึกกร จงมดำ

๕ เมษายน ๒๕๖๒

๑๓๐ - ๑๓๑ ปี... พิธีเปิดตัวอาคารพัฒนา จงมดำ
และศูนย์วิจัยและพัฒนา

๑๓๑ - ๑๓๒ ปี... ๖๐ ปี นึกพัฒนา นึกกร จงมดำ

๑๓๒ - ๑๓๓ ปี... ๖๐ ปี นึกพัฒนา นึกกร จงมดำ

๑๓๓ - ๑๓๔ ปี... ๖๐ ปี นึกพัฒนา นึกกร จงมดำ

ยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบท : ประสบการณ์ของประเทศไทย ¹⁴

บทนำ

หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่เกี่ยวกับชะตากรรม สถานการณ์ และหนทางสู่ความด้อยพัฒนาของเกษตรกรขนาดเล็ก บางบทของหนังสือกล่าวถึง แนวทางและยุทธศาสตร์ที่ใช้ในการพัฒนาที่มีวัตถุประสงค์หรืออ้างว่ามีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้พวกเขา ได้รับส่วนแบ่งในผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ความคิดแต่แรกเริ่มซึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2524 ก็คือ การจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องแนวทางการพัฒนาเกษตรกรขนาดเล็กในประเทศไทย ในขณะนั้น

¹⁴ บัณฑิร อ่อนดำและวิริยา น้อยวงศ์ นยางค์ แปลและเรียบเรียง 2533 แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษชื่อ “How to Develop the Small Farming Sector: case of Thailand” ของ รศ.ดร.ม.ร.ว.อดิณรพีพัฒน์, ผศ.บัณฑิร อ่อนดำ, อ.จิตติ มงคลชัยอรัญญา และ Mr.Franz G. Heim หนังสือเล่มนี้เป็นผลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “แนวทางในการพัฒนาเกษตรกรขนาดเล็กในประเทศไทย” ซึ่งจัดขึ้นในประเทศไทยในเดือนกุมภาพันธ์ และเดือนพฤษภาคม 2528 โดยความอนุเคราะห์ของศูนย์พัฒนาอาหารและเกษตรกรรม มูลนิธิเยอรมันเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศ ผู้เข้าประชุมประกอบด้วยชาวไทย 9 คน และชาวต่างประเทศ 1 คน ผู้เข้าร่วมประชุมทั้งหมดได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาขนาดเล็กทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชนในประเทศเป็นระยะเวลาหลายปี คณะจัดงานมูลนิธิจิต เห็นสมควรนำหนังสือเล่มนี้ มาจัดพิมพ์ อีกครั้ง ในปี 2562 โดยหวังว่าจะมีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจต่อสถานการณ์ของเกษตรกร และให้เกิดการประเมินเชิงวิพากษ์ในแนวทางการพัฒนาชนบทในประเทศไทย มองย้อนอดีต จนถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง

ได้มีการจัดพิมพ์หนังสือ “คู่มือนักพัฒนา : วิธีการทำงานกับเกษตรกร” ฉบับภาษาไทย ซึ่งเป็นผลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการเช่นกัน หนังสือเล่มนี้ได้รับความนิยมอย่างสูง อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้ได้ให้ภาพอย่างคร่าวๆ ในการพัฒนาซึ่งได้ให้เพียงแนวทางสำหรับผู้ทำงานในภาคสนาม ซึ่งนอกจากจะเป็นหนังสือที่ใช้กันในงานพัฒนาในประเทศแล้วยังเป็นหนังสือที่มีค่าสำหรับนักพัฒนา อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ปี 2522 เป็นต้นมา มีการเพิ่มพูนประสบการณ์ในการทำงานมากขึ้น จึงเป็นโอกาสที่จะได้มาร่วมประชุมกันอีกเพื่อวิเคราะห์และอภิปรายถึงแนวทางต่างๆ ในการพัฒนาชนบทในสภาพภูมิหลังที่ต่างกัน

ในไม่ช้าเราก็คพบว่า วัตถุประสงค์เบื้องต้นของการประชุมเชิงปฏิบัติการ “เพื่อประเมินและอภิปรายในรายละเอียดของลักษณะที่คล้ายกันของกิจกรรมการพึ่งตนเองที่ประสบผลสำเร็จ รวมทั้งแนวทางการพัฒนาที่ใช้กลุ่มเป้าหมายเป็นหลักในโครงการพัฒนาขนาดเล็ก” นั้น ไม่ได้ทำให้เกิดความพึงพอใจในเรื่อง “การเตรียมยุทธศาสตร์และข้อเสนอแนะสำหรับสถาบัน หน่วยงาน และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับโครงการการพัฒนาเกษตรกรรมและการพัฒนาชนบท” ฉะนั้น วัตถุประสงค์ดังกล่าวนั้น จึงมีส่วนครอบคลุมถึงหัวข้อเป็นเพียงบางส่วนและยังไม่แสดงถึง สาเหตุและอุปสรรคของความด้อยพัฒนา ซึ่งสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจ ถ้าจะสนับสนุนการพัฒนาสำหรับภาคเกษตรกรรมขนาดเล็ก ดังนั้นการพิจารณาถึงตัวกำหนดของความยากจนในชนบทและปรัชญาของการพัฒนาจึงเป็นสิ่งจำเป็น

ไม่เพียงแต่มีการพูดถึงการพัฒนาในภาคชนบทกันค่อนข้างมาก แต่ยังมีอาการอ้างว่า ยุทธศาสตร์นั้นๆ จะเป็นเพียงคำตอบอย่างเดียวในการปรับปรุงสภาพการณ์ของภาคเกษตรกรรมที่ต้องถูกทอดทิ้ง ซึ่งคือจุดเริ่มต้นของหนังสือเล่มนี้ หลังจากที่ได้มีการเกริ่นนำในบทนำเรื่องประเด็นของความด้อยพัฒนาและความไม่เท่าเทียมกัน

หนังสือเล่มนี้ยังกล่าวถึงลักษณะโครงการพัฒนา 10 โครงการและการประเมิน รวมทั้งแนวทางในการพัฒนาเกษตรกรรมระดับเล็ก โดยพิจารณาจากปรัชญา ส่วนประกอบ วิธีการ และสภาพการณ์ของท้องถิ่นชนบท ภายหลัง

ที่ได้อธิบายและวิเคราะห์กรณีศึกษาเหล่านี้แล้ว เราพบว่าโครงการมีส่วนเล็กน้อยในการพัฒนาชนบท เพราะโครงการบางโครงการได้สร้างชนชั้นขึ้นระหว่างชาวนาผู้ยากจนและร่ำรวย ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความเชื่อพื้นฐานในมนุษยชาติที่ว่ามนุษย์ทุกคนนั้นเท่าเทียมกัน

บทสำคัญของหนังสือเล่มนี้ ได้พิจารณาดูสถานการณ์ปัจจุบันของเกษตรกรรมขนาดเล็ก คำพูดของพวกเขาอันแสดงถึงสถานการณ์ที่พวกเขาประสบอยู่นั้นสอดคล้องกับปัญหาหลักและความต้องการของเกษตรกร ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับคำประกาศของนักการเมือง จากจุดนี้ที่เราพยายามที่จะแสดงให้เห็นว่าความด้อยพัฒนาของภาคชนบทนั้นได้วิวัฒนาการมาจนถึงสภาพปัจจุบัน ซึ่งสิ่งนี้จะนำไปได้ก็ต่อเมื่อมีการพิจารณาประวัติศาสตร์ของการพัฒนาของสังคมไทยตราบจนปัจจุบัน จากนั้นหนังสือก็แสดงให้เห็นถึงจุดเน้นของการพัฒนาและความพร่าเพือของวลี “การมีส่วนร่วม” ได้มีการอภิปรายกันในประเด็นเรื่องการพัฒนาแบบบนสู่ล่างหรือล่างขึ้นบนอย่างละเอียด รวมทั้งได้มีการชี้แจงถึงความแตกต่างในแนวคิดนี้เช่นกัน ส่วนสุดท้ายนั้นได้พูดถึงส่วนประกอบของกระบวนการพัฒนาชนบท ซึ่งได้มีการยกตัวอย่าง แนวทางการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชาวบ้านในระดับหมู่บ้าน และได้ขยายส่วนประกอบของการวิเคราะห์สังคมอย่างต่อเนื่อง การมีกิจกรรมที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่องร่วมกัน องค์กรชุมชนและบทบาทที่สำคัญของนักพัฒนา รวมทั้งบทบาทของภาคเอกชนและภาครัฐบาลในการพัฒนาชนบท

หนังสือเล่มนี้ได้เขียนขึ้นโดยกลุ่มบุคคลผู้มีความสนใจ และมีประสบการณ์ในการพัฒนาเกษตรกรรมขนาดเล็ก การอภิปรายกันอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งในระหว่างการประชุมได้ทำให้เราประจักษ์ว่ากรอบความคิดนั้นมีความจำเป็นในการที่จะแนะนำและประเมินแนวทางและยุทธศาสตร์ต่างๆ เราไม่ได้ตั้งจุดมุ่งหมายว่าเราจะสามารถให้คำตอบได้ ในขณะเดียวกันเราก็ไม่ได้อ้างว่า เราสามารถให้คำตอบได้แก่ปัญหาทุกปัญหาของความด้อยพัฒนา และเราก็ไม่ได้พยายามที่จะสร้างยุทธศาสตร์แบบใหม่ขึ้น

ประการแรก ไม่มีคำตอบหรือยุทธศาสตร์เพียงประการเดียวในงานพัฒนา

ประการที่สอง ไม่มีการดำรงอยู่ของวัตถุประสงค์สูงสุดที่จะใช้ได้กับทุกสถานการณ์

ดังนั้น เราเพียงแต่พยายามที่จะให้หนังสือเล่มนี้ให้กรอบความคิดในการแนะนำและประเมินการพัฒนาชนบทเท่านั้น คาดว่าหนังสือเล่มนี้จะมีคุณค่าต่อกลุ่มเจ้าหน้าที่ภาครัฐบาลและภาคเอกชน รวมทั้งปัญญาชนที่มีส่วนในการพัฒนาชนบทอยู่บ้าง

1. การเรียนรู้จากโครงการพัฒนาระดับเล็กที่ประสบความสำเร็จ : การมองจากล่างขึ้นบน

โครงการพัฒนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่นั้นมักจะเกิดจากการวางแผนของ “ผู้เชี่ยวชาญ” จากประเทศอุตสาหกรรมหรือองค์กรระหว่างประเทศ โดยปกติแล้วยุทธศาสตร์เหล่านี้จะถูกยึดเย็ดให้กับประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งมักจะได้รับการยอมรับอย่างพร้อมเพรียงและง่ายดาย

เหตุผลดังกล่าวมี 2 ด้าน คือ

1. ยุทธศาสตร์ที่ได้รับการเสนอนั้นจะติดตามด้วยเงินให้เปล่า และเงินกู้ต่อประเทศกำลังพัฒนา จึงเป็นเหตุผลที่สนับสนุนให้เกิดการยอมรับโครงการพัฒนาที่เสนอมา

2. หน่วยงานท้องถิ่นที่รับผิดชอบในงานพัฒนาชนบทและการเกษตรนั้นขาดแนวความคิด (concept) และยุทธศาสตร์ในการพัฒนาของตนเอง หน่วยงานเหล่านี้มักยึดแนวคิดจากต่างประเทศ โดยคิดว่าจะมีความเข้าใจในแนวคิดนั้นดีพอ และคิดว่าแนวความคิดการพัฒนาแบบต่างประเทศนั้นทันสมัย และเหนือกว่าแนวคิดที่ตนเองพัฒนาขึ้น ซึ่งก็เป็นปรากฏการณ์เดียวกับความคิดว่าสินค้าต่างประเทศนั้นเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงสถานภาพ ซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นอันจอมปลอมขึ้น

คณะผู้ศึกษาจะไม่ใช้วิธีการศึกษาที่สมบูรณ์แบบโดยการวัดหรือประเมินโครงการพัฒนาชนบทขนาดเล็ก แต่จะเข้าไปเรียนรู้จากกิจกรรมและโครงการที่กำลังดำเนินอยู่ และเรียนรู้จากวิธีการในระดับท้องถิ่น คณะผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการ

แบบล่างขึ้นบน (Bottom up approach) โดยเรียนจากการศึกษารายละเอียดของโครงการพัฒนาชนบทขนาดเล็กจำนวนหนึ่งที่กำลังดำเนินการอยู่ ถ้าหากว่าปัจจุบันนี้วัตถุประสงค์ของการพัฒนาชนบทนั้นเน้นที่คน และยุทธศาสตร์การพัฒนาต่างๆ ล้วนแล้วแต่อ้างว่าได้ยึดหลักการดำเนินงานโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนแล้ว วิธีการที่เป็นไปได้ก็มีวิธีเดียว คือ การเรียนรู้จากประชาชนโดยการศึกษจากโครงการระดับท้องถิ่นที่ประสบผลสำเร็จและยังดำเนินงานอยู่ รวมทั้งพยายามแสวงหาคำตอบว่าทำไมประชาชนจึงเข้ามามีส่วนร่วม

คณะผู้ศึกษาได้เลือกโครงการระดับท้องถิ่นที่ดำเนินการอยู่โดยพิจารณาจากพื้นฐานของการมีข้อมูลที่เกี่ยวข้อง มีทั้งโครงการที่ดำเนินงานโดยภาครัฐบาล ภาคเอกชน รวมทั้งหน่วยงานทวิภาคี และหน่วยงานระหว่างประเทศ โครงการต่างๆ เหล่านี้มีความมุ่งหมายเพื่อขจัดความยากจน จากการที่คณะผู้ศึกษาได้อธิบายวิเคราะห์และประเมินกรณีศึกษาเหล่านี้ ได้พบยุทธศาสตร์บางอย่างนั้นในระยะยาวจะนำไปสู่ความไม่เสมอภาค ซึ่งจะก่อให้เกิดความยากจนตามมา

อย่างไรก็ตาม คณะผู้ศึกษาเห็นว่าจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงข้อมูลอันเป็นที่มาของความยากจน ความด้อยพัฒนา และความไม่เสมอภาค ปัญหาของช่องว่างระหว่างคนมั่งมีและคนยากจนทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ วิธีการที่นักเศรษฐศาสตร์และนักสังคมวิทยาพิจารณาและพยายามหาคำตอบให้กับการด้อยพัฒนาและความไม่เท่าเทียมในหมู่มนุษย์และประเทศต่างๆ นั้นสามารถประมวลได้ดังต่อไปนี้¹⁵

สำนักเศรษฐศาสตร์แนวนีโอ-คลาสสิก (Neo-classical Economists)
ได้กล่าวว่า ความยากจนของโลกนั้นเป็นผลเนื่องมาจากการเพิ่มของประชากรและความขาดแคลนทรัพยากร ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะสามารถกำจัดได้โดยการใช้กลไกทางตลาดที่ถูกต้อง การระดมทรัพยากร และการแบ่งสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อการลงทุนที่มีประสิทธิภาพ การกำหนดทิศทางการลงทุน และราคาที่เป็นธรรม แนวทางแบบนีโอคลาสสิกนั้น จะรวมถึงการค้าแบบเสรีในระดับ

¹⁵ บางส่วนมาจาก : Charles Elliot : Patterns of Poverty in the Third World, A Study of Social and Economic Stratification, Praeger Publishers, New York, 1975.

นานาชาติ และใช้ระบบเสรีนิยมค่อนข้างสูงในระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ แนวโน้มนี้จะอ้างถึงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เช่น ประเทศสิงคโปร์ ได้หันและเกาหลีใต้ ให้เป็นตัวอย่างของประเทศอื่นๆ โดยชี้ให้เห็นว่าแรงงานราคาถูกในประเทศเหล่านี้สามารถนำมาใช้ในการผลิตเพื่อส่งออกอันเป็นการแก้ไขปัญหาความด้อยพัฒนาได้ นอกจากนั้นสำนักนี้ยังได้เน้นถึง “ราคา” ว่าจะเป็นตัวแก้ไข ปัญหาความขัดแย้งระหว่างความจำเริญเติบโตและความยากจนได้ กลไกทางตลาดจะมีบทบาทสำคัญในเรื่องกำหนดราคาที่เป็นธรรม และ “การไม่กำหนดราคาออกจากตลาดแห่งการส่งออก” นอกจากนั้นยังมีการต่อต้านการกำหนดราคาต่ำจ้งขึ้นต่ำเพื่อคุ้มครองแรงงานไร้ฝีมือ นักเศรษฐศาสตร์ผู้มีชื่อของสำนักนีโอคลาสสิก คือ W.W. Rostow¹⁶ ในหนังสือของเขาเรื่อง “ขั้นตอนของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ” Rostow ได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับ “ขั้นทะยานขึ้น” อันเปรียบเสมือนจุดศูนย์กลางของขั้นของการพัฒนา 5 ลำดับขั้น อันได้แก่

- ชุมชนแบบดั้งเดิม
- ขั้นเตรียมการเพื่อทะยานขึ้น
- ขั้นทะยานขึ้น
- ขั้นขับเคลื่อนสู่วุฒิภาวะ
- ขั้นการบริโภคแบบมวลชนสมบูรณ์ (The High Consumption Mass)

นักเศรษฐศาสตร์แนวนีโอคลาสสิกนั้น ให้ความสำคัญไม่มากนักกับความเป็นจริง 3 ประการ ต่อไปนี้

1. แนวทางนี้เพิกเฉยกับการแข่งขันที่เพิ่มมากขึ้นในบรรดาประเทศต่างๆ ที่ได้นำแนวทางนี้ไปปฏิบัติ
2. ประเทศที่เจริญกว่าย่อมต้องใช้นโยบายกำแพงภาษีและโควตาการนำเข้า เพื่อปกป้องให้ประเทศของตนมีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจต่อไป
3. นโยบายการพัฒนาเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว จะรักษา

¹⁶ W.W. Rostow: The Stages of Economic Growth, a Non-communist Manifesto, Cambridge University Press, 1960.

แนวโน้มของการเติบโต และหลีกเลี่ยงภาวะเศรษฐกิจฝืดเคือง นอกจากนั้น ยังไม่ให้ความสนใจต่อสภาพทางสังคมและการเมือง

สำนักโครงสร้างนิยม สำนักนี้ได้พยายามที่จะสร้างองค์ประกอบของ ทฤษฎีใหม่ที่จะสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับประเทศด้อยพัฒนาต่างๆ แนวคิดนี้ เน้นว่าโดยสภาพทางเศรษฐกิจแล้วภาวะการณ์ของประเทศด้อยพัฒนาได้แสดงให้เห็นถึงกลไกตลาดที่ทำงานอย่างไม่ถูกต้อง

“กลุ่มผลประโยชน์ สถาบันและโครงสร้างในทุกรูปแบบไม่ว่าจะเป็น ด้านการเมือง การบริหาร กฎหมาย การถือครองที่ดิน อุตสาหกรรม ได้รวมกัน เพื่อย้ำถึงความแน่นอนว่าตลาดดำเนินงานไปอย่างไม่สมบูรณ์”¹⁷

ความเปลี่ยนแปลงในสถาบันที่ได้รับการจัดตั้งขึ้น ตามด้วยการจัดสรร ทรัพยากรให้เอื้อต่อผู้ยากจนที่สุดนั้นเป็นเงื่อนไขแรกของการพัฒนา เนื่องจาก อำนาจนั้นตกอยู่ในมือของพวกเขาต่อต้าน ผู้ซึ่งไม่ได้รับผลประโยชน์อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง ชาวบ้านระดับล่างนั้นจึงถูกมอมเมาด้วยการ โฆษณาชวนเชื่อต่างๆ รวมถึงการบิดเบือนทางการเมืองเพื่อปกป้องการโจมตี อย่างเปิดเผยต่อระบบที่ดำรงอยู่ โดยทางการเมืองแล้วสำนักนี้สนับสนุนลัทธิ ชาตินิยมหรือแม้แต่ลัทธิประชาชนนิยมอย่างรุนแรง

แนวคิดด้านโครงสร้างนิยมนั้น สนับสนุนให้มีการปฏิรูประบบการค้าของ โลกให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของประเทศด้อยพัฒนา สำหรับระดับภายในประเทศ นั้นสนับสนุนนโยบายการปฏิรูปที่ดิน และการวางแผนทางเศรษฐกิจที่รัดกุมยิ่งขึ้น แม้จะเป็นนโยบายที่มีการปฏิรูปแล้วก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก็ยังได้รับการวางแผนอยู่ในกรอบแห่งทุนนิยมอยู่ดีนั่นเอง ดังที่ R.B. Sutcliffe ได้เขียน บทนำไว้ในหนังสือของ P.A. Baran ที่ชื่อ “เศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งความ จำริญเติบโต”¹⁸ (Political Economy of Growth) โดยสรุปไว้อย่างเหมาะสม ว่า “นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ไม่ได้ประสบผลสำเร็จมากนักในการพัฒนาทฤษฎีเพื่อ

¹⁷ Patterns of Poverty in the third World, P.2.

¹⁸ Paul a. Baran (1957): The Political Economy of Growth, Pelican Books (Penguin Series), 1973.

อธิบายถึงสถานการณ์และอนาคตของประเทศด้อยพัฒนา”

สำนักนีโอมาร์กซิสต์ (Neo-Marxists) สำนักนี้แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดเจนกับแนวนีโอ-คลาสสิก ซึ่งเน้นแนวทางส่งเสริมการส่งออก ความด้อยพัฒนานั้นถูกวิเคราะห์ว่า เป็นผลมาจากการครอบงำโดยต่างประเทศ และพัฒนาการของทุนนิยม การกระจายรายได้และทรัพย์สินที่ไม่เท่าเทียมกันในประเทศด้อยพัฒนานั้น เป็นผลมาจากประเทศจักรวรรดินิยมรวมทั้งโครงสร้างทุนนิยมในสภาพปัจจุบันและความช่วยเหลือซึ่งเป็นรูปแบบของลัทธิจักรวรรดินิยมแบบใหม่ ไม่มีศักยภาพในการออมอันเป็นความจำเป็นในการลงทุน เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่มีรายได้ต่ำและชนชั้นปกครองก็ไม่สนใจที่จะเข้ามาแก้ไขสภาพนี้ ความจำเป็นเร่งด่วนทางเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นได้ถ้าสามารถนำทรัพยากรที่ยังไม่มีการนำมาใช้ในการผลิตและสร้างการเปลี่ยนแปลงทางองค์กรเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต รวมทั้งการสะสมทุนหรือการลงทุน แนวคิดสำคัญของสำนักนีโอ-มาร์กซิสต์คือ ส่วนเกินทางเศรษฐกิจซึ่งได้อธิบายอย่างคร่าวๆ ว่า คือ “ความแตกต่างระหว่างสิ่งที่สังคมผลิตกับสิ่งที่สังคมบริโภค (ส่วนเกินที่แท้จริง) หรือความแตกต่างระหว่างสิ่งที่สังคมสามารถผลิตได้กับสิ่งที่สังคมจำเป็นต้องบริโภค (ศักยภาพของส่วนเกิน) ส่วนเกินที่มีอยู่นี้จะเป็นการสร้างสมพลังการผลิต” ในสังคมทุนนิยมนั้นศักยภาพส่วนเกินนั้นมีมากกว่าส่วนเกินที่แท้จริงด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

“การบริโภคเกินกำลัง แรงงานไม่มีประสิทธิภาพ องค์กรที่ไร้คุณค่า และทรัพยากรที่ยังไม่ได้นำมาใช้อย่างเต็มที่”¹⁹ ขนาดของส่วนเกินทั้งเชิงสมบูรณ์และเชิงสัมพัทธ์นั้น เกิดในภาคเกษตรกรรมซึ่งชะตากรรมของภาคนั้นนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบเศรษฐกิจทั้งหมด อย่างไรก็ตามการนำส่วนเกินนี้ไปใช้ในรูปใดนั้นขึ้นอยู่กับ 4 กลุ่ม ที่ไม่ใช่ภาคเกษตรกรรมคือ พ่อค้าและนายทุนเงินกู้ นักอุตสาหกรรม เจ้าของเงินทุนต่างประเทศ และรัฐ ทั้ง 4 กลุ่มนี้คือผู้ที่ควบคุมส่วนเกินภายนอกของภาคเกษตรกรรมและคือกลุ่มผู้ขัดขวางพัฒนาการ

¹⁹ The Political Economy of Growth, p.67.

ของภาคชนบท ถึงแม้ว่าชนชั้นผู้ร่ำรวยจะมีการออมทรัพย์ แต่การออมนั้นมิได้ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาแต่ถูกใช้ไปเพื่อการบริโภค เป็นความจริงที่ว่าในประเทศที่ยากจนนั้น ช่องว่างระหว่างคนจนและคนร่ำรวยมีมากกว่าในประเทศที่ร่ำรวย ในขณะที่ส่วนเกินทั้งหมดถูกใช้ไปนั้น การพัฒนาไม่สามารถเกิดขึ้นได้เพราะการพัฒนานั้นหมายถึง การเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้รับการยอมรับโดยกลุ่มผู้เสียประโยชน์จากสถานภาพเดิม ดังนั้นความจำเริญเติบโตจะเริ่มต้นด้วยการปฏิวัติสังคมพร้อมด้วยการวางแผนทางเศรษฐกิจที่มุ่งให้มีการกระจายส่วนเกินภายใต้ลัทธิสังคมนิยม ซึ่งพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม ส่วนประกอบของผลผลิตระหว่างสินค้าประเภททุนและสินค้าเพื่อการบริโภค ทางเลือกของวิธีการผลิต (ประเภทใช้ทุนหรือใช้แรงงานคน) และปัญหาของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ การปฏิวัติทางสังคมนั้นนับเป็นจุดเริ่มต้นของยุทธศาสตร์แบบนี้

“ปัจจุบันภาวะทางการเมืองนั้น เป็นตัวขัดขวางการพัฒนา ดังนั้นการพัฒนาจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้จนกว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในกรอบความคิดทางการเมือง อย่างไรก็ตาม โอกาสในการปฏิวัติเช่นนี้ได้รับการตัดสินว่าเป็นทัศนะที่เป็นทางลบ ถ้ามวลชนได้รับอำนาจอย่างแท้จริงแล้ว ชนชั้นปกครองจะควบคุมมากขึ้นและอาจเลยไปถึงการมีปฏิกริยาต่อต้านอย่างเต็มที่รวมทั้งใช้เผด็จการทางทหาร ซึ่งได้รับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการทหารจากกลุ่มผู้ปกครองในประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย²⁰”

แต่ละแนวทางที่ใช้พิจารณาถึงการพัฒนาและความด้อยพัฒนาต่างๆ เหล่านี้ต่างก็มีเหตุผลที่หนักแน่น และหัวใจของแต่ละแนวทางคือ ความปรารถนาที่จะขจัดความยากจนและความไม่เท่าเทียมกัน การพัฒนานั้นเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและมีลักษณะเป็นพลวัตร ซึ่งปัจจัยทางสังคมและมนุษย์นั้นมีบทบาทที่สำคัญโดยหลักการพัฒนานั้นจัดว่า เป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจซึ่งจะต้อง

²⁰ S. Schiavo-campo, Hans W. singer: Perspectives of Economic Development, Houghton Mifflin Company, Boston, p.41.

ได้รับการพิจารณาถึงความเกี่ยวข้องในระดับนานาชาติด้วยเช่นกัน การพัฒนาทางเศรษฐกิจนั้นต้องประกอบด้วยความจำเป็นเร่งด่วนและการเปลี่ยนแปลง อาจพิจารณาได้ว่าเป็นการสร้างกลไกที่ก่อให้เกิดการพึ่งตนเอง (Self-Sustaining) และเพิ่มพูนการพัฒนาเศรษฐกิจที่เกิดจากภูมิปัญญาภายในประเทศ ดังนั้น การพัฒนาทางเศรษฐกิจจึงหมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างนอกเหนือไปจากการเพิ่มขึ้นของรายได้ ซึ่งอัตราและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างจะแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศและในแต่ละช่วงประวัติศาสตร์ มีความเชื่อเป็นอย่างมากกว่าความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจในประเทศที่ยากจนและภาคต่างๆ ภายในประเทศที่ยากจนนั้นจะไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง และยั่งยืน นอกเสียจากว่าจะได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและระหว่างประเทศต่างๆ ติดตามควบคู่ไปด้วย เพราะเหตุว่าการพัฒนาเศรษฐกิจนั้นคือ ความจำเป็นเร่งด่วนรวมไปกับการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเกี่ยวข้องรวมไปถึงความร่วมมือในสังคมส่วนรวมและความร่วมมือระหว่างประเทศ ควรให้ความสนใจกับส่วนอื่นๆ ที่สนับสนุนการพัฒนามากกว่ารูปแบบการสะสมทุนและแรงงานตามแบบดั้งเดิมที่เคยกระทำอยู่ ควรมีข้อพิจารณาถึงความเป็นไปได้ของการส่งออก ข้อบังคับของการนำเข้า การหมุนเวียนเข้าออกของเงินลงทุนจากภาคเอกชนหรือความช่วยเหลือในแบบต่างๆ ปัญหาสำคัญของพัฒนาการทางเศรษฐกิจนั้นไม่ได้อยู่ที่ผลผลิตแต่อยู่ที่ความสามารถในการผลิต และความสามารถนี้ควรนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง รวมทั้งการเพิ่มขึ้นของพัฒนาการทางเศรษฐกิจ

จะเห็นได้ว่า จากเหตุผลข้างต้นที่กล่าวมานั้น คณะผู้ศึกษามีได้เห็นว่า จะสามารถให้คำตอบหนึ่งคำตอบใดต่อความด้อยพัฒนา รวมทั้งมิได้พยายามที่จะสร้างแนวทางใหม่หรือนำเสนอการสังเคราะห์ของแนวทางต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแต่ต้น แนวทางการพัฒนาที่อ้างว่าเป็นทางออกเพียงประการเดียวนั้น มักจะเป็นเจตนากรณีในการปฏิบัติและนำเสนอความจริงในลักษณะการยัดเยียดอุดมการณ์และไม่ให้ภาพที่เป็นภาพวิสัย ดังนั้นทุกคนเห็นด้วยว่าควรจะได้มีการทำความเข้าใจ ปรับประยุกต์และใช้แนวทางการพัฒนาของพื้นที่บ้านแทนการลอกเลียนแบบการพัฒนาโดยตรง โดยดูจากสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันด้วย ไม่มีข้อขัดแย้งแต่อย่างใดที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมจะดำรงอยู่ร่วมกับ

สถาบันทางสังคมและเศรษฐกิจสมัยใหม่ เพื่อที่จะให้ทัศนะของผู้ศึกษาแจ่มชัดขึ้น จึงใคร่กำหนดว่า การพัฒนาคือ การเปลี่ยนแปลง และด้วยสภาพการรู้จักต่อต้าน ต่ออำนาจอย่างถาวรเท่านั้น ที่จะป้องกันมิให้มนุษยชาติจำต้องยอมรับเอา สิ่งใดสิ่งหนึ่งมาอย่างง่ายดาย มนุษย์ในประเทศด้อยพัฒนา รวมทั้งดินแดน ที่ล้าหลังภายในประเทศก็จะไม่ถูกกักกันอยู่ในภาวะความด้อยพัฒนา ประการแรก ไม่มีสภาวะของความด้อยพัฒนาหรือกระบวนการของความด้อยพัฒนา มีแต่ สภาวะของความไม่พัฒนา (Un-development) ประการที่สอง มนุษย์มิใช่วัตถุ ที่อยู่นิ่ง (static object) แต่เป็นสิ่งที่มีชีวิตและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ นอกจากนั้น การพัฒนาไม่ใช่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการเกษตรอย่างง่าย ๆ เท่านั้น แต่หมายถึงการพัฒนาที่มีความสมดุลทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเน้นการกระจาย และการเพิ่มโอกาสให้ชาวชนบทผู้ยากจนให้ได้ผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ซึ่งรวมถึงการสร้างงาน การมีที่ดินทำกิน การกระจายรายได้ที่เป็นธรรม การปรับปรุงบริการสาธารณสุข โภชนาการ และที่อยู่อาศัย โอกาสทางการศึกษา ที่เปิดกว้างเพื่อพัฒนาศักยภาพของคน รวมทั้งการที่ชาวชนบทมีอำนาจตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของเขา

2. ยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทไทย

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในขณะที่ช่องว่างระหว่างชนบทและเมือง ได้เพิ่มมากขึ้นนั้น ความจำเป็นในการพัฒนาชนบทได้กลายเป็นเรื่อง ที่เห็นได้ชัดเจน ยุทธศาสตร์สำคัญที่เกิดขึ้นเพื่อต่อสู้กับความยากจนในชนบท เพื่อเสนอแนะและสนับสนุนงานพัฒนาชนบทมีดังต่อไปนี้

ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเกษตร ยุทธศาสตร์นี้มีวัตถุประสงค์หลักคือ การเพิ่มผลผลิตของเกษตรกรด้วยการปรับปรุงเทคนิคในการผลิต วัตถุประสงค์ ที่สอง คือ การปรับปรุงชีวิตครอบครัวในชนบทด้วยการสอนการคหกรรมศาสตร์ ให้แก่ผู้หญิง และการสร้างกลุ่มยุวเกษตรกร ยุทธศาสตร์นี้เน้นหนักที่เทคโนโลยี ในการผลิต ส่วนด้านเศรษฐกิจ เช่น การวางแผนและการจัดการไร่นา แหล่งเงินทุน และปัจจัยการผลิต และตลาดผลผลิตนั้น ถือเป็นความสำคัญลำดับรอง ได้เผยแพร่

วิธีการปฏิบัติที่ได้รับคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญระดับสูงไปยังเกษตรกรโดยผ่านวิธีการส่งเสริมแบบต่างๆ ซึ่งอิงอยู่กับการผสมของทฤษฎีด้านการเรียนการสอน การสื่อสารและการประชาสัมพันธ์ ขั้นตอนที่สำคัญคือ สร้างการตระหนักรู้ สร้างความสนใจให้ข้อมูลข่าวสารและการสาธิตรับไปทดลองและนำไปปฏิบัติ แนวทางอีกอย่างหนึ่งของยุทธศาสตร์นี้คือ ควรมีตัวนำวิเศษ โดยผ่านผู้นำชาวบ้านที่ก้าวหน้า

ยุทธศาสตร์นี้มีจุดกำเนิดในต้นทศวรรษปี 1940 ในประเทศสหรัฐอเมริกา และในช่วงปีทศวรรษ 1950 ได้นำไปเผยแพร่ยังประเทศเอเชียอีกหลายประเทศ ในรูปของโครงการช่วยเหลือทางวิชาการ งานส่งเสริมของกรมส่งเสริมการเกษตร ก็ได้รับรูปแบบนี้นำมาปฏิบัติจนกระทั่งปี ค.ศ. 1976 (พ.ศ. 2519) จึงได้ใช้โครงการส่งเสริมการเกษตรแห่งชาติมาปฏิบัติแทน ซึ่งเป็นผลผลิตของยุทธศาสตร์การส่งเสริมแบบดั้งเดิม ตัวอย่างเช่น โครงการที่ได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมจากธนาคารโลก ระบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน

ยุทธศาสตร์การฝึกอบรม (The Training Strategy) ยุทธศาสตร์นี้มีพื้นฐานบนสมมติฐานที่ว่าความรู้และทักษะนั้นทำให้เกิดกระบวนการพัฒนา ยุทธศาสตร์นี้มุ่งเน้นที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรรวมทั้งเกษตรกรที่ได้รับการคัดเลือก วิธีการที่ใช้ประกอบด้วยหน่วยการสอนที่เป็นระบบต่อเนื่อง ประกอบด้วยภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติซึ่งก่อให้เกิดทักษะและความรู้ที่เกี่ยวข้อง แนวทางการฝึกอบรมนั้นเป็นการศึกษาอันเป็นส่วนเสริมระบบการส่งเสริมการเกษตร ได้แก่ การฝึกอบรมเกษตรกรระยะสั้น ศูนย์ฝึกอบรมเกษตรกร และการฝึกอบรมเกษตรกรระยะยาว หน่วยงานในประเทศไทยที่ใช้ยุทธศาสตร์นี้ คือ กรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งมีศูนย์ฝึกอบรม เพื่อพัฒนาศักยภาพคนสร้างตนเองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่ในบริเวณนิคมสร้างตนเองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่ในบริเวณนิคมสร้างตนเอง ณ จังหวัดกาฬสินธุ์ได้รับความช่วยเหลือจากประเทศสหรัฐอเมริกา ศูนย์ฝึกอบรมฯ มีเป้าหมายเพื่อฝึกอบรมและพัฒนาทั้งเจ้าหน้าที่และสมาชิกนิคมอื่นๆ ในหมู่บ้าน เมื่อผู้นำชาวบ้านต้องการความสนับสนุนเป็นพิเศษในการฝึกอบรมสมาชิกนิคม ศูนย์ฯ ก็จะนำหน่วยเคลื่อนที่มาช่วยในการ

ฝึกอบรม กิจกรรมในศูนย์นั้นมีหลายประเภท และครอบคลุมถึงการพัฒนาอาชีพ (พืชเศรษฐกิจ ไม้ผล การเลี้ยงสัตว์ อาชีพเสริม และการใช้เครื่องจักรกลในฟาร์ม) การพัฒนาสังคม (องค์กรชาวบ้าน ผู้หญิงและเด็ก และการสาธารณสุขมูลฐาน) การพัฒนาด้านเศรษฐกิจและการตลาด (องค์กรเกษตรกรการตลาดทางการเกษตร) บริการด้านความช่วยเหลือทางเทคนิค (ห้องสมุด เอกสาร และความช่วยเหลือด้านการฝึกอบรม) และการผลิตและให้ปัจจัยด้านการผลิต (แปลงสาธิต การเพาะเมล็ดพันธุ์ และการฝึกอบรมเยาวชน)

วิธีการให้การศึกษและการฝึกอบรม ได้แก่ การบรรยายในชั้นเรียน การสาธิตในภาคสนาม การประชุมชาวบ้าน แปลงทดสอบ แปลงทดลอง และ การใช้สื่อทัศนูปกรณ์

ยุทธศาสตร์แบบพึ่งพิงตนเอง (Self-Help Strategies) สำหรับการพัฒนาชนบทในประเทศด้อยพัฒนาเริ่มต้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพียงเล็กน้อย นอกจากจะใช้วิธีการพัฒนาชุมชนและการฟื้นฟูชีวิตชนบท ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาชนบทคือ การพัฒนาโดยร่วมกันทำการริเริ่มจากเอกชน และวิธีทำงานกับชาวนาระดับล่าง ได้เกิดขึ้นในปี 1950 และปี 1960

การพัฒนาชุมชน (Community Development) นั้น เป็นแนวคิดของอังกฤษและอเมริกัน ซึ่งเน้นที่วัตถุประสงค์ทางสังคม (social goal) ยุทธศาสตร์นี้ได้รับการพัฒนาจากความพยายามในการเตรียมการที่จะช่วยประเทศในอาณานิคมให้ได้รับอิสรภาพด้วยสันติภาพ โดยการสนับสนุนให้ประเทศเหล่านี้สร้างชุมชนที่มีความมั่นคงและพึ่งพาตนเองได้ กลุ่มเป้าหมายกิจกรรมต่างๆ คือ ชุมชนท้องถิ่น สมมติฐานของยุทธศาสตร์นี้คือ แนวคิดที่ว่ารัฐบาลกลางนั้นไม่สามารถที่จะให้หรือจัดหาบุคลากรที่ได้รับการฝึกฝนในการให้ความสนับสนุนกระบวนการทำให้ทันสมัยของชุมชนชนบทด้วยผู้เชี่ยวชาญได้ ผลที่ตามมาคือ มีการคัดเลือกผู้ทำงานระดับหมู่บ้าน ในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ผู้ทำงานเหล่านี้อาจเป็นเด็กเยาวชนหนุ่มสาวที่มีการศึกษาอย่างน้อยที่สุดในระดับมัธยมศึกษาที่ได้รับการฝึกอบรมเป็นการเฉพาะในด้านต่างๆ ของงานพัฒนาชุมชน

เขาจะต้องอยู่กับชาวบ้านในชุมชนโดยได้รับความไว้วางใจจากชุมชนนั้น บทบาทของเขาคือ การกระตุ้น ติดต่อสื่อสาร และสนับสนุนกิจกรรมระดับหมู่บ้าน ในงานด้านการเกษตร การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน การศึกษา สาธารณสุข และการสุขาภิบาล โครงการผู้หญิงและเยาวชน อุตสาหกรรมขนาดเล็กและการหัตถกรรม และการพัฒนาในลักษณะร่วมกันท่า

ในระหว่างปีทศวรรษ 1950 รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ให้ความช่วยเหลือด้านการเงินและวิชาการแก่ประเทศที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ต่อประเทศตะวันตก ในการสร้างเสริมโครงการพัฒนาชุมชนจำนวนกว่า 60 ประเทศ ประเทศในภูมิภาคเอเชีย อัฟริกา และลาตินอเมริกาต่างก็ได้รับเอายุทธศาสตร์ไปปฏิบัติ ในปี ค.ศ. 1967 ยูเนสโกได้ปิดแผนงานพัฒนาชุมชน และหลายประเทศก็ได้ลดหรือระงับการดำเนินงานของโครงการพัฒนาชุมชน

การถกกลับไม่ได้เป็นเช่นนั้นในประเทศไทย กล่าวคือ กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้รับการจัดตั้งในระหว่างทศวรรษปี 1950 และปัจจุบันก็ยังยึดมั่นในแนวคิดงานพัฒนาชุมชน ซึ่งได้รับการปลูกฝังมากกว่า 3 ทศวรรษแล้ว ในการจะยุบหน่วยงานราชการ ซึ่งมีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานกว่า 4,000 คนนั้นเป็นเรื่องที่มีปัญหาอุปสรรคมากมาย

การฟื้นฟูชีวิตชนบท (Animation rural) นั้น เป็นศัพท์ภาษาฝรั่งเศสที่มีความหมายคล้ายกับการพัฒนาชุมชน และมีวัตถุประสงค์หลักในด้านเศรษฐกิจ แนวคิดนี้ได้กลายเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบมาตรฐานของอดีตประเทศอาณานิคมของฝรั่งเศสในอัฟริกาตะวันตก ที่ได้รับเอกราชในระหว่างทศวรรษที่ 1950 ภูมิหลังทางปรัชญาของยุทธศาสตร์นี้สืบเนื่องมาจากทฤษฎีการพัฒนาแนวสังคมนิยมของประเทศฝรั่งเศส และแนวคิดด้านมนุษยนิยมของศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ยุทธศาสตร์นี้ส่งเสริมให้ยูเธรกรที่ได้รับการยอมรับในชุมชนให้เป็นผู้นำการเคลื่อนไหว หรือผู้ดำเนินการ โดยให้การศึกษาและกระตุ้นเกษตรกรเพื่อพัฒนาชุมชนของตน ปรับปรุงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ เพิ่มผลผลิตทางการเกษตร รวมทั้งการสร้างองค์กรระดับท้องถิ่น ผู้นำเหล่านี้ได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้าน ประกอบกับความร่วมมือของคณะกรรมการคัดเลือกตามหลักเกณฑ์

ด้านภาวะความเป็นผู้นำ ในระยะต้นของการฝึกอบรม ณ ศูนย์ฝึกอบรม ผู้ได้รับการคัดเลือกจะได้รับความรู้ในเรื่องนโยบายการพัฒนาของรัฐบาล เพื่อเป็นหลักประกันว่าชาวบ้านนั้นจะทำงานไปในแนวเดียวกับความพยายามในการพัฒนาระดับชาติ และได้รับการฝึกอบรมในเรื่องนวัตกรรมทางการเกษตร รวมทั้งการฝึกอบรมด้านองค์กร และการจัดการด้านการสหกรณ์ หลังจากการฝึกอบรม “เกษตรกรกับผู้ทำการเคลื่อนไหว” รวมกับชาวบ้านในหมู่บ้านของเขา จะวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชน กระตุ้นให้เกิดกิจกรรมที่พึ่งตนเองเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร สร้างความเข้าใจและปฏิบัติตามนโยบายการพัฒนาแห่งชาติในระดับหมู่บ้าน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็จัดหาวัสดุและความช่วยเหลือด้านวิชาการให้แก่หมู่บ้าน ในหลักสูตรการฝึกอบรมเพิ่มเติมนี้ ผู้ทำการเคลื่อนไหวจะได้รับความรู้เพิ่มเติม เพื่อที่เขาจะทำการปรับปรุงผลผลิตทางการเกษตรของเขาและกระตุ้นให้เกษตรกรอื่นๆ รับเอาประดิษฐ์กรรมใหม่ๆ นี้ไปด้วย รวมทั้งการแนะนำกิจกรรมระดับท้องถิ่นเช่นกัน

ทั้งการพัฒนาชุมชนและการฟื้นฟูชีวิตชนบท เป็นแนวคิงานพัฒนาที่ได้รับการริเริ่มและควบคุมโดยรัฐบาล ในอันที่จะกระตุ้นให้ชาวชนบทช่วยกันทำงานเพื่อวัตถุประสงค์ของงานพัฒนาและสนับสนุนนโยบายรัฐบาล แนวปฏิบัติของสองยุทธศาสตร์นี้เป็นระบบจากเบื้องบนลงสู่ล่าง ทั้งวัตถุประสงค์และกลุ่มเป้าหมายก็ได้รับการกำหนดจากเบื้องบน การมีส่วนร่วมของประชาชนจะมีจำกัดและมักได้รับการชี้นำ ความร่วมมือกับชุมชนชนบทนั้นเป็นเรื่องของการกระจายข่าวสารข้อมูลและทรัพยากรสู่ชาวบ้านเท่านั้นเอง ทั้งสองยุทธศาสตร์ละเลยต่อความจริงที่ว่า ชุมชนชนบทนั้นมีความหลากหลาย ซึ่งผลที่ตามมาคือ การที่กลุ่มผู้มีอำนาจและมีอันจะกินได้รับประโยชน์จากกระบวนการนี้ ดังนั้นนักพัฒนาชุมชนและนักฟื้นฟูชีวิตชนบทนั้นก็กลายเป็นผู้แทนของรัฐบาลในระดับท้องถิ่นที่แบกภาระอันหนักอึ้งของงานบริหารและงานอื่นๆ พวกเขาได้กลายเป็นตัวแทนของรัฐซึ่งไม่ใช่ผู้ทำงานพัฒนาให้แก่ชุมชน ด้านพัฒนาชุมชนนั้นได้ถูกมองว่าเน้นในการทำงานในชุมชนโดยปราศจากการพิจารณาถึงภาคชนบทโดยส่วนรวมอย่างที่ว่าเอนส์และซอร์ได้แสดงความคิดเห็นว่าเป็นการมองเฉพาะ “ภายในไม่ใช่

ภายนอก”²¹ (inward not outward) ทั้งๆ ที่ทั้งสองยุทธศาสตร์เน้นความพยายามในการพึ่งตนเองในระดับชุมชน แต่ทั้งสองก็ไม่ประสบความสำเร็จอย่างใหญ่หลวงตามเหตุผลที่ได้กล่าวมาข้างต้น

ขบวนการบูรณชนบท (The Rural Reconstruction Movement) ซึ่งมีจุดกำเนิดในระหว่างทศวรรษที่ 1950 ที่ประเทศฟิลิปปินส์นั้น เป็นความคิดริเริ่มของอาสาสมัครและฝ่ายเอกชน ซึ่งเป็นการนำชาวชนบทสู่โลกสมัยใหม่ด้วยวิถีทางการศึกษา โดยถือว่าสามารถเอาชนะอุปสรรคขั้นพื้นฐานในการปรับปรุงวิถีชีวิตของชนบทได้ด้วยการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ การสาธารณสุข การศึกษา และการปกครองตนเอง ยังมีแนวความคิดอื่นๆ ที่เริ่มจากเอกชน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากองค์กรคริสเตียนที่มีปรัชญาที่คล้ายคลึงกับการบูรณชนบท

มูลนิธิบูรณชนบทแห่งประเทศไทย (The Thai Rural Reconstruction Movement) นั้น มีจุดกำเนิดมาจากขบวนการของประเทศฟิลิปปินส์ โดยเริ่มดำเนินการที่จังหวัดชัยนาท ในปี 1969 ในยุครุ่งเรืองนั้น มูลนิธิบูรณชนบทแห่งประเทศไทย มีจุดปฏิบัติการในเขต 4 อำเภอของจังหวัดชัยนาท หนึ่งอำเภอในจังหวัดอุทัยธานี และหนึ่งอำเภอ (มี 17 หมู่บ้าน) ในจังหวัดนครสวรรค์ ปรัชญาของการบูรณชนบทนั้น เน้นที่การปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ (การใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ การปลูกไม้ผล ส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์) การสาธารณสุขและการสุขาภิบาล (ขุดบ่อน้ำดื่ม สร้างส้วม การรักษาพยาบาล การดูแลเด็ก) การศึกษา (การศึกษาผู้ใหญ่) และการปกครองตนเอง (ร้านค้าหมู่บ้าน เครดิตยูเนียน คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ฯลฯ) ในปีสุดท้ายหลังจากเปลี่ยนแปลงแนวทางไปสู่ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบผสมผสานแล้ว ขบวนการนี้ก็ถึงจุดจบในปี 1983 ยังมีเจ้าหน้าที่จำนวนไม่มากนักอยู่ในสำนักงานใหญ่ของมูลนิธิซึ่งให้ความร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับโครงการพัฒนาชาวนาระดับเล็ก ที่ได้รับการส่งเสริมจากองค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO-Small Farmer Development Project) ในปัจจุบัน ไม่มีอะไรหลงเหลืออยู่มากในหมู่บ้าน เพราะในอดีตนั้นถึงแม้ว่า

²¹ E. Owens and R. Shaw: Development Reconsidered. D.C. Health, Lexington, 1972.

ขบวนการจะได้รับความสนใจค่อนข้างมากกับปัจจัยทางสังคม แต่ก็ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีทางการเกษตรที่ทันสมัยเพื่อส่งเสริมความจำเริญเติบโตด้วย

แนวทางการทำงานกับชาวบ้านในชนบทที่มีชื่อเสียงที่สุดคือ โครงการโคมิลลา (Comilla Project) ในประเทศบังกลาเทศ แนวคิดขั้นพื้นฐานคือ การทำให้เกิดความทันสมัยในชนบทด้วยการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบกับสถาบันที่สำคัญต่างๆ ที่ชาวบ้านจะต้องจัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้น สถาบันเหล่านี้ (สหกรณ์ องค์กรประชาชน และสถาบันฝึกอบรม) นั้น จะต้องมีการจัดการในรูปแบบการผสมผสานความพยายามต่างๆ กิจกรรมต่างๆ ของโครงการนี้ รวมถึงนวัตกรรมทางเกษตร (ส่วนใหญ่ได้แก่ เชื้อน) การสร้างถนนและงานโยธาอื่นๆ อุตสาหกรรมระดับเล็ก การศึกษาผู้ใหญ่ การวางแผนครอบครัว การปลดปล่อยผู้หญิงและการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น โครงการโคมิลลา ยังว่าจ้างผู้ทำงานชุมชนที่ได้รับการคัดเลือก ในฐานะผู้ประสานงานด้านการศึกษาและครูด้านการเกษตรที่สำคัญตามลำดับ การสหกรณ์ได้กลายเป็นหน่วยงานที่สำคัญที่สุดในการปรับปรุงด้านการเกษตร และการให้การศึกษาระดับชนบท

สหกรณ์หมู่บ้านนั้น มีการผสมผสานกันโดยตรงกับสมาคมการสหกรณ์ ส่วนกลางซึ่งให้บริการด้านต่างๆ ที่ไม่สามารถจัดการได้โดยสหกรณ์ท้องถิ่น ได้แก่ เครื่องจักร การตลาด การแปรรูป และการฝึกอบรม กิจกรรมที่กระทำโดยสหกรณ์หมู่บ้านคือ การสะสมทุน โดยการออมทรัพย์ในรูปแบบเงินสดและสิ่งของ (การออมทรัพย์นั้นเป็นคุณสมบัติหนึ่งในการกักขัง) การให้คำแนะนำด้านการกักขังเพื่อการผลิตการดูแลให้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ เช่น การออมทรัพย์และการประชุม การรับสมาชิกผู้ที่ไม่ได้เป็นเกษตรกรและแรงงานที่ไร้ที่ดิน โครงการการบริหารงานชนบทแบบใหม่ และการจัดการฝึกอบรม

อย่างไรก็ตาม โครงการโคมิลลาก็มิใช่เป็นเรื่องราวแห่งความสำเร็จที่สมบูรณ์แบบ ประการแรก โครงการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลอย่างมาก ซึ่งเสียค่าใช้จ่ายสูง อันเป็นการยากที่จะนำไปปฏิบัติให้ได้เช่นเดียวกันในพื้นที่อื่นๆ ประการที่สอง ชาวบ้านเพียง 50% เท่านั้นที่เข้าร่วมในโครงการสหกรณ์หรือ

ได้รับประโยชน์จากกิจกรรมอื่นๆ ประโยชน์ส่วนมากจะตกอยู่กับชาวบ้านที่มี
ความเป็นอยู่ดีอยู่แล้วอย่างที่เคยเกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง

แนวทางการพึ่งตนเองโดยผ่านการสหกรณ์หรือกลุ่มเกษตรนั้น มักจะ
ล้มเหลวแต่ก็มีหลายกรณีที่ประสบผลสำเร็จและแสดงให้เห็นว่า การสหกรณ์
ได้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชนบท เช่น ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา
ด้วยลักษณะการพึ่งตนเอง การพัฒนาสหกรณ์ในประเทศไทยได้รับการก่อตั้งขึ้น
โดยรัฐบาลในปี ค.ศ.1916 โดยมีพื้นฐานจากรูปแบบของไรไฟเซน (Raiffeisen
Model) จนกระทั่งปัจจุบันนี้มีสหกรณ์ถึง 6 ประเภท คือ สหกรณ์การเกษตร
(agricultural cooperative) สหกรณ์ที่ดิน (land settlement cooperative)
สหกรณ์การประมง (fishery cooperative) สหกรณ์ผู้บริโภค (consumer
cooperative) สหกรณ์ออมทรัพย์ (Thrift and credit cooperative) และ
สหกรณ์การบริการ (service cooperative) สหกรณ์การเกษตรนั้นได้รับ
การจัดตั้งขึ้นในกลุ่มสังคมพื้นฐานในระดับท้องถิ่น และจัดตั้งเป็นกลุ่มใหญ่
ในระดับสูงขึ้นมาเป็นระดับจังหวัด เป็นรูปของชุมนุมสหกรณ์ และสันติบาต
สหกรณ์แห่งประเทศไทยในระดับชาติ ชุมชุมสหกรณ์การเกษตรนั้นกิจกรรมหลัก
เน้นด้านธุรกิจของสหกรณ์การเกษตร ส่วนสันนิบาตสหกรณ์มีหน้าที่ในการทำงาน
วิจัย การให้การศึกษาและการฝึกอบรมแก่ขบวนการสหกรณ์ หน้าที่หลักของ
สหกรณ์ในระดับท้องถิ่นคือ การจัดหาเงินกู้และบริการอื่นๆ แก่สมาชิก สหกรณ์
ในระดับจังหวัดจะจัดตั้งขึ้นได้ต่อเมื่อการรวมตัวกันของสหกรณ์ในระดับท้องถิ่น
เกินกว่า 3 สหกรณ์ขึ้นไป โดยมีกิจกรรมการแปรรูปด้วยเช่น การสีข้าว การแปรรูป
มันสำปะหลัง ฯลฯ กรมส่งเสริมสหกรณ์นั้นจะรับผิดชอบโดยตรงในการจัดตั้ง
และการบริหารงานสหกรณ์ ส่วนกรมตรวจบัญชีสหกรณ์นั้นมีหน้าที่ในการ
ตรวจสอบบัญชี

สหกรณ์การเกษตรในประเทศไทยนั้น มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน
ในความไม่มีประสิทธิภาพ ซึ่งก็มีเหตุผลในเรื่องนี้อยู่หลายประการ รวมทั้ง
การที่การสหกรณ์นั้นได้รับการจัดตั้งโดยคำสั่งจากเบื้องบนหาใช่มีจุดกำเนิดจาก
ปัญหาและความต้องการของประชากรในท้องถิ่นไม่ แผนงานและกฎระเบียบ

ข้อปฏิบัติต่างๆ นั้น ร่างโดยเจ้าหน้าที่ส่วนกลาง และเป็นการเลียนแบบรูปแบบของสหกรณ์จากประเทศตะวันตก เจ้าหน้าที่ภาคสนามของกรมส่งเสริมสหกรณ์จะถือปฏิบัติตามคำสั่งเหล่านี้ รวมทั้งใช้วิธีการส่งเสริมต่างๆ ในการจัดตั้งสหกรณ์ และการเพิ่มจำนวนสมาชิกโดยใช้โอกาสในการให้เงินกู้ยืมเป็นเหยื่อล่อใจเจ้าหน้าที่สหกรณ์นับเป็นจักรกลสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการดำเนินงานสหกรณ์และเป็นผู้กำหนดกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวของสหกรณ์ ด้วยความสามารถ ความมีประสิทธิภาพและบุรณภาพของเขา ดังนั้นการที่สหกรณ์เหล่านี้มีแนวโน้มที่จะล้มเหลวจึงเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดแจ้ง ประการแรก สมาชิกไม่ได้มีความรู้สึกที่สหกรณ์นั้นเป็นของตน แต่เห็นว่าเป็นหน่วยงานของรัฐบาล ประการที่สอง กิจกรรมต่างๆ ของสหกรณ์มิได้สนองตอบต่อความต้องการหรือแก้ปัญหาให้กับชาวบ้าน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ไม่ได้รับการพิจารณาในการวางแผนกิจกรรมต่างๆ ของสหกรณ์ ดังนั้นจึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจว่า การจ่ายเงินกู้คืนให้แก่ธนาคารที่ให้กู้ยืมนั้นมีระดับต่ำมาก และการไถ่ถอนเพิ่มทวีขึ้นอยู่เรื่อยๆ ในประเด็นปัญหาของการสหกรณ์ไทยนั้น ผู้จัดการของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรได้กล่าวไว้ว่า²²

ก) สมาชิกของสหกรณ์ก็มีส่วนในความเชื่อผิดๆ ที่ว่าสหกรณ์นั้นได้รับการจัดตั้งโดยรัฐบาล โดยมีหน้าที่เช่น เป็นแหล่งความช่วยเหลือด้านสวัสดิการ นอกจากนั้นการที่เจ้าหน้าที่ขอร้องให้เพิ่มจำนวนสมาชิกก็เป็นการตอกย้ำความเชื่อของชาวบ้านว่าไม่มีความจำเป็นอันใดในการจ่ายเงินคืน

ข) มีเจ้าหน้าที่ภาคสนามจำนวนน้อยที่ตระหนักว่าไม่ใช่ชาวบ้านทุกคนที่ต้องการเงินกู้ ในความเป็นจริงแล้ว เกษตรกรในชนบทนั้นเป็นผู้มีความมั่งคั่งและถ้าเป็นไปได้ก็จะหลีกเลี่ยงการเป็นหนี้ ควรจะมีการสนับสนุนให้ชาวบ้านยืมด้วยความสมัครใจในการจะนำเงินไปขยายการประกอบการเกษตรและเพิ่มรายได้ แต่การบีบบังคับให้ชาวบ้านยืมเงินนั้น เป็นเรื่องที่ผิดและไม่มีจริยธรรม เนื่องจากสิ่งนี้เป็นการยั่วให้ชาวบ้านใช้เงินกู้ยืมเงินไปในเรื่องฟุ่มเฟือยที่ไม่จำเป็น และ

²² จำลอง โต้ะทอง, "how to improve the operations of agricultural cooperatives," Bangkok Post, Sunday July 26, 1981.

เขาก็จะเกิดปัญหาภายหลังเมื่อถึงเวลาจ่ายเงินกู้คืน เพราะการจ่ายเงินคืนนั้นจะต้องนำมาจากรายได้ดั้งเดิมของเขา และสำหรับเกษตรกรหลายๆ คน ทางที่ง่ายที่สุดคือการผิดสัญญาในการจ่ายเงินหรือไม่จ่ายเงินเลย

ค) เมื่อสหกรณ์ที่จัดตั้งขึ้นใหม่เห็นความง่ายที่จะเพิ่มรายได้จากอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 3 จากเงินยืมที่ยืมจากธนาคารการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรในอัตราร้อยละ 10 และให้สมาชิกยืมต่อในอัตราร้อยละ 13 สหกรณ์ส่วนใหญ่จึงลังเลที่จะเข้าไปสู่เวทีธุรกิจการตลาดอันเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้ความพยายามอย่างมากในการที่จะเพิ่มกองทุนให้แก่สหกรณ์

นายจำลอง โตะทอง ได้สรุปว่า ด้วยเหตุผลเหล่านี้ ธนาคารจึงระมัดระวังในการให้เงินกู้ยืมแก่สหกรณ์และจะให้ความสนับสนุนแก่ผู้ยืมที่เป็นเกษตรกรอิสระ และกลุ่มเกษตรกรที่ไม่เป็นทางการแทน ในปีประมาณ 2526 นั้นกว่าร้อยละ 80 ของสินเชื่อของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรได้ตกแก่เอกชนที่เป็นเกษตรกรเอกชน และร้อยละ 13.4 และร้อยละ 0.3 นั้นตกกับสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกร²³ (ในบทหลังเราจะกล่าวถึงการปฏิบัติงานของกลุ่มเกษตร)

ยุทธศาสตร์การพัฒนาการเกษตรแบบเบ็ดเสร็จ (The Comprehensive Agricultural Development Strategy) นับเป็นแนวทางการพัฒนาการเกษตรที่ผสมผสานและกว้างขวาง ยุทธศาสตร์นี้อยู่บนสมมติฐานที่ว่าความร่วมมือปัจจัยต่างๆ เท่านั้น จึงจะทำให้การเกษตรก้าวหน้าไปได้ ปัจจัยเหล่านั้นนอกจากเทคโนโลยีการศึกษาแล้ว ยังรวมถึงสถาบันและโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพในชนบทที่ช่วยให้มีการขนส่งที่จำเป็น การเข้าถึงแหล่งสินเชื่อปัจจัยการผลิตและบริการด้านการตลาด รวมทั้งราคาที่ดินและข้อมูลที่สำคัญในการพัฒนา ยุทธวิธีนี้มีการนำไปปฏิบัติในโครงการการพัฒนาการเกษตรแบบเบ็ดเสร็จที่ได้รับคำชี้แนะโดยรัฐบาล องค์การระหว่างประเทศ รวมทั้งผู้ประกอบการเอกชน อย่างไรก็ตามโครงการเหล่านี้ได้ประสบปัญหาในการกระจายรายได้อย่างไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งผลข้างเคียงทางสังคมในด้านลบ

²³ Bank for Agricultural, for Cooperatives: Annual Report 1973, Bangkok.

ในประเทศไทยนั้น ยุทธศาสตร์ที่เพิ่มความจำเริญเติบโตทางการเกษตรยังได้รับการปฏิบัติอยู่ในหลายหน่วยงาน เป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนในระดับชาติหรือระดับนานาชาติ โครงการเหล่านี้มีลักษณะร่วมกัน ดังนี้

เพื่อส่งเสริมผลผลิตทางการเกษตร โดยการปรับปรุงระบบการส่งเสริมบริการให้ดีขึ้น

เพื่อรวมและจัดหาสินเชื่อเพื่อการผลิต ทั้งในรูปเงินสดหรือสิ่งของ

เพื่อปรับปรุงบริการด้านการตลาดแก่เกษตรกร

จุดหมายของโครงการโดยทั่วไปก็คือ การปรับปรุงผลผลิตทางการเกษตรและสภาพความเป็นอยู่ของชาวชนบท โดยกิจกรรมสำเร็จรูปทางเศรษฐกิจที่นำไปใช้ให้ชาวบ้านโดยระบบการส่ง (delivery system) ที่จัดให้แก่เกษตรกรรายบุคคล บางครั้งโครงการเหล่านี้ก็เรียกตนเองว่า โครงการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน ในขณะที่การปฏิบัติงานจะเกี่ยวข้องกับการพัฒนาด้านการเกษตรแบบเบ็ดเสร็จ

ยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน (Integrated Rural Development) มีวัตถุประสงค์ในการผสมผสานวัตถุประสงค์หลายอย่าง เช่น การเพิ่มผลผลิต การว่าจ้างงานที่สูงขึ้น และการกระจายรายได้ที่เท่าเทียมกัน ด้วยการผสมผสานขบวนการรายย่อย ผู้เช่าที่ดินและแรงงานไร่ที่ทำกินเข้ากับส่วนอื่นๆ ของชุมชนชนบท โดยให้คนเหล่านี้ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิต และการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา องค์ประกอบหลักนั้นรวมถึงโครงการสำเร็จรูปต่างๆ (package programmer) ในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การพัฒนาอุตสาหกรรมในชนบทและการกระจายความจำเริญเติบโตทางอุตสาหกรรม การทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน และการมีหลักประกันในการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม โดยเน้นที่การระดมทรัพยากรมนุษย์ สหสัมพันธ์ระหว่างการเพิ่มผลผลิตทั้งหมด การกระจายรายได้ที่เท่าเทียมกัน และการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ รวมทั้งผลของการประสานสัมพันธ์ระหว่างภาคเกษตรกรรมและภาคอื่นๆ ยุทธศาสตร์ของการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานนั้นกว้างขวางกว่ายุทธศาสตร์แบบอื่นๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ยุทธศาสตร์นี้เป็นโครงการแบบ

สหสาขา (Multi-Sectoral) ที่รวมกันเพื่อบรรลุถึงการผสมผสานทางเศรษฐกิจสังคมของกลุ่มรายได้ต่างระดับในประเทศ การปฏิบัติตามยุทธศาสตร์นี้ต้องการความคิดสร้างสรรค์ การวางแผนระดับท้องถิ่นและรวมทั้งการตอบสนองของระบบสถาบันและการบริหารต่างๆ ในอีกด้านหนึ่งยุทธศาสตร์นี้ต้องเป็นส่วนหนึ่งของการวางแผนพัฒนาระดับชาติ และมีความต้องการความสนับสนุนช่วยเหลือจากการตัดสินใจทางการเมืองเป็นอย่างมาก

ดังนั้นการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานจึงต้องเริ่มจากการตัดสินใจทางการเมืองซึ่งต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง โดยพิจารณาตามความเกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิต การจ้างงาน นโยบายประชากรและบทบาทสตรี การบริหารงานแบบกระจายอำนาจ และการวางแผนพัฒนาภูมิภาค กรอบนโยบายในระดับชาติจะต้องเปลี่ยนจุดเน้นไปที่ภาคชนบท การตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายระดับชาติมีความจำเป็น เพราะการกระจายอำนาจและทรัพยากรไม่อาจจัดทำได้ในระดับท้องถิ่นและต้องการการตัดสินใจจากส่วนกลาง

ด้วยเหตุนี้การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานจึงเป็นยุทธศาสตร์ทางการเมืองในการพัฒนาชนบทมากกว่าเป็นวิธีการทางวิชาการ แต่กระนั้นก็ยังมีความอ่อนแอเพราะต้องมีกรอบความคิดเกี่ยวกับสถาบัน ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นส่วนสนับสนุนเท่านั้น แต่เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นด้วย อันได้แก่ การปฏิรูปทางการเกษตร นโยบายราคาและสินเชื่อ องค์การตลาด นโยบายราคา นโยบายการสหกรณ์ การศึกษาที่เหมาะสม (ทั้งในระบบและนอกระบบ) การวิจัย การส่งเสริมบริการต่างๆ เทคโนโลยีที่เหมาะสม (โดยเฉพาะการใช้แรงงาน) การวางแผนระดับจุลภาค แผนงานด้านประชากร การปฏิรูปและปรับปรุงระบบการบริหารงาน ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานนี้ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานระหว่างประเทศและทวิภาคีในทศวรรษที่ 1970 โดยหลักการแล้วสามารถพิจารณายุทธวิธีนี้ได้ ใน 2 ลักษณะคือ

1. โครงการสำเร็จรูปชุดย่อย (The minimum package approach) ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจและมาตรฐานความเป็นอยู่ของกลุ่มเป้าหมายยากจน ซึ่งได้มีการกำหนดไว้อย่างชัดเจน

2. วิธีการแบบเบ็ดเสร็จ (The comprehensive approach) ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจและสังคมของสภาพการณ์ชีวิตชนบทในภูมิภาคหนึ่งตามช่วงเวลาที่กำหนด

แผนงานพัฒนาชนบทแบบผสมผสานมักจะเริ่มด้วยการระบุกลุ่มเป้าหมายและร่วมค้นหาปัญหา วิเคราะห์ปัญหากับกลุ่มเป้าหมาย การแก้ไขปัญหาลำนี้จัดว่ามีความสำคัญอันดับสูงในการปฏิบัติตามแผนงาน และโดยเหตุที่ว่าปัญหาเหล่านี้มักจะเกิดจากสาเหตุภายนอก (นโยบายราคาและสินเชื่อ, โครงสร้างเกษตรกร ฯลฯ) ดังนั้นจึงต้องการการตัดสินใจทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างบางประการเสียก่อน

ศูนย์พัฒนาการเกษตรภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งขึ้นในปี 1973 โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ด้วยความช่วยเหลือของ UNDP/FAO ซึ่งจัดว่าเป็นความพยายามที่จะส่งเสริมการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานในภาคเหนือของไทย ศูนย์ฯ มีหน้าที่ประสานงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ และโครงการให้ความช่วยเหลือจากต่างประเทศ รวมทั้งสนับสนุนการมีส่วนร่วมของเกษตรกรผู้นำท้องถิ่นและนักธุรกิจ เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานในภูมิภาคนี้ ศูนย์ฯ ประกอบด้วยหน่วยงาน 4 หน่วย คือ การวางแผน การจัดการ ด้านการผลิตและการตลาด การวิจัย ซึ่งเน้นการวิจัยประยุกต์ที่สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาภาคเพื่อเตรียมแผนการส่งเสริมการเกษตรระดับภาค รวมทั้งแผนทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้แน่ใจว่าเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม ที่ดิน และระบบน้ำใช้ที่มีรูปนั้นได้รับการพิจารณาด้วย

เพื่อสนับสนุนการดำเนินการตามยุทธศาสตร์นี้ ศูนย์ฯ ได้มีศูนย์ฝึกอบรม ห้องทดลอง สถานีทดลอง และผู้ประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม ในระยะต่อมาศูนย์ฯ ก็ไม่ได้ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานได้เลย ศูนย์ฯ และผู้ประสานงานไม่ได้รับความร่วมมือและไม่มีการงบประมาณที่เป็นอิสระเพื่อลดความล่าช้าของการดำเนินงานให้มีความยืดหยุ่นและความร่วมมือในการดำเนินงานสนาม

ยุทธศาสตร์ความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (The Basic needs Strategy) ยุทธศาสตร์นี้มีจุดกำเนิดในกลางทศวรรษ 1970 เป็นวิธีการพัฒนาเพื่อสนองตอบความต้องการขั้นต่ำให้แก่กลุ่มคนที่ยากจนที่สุดในชุมชน ตามที่ได้กล่าวไว้ในเอกสารของปีแอร์ เบล็กี, จอห์น แคเมรอน และเดวิด ซิดดอน ซึ่งนำเสนอในการประชุมระหว่างประเทศในเรื่องยุทธศาสตร์ความต้องการขั้นพื้นฐาน: ตัวกำหนดชีวิตในการวางแผนในปี 1979 โดยมูลนิธิเยอรมันเพื่อการพัฒนา (DSE)²⁴

โดยรวมแล้วยุทธศาสตร์ความจำเป็นขั้นพื้นฐานเน้นการช่วยเหลือและปรับปรุงสถานการณ์ของผู้ว่างงาน ผู้ทำงานต่ำระดับ ผู้ไร้การศึกษา ผู้อ่อนแอ และผู้เจ็บป่วยของโลก

ในแนวคิดของความจำเป็นขั้นพื้นฐานแบบเสรีนิยมนั้นก็เพื่อต่อสู้กับความยากจน แต่ในทางตรงกันข้าม ในทัศนะของความจำเป็นขั้นพื้นฐานแบบก้าวหน้ามันจะถือว่าปัญหาสำคัญคือ การจัดสรรอำนาจ (Redistributing Power) ในการสัมมนาคราวนี้ได้แยกแยะแนวความคิดทั้ง 2 ดังนี้²⁵

ความจำเป็นขั้นพื้นฐานในแนวคิดแบบเสรีนิยมเห็นว่า ความยากจนนั้นเป็นสภาพที่จะต้องได้รับการแก้ไขปรับปรุงโดยรัฐ ซึ่งจะต้องใช้ทรัพยากรต่างๆ ที่ได้จากระบบเศรษฐกิจที่ดี ดังนั้นแนวคิดของความจำเป็นขั้นพื้นฐานจึงเป็นความสำคัญลำดับรองของการจัดสรรสินค้าและบริการ นโยบายทางสังคม และการบริหารความยากจน ถ้าตีความตามรูปศัพท์แล้วแนวคิดนี้จะใช้ได้ในประเทศโลกที่หนึ่งซึ่งเครือข่ายของมาตรการทางสังคมและประกันให้ปัจเจกบุคคลมีรายได้ขั้นต่ำเป็นอย่างน้อยที่สุด ในกรณีที่เขาถูกกีดกันจากการทำงานไม่ว่าจะโดยเหตุผลใดก็ตาม ในประเทศโลกที่สาม เช่น เกาหลี นั้นสามารถทำให้เกิดผลทางสังคมที่เป็นกลางจากการจำเริญอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจ

²⁴ Piers Blaidie, John Cameron and David Seddon; The logic of a Basic Needs Strategy: with or against the Tide? In Basic Needs Strategy as a Planning Parameter, DSE 1979, P.108.

²⁵ Basic Needs Strategy as Planning Parameter: DSE 1979, P. 5.

แนวคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐานแบบก้าวหน้าหรือแบบโครงสร้าง ได้ชี้ให้เห็นว่า ความยากจนนั้นเป็นผลของกระบวนการโครงสร้างทางประวัติศาสตร์ ซึ่งทำให้คนจนนั้นดำรงความยากจนอยู่ต่อไป รัฐนั้นมีความมุ่งมั่นเพียงเพื่อให้โครงสร้างดำรงอยู่ต่อไป และผลก็คือได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาไม่ใช่ส่วนของการแก้ไขปัญหาคำตอบจึงอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางอำนาจทั้งในระดับการเมืองและเศรษฐกิจในการจัดสรรเบื้องต้นเกี่ยวกับปัจจัยในการผลิตเสียใหม่ ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน เงินทุน หรือเทคโนโลยีการซึ่งจะช่วยให้คนยากจนบรรลุความต้องการได้

ความต้องการนั้น สามารถวิเคราะห์ออกมาเป็นความต้องการ 3 แบบ คือ ความต้องการขั้นปฐมภูมิ คือความต้องการในปัจจุบัน 4 เพื่อบำบัดความหิวโหยและความกระหาย

ความต้องการขั้นทุติยภูมิ คือ ความต้องการในความรัก เสรีภาพ และการมีส่วนร่วม ฯลฯ

ความต้องการในระดับตติยภูมิ คือ ความต้องการในความมั่นคง การได้รับการยอมรับ ฯลฯ ซาคส์²⁶ ได้อธิบายถึงความต้องการทั้ง 3 ระดับของเกษตรกรที่ซับซ้อนและสัมพันธ์กันดังนี้

1. ความต้องการในความมั่นคงปลอดภัย ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความต้องการแบบที่ 1 ซึ่งทำให้เกิด “การติดที่ดิน” และความลังเลในการ “ยอมที่จะเสี่ยงเพิ่มขึ้น” อันมีผลเกี่ยวเนื่องมาถึงการยอมรับนวัตกรรมใหม่

2. ความต้องการในการเป็นเจ้าของ (belonging needs) เป็นความต้องการภายในที่มีรากฐานมาจากแนวโน้มในการอยู่เป็นกลุ่ม การรวมตัวกันและความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้แสดงนัยถึง “รูปแบบทางวัฒนธรรมและสังคม” และ “การดูแลสมาชิกในครอบครัว” ซึ่งจะมีมากกว่าการลงทุนในธุรกิจการเกษตร

²⁶ R.E.G. Sachs: Aspects of Farmer's Motivation and Participation in Programme Planning and implementation (II) Expansion and other Service supporting the Small Farmer in Asia, DSE, 1972.

3. ความต้องการในการยอมรับ (Esteem) ซึ่งแสดงถึงความปรารถนาของมนุษย์ในการมีความมั่นคง และรู้ว่าตนเองมีค่า ซึ่งอาจจะหมายถึงความปรารถนาในการบรรลุความสามารถ หรือความปรารถนาในการมีชื่อเสียงทางสังคมและรวมถึงสถานภาพทางสังคม

ยุทธศาสตร์ความจำเป็นขั้นพื้นฐานได้รับการสนับสนุนจากธนาคารโลก และองค์การแรงงานระหว่างประเทศในกลางทศวรรษที่ 1970 หลังจากได้แก้ไขวิกฤติการณ์น้ำมัน และจนกระทั่งถึงช่วงที่สภาพเศรษฐกิจฝืดเคืองในปลายทศวรรษที่ 1970 ยุทธศาสตร์นี้จึงเกิดขึ้นโดยมีเงินทุนสำหรับกลุ่มคนยากจนในประเทศโลกที่สาม

คณะทำงานในการสัมมนาดังกล่าว²⁷ ได้สรุปว่าตามอุดมการณ์ของยุทธศาสตร์ความจำเป็นขั้นพื้นฐานนั้นจะต้องมีองค์ประกอบสำคัญต่อไปนี้

1. ความจำเป็นเรื้อรังโดยมองจากการขยายตัวของอาหาร การบริการ และสิ่งที่ทำให้เกิดความพอใจอื่นๆ
2. ความเป็นธรรม หรือความเป็นธรรมในการแจกจ่าย
3. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจ การปฏิบัติการ การควบคุมและการประเมินผล และมีส่วนร่วมในการรับผลพวงแห่งการพัฒนาอย่างเป็นธรรม
4. การจ้างงานเพื่อเป็นหลักประกันในการมีรายได้ขั้นต่ำ
5. การพึ่งตนเองหรือการมีทรัพยากรในการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับนานาชาติ
6. การพัฒนาระบบนิเวศหรือการจัดการที่ดีในด้านระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติ

วัตถุประสงค์เหล่านี้จะต้องนำไปปฏิบัติในลักษณะของโครงการเบ็ดเสร็จจากประสบการณ์ที่ผ่านมาในหลายประเทศได้เปิดเผยให้เราทราบว่า ยุทธศาสตร์ความจำเป็นขั้นพื้นฐานนั้นก็เหมือนกับแนวทางด้านสวัสดิการ ซึ่งส่วนใหญ่จะ

²⁷ DSE 1979.

เกี่ยวข้องกับ “ความต้องการในด้านวัตถุ เช่น อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และบริการที่สำคัญบางอย่าง เช่น การศึกษา การสาธารณสุข น้ำดื่ม การสุขภาพ และการคมนาคมขนส่ง” สำหรับความต้องการที่ไม่อยู่ในรูปวัตถุ เช่น การจ้างงาน การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ความเสมอภาค การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เสรีภาพของมนุษย์ ความมั่นคงปลอดภัย และอื่นๆ นั้นไม่ได้รับการกล่าวถึง อย่างไรก็ตามความต้องการที่ไม่ใช่ในรูปวัตถุนั้น “จะให้เกิดการเคลื่อนไหวที่ได้มาซึ่งความต้องการอย่างอื่น” รัฐบาลกลางแห่งชาติซึ่งได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างทางอำนาจในระดับท้องถิ่นและระดับนานาชาติ มักจะไม่เต็มใจหรือไม่สามารถที่จะปฏิบัติตามนโยบายการจัดสรรทรัพยากรใหม่ (Redistribution Policy) อย่างแท้จริงได้ ในขณะที่เดียวกันกลุ่มผู้ยากจนอยู่ในลักษณะเป็น “ส่วนที่ไม่ได้รับการจัดตั้ง” จึงเป็นการยากที่จะระดมพวกเขาให้ตระหนักและสำนึกถึงสิทธิของพวกเขา ดังนั้นกลุ่มคนยากจนต้องดำรงความยากจนอยู่ต่อไป และไม่ได้รับโอกาสที่จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจในระดับเศรษฐกิจแห่งชาติ

ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน (The Indigenous Development Strategy) ซึ่งบางครั้งก็เรียกว่า การพัฒนาแบบดั้งเดิม หรือระบบความรู้แบบภูมิปัญญาในท้องถิ่น หรือยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชน มีจุดกำเนิดจากการต่อต้านข้อเท็จจริงที่ว่านักทฤษฎีและนักวางแผนพัฒนานั้น ถ้าไม่มองวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมว่าเป็นพลังที่มีผลในทางลบก็มักจะไม่เห็นความสำคัญขององค์กรท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีอยู่ว่ามีคุณค่าต่อการพัฒนา ภูมิปัญญาเหล่านี้ได้ถูกละเลยอย่างสิ้นเชิงในการวางแผนโครงการและการปฏิบัติงาน แต่ในทางกลับกันได้มีการนำเอาการจัดการแบบใหม่และทันสมัยมาใช้ในการพัฒนาภาคชนบท ในปี ค.ศ. 1964 นิซอพ และ แอนเดอร์สัน ได้วิเคราะห์ กรณีศึกษาของโครงการพัฒนาหมู่บ้านจำนวน 200 โครงการ พบว่าส่วนใหญ่ประสบผลล้มเหลวเพราะละเลยต่อปัจจัยต่างๆ ในท้องถิ่น อันนำไปสู่อุปสรรคในการยอมรับนวัตกรรมต่างๆ²⁸ ยุทธวิธีการพัฒนาแบบ

²⁸ A.H. Nichoff and J.C. Anderson: The Process of Cross-Cultural Innovation in International Development Review, 6 (2) 1964, pp. 5-11.

ภูมิปัญญาชาวบ้านได้พิจารณาถึงรูปแบบต่างๆ ของประเพณีและวัฒนธรรมอันได้แก่ ระบบการสื่อสารแบบดั้งเดิม ภาวะผู้นำและบทบาทหน้าที่แบบดั้งเดิม องค์กรท้องถิ่นและแนวทางการพึ่งตนเอง ภูมิปัญญาชาวบ้าน เทคโนโลยี ตลอดจนระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม

ระบบการสื่อสารแบบดั้งเดิมนั้น รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับข่าวสารของชุมชน การรื่นเริงบันเทิง และระบบการดักเตือนของชุมชน สำหรับ “สื่อชาวบ้าน” และ “การแสดงพื้นบ้าน” นั้น ก็ยังเป็นที่ยึดอยู่ในภาคชนบทส่วนใหญ่ สิ่งเหล่านี้เป็นสื่อนำข้อมูลข่าวสารแบบดั้งเดิม รวมทั้งเป็นวิถีในการตอบโต้ต่อการกดขี่ ภาวะผู้นำและบทบาทหน้าที่ตามแบบดั้งเดิมมักจะอยู่อย่างไม่เป็นทางการในชุมชนชนบท ซึ่งรวมถึงผู้นำทางศาสนา “หมอเท้าเปล่า” หมอตำแย และผู้อาวุโสในกลุ่มเครือญาติ องค์กรชุมชนแบบดั้งเดิมจะมีลักษณะไม่เป็นทางการ คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งมหาวิทยาลัยคอร์เนลล์²⁹ ระบุว่าองค์กรเหล่านี้อาจมีหน้าที่ในด้านการให้หลักประกัน การสวัสดิการ การแลกเปลี่ยนตอบแทน การจัดบริการสาธารณะ และการระดมทรัพยากรเพื่อการผลิต กลุ่มเหล่านี้อาจมีหน้าที่เดียวหรือหลายหน้าที่ รูปแบบขององค์กรการพึ่งตนเองแบบดั้งเดิมอาจรวมถึงกลุ่มตามวัยต่างๆ กลุ่มช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และสมาคมผู้ใช้น้ำในจังหวัดเชียงใหม่มีระบบการชลประทานแบบดั้งเดิมขนาดเล็กหลายแห่ง ซึ่งยังมีการใช้อยู่โดยชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการและจัดการ ดังนั้นจึงมีข้อสังเกตที่สำคัญต่อองค์กรแบบดั้งเดิม 2 ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง องค์กรเหล่านี้มักไม่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการจากภาครัฐ แต่องค์กรเหล่านี้จะได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านมากกว่าองค์กรที่ได้รับการส่งเสริมอย่างเป็นทางการ

ประการที่สอง องค์กรเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะมีกลไกภายในเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม แต่ยังมีกลไกทางด้านการศึกษาและระเบียบวินัยอีกด้วย ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคนิควิทยาพื้นบ้านที่ทางการมักจะมองไม่เห็น นอกจากนี้ส่วนใหญ่

²⁹ Feasibility and Application of Rural Development Participation: A State-of-the-Art-Paper, Rural Development Committee, Center for International studies, Cornell University, N.T. Uphoff, J.M. Cohn and A.A., Goldsmith, 1979, pp. 36-49.

จะถูกกลืนเลเยกเญจากนักวางแผนและผู้ปฏิบัติงาน ตัวอย่างเช่น การผสมพันธุ์พืชก็จะยึดเพียงให้ได้ผลผลิตสูงสุดโดยไม่คำนึงถึงรสชาติของมัน การผสมพันธุ์ระหว่างกลุ่มและการผลิตปีละ 2 ครั้งเป็นต้น มีเทคโนโลยีพื้นบ้านในระดับท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก ซึ่งต้องการการปรับปรุงประสิทธิภาพก่อนที่จะมีการส่งเสริมเผยแพร่ไปในหมู่บ้านอื่นๆ ความเชื่อทางวัฒนธรรมมักจะมีพื้นฐานวัฒนธรรมทางศาสนาและมีวิธีคิดและวิธีพิจารณาเหตุและผลต่างไปจากการให้อธิบายของทางตะวันตกหรือคำอธิบายของผู้มีการศึกษา

การใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นในการพัฒนานั้น เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัด แต่ก็ยังเป็นประเด็นที่ทำให้เกิดปัญหา ในการประชุมสัมมนาระหว่างชาติที่จัดร่วมกันโดยมูลนิธิเยอรมันเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศ และสภาการศึกษาผู้ใหญ่ระหว่างชาติเรื่อง “วัฒนธรรมประเพณีกับการพัฒนา”³⁰ นั้น เห็นได้อย่างเด่นชัดว่ามีทัศนคติที่แตกต่างกันต่อวิธีการในการนำวัฒนธรรมพื้นบ้านมาใช้ระหว่างกลุ่มที่พิจารณาว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นเครื่องมือ (instrumentalists) และกลุ่มโครงสร้างนิยม (structuralist) โดยกลุ่มแรกสนับสนุนการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านในยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบทั่วไปโดยบุคคลภายนอกเพื่อจุดมุ่งหมายที่ดีและโดยการปราศจากการครอบงำ สำหรับฝ่ายโครงสร้างนิยมได้โต้แย้งว่า การใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านสำหรับการพัฒนานั้นมีค่าในบริบทของขบวนการประชาชนซึ่งประชาชนเป็นผู้ควบคุมกระบวนการ พวกเขาเห็นข้อด้อยของยุทธศาสตร์นี้ว่ามีการควบคุมจากภายนอกและผลประโยชน์จะตกแก่หน่วยงานภายนอกถ้าเป็นเช่นนั้นวัฒนธรรมก็จะเป็นจุดหมายในด้านการบริหาร ซึ่งมีผลต่อการล่มสลายของวัฒนธรรมพื้นบ้าน และจัดว่าเป็นการมีส่วนร่วมแบบปลอมปนเท่านั้น พวกเขากล่าวว่า ในทางปฏิบัติ สิ่งนี้ได้เกิดขึ้นในหลายประเทศ อย่างไรก็ตามโดยหลักการแล้วทั้งสองกลุ่มยึดถือแนวคิดพื้นฐานที่ว่า วัฒนธรรมพื้นบ้านนั้นมีพลังพลวัตอยู่ภายใน ซึ่งหากได้ให้ความเคารพในสิ่งนี้ก็จะสามารถใช้เป็นฐานสนับสนุนการพัฒนาแนวใหม่ที่มีค่าจนถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์มากกว่าแนวคิดที่มาจากภายนอก เมื่อการพัฒนานั้นได้เสริมสร้างมาจากวัฒนธรรมพื้น

³⁰ Tradition for Development: Indigenous Structures and Folk Media in Non-Formal Education, Ross Kidd and Nat Colletta, ed., DSE and ECAE, DOK 1078 A/a, S. 22-09-08. 1980

บ้าน ต้นทุนทางสังคมและความทุกข์ยากของมนุษย์ ความล่มสลายของวัฒนธรรม ก็จะมีน้อยกว่ารูปแบบการพัฒนาที่นำมาจากภายนอก³¹

ยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทระดับภาค (อาร์ อาร์ ดี) เป็นยุทธศาสตร์ซึ่งเพิ่งสร้างขึ้นใหม่ ยุทธศาสตร์นี้³² มีลักษณะเบ็ดเสร็จมากกว่ายุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานเสียอีก โดยมักจะอ้างว่าจะรวมปัจจัยทุกอย่างของยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานเข้ากับเศรษฐกิจระดับภาคและการมีส่วนร่วม การพัฒนาชนบทระดับภาคก็คือยุทธศาสตร์สำหรับการวางแผนดำเนินการแบบพหุสาขาและสหวิทยาการ วัตถุประสงค์สำคัญ ได้แก่ การพัฒนาการใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ทรัพยากรของท้องถิ่นในระยะยาว เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาภาวะเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในท้องถิ่นชนบทได้อย่างยืนยาว ที่สำคัญคือ ยุทธศาสตร์นี้มุ่งที่จะส่งเสริมคนยากจนในชนบทให้อยู่ในฐานะที่จะปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของตนเองได้ มีการให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ รวมถึงกิจกรรมต่างๆ มากมาย “ทั้งนี้ถือว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลักการสำคัญของมาตรการในการช่วยเหลือทุกอย่าง” กิจกรรมต่างๆ ดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

- เกษตรกรรมและป่าไม้
- การประมงทะเล และประมงน้ำจืด
- การพัฒนาการประกอบการขนาดเล็ก
- การพัฒนาชุมชน ซึ่งประกอบด้วยการสร้างโครงสร้างของหมู่บ้านและภาคการศึกษา ระบบสาธารณสุข และอาหาร การส่งเสริมการสร้างสถาบันและองค์กรช่วยเหลือตนเอง
- การประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เข้าร่วมต่างๆ

³¹ D. Goulet: Development Experts: The One-Eyed Giants in World Development 8 (7-8), 1980, pp. 481-490, อ้างแล้วใน Tradition for Development, p. 629.

³² Regional Rural Development-Guiding Principles, MBZ and GTZ, TZ Verlagsgesellschaft, Eschbom 1984.

นโยบายของยุทธศาสตร์นี้มีจุดมุ่งหมายทั้งด้านการเจริญเติบโตและกระจาย ซึ่งจำเป็นต้องเน้นเรื่องความยากจน การทำงานกับกลุ่มเป้าหมาย การมีส่วนร่วมและความยั่งยืนถาวร

การมุ่งในเรื่องความยากจนนั้น ส่วนหนึ่งเป็นการเสริมสร้างเศรษฐกิจของคนยากจนโดยการกระตุ้น การให้ข้อมูลข่าวสาร การจัดกิจกรรมแบบพึ่งตนเองและสนับสนุนการริเริ่มของคนยากจน แต่อีกส่วนหนึ่งก็มีแผนงานสำหรับประชากรกลุ่มอื่นๆ ที่มีฐานะดีด้วย เพื่อหลีกเลี่ยงความกดดันทางการเมือง

การทำงานกับกลุ่มเป้าหมายนั้นเริ่มด้วยข้อสมมุติที่ถูกต้องว่า คนยากจนนั้นไม่ได้มีลักษณะเป็นแบบเดียวกันไปทั้งหมด เพราะจะมีทั้งคนว่างงาน ผู้เช่านา ขวานารายย่อย หรือช่างต่างๆ ดังนั้นจึงต้องมีกิจกรรมซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะให้การสนับสนุนโดยตรงแก่ขวานายากจนหรือผู้ประกอบการธุรกิจขนาดเล็กในหลายๆ รูปแบบ ส่วนในการวางแผนและการดำเนินกิจกรรมนั้นเป็นที่เข้าใจกันดีแล้วว่าจะต้องให้โอกาสแก่ทุกกลุ่มได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการทั้งหมดด้วย โดยเป็นที่รับรู้กันว่ากิจกรรมนั้นมุ่งที่จะแก้ไขปัญหาและตอบสนองต่อคนยากจน นอกจากนี้ยังมุ่งที่จะพัฒนากระบวนการตัดสินใจในการบริหารงานระดับท้องถิ่นอีกด้วย

การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อการก่อให้เกิดหลักประกันการสงวนและพัฒนาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เพื่อสร้างการหมุนเวียนใช้ในภูมิภาคและมีกระบวนการพัฒนาต่อเนื่องต่อไป

การสร้างความสำเร็จในยุทธศาสตร์นี้นั้น อิงอยู่กับข้อความพิจารณาหลายประการซึ่งในท้ายที่สุดก็จบลงที่ว่า “แผนงานดังกล่าว จะช่วยลดค่าใช้จ่ายทั้งหมดในการบริหารโครงการพัฒนาที่ได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศ มิฉะนั้นจะต้องเสียค่าใช้จ่ายนโยบายการวางแผนและบริหารงานโครงการเล็กๆ เป็นจำนวนมาก” การดำเนินการตามแผนพัฒนาชนบทระดับภาคนั้นต้องมีนโยบายและกรอบทางด้านสถาบันที่ใหญ่กว่าของยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน ซึ่งจัดว่าเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นเพื่อสนับสนุนแผนงาน รวมทั้งเป็นผลของกระบวนการพัฒนาด้วย กรอบนโยบายเหล่านี้ ได้แก่ นโยบายของรัฐบาล นโยบายเศรษฐกิจและการคลัง กฎหมาย และปัจจัยด้านการบริหาร

ลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม และสถานการณ์แวดล้อมด้านบริหารซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาชนบทระดับภูมิภาค

ข้อวิจารณ์สำหรับยุทธศาสตร์ มีดังนี้

ประการแรก การพัฒนามิได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ มีเงื่อนไขและกรอบหลายอย่างหลายประการ ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา

ประการที่สอง ชุมชนมิได้ตกเป็นขององค์กรเดียว (ไม่ว่าองค์กรนั้นจะเป็นองค์กรระดับชาติ ทวิภาคี หรือระหว่างประเทศก็ตาม) แต่ชุมชนเป็นของชุมชนเอง กล่าวคือ เป็นของประชาชน ซึ่งอาศัยในชุมชนนั้นนั่นเอง

ประการที่สาม แม้ว่าจะมีแนวความคิดและยุทธศาสตร์เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทสวยงามเพียงใดก็ตาม เราก็อาจกล่าวอย่างขัดถ้อยขัดคำได้ว่า ตั้งแต่ต้นมาจนบัดนี้ความช่วยเหลือประสบกับความล้มเหลวมากกว่าความสำเร็จ

เราเชื่อว่าการที่ต้องประสบกับความล้มเหลวมากกว่าความสำเร็จนั้น เป็นเพราะยุทธศาสตร์การพัฒนานั้นที่วัดถ้อยอย่างเดียว แน่แน่นอนว่าการเน้นวัดถ้อยอย่างเดียวเป็นปัญหาที่ใหญ่ที่สุดของนักวางแผนการพัฒนา และผู้สร้างยุทธศาสตร์การพัฒนา คนเหล่านี้มักทักเองว่าจะสร้างโครงการพัฒนาที่ซับซ้อนที่สุดโดยกระบวนการของการวางแผน อย่างไรก็ตาม การพัฒนานั้นถ้าไม่เป็นวิวัฒนาการก็จะต้องเป็นการปฏิวัติอย่างใดอย่างหนึ่ง วิวัฒนาการนั้นเป็นกระบวนการที่ละชั้น กระบวนการนี้ได้รับอิทธิพลจากสถานการณ์ภายนอก และการคลี่คลายภายในแบบค่อยเป็นค่อยไป วิวัฒนาการคือ ความก้าวหน้า ซึ่งสถานการณ์ภายนอกและการคลี่คลายภายในจะต้องไปด้วยกัน การผลักดัน การส่งเสริมหรือการโฆษณาจากภายนอกอย่างเดียวไม่มีวันจะเริ่ม และธำรงรักษากระบวนการของวิวัฒนาการเอาไว้ได้ ดังนั้นจึงเป็นอันว่าการพัฒนาจะไม่มีความเริ่มที่สิ่งของที่เป็นวัตถุหรือสินค้า แต่การพัฒนาจะเริ่มที่ “ประชาชนและการศึกษาของประชาชน องค์กรและวินัยของประชาชน”³³ ประชาชนและการศึกษา องค์กรและวินัยของประชาชน เป็นสาเหตุสำคัญของความยากจน และ

³³ E.F. Schumacher: Small is Beautiful, Abacus, London, 1974, p. 140.

ในขณะเดียวกันสิ่งเหล่านี้ก็เป็นทรัพยากรสำคัญของการพัฒนาอีกด้วย
 วิศวกรรมการจะวิวัฒน์ไปทีละขั้น และงานด้านการพัฒนาก็คือการเร่งวิวัฒนาการนี้
 โดยไม่ชักช้า

ประการที่สี่ เหตุผลสำคัญว่าทำไมตั้งแต่ต้นมาจนบัดนี้ เกษตรกรที่มี
 ฐานะดี จึงได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเป็นส่วนใหญ่ เหตุผลก็คือ เกษตรกรที่มี
 ฐานะดีมีการศึกษาดีกว่า เมืองครีที่อยู่ในระดับสูงกว่าและมีวินัย กิจกรรมทาง
 เศรษฐกิจส่วนมากที่เสนอแนะโดยผ่านยุทธศาสตร์ ดังกล่าวมาแล้ว ต้องการกลุ่ม
 ผู้รับที่มีคุณสมบัติสำคัญตามมาตรฐานในอันที่จะยอมรับนวัตกรรมได้

ประการที่ห้า ไม่ใช่สินค้า แต่ “เป็นประชาชนต่างหากที่เป็นแหล่งสำคัญ
 สูงสุดของความมั่งคั่ง”³⁴ ของประเทศ ถ้าหากประชาชนถูกทอดทิ้ง หรือมีแผน
 ต่างๆ ให้มากมาย หรือถูกกำหนดโดยแผนพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ เราจะไม่บรรลุถึง
 อะไรเลยดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนท้ายของบทที่ 1 ว่า “คนมิใช่วัตถุที่อยู่นิ่ง
 แต่คนเป็นสิ่งมีชีวิตและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ”

วิธีการของคณะผู้ศึกษาในต่อไปนี้เป็น การศึกษาโครงการพัฒนาชนบท
 10 โครงการที่กำลังดำเนินการอยู่ในประเทศไทย เราจะพิจารณาถึงข้อเท็จจริง
 ที่ว่าในจำนวนประชากร 48.5 ล้านคน ในประเทศไทย (ธนาคารโลก:1982)
 มีประชากรกว่า 11 ล้านคน มีชีวิตอยู่ได้เส้นความยากจน (สภาพพัฒนา)
 คนยากจนเหล่านี้ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นชนบท แต่การพัฒนาในระยะ 30 ปี
 ที่ผ่านมาได้ให้ประโยชน์แก่ภาคเมืองเป็นสำคัญ ประเทศไทยเป็นประเทศที่มี
 “ระบบเศรษฐกิจแบบทวิภาค” ซึ่งมีภาระการไม่มีงานทำ และมีงานทำไม่เต็มที่
 อย่างมาก ประชาชนจึงพากันหลั่งไหลอพยพเข้าสู่เมืองอย่างมาก จากข้อเท็จจริง
 ดังกล่าวและจากข้อมูลที่มีอยู่ เราจะบรรยายและวิเคราะห์ถึงโครงการทั้ง
 10 โครงการที่กำลังดำเนินงานอยู่ในประเทศไทย โดยจะพิจารณาถึงปรัชญา
 องค์ประกอบ วิธีการของโครงการทั้ง 10 โครงการ และสภาพของท้องถิ่นชนบท

³⁴ Small is Beautiful, p. 141.

2.1 โครงการพัฒนาเกษตรกรขนาดเล็ก³⁵

โครงการนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาเกษตรกรขนาดเล็กของเอฟโอไอ (องค์การอาหารและเกษตร) ซึ่งจัดดำเนินการอยู่ในประเทศหลายประเทศในเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์

สำหรับประเทศไทย โครงการพัฒนาเกษตรกรขนาดเล็กได้เริ่มขึ้นเมื่อเดือนมกราคม 2528 หลังจากต้องชักช้าเสียเวลาอยู่หลายครั้ง ระยะเวลาของโครงการที่มีจำกัดเพียง 2 ปี และโครงการแบ่งออกเป็น 3 ระยะ พอจบระยะที่ 3 จะมีการกำหนดขยายโครงการต่อไป

ปรัชญา : มีสมมติฐานอยู่ว่า กระบวนการพัฒนาแบบพึ่งตนเองและต่อเนื่องจะเกิดขึ้นโดยการวางแผน การมีส่วนร่วมของประชาชน (เกษตรกรขนาดเล็ก) การสร้างกลุ่มไม่เป็นทางการขนาดเล็ก กระบวนการฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมกลุ่ม กลุ่มเป้าหมายคือครอบครัวในชนบทที่อยู่ต่ำกว่าระดับเฉลี่ยซึ่งได้แก่ เกษตรกรขนาดเล็ก ชาวประมงขนาดเล็ก เกษตรกรผู้เช่า ผู้ตั้งถิ่นฐานใหม่และกรรมกรในชนบท จุดมุ่งหมายที่เด่นชัดของโครงการพัฒนาชนบทขนาดเล็ก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง ความจำเป็นทางเศรษฐกิจแบบกระบวนการวิวัฒนาการ

องค์ประกอบ : ยุทธศาสตร์ของโครงการพัฒนาเกษตรกรขนาดเล็กอิงอยู่บนรากฐานของ “การเสวนากับประชาชนในชนบทที่เสียเปรียบทั้งชาย หญิง อันเป็นการเสวนาที่ดำเนินอย่างต่อเนื่อง และเน้นที่

- การให้การศึกษาและการอบรมสมาชิกของกลุ่ม
- การให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจทุกอย่าง
- กิจกรรมของกลุ่มซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมในด้านการมีงานทำในท้องถิ่น และการก่อให้เกิดรายได้ทั้งการเกษตร/ประมง และด้านที่มีใช้การเกษตร
- การสร้างความเชื่อมโยงกับแหล่งสินเชื่อ

³⁵ FAO : Government Cooperative Programme, Plan of Operation, Pr 4/83.

- การส่งเสริมการออมของกลุ่ม
- การสร้างความเชื่อมโยงกับแหล่งที่มีปัจจัยการผลิต
- จัดให้คำแนะนำตามความต้องการ
- สร้างความสำนึกทางเศรษฐกิจและสังคม
- ให้นักพัฒนามีเสรีภาพในการปฏิบัติงาน ให้การสนับสนุนด้านขวัญและกำลังใจ ตลอดจนการสนับสนุนด้านเทคนิคแก่นักพัฒนา
- การส่งเสริมความเป็นหุ้นส่วนอย่างเต็มที่ระหว่างองค์กรรัฐบาลและองค์การอาสาสมัครเอกชน โดยความพยายามร่วมกัน

บุคคลสำคัญของกระบวนการพัฒนาก็คือ “นักรวมกลุ่ม” ผู้ซึ่งต้องเข้าไปอาศัยและทำงานเต็มเวลาอยู่ในระดับหมู่บ้าน ช่วยเหลือให้เกษตรกรยากจนรวมตัวกันเข้าเป็นกลุ่มขนาดเล็กไม่เป็นทางการ โดยมีหน้าที่ของกลุ่มหลายอย่าง ซึ่งกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นนี้จะพึ่งตนเองได้ภายในระยะเวลา 2 ปี ได้คัดเลือกนักรวมกลุ่มจากเจ้าหน้าที่สนามของหน่วยงานรัฐที่เข้าร่วมโครงการผู้มีส่วนได้เสีย และจากหน่วยงานพัฒนาภาคเอกชน รวมทั้งผู้จบจากมหาวิทยาลัย หน้าที่ของคนเหล่านี้คือการใช้เวลา 2 ปีในตำบลหนึ่ง เจ้าหน้าที่รัฐบาลซึ่งเลือกมาให้ทำหน้าที่เป็นเจ้าหน้าที่ระดับหมู่บ้านจะเน้นให้ความสนใจอยู่หมู่บ้านเดียว แต่ไม่สามารถทำงานในหมู่บ้านนี้ได้เต็มเวลา ส่วนเพื่อนร่วมงานของเขาที่มาจากหน่วยงานภาคเอกชนจะทำงานอยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียง

วิธีการ : ระยะของโครงการแบ่งออกเป็น 3 ระยะที่ค่อนข้างจะแน่นอนก็คือ

ระยะเตรียมตัว : (4 เดือน) การเชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การเลือกพื้นที่โครงการ การเลือก “นักรวมกลุ่ม” และการฝึกอบรมก่อนเข้าทำงาน

ระยะดำเนินการ : (18 เดือน) ประกอบด้วย

1. การฝึกอบรม การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การฝึกอบรมสมาชิกกลุ่ม การฝึกอบรมนักรวมกลุ่ม และเพื่อนร่วมงาน ระยะนี้ถือว่า เป็นส่วนที่ใหญ่ที่สุด

และสำคัญที่สุดในโครงการทั้งหมด การฝึกอบรมเน้นที่สถานการณ์จริง การฝึกอบรมแบบมีส่วนร่วม ผู้ฝึกอบรมทุกคนเป็นผู้รับการฝึกอบรมไปด้วย เกษตรกรฝึกเกษตรกรและมีการเรียนรู้โดยการกระทำจริงในทุกระดับ

2. การดำเนินงานในระดับจุลภาค โดยการสำรวจกลุ่มเป้าหมายกิจกรรมการผลิตหรือผลประโยชน์ร่วมกัน เพื่อเป็นรากฐานสำหรับการตั้ง “กลุ่มขนาดเล็ก” ที่มีความไว้วางใจกัน มีสมาชิกประมาณ 10-15 แต่ละกลุ่มจะต้องสร้างกฎเกณฑ์ง่ายๆ ของตนเอง และเลือกตั้งหรือเลือกประธาน เลขาฯ เทรนด์ญักโดยความเห็นพ้องต้องกัน หน้าที่ของนักรวมกลุ่ม ได้แก่ “การกระตุ้นให้มีการพัฒนาหรือสร้างเจตนารมณ์ของกลุ่ม โดยการประชุมกลุ่ม การอภิปราย การออมของกลุ่ม และการเป็นผู้นำร่วมกัน” จากนั้นกลุ่มจะจัดเตรียมแผนการผลิตของกลุ่มเพื่อหารายได้ ซึ่งจะเป็นกิจกรรมที่มีการเสี่ยงน้อย มีระยะเวลาสั้นและอยู่ภายในความสามารถทางเทคนิคของสมาชิกแต่ละคน หลังจากกลุ่มได้ทำกิจกรรมสำเร็จไปประมาณ 2 กิจกรรม นักรวมกลุ่มควร “กระตุ้นให้กลุ่มแสวงหากิจกรรมเศรษฐกิจและ/หรือสังคมของกลุ่ม” ขั้นนี้ถือว่าเป็น “ขั้นแรกในการส่งเสริมการติดต่อสมาคมและ/หรือความสัมพันธ์กับสหกรณ์” เมื่อกลุ่มต่างๆ กลายเป็นกลุ่มที่พอจะเคลื่อนไปด้วยตนเองได้บ้าง สมาชิกของกลุ่มและสมาชิกของเขาจะทำหน้าที่แทน “นักรวมกลุ่ม”

3. การดำเนินการในระดับมหภาคกับคณะกรรมการระดับชาติ จังหวัด และอำเภอ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบดำเนินการตามโครงการ

4. การวิจัยแบบการมีส่วนร่วมเชิงปฏิบัติการ (Participatory Action Research) ซึ่งทำโดย “นักรวมกลุ่ม” เพื่อบันทึก วิเคราะห์ และจัดทำเอกสารบันทึก “พฤติกรรมของคนยากจนในชนบท” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูลข่าวสารนี้ได้มากขึ้น และเป็นประสบการณ์สำหรับการขยายงานต่อไป

ระยะประเมินผล : (4 เดือน) เพื่อหาแบบอย่างและขยายผล การประเมินผลจะเน้นการประเมินผลโดยการมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมโครงการจาก

ทุกระดับและจากสถาบันภายนอก ในการกำหนดทิศทางและขยายโครงการพัฒนาเกษตรกรรมขนาดเล็กในประเทศไทย

ปัจจุบัน โครงการนี้จัดทำอยู่ใน 4 จังหวัด ในภาคใต้ ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในแต่ละจังหวัดจะดำเนินการใน 8-9 หมู่บ้าน สถานการณ์และศักยภาพในหมู่บ้านเหล่านี้มีความแตกต่างกันเมื่อพิจารณาถึงทางสังคม โครงสร้างอำนาจ ความผูกพันทางวัฒนธรรมและสังคม อย่างไรก็ตาม ได้มีการพิจารณากันว่าอำเภอที่ได้รับเลือกนั้นได้รับบริการจากรัฐและมีโครงสร้างพื้นฐานน้อยที่สุด และจะไม่เลือกพื้นที่ซึ่งไม่ยอมรับวิธีการพัฒนาโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม

การประเมินผล : สมมติฐานของโครงการพัฒนาเกษตรกรรมขนาดเล็กมีอยู่ว่า คนจนในชนบทไม่ได้รับส่วนในผลของการพัฒนาเท่าที่ควร รายได้ของคนจนจะเพิ่มขึ้นโดยผ่านองค์กร (ชาวนา) และการทำหน้าที่ของกลุ่มซึ่งช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และการสนับสนุนจากภายนอก ดังนั้น คนจนจะมีอำนาจต่อรองมากขึ้น จุดอ่อนสำคัญของโครงการที่เห็นแน่นอน ก็คือ ระยะเวลาทำงานสั้นเพียง 2 ปีซึ่งก่อให้เกิดข้อจำกัดและความกดดันแก่ “นักรวมกลุ่ม” อย่างหนักหน่วง วิวัฒนาการเป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปและไม่อาจสร้างเงื่อนไขให้ได้ ยิ่งว่านั่นกำหนดการปฏิบัติงานก็ค่อนข้างเข้มงวด และบังคับให้เจ้าหน้าที่ต้องประสบผลสำเร็จในระยะเวลาอันสั้น อย่างไรก็ตามประสบการณ์บอกเราว่าการพัฒนานั้นไม่อาจบังคับให้เกิดขึ้นได้ การรวมกลุ่มต้องใช้เวลา มีกิจกรรมที่ตอบสนองต่อความต้องการอันแท้จริงและชาวบ้านจัดทำขึ้นเอง หากการมีส่วนร่วมนั้นถือเป็นหลักการไม่อาจเอาไปบังคับให้ชาวบ้านทำ นักรวมกลุ่มทราบดีว่าต้องการใช้เวลาหลายปีในการที่จะทำกิจกรรมเริ่มแรกให้ประสบความสำเร็จ แผนการดำเนินงานก่อให้เกิดเงื่อนไขที่ชัดเจนเกี่ยวกับการจัดตั้งและการดำเนินงานของกลุ่ม นักรวมกลุ่มแต่ละคนจะต้องสร้างกลุ่มขึ้นมาจำนวนหนึ่ง ซึ่งจะต้องทำกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้ แต่ละกลุ่มจะต้องเป็นอิสระภายใน 2 ปี การสร้างความสัมพันธ์ที่จะให้กลุ่มเป็นสหกรณ์ก็ก่อให้เกิดปัญหาต่อไปอีก ขบวนการสหกรณ์ในประเทศไทยนั้นเป็นที่ทราบกันดีว่าประสบกับความล้มเหลวตลอดมา

การที่จะเอากลุ่มไปสัมพันธ์กับสหกรณ์นั้น จะเพิ่มอำนาจการต่อรองในท้ายที่สุดได้อย่างไร หรือมีสมมติฐานกันว่าขบวนการสหกรณ์ในประเทศไทยสามารถปรับปรุงให้ดีขึ้นโดยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเกษตรกรขนาดเล็กกับสหกรณ์ ทางเลือกทั้ง 2 ดังกล่าวมานี้ยังเป็นที่สงสัยอยู่ว่าสำเร็จหรือไม่ อย่างไรก็ตามบุคคลสำคัญของโครงการคือ นักรวมกลุ่มหรือนักพัฒนา เราอาจให้เหตุผลได้เสมอว่าความสำเร็จหรือล้มเหลวขึ้นอยู่กับการเลือกและการรับคนเข้าทำงาน และอีกเหตุผลหนึ่งก็คือ การที่คนยากจนจะยอมรับเจ้าหน้าที่เหล่านี้ แต่การมีสมมติฐานว่าเจ้าหน้าที่รัฐบาลที่ทำงานอยู่ในกระทั้งบัดนี้ ในงานส่งเสริมแบบบนลงล่างจะเปลี่ยนทัศนคติของตนเองทันที่นั้นเป็นสมมติฐานที่ไร้เดียงสาเกินไป ความล้มเหลวประการหนึ่งของโครงการนั้นได้ปรากฏให้เห็นแล้ว กล่าวคือการฝึกอบรมก่อนปฏิบัติการ เห็นได้ชัดว่าไม่มีความสอดคล้องกันด้านเนื้อหาของกรอบ ผู้ฝึกอบรมนั้นมาจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอยู่ในโครงการ และการขาดความเข้าใจร่วมกันของผู้ฝึกอบรม ผู้เข้ารับการอบรมจึงเกิดความสับสนและไม่พร้อมในงานที่ได้รับมอบหมายให้ทำ อย่างไรก็ตามการฝึกอบรมควรจะเป็นหน้าที่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเป็นฝ่ายดำเนินการ

ปัญหาอีกประการหนึ่ง ซึ่งปรากฏให้เห็นแล้วก็คือ บทบาทและหน้าที่ซึ่งไม่ชัดเจนของผู้นิเทศงาน เกษตรกรอำเภอเป็นผู้นิเทศงานในกิจกรรมระดับหมู่บ้านทั้งหมด และผู้ช่วยเกษตรจังหวัดรับผิดชอบในการนิเทศงานโครงการระดับจังหวัดทั้ง 2 คนนี้มีปัญหา ดังนี้คือ

1. ไม่เข้าใจโครงการเต็มที่
2. ไม่สามารถ หรือไม่มีเวลาทำหน้าที่เป็นผู้นิเทศงาน และผู้ให้การสนับสนุน

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า โครงการนี้มีวัตถุประสงค์สูงส่งเกินไป และมีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการพัฒนา อย่างน้อยที่สุดก็มีการมองกันว่าการพัฒนาเป็นการกระทำให้การก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและความจำเริญไม่ใช่มองว่าเป็นกระบวนการวิวัฒนาการ ซึ่งเริ่มจากการศึกษา การรวมกลุ่ม และ

ระเบียบวินัยของประชาชน กระบวนการนี้จะสร้างเงื่อนไขอะไรไม่ได้ เนื่องจากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคน ไม่ใช่สินค้า ข้อจำกัดเรื่องเวลา และกำหนดการดำเนินการที่เข้มงวดจัดว่าเป็นสิ่งกีดขวางความก้าวหน้าของกระบวนการนี้

2.2 องค์กรประชาชน (People Organization)

โครงการนี้ดำเนินงานอยู่ใน 3 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ยโสธร กาฬสินธุ์ และอุดรธานี) 3 จังหวัดนี้เป็นจังหวัดที่อยู่ในพื้นที่ที่มีการพัฒนาน้อยที่สุดในประเทศไทย

ปรัชญา : สมมติฐานเบื้องต้นมีดังต่อไปนี้

1. ประชาชนยังไม่รวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน
2. ประชาชนทุกคนมีศักยภาพในการพัฒนาเหมือนกัน ยกเว้นคนเป็นโรคจิต หรือคนพิการอื่นๆ

3. การเปลี่ยนแปลงจะเกิดจากการกระตุ้นจากภายนอก ภายในความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีอยู่ วิธีการจัดองค์กรทางด้านเศรษฐกิจและสังคม มีศักยภาพทางการพัฒนาที่ค่อนข้างจำกัด จากการที่จะให้ประชาชนทุกคนเท่าเทียมกัน คนยากจนในชนบทควรจะได้รับถึงศักยภาพของเขาเพื่อที่จะปรับปรุงสถานการณ์ที่ไม่เสมอภาคกันให้ดีขึ้น การพัฒนาควรมีจุดประสงค์ไปที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างที่เกี่ยวกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม กลุ่มเป้าหมายคือ คนจนในชนบท ไม่ใช่คนจนในเมือง ผู้ซึ่งสามารถรวมตัวกันได้โดยง่าย คนจนในชนบทเป็นประชาชนที่ไม่มีกลุ่มหรือองค์กร และสถานการณ์ของคนจนที่ไร้องค์กรนี้ ก็คือการไม่มีอำนาจ และขาดการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม อย่างไรก็ตาม คนจนไร้องค์กรก็มีศักยภาพในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นองค์กรได้ ถ้าหากได้รับการกระตุ้นอย่างถูกต้อง ดังนั้นความสำคัญของการรวมกลุ่มจึงอยู่ที่การรวมกลุ่มประชาชนและการสร้างอำนาจต่อรอง ซึ่งถือเป็นประเด็นทางการเมือง องค์กรประชาชนเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่แผนเมืองและชนบทแห่งสภาคริสตจักรแห่งเอเชียได้พัฒนาขึ้น ไม่มีอุดมการณ์ที่ตายตัว อุดมการณ์จะพัฒนาขึ้นเองในระหว่างกระบวนการจัดองค์กร

ประชาชน และไม่มีการกำหนดอุดมการณ์ให้ประชาชน อุดมการณ์ต้องเกิดขึ้นจากกระบวนการของการต่อสู้

องค์ประกอบและวิธีการ ยุทธศาสตร์นี้เริ่มต้นโดยการวิเคราะห์สังคมของชุมชนและต่อด้วยการทำงานร่วมกันระหว่างนักรวมกลุ่มและเกษตรกรเพื่อวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคมของชุมชน นักรวมกลุ่มได้รับการฝึกอบรมในการสัมมนาเชิงปฏิบัติการตามแนวทางองค์กรประชาชน ในหนังสือ “แนวทางในการพัฒนา”³⁶ และ “การรวมกลุ่มประชาชนเพื่ออำนาจ”³⁷ นักรวมกลุ่มจะเป็นคนท้องถิ่นและมีการศึกษาระดับสูง จะได้รับการกระตุ้นให้พักอยู่ในหมู่บ้านของตนตลอดไปได้ มีบทบาทเป็น “ผู้อื้ออำนาจ” สำหรับการจัดตั้งกลุ่ม มีบริการทางด้านผู้เชี่ยวชาญและการสนับสนุนรวมอยู่ในระบบเพื่อให้การสนับสนุนเมื่อนักรวมกลุ่มต้องการ เขาจะเริ่มจัดระบบชุมชนในบ้านเดิมของตนเองและมุ่งให้มืองค์กรประชาชน โดยการรวมกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้านใกล้เคียงและสร้างการติดต่อระหว่างหมู่บ้านต่างๆ ถ้าหากขบวนการเจริญเติบโตขึ้น นักรวมกลุ่มก็รับสมัครชาวบ้านมาทำหน้าที่เป็นนักรวมกลุ่มคนใหม่ เพื่อสนับสนุนกลุ่มใกล้เคียงกัน มีการรวมกลุ่มแนวนอนขึ้นมาจากจนถึงระดับตำบล ขบวนการที่เก่าที่สุดในจังหวัดยโสธรได้ครอบคลุมทั้งจังหวัด ขบวนการเจริญเติบโตเป็นส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ เพื่อขยายไปยังจังหวัดอื่นๆ ใน 2 ภาคนี้

ปัจจัยนำเข้าที่สำคัญของยุทธศาสตร์นี้ คือองค์กรของคนยากจนในชนบท การจัดหาโอกาสและทางเลือกให้แก่คนยากจนในชนบท กิจกรรมนั้นจัดว่าเป็นมรรควิธีในกระบวนการจัดองค์กรประชาชน ตามปกติ นักรวมกลุ่มจะมีความชำนาญเฉพาะกิจอย่างหนึ่ง เนื่องจากเขามีความสามารถจำกัด และเขาจัดกิจกรรมสนับสนุนตามความต้องการของชุมชนท้องถิ่น ขบวนการนี้จะมีทุนขนาดเล็กให้ซึ่งมักไม่ค่อยได้ใช้ และจะใช้ต่อเมื่อมีความต้องการที่แท้จริง มิฉะนั้นจุดเน้นก็จะอยู่ที่ออกไปนำทรัพยากรภายนอกมาใช้ทั้งรัฐบาลและเอกชน การไปนำทรัพยากรจากภายนอกมาใช้นี้ประชาชนจะเป็นผู้ทำเอง มิใช่นักรวมกลุ่มซึ่ง

³⁶ Guildlines for Development, CCA-UrM, H.L. Perkins, ed., Singapore.

³⁷ F.A. maglaya : Organizing people for power-A Manual for organizers, Asian Committee for People's Organization, Japan 1978.

มีหน้าที่เป็นเพียงแหล่งข่าว การติดตามผลเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์นี้ จะมี การประเมินผลการปฏิบัติหน้าที่และศักยภาพของหน่วยสนับสนุนด้วย กิจกรรม ของกลุ่มนี้ครอบคลุมการเกษตรและการพัฒนาชุมชนหมดทุกด้าน แต่จะเน้นหนัก ไปในการเพิ่มอำนาจการต่อรอง

การประเมินผล โครงการนี้แสดงนัยถึงการเสวนาอย่างต่อเนื่องกับเกษตรกร โดยเกษตรกรจะถูกท้าทายจากคนใน ให้เกิดความรู้และความสำนึก เราต้อง ไม่ลืมว่านิกรวมกลุ่มเป็นชาวบ้านที่มีการศึกษาสูงและได้รับการฝึกอบรมมามาก และเขาก็ทำนด้วย กระบวนการปลูกจิตสำนึกเป็นกระบวนการของการศึกษา และเนื้อหาของมันเป็นวัตถุนิยมวิภาษ มันคือโลกแห่งวัฒนธรรม (และเกษตร วัฒนธรรมด้วย) และประวัติศาสตร์ ซึ่งจะต้องถูกท้าทายโดยการรื้ออย่างสำนึกถึง สถานการณ์ของตนเองเท่านั้น เกษตรกรจึงจะกระทำอย่างสำนึกต่อสภาพการณ์ กระบวนการเผชิญหน้า-ท้าทายทำให้ทั้ง 2 ฝ่ายคือ เกษตรกรและนักพัฒนาเข้าอยู่ ในกระบวนการ บ่อยครั้งกระบวนการนี้ล้มเหลวเนื่องจากเกษตรกรและนักพัฒนา ซึ่งเป็นคนที่มีเงื่อนไขต่างกัน อาจมีข้อสรุปต่างกัน แต่โครงการนี้ใช้คนภายในชุมชน ทำให้ได้เปรียบว่าเป็นการจ่ายที่จะรักษาสภาพของความสอดคล้องกันกับเกษตรกร ในกระบวนการปลูกจิตสำนึกอันเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการ เนื่องจาก ทั้ง 2 ฝ่ายมีส่วนและมีสิทธิ์เท่ากันในการให้และการรับ

องค์กรประชาชนยังมีองค์ประกอบทางด้านการระดมและการจัดองค์กร ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มอำนาจการต่อรองและการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างต่อไป รวมทั้งในขบวนการยังมีระเบียบวินัยอย่างเข้มงวด ในด้านหนึ่งเป็นเครื่องกำหนด การจัดตั้งองค์กร แต่ในอีกด้านหนึ่งเป็นเครื่องกำหนดแนวทางและขอบเขต ของการกระทำ ซึ่งมีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับการตัดสินใจอย่างถูกต้องถึงความสัมพันธ์ ทางอำนาจ

นอกจากนั้นโครงการนี้ยังไม่มี ความกดดันเรื่องเวลา เกษตรกรขนาดเล็กสามารถกำหนดจังหวะก้าวของกระบวนการวิวัฒนาการ พวกเขาไม่ถูกบังคับ ให้รวมกลุ่มและทำกิจกรรม พวกเขาสามารถกระทำตามความต้องการของตน คำขวัญคือ ปล่อยให้ประชาชนเจริญเติบโตเอง

นอกจากนั้นยังไม่มีมีการนำเอาอุดมการณ์ภายนอกมาเป็นอุดมการณ์ของเกษตรกร เพราะอุดมการณ์หนึ่งๆ พยายามจะสร้างโลกให้เป็นไปตามระบบค่านิยมของตน เกษตรกรจะได้รับการหล่อหลอมจนเข้ากับตัวแบบนั้นได้ นโยบายการพัฒนาแบบคัมภีร์นิยมและอำนาจนิยมนี้ตั้งวัตถุประสงค์และผลสุดท้ายไว้ล่วงหน้า การพัฒนาซึ่งมีความหมายเท่ากับวิวัฒนาการและเป็นกระบวนการต่อเนื่องก็จะถูกอุดมการณ์เหล่านี้บิดเบือนไป เพราะอุดมการณ์ไม่ได้ยืนยันอะไรนอกจากการดำรงอยู่ของข้อจำกัด³⁸

ประเด็นสำคัญของขบวนการนี้ก็คือ การรวมเอาคนยากจนเข้าไว้ด้วยกันโดยไม่ต้องทำการสำรวจครัวเรือนเพื่อกำหนดว่าใครเป็นคนจน เพราะมีข้อจำกัดหลายอย่าง ชาวบ้านรู้กันเองว่าใครจน

2.3 โครงการพัฒนาหมู่บ้านชนบทแบบผสมผสาน³⁹

โครงการนี้เริ่มดำเนินการโดยสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน สมาคมฯ ซึ่งตั้งขึ้นในปี 2517 และนับได้ว่าเป็นหน่วยงานพัฒนาเอกชนที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ปัจจุบันมีเจ้าหน้าที่กว่า 550 คน และมีงบประมาณปีละกว่า 7 ล้านบาทหรือสหรัฐฯ จุดประสงค์ในระยะแรกได้แก่ การตั้งข่ายงานในการให้บริการวางแผนครอบครัวในพื้นที่ชนบทและเมืองบางพื้นที่ในประเทศไทย ใช้ยุทธศาสตร์การดำเนินงานโดยยึดเอาชุมชนเป็นฐาน โดยการคัดเลือกชาวบ้านมาเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง จากระยะแรกจนกระทั่งบัดนี้มีชาวบ้านเกือบ 11,000 คนได้รับการฝึกอบรมเพื่อให้คำแนะนำชาวบ้านอื่นๆ เกี่ยวกับการวางแผนครอบครัวและแจกอุปกรณ์การคุมกำเนิด สมาคมมีบทบาทสำคัญในการลดอัตราการเพิ่มประชากรจาก 3.2 เปอร์เซ็นต์ในปี 2513 ให้เหลือ 1.7 เปอร์เซ็นต์ในปัจจุบัน

ปรัชญา สมมติฐานของสมาคมฯ ได้แก่ ข่ายงานของอาสาสมัครชาวบ้านที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง เพื่อเสนอกิจกรรมการพัฒนาเน้นการผลิตในชุมชนชนบท โครงการทั้งหมดซึ่งได้แก่ การวางแผนครอบครัว อนามัย

³⁸ A. Camus : The Rebel, Penguin Modern Classics, 1975.

³⁹ มีพื้นฐานจาก GTZ : CBIIRD Appraisal Report, Chakkarat District, 1984 (ไม่ได้ตีพิมพ์)

การเกษตร การพัฒนาแหล่งน้ำ การสาธารณสุข เทคโนโลยีที่เหมาะสม การเผยแพร่ การช่วยเหลือผู้ลี้ภัย การศึกษา และการฝึกอบรม ได้ดำเนินการโดยการใช้ระบบ การจูงใจและมีข้อผูกพันทางการเงินในส่วนของผู้รับ ในทำนองนี้เอง สมาคมฯ หวังที่จะเปลี่ยนแปลงแผนการใช้จ่ายของท้องถิ่นจากการซื้อสินค้ามาบริโภค มาเป็นการซื้อสินค้าลงทุน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ในระยะยาวต่อเกษตรกร แต่ละคนและชุมชน วิธีการนี้จึงเรียกว่า โครงการพัฒนาหมู่บ้านชนบทแบบ ผสมผสาน (Community Based Integrated Rural Development-CBIRD)

องค์ประกอบและวิธีการของวิธีการนี้คือ อาสาสมัครชาวบ้าน หรือผู้นำ ในการเปลี่ยนแปลง บุคคลสำคัญ โดยคัดเลือกอาสาสมัครทั้งชายและหญิงจาก หมู่บ้าน จึงจัดฝึกอบรมให้ฝึกอบรม ซึ่งจะเป็นชาย 2 ส่วน หญิง 3 ส่วน พวกเขา จะต้องให้บริการแก่ชาวบ้านอื่นๆ อาสาสมัครฯ เหล่านี้เป็นชาวบ้านที่มีฐานะดี ทุกคนมีอาชีพหลักอยู่เดิมแล้วกล่าวคือ

เป็นเจ้าของร้านค้า	39 เปอร์เซนต์
ชาวนา	38 เปอร์เซนต์
ชาวไร่	7 เปอร์เซนต์
ครู	3 เปอร์เซนต์

ในระยะแรกอาสาสมัครแต่ละคนได้รับการฝึกอบรมในเรื่องการวางแผน ครอบครัว ต่อมาเมื่อได้รับความเชื่อถือในฐานะที่เป็นแหล่งข้อมูลและบริการ ที่เชื่อถือได้เขาก็ได้รับการอบรมเพิ่มขึ้นในด้านสาธารณสุขและเกษตร รวมถึง การพัฒนาชุมชน อาสาสมัครจะมียาเม็ดและถุงยางอนามัย และยาสามัญ ประจำบ้านจำหน่าย รายได้ของอาสาสมัครได้มาจากการขายอุปกรณ์คุ้มครอง และยาเหล่านั้นเอง

จะมีเจ้าหน้าที่เทศงานในระดับอำเภอช่วยเสริมช่วยงานการให้บริการ ในระดับหมู่บ้าน โดยจะออกไปเยี่ยมอาสาสมัครฯ เดือนละครั้ง เพื่อเพิ่มคลังสำรอง ยาและอุปกรณ์คุ้มครอง และรวบรวมรายได้จากการขาย รวมทั้งเพื่อถ่ายทอดข่าวสาร ทั้งสองทิศทาง สมาคมฯ ยังมีเจ้าหน้าที่สนามในสำนักงานภาค 4 แห่ง เจ้าหน้าที่

สนามจะจัดการประชุมประจำเดือนสำหรับเจ้าหน้าที่นิเทศงานระดับอำเภอทุกคน เพื่อจัดเครื่องมือคอมพิวเตอร์เพิ่มเติมให้ใหม่และรับรายได้จากการขาย ตลอดจนอภิปรายปัญหาและผลสำเร็จ เจ้าหน้าที่สนามแต่ละคนจะดูแลการทำงานของเจ้าหน้าที่นิเทศระดับอำเภอ 5 ถึง 8 คน สำนักงานใหญ่ของสมาคมฯ ทั้งกรุงเทพฯ เป็นแหล่งจะจัดหาอุปกรณ์คอมพิวเตอร์และออกคำสั่ง รวมทั้งเป็นแหล่งรับรายได้จากการขายและข่าวสาร นอกจากนี้ยังเป็นที่สำคัญสำหรับการตัดสินใจเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ต่างๆ

มีกิจกรรมสำคัญ 2 ส่วน ซึ่งรวมอยู่ในระบบการให้บริการวางแผนครอบครัวคือ

ส่วนหนึ่งเป็นส่วนทางด้านสาธารณสุข สุขาภิบาลสิ่งแวดล้อม การรณรงค์ฉีดวัคซีนและการควบคุม

อีกส่วนหนึ่งครอบคลุมการเกษตร รวมถึงการรักษาปศุสัตว์ สวนครัวเทคโนโลยีที่เหมาะสมและการช่วยเหลือด้านการตลาดแก่เกษตรกร การดำเนินการเป็นอย่างไรอาจดูได้จากตัวอย่างข้างล่าง

เจ้าหน้าที่นิเทศระดับอำเภอให้หมู่บ้านเพื่อทำการเผยแพร่พันธุ์ แก่ครอบครัวที่เข้าร่วมในโครงการวางแผนครอบครัวเท่านั้น ที่จะมีส่วนร่วมในโครงการนี้ได้โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมสำหรับการบริการของหมู่บ้านผู้ที่มีได้เข้าร่วมโครงการต้องเสียตามราคาตลาด

ได้แจกลูกหมูอายุ 2 เดือน ให้ชาวบ้านที่สนใจเลี้ยง และเลี้ยงไปจนกระทั่งหมูมีน้ำหนัก 90 กก. หลังจากนั้น สมาคมฯ ก็นำหมูไปขาย เมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วรายได้ที่เหลือก็ส่งคืนไปให้ชาวบ้าน เงื่อนไขของสัญญาก็คือ ผู้เข้าร่วมโครงการเลี้ยงหมูตามสัญญาของสมาคมฯ จะต้องรับการวางแผนครอบครัวในระยะเลี้ยงหมูซึ่งกินเวลา 8-9 เดือน

กิจกรรมอีกประการหนึ่งเรียกว่า โครงการรายได้อัตราสำหรับเกษตรกร สมาคมฯ โดยการช่วยเหลือของอาสาสมัครฯ ได้ซื้อผลิตภัณฑ์เกษตรในหมู่บ้านในราคาสูงกว่าพ่อค้าคนกลาง ได้นำผลิตภัณฑ์เหล่านี้ไปจำหน่าย

แก่สำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ เพื่อส่งไปให้ค่ายผู้อพยพชาวกัมพูชา

สมาคมฯ เรียกกิจกรรมเหล่านี้ว่า การพัฒนาหมู่บ้านชนบทแบบผสมผสานช่วยการกระจายบริการของอาสาสมัครของสมาคม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการวางแผนครอบครัวนั้นจะเป็นรากฐานสำหรับการพัฒนาการเกษตร อาสาสมัครจะทำหน้าที่เป็น “ผู้นำในการเปลี่ยนแปลงในความหมายกว้าง และเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงสังคม” ดังนั้นกิจกรรมพัฒนาชนบทจะสนับสนุนโครงการควบคุมประชากรเป็นการตอบแทน

การประเมิน วิธีการพัฒนาของสมาคมฯ ก็คือ “ระบบให้บริการ” แก่เกษตรกร อันตั้งอยู่บนรากฐานของวิธีการให้สิ่งจูงใจใหม่ๆ และการค้า นอกจากนี้ องค์ประกอบของโครงการมีเพียงเทคโนโลยีและการจัดการ เราไม่มีอะไรจะคัดค้านการก่อให้เกิดรายได้จากการขายเครื่องมือคุณภาพดีที่ได้รับบริจาคมา เนื่องจากหน่วยงานพัฒนาภาคเอกชนซึ่งมีมติของงานในด้านต่างๆ จำเป็นต้องมีแหล่งรายได้ อย่างไรก็ตาม การที่จะตัดสินใจว่าการหากำไรซึ่งเป็นปัจจัยสำหรับจูงใจที่อยู่เบื้องหลังการทำงานวางแผนครอบครัวที่ประสบผลสำเร็จ โดยหน่วยงานของอาสาสมัครชาวบ้านเป็นเรื่องที่เหมาะสมสำหรับ “วิธีการจากล่างขึ้นบนในการดำเนินงานตามโครงการพัฒนาชนบท” นั้น ได้แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาชนบทถูกมองในความหมายเชิงปฏิบัติและเชิงวัตถุอย่าง 100 เปอร์เซ็นต์ โดยมีได้มองเห็นแนวความคิดด้านวิวัฒนาการต่อการพัฒนาด้วยการศึกษา การรวมกลุ่มเป็นองค์กรและวินัย มันเป็นเพียงการตั้งจุดประสงค์มุ่งการผลิตเพื่อ “ก่อให้เกิดโอกาสในการมีรายได้เพิ่มขึ้น และมีมาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น” เกษตรกรขนาดเล็กไม่ได้รับโอกาสในการที่จะเข้าร่วมในกระบวนการปลูกจิตสำนึก การสร้างสถาบัน หรือโอกาสในการเลือกอาสาสมัครของสมาคมฯ อาจเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง แต่คงที่จะเป็นผู้ทำงานพัฒนาชุมชนในความหมายที่จะเป็นตัวแทนของเกษตรกรขนาดเล็กไม่ได้ อาสาสมัครฯ เป็นเกษตรกรที่มีฐานะดี มูลเหตุจูงใจของเขาคือการแสวงหากำไร องค์ประกอบประการหนึ่งของสมาคมฯ ทั้งหมดได้แก่ ข่าวสาร การศึกษา และการสื่อสาร ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้ชาวบ้าน “มีความเข้าใจ

ดีขึ้นเกี่ยวกับวิธีการในการเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติแบบดั้งเดิมในด้านสาธารณสุข การเกษตร เป็นต้น ซึ่งจะนำผลประโยชน์ที่แท้จริงในระยะยาวมาให้ในที่สุดแล้ว ก็จะทำให้ประโยชน์เฉพาะเกษตรกรที่ร่ำรวยแล้วเท่านั้น ดังนั้น จึงไม่ได้เสริมสร้างชุมชนท้องถิ่น แต่ได้ขยายช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจนในชนบท โครงการนี้เป็นโครงการ “ดึงประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วม” ได้กำหนดขึ้นในกรุงเทพฯ หรือกำหนดขึ้นโดยองค์กรเงินทุนองค์กรหนึ่ง แต่มิได้กำหนดขึ้นโดยเกษตรกรขนาดเล็กเอง มิได้มีจุดประสงค์ต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้าง หรือการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเอง การปรับปรุงให้ดีขึ้นชั่วระยะหนึ่ง โดยผ่านการร่วมมือในโครงการถือว่าเป็นวัตถุประสงค์ขั้นสุดท้าย อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์เช่นนี้ ไม่อาจนำมาเปรียบเทียบกับการพัฒนา หรือการเปลี่ยนแปลงได้ การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจะถูกสร้างขึ้นมาก็ภายในตัวคนเท่านั้น และไม่อาจนำมายึดเยียดให้แก่ประชาชนได้ การพัฒนาอย่างแท้จริงนั้นจะมุ่งที่ตัวคนมิใช่ธรรมชาติหรือเทคนิค ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามโครงการนี้มองการมีส่วนร่วมเพียงแค่การยอมรับยุทธศาสตร์ การมีส่วนร่วมก็เป็นเพียงความร่วมมือในกิจกรรมที่ดำเนินการและการให้สัมภาษณ์ระหว่างการศึกษาหาความเป็นไปได้ระหว่างการประเมินการดำเนินงานในระยะต่างๆ หรือการติดตามกิจกรรม และเมื่อโครงการสิ้นสุดลง ในที่สุดเกษตรกรขนาดเล็กก็จะได้รับอนุญาตเพียงให้วิจารณ์เรื่องที่ได้อ้างแผนไว้แล้ว เรื่องที่ดำเนินการอยู่ หรือเรื่องอะไรบ้างที่เอามาให้พวกเขาทำ ในความเป็นจริงแล้ว วิธีการของโครงการต่อ “การพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม” ก็เป็นวิธีการแบบบนลงล่างเก่าๆ ซึ่งมองข้ามการมีส่วนร่วมของประชาชนไป

อย่างไรก็ตาม ด้านบวกด้านหนึ่งของวิธีการนี้ก็คือ ความสามารถของสมาคมฯ ในการทำงานในฐานะเป็นหน่วยงานพัฒนาภาคเอกชน โดยการร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับการให้บริการของรัฐบาล สมาคมฯ ทราบดีว่าความร่วมมือเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการอยู่รอดของโครงการภาคเอกชน ในด้านความสัมพันธ์กับกรม กองต่างๆ สมาคมฯ ไม่ได้ทำอะไรอันเป็นการคุกคามหรือกลายเป็นการแข่งขันกับราชการ ตรงกันข้ามสมาคมฯ ให้เครดิตแก่โครงการของรัฐบาลเพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าสมาคมฯ สนับสนุนโครงการของรัฐบาลอย่างจริงจัง

2.4 โครงการพัฒนานิคมฯ สมบูรณ์แบบไทย-เนเธอร์แลนด์

โครงการนี้เริ่มต้นเมื่อปี 2521 และเสร็จสิ้นลงในปี 2528 เป็นโครงการที่ทำงานประสานกับกองนิคมสร้างตนเองของกรมประชาสัมพันธ์ โครงการครอบคลุมนิคมสร้างตนเอง 3 แห่งในจังหวัดอุดรธานีและขอนแก่น (อุดรฯ 2 นิคม ขอนแก่น 1 นิคม) ภายในโครงการนี้มีงานและความสำเร็จของ “นักพัฒนาคนหนึ่ง” ในนิคมแห่งหนึ่ง ภายใต้โครงการซึ่งถือได้ว่าเป็นงานและความสำเร็จที่น่าสนใจเป็นพิเศษ เนื่องจากนักพัฒนาผู้นี้ ได้ดำเนินการตามแนวทางพัฒนานิคมฯ สมบูรณ์แบบไทย-เนเธอร์แลนด์ อันเป็นวิธีการพัฒนาแบบหนึ่งที่ประสบความสำเร็จและได้ขยายวิธีการพัฒนาแบบนี้ต่อไปอีก

ปรัชญา : สมมติฐานของวิธีการพัฒนาของนักพัฒนาผู้นี้ คือ

1. เกษตรกรสามารถตัดสินใจทำอะไรได้เอง
2. การเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางอำนาจอาจเกิดขึ้น โดยผ่านการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง
3. การพัฒนาเป็นกระบวนการวิวัฒนาการที่ดำเนินไปอย่างมีขั้นตอน

องค์ประกอบและวิธีการ : นักพัฒนาผู้นี้ ซึ่งเราจะเรียกว่า นาย ส. ได้เริ่มงานโดยการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรขนาดเล็กแบบไม่เป็นทางการขึ้นในหมู่บ้านต่างๆ หลายหมู่บ้าน ตามที่กล่าวไว้ในหนังสือคู่มือ “วิธีการทำงานกับเกษตรกร”⁴⁰ นาย ส. ได้เริ่มทำกิจกรรมของกลุ่มในด้านการปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ โครงการชลประทานขนาดเล็ก อนามัย การเลี้ยงปลา และร้านค้าหมู่บ้าน ทั้งนี้โดยพิจารณาจากปัญหาที่มีอยู่และความต้องการอันแท้จริงของเกษตรกรขนาดเล็กในนิคม กิจกรรมด้านร้านค้าหมู่บ้านเป็นกิจกรรมหลักที่มีอยู่ในแต่ละหมู่บ้าน นับตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน นาย ส. ได้จัดตั้งกลุ่มเล็กๆ ขึ้นกว่า 60 กลุ่มในหมู่บ้าน 12 แห่ง มีเกษตรกรขนาดเล็กเกือบ 400 คน เข้าร่วมอยู่ในกลุ่มเหล่านี้และกลุ่มเล็กๆ เหล่านี้ ได้รวมตัวกันขึ้นเป็นแนวตั้งเรียกว่า ศูนย์บริการนิคม แต่อย่างไรก็ตาม

⁴⁰ เอฟ จี โฮม, อรพิพัฒน์ และ จ.ปิ่นทอง, วิธีการทำงานกับเกษตรกร ภาคภาษาไทย ร.พ.มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กทม. 2524 ภาคภาษาอังกฤษ อาร์ ดี ไอ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2526.

กลุ่มแต่ละกลุ่มก็ยังทำหน้าที่และดำเนินกิจกรรมของตนเองอย่างเป็นอิสระ และตามปกติกลุ่มแต่ละกลุ่มที่ทำกิจกรรมเฉพาะเพียงอย่างเดียว (ตัวอย่างเช่น กลุ่มร้านค้าหมู่บ้าน กลุ่มธนาคารควาย กลุ่มธนาคารข้าว เป็นต้น) ความคิดในการ จัดตั้งศูนย์บริการนิคม การกำหนดหน้าที่และการบริหารศูนย์บริการนิคมเกิดจาก ตัวชาวบ้านเอง ศูนย์บริการนิคมมีสภาอันประกอบด้วยสมาชิกซึ่งมาจากการ เลือกตั้งเป็นองค์การสูงสุด การที่จะเป็นสมาชิกสภาได้ ผู้ที่เป็นสมาชิกจะต้อง เป็นผู้นำของกลุ่มเล็กกลุ่มหนึ่งหรือเป็นผู้แทนของกลุ่มเล็กกลุ่มหนึ่ง สมาชิกสภา หมดสภาพของสมาชิกถ้าหากว่าตำแหน่งประธานกลุ่มเล็ก หรือผู้แทนกลุ่มเล็ก ลื่นสุดลง กลุ่มเล็กแต่ละกลุ่มมีที่นั่งในสภาหนึ่งที่นั่ง ดังนั้น ปัจจุบัน สภาของ ศูนย์บริการนิคมจึงมีสมาชิกกว่า 60 คน หน้าที่ของสภาได้แก่ การตัดสินใจเกี่ยวกับ เรื่องที่เป็นนโยบาย อย่างเช่น การกำหนดระเบียบเกี่ยวกับราคาขาย (แลกเปลี่ยน) ปุ๋ยและควาย การจัดกิจกรรมและสนับสนุนกิจกรรมให้แก่กลุ่มต่างๆ ตลอดจน กิจกรรมระหว่างกลุ่มต่างๆ กับศูนย์บริการนิคม และควบคุมฝ่ายบริหารของศูนย์ บริการนิคม สภามีสิทธิลงมติไม่ไว้วางใจฝ่ายบริหาร ฝ่ายบริหารประกอบด้วย คณะกรรมการบริหารและ “คณะกรรมการฝ่าย” คณะกรรมการบริหารปัจจุบัน มีสมาชิก 9 คน คือ ประธาน เจริญฤทธิ และเลขานุการ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ได้มาจากการ เลือกตั้งทั่วไปของสมาชิกกลุ่มเล็กกลุ่มต่างๆ ทุกคน โดยใช้ระบบการออกเสียง แบบเป็นพรรค ระยะเวลาของการดำรงตำแหน่งคือ 2 ปี ส่วนสมาชิกของคณะ กรรมการบริหารคนอื่นๆ นั้น ประธานเป็นผู้แต่งตั้ง ซึ่งได้แก่ รองประธาน 2 คน และหัวหน้ากรรมการฝ่ายอีก 4 คน ดังนั้น จำนวนสมาชิกของคณะกรรมการ บริหารจึงขึ้นอยู่กับจำนวนของ “คณะกรรมการฝ่าย” คณะกรรมการฝ่าย ได้แก่ กรรมการร้านค้าหมู่บ้าน กรรมการธนาคารข้าว กรรมการธนาคารโค และ กรรมการธนาคารปุ๋ย ส่วนศูนย์บริการนิคมนั้น ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ดังต่อไปนี้⁴¹

1. ทำโรงสี และขายของ
2. ซื้อสินค้าขายส่ง ไปขายส่งในร้านค้าของหมู่บ้านต่างๆ
3. ทำการขายสินค้าปลีกในร้านของศูนย์บริการนิคม

⁴¹ Thai-Netherlands I.D.P. : Annual Report 1984.

4. ประสานงานและสนับสนุนธนาคารควาย
5. ประสานงานและสนับสนุนธนาคารโค
6. ซื้อมั้ยขายส่งไปขายส่งให้แก่ธนาคารปูของหมู่บ้านต่างๆ
7. ขยายโรงแน้ โดยระบบเงินเชื่อ

สภาประชุมกัน 3 เดือนต่อครั้ง “คณะกรรมการฝ่าย” ประชุมกัน เดือนละครั้งและกรรมการบริหารประชุมกันสัปดาห์ละครั้ง ศูนย์บริการนิคมประสบความสำเร็จในการทำโรงสี และได้รับความไว้วางใจในการบริหารเงินกู้ และเงินให้เปล่าของศูนย์บริการนิคมของกลุ่มต่างๆ แต่ละกลุ่ม สิ่งที่ศูนย์บริการนิคม และกลุ่มไม่เป็นทางการกลุ่มต่างๆ ได้รับจากภายนอกได้แก่

1. คำแนะนำ
2. เงินทุน
3. ความสัมพันธ์กับโรงงานและพ่อค้า
4. การอบรมเกษตรกร

สิ่งที่ได้รับเหล่านี้ ได้รับผ่านโครงการและนาย ส.

ประเมินผล สิ่งที่ได้รับจากนาย ส. เป็นปัจจัยสำคัญที่สุด ที่ทำให้การรวมกลุ่มของเกษตรกรทั้งแนวราบและแนวตั้งประสบความสำเร็จ สิ่งที่ได้รับจากนาย ส. ได้แก่ การปลุกจิตสำนึก การจัดการและเทคโนโลยี นาย ส. ได้ทำการส่งเสริมจิตสำนึกทางด้านอำนาจขึ้นในระหว่างเกษตรกรขนาดเล็ก และกระบวนการของการมีส่วนร่วมของประชาชนจากล่างขึ้นบนก็ประสบความสำเร็จ แต่ยังมีปัญหาเกี่ยวกับเสถียรภาพของกลุ่มในระยะยาว ถ้าหากโครงการสิ้นสุดลงตอนปลายปี 2528 การคงสภาพอยู่ได้ทางเศรษฐกิจของศูนย์บริการนิคมและกลุ่มเล็กๆ แต่ละกลุ่มจะเป็นอย่างไร ร้านค้าหมู่บ้านดำเนินไปอย่างไรราบรื่น ร้านค้ามีกำไรและชาวบ้านก็ได้รับเงินคืนซึ่งคำนวณจากกำไร การคืนเงินนั้นทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง กลุ่มธนาคารข้าวก็ดำเนินงานมาเรื่อยๆ จนกระทั่งปัจจุบันนี้ได้ประสบความสำเร็จโดยมีอัตราการจ่ายคืน 100 เปอร์เซ็นต์ การควบคุมและการดูแลไม่ได้มาจากภายนอกแต่มาจากเกษตรกรเอง สิ่งที่มี

ประสิทธิผลสูงสุด ซึ่งทำให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มพึ่งตนเองอย่างไม่เป็นทางการก็คือ การศึกษา และการฝึกอบรม นาย ส.เข้าใจอย่างดีถึงวิธีการที่จะสนทนาแลกเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในการทำเช่นนี้ เกษตรกรได้รับการท้าทายให้มีความสำนึกในสภาพของตนเองอย่างมาก ดังนั้น จึงเกิดความสำนึกถึงอำนาจของตนเอง กระบวนการของการศึกษานี้เองที่นำไปสู่การพึ่งตนเอง และการพึ่งตนเองก็เป็นเงื่อนไขไปสู่การพัฒนาแบบการพึ่งพาตนเอง นอกจากองค์ประกอบทางด้านการศึกษาแล้ว ในวิธีการของนาย ส. ยังมีองค์ประกอบทางด้านองค์กรและวินัยอย่างเข้มแข็งอีกด้วย

หลังจากการสิ้นสุดของโครงการพัฒนานิคมฯ สมบูรณ์แบบไทย-เนเธอร์แลนด์ในปี 2528 แล้ว มีข้อเสนอแนะว่า นาย ส. ผู้ซึ่งเป็นข้าราชการคนหนึ่งจะอยู่ในนิคมนั้นต่อไปเพื่อผนึกกำลังในงานพัฒนา ยิ่งกว่านั้นอาจให้ข้อเสนอแนะอีกว่า องค์การอาสาสมัครเอกชนควรก้าวเข้ามาให้การสนับสนุน นาย ส. รวมทั้งให้บริการสนับสนุนแก่นาย ส. และกลุ่มเกษตรกร

2.5 โคราซพัฒนา

โคราซ หรือนครราชสีมา เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในระดับกระทรวง ได้มีการพัฒนาความคิดในการที่จะผสมผสานกิจกรรมของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงมหาดไทยอันเป็นการผสมผสานกิจกรรมระดับจังหวัด กระทรวง 4 กระทรวง ได้เริ่มฝึกอบรมวิทยากรจากจังหวัดต่างๆ จังหวัดนครราชสีมาเป็นเพียงจังหวัดเดียวที่รับเอาความคิดนี้ไปและริเริ่มโคราซพัฒนาประมาณปี 2524 แนวความคิดขั้นมูลฐานของยุทธศาสตร์การพัฒนานี้เกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์ความจำเป็นขั้นมูลฐาน (จปฐ.) อย่างใกล้ชิด แนวความคิดเรื่องการพัฒนาชนบทที่ท้องถิ่นเป็นผู้ริเริ่ม ได้เริ่มทะยานขึ้นเป็นโครงการที่ให้แสงแห่งความหวังอย่างมาก ปรากฏการณ์เช่นนี้เป็นที่น่าทึ่งอย่างยิ่งในประเทศไทยซึ่งมีการรวมอำนาจไว้ ณ ศูนย์กลาง และโครงการนี้ก็ได้รับการยอมรับจากข้าราชการส่วนกลาง ในขณะเดียวกันสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ก็ได้ส่งเสริมโครงการนี้ (โคราซพัฒนา) ในหลายจังหวัดโดยให้ชื่อใหม่

และดัดแปลงเป็นยุทธศาสตร์ความต้องการขั้นมูลฐาน (Basic Minimum Need Strategy)

ปรัชญา : สมมติฐานของโคราชพัฒนา ได้แก่

1. อุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาก็คือ การขาดการผสมผสานระหว่างหน่วยงานต่างๆ ที่ทำงานอยู่ในระดับท้องถิ่น
2. ในชุมชนตามท้องถิ่น มีศักยภาพท้องถิ่นอยู่มากซึ่งสามารถกระตุ้นให้บรรลุถึงความก้าวหน้าและความจำเป็นของชุมชนชนบท โดยความร่วมมือช่วยเหลือและสนับสนุนจากภายนอก

องค์ประกอบและวิธีการ : โคราชพัฒนาผสมผสานงานของกระทรวงศึกษาฯ เกษตรและสหกรณ์ สาธารณสุข พาณิชย อุตสาหกรรม และมหาดไทยในระดับจังหวัด ประธานคณะกรรมการโคราชพัฒนา ได้แก่ ผู้ว่าราชการจังหวัดซึ่งท่านได้ให้รองผู้ว่าราชการจังหวัดทำหน้าที่เป็นพลังผลักดันการดำเนินงานของคณะกรรมการชุดนี้ ในแต่ละอำเภอจะมีคณะกรรมการโคราชพัฒนาอำเภอในระดับตำบลมีคณะกรรมการโคราชพัฒนาตำบล และในระดับหมู่บ้านมีคณะกรรมการโคราชพัฒนาหมู่บ้าน คณะกรรมการโคราชพัฒนาตำบลจะมีคณะกรรมการที่ปรึกษาสำหรับทำหน้าที่สนับสนุนงานของคณะกรรมการโคราชพัฒนาหมู่บ้าน

แนวความคิดในการพัฒนาเริ่มจากการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ระดับอำเภอ โดยจัดทำเป็นโครงการทดลองในบางอำเภอ ซึ่งมีทรัพยากรและการประสานทรัพยากรของหน่วยงานต่างๆ ดังกล่าว มีการจัดตั้งคณะทำงานเพื่อประสานกิจกรรมของกรมต่างๆ ในแต่ละกระทรวง คณะทำงานจะเป็นผู้ตัดสินใจว่ากรมไหนจะทำอะไร เมื่อไร และอย่างไร รวมทั้งได้จัดสร้างตัวชี้วัดขึ้นมาสำหรับการประเมินผลตามเป้าหมายสำคัญของการพัฒนา งานพัฒนาทุกอย่าง คณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้ตัดสินใจทำ คณะกรรมการหมู่บ้านประกอบด้วยสมาชิกที่ชาวบ้านเลือกตั้ง อย่างน้อยที่สุดจะต้องมีสตรีคนหนึ่งร่วมเป็นคณะกรรมการด้วย คณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้กำหนดตัดสินใจลำดับความสำคัญ

ของงานพัฒนาที่จะดำเนินการในหมู่บ้านของตน ตามความจำเป็นขั้นมูลฐาน 9 ประการ ดังต่อไปนี้

1. มีอาหารเพียงพอสำหรับทุกคน
2. มีที่อยู่อาศัย และสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องสุขลักษณะ
3. มีงานทำ
4. โครงสร้างขั้นพื้นฐานเบื้องต้น (ถนน สะพาน)
5. ความมั่นคงในชีวิต และทรัพย์สิน
6. ความเชื่อทางศาสนา และกิจกรรมด้านวัฒนธรรม
7. ปัจจัยการผลิต
8. การวางแผนครอบครัว
9. ชุมชนมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารท้องถิ่น

คณะกรรมการที่ปรึกษาประกอบด้วย

1. ที่ปรึกษาทางการเกษตร (เกษตรตำบล)
2. พัฒนาการ
3. สาธารณสุขตำบล
4. ครู
5. กำนัน

คณะกรรมการที่ปรึกษาจะสนับสนุนคณะกรรมการหมู่บ้านในการ กำหนดหาความต้องการและปัญหาของหมู่บ้าน และช่วยเขียนโครงการ จากนั้น ก็ส่งโครงการให้คณะกรรมการตำบลอนุมัติแล้วส่งไปอำเภอ จนถึงคณะกรรมการ โคราชพัฒนาในระดับจังหวัด ถ้าหากโครงการต้องการเงินทุน โครงการนั้นก็จะ ได้ทุนจากงบประมาณของกรม/กระทรวงที่เกี่ยวข้อง หรือถ้าหากเงินทุนไม่มีและ คณะกรรมการได้พิจารณาให้การสนับสนุนกิจกรรม การขอเงินทุนจะรวมเอาไว้ ในงบประมาณปีต่อไปในแผนงานของกรม/กระทรวงที่เกี่ยวข้อง ในกรณีฉุกเฉิน คณะกรรมการโคราชพัฒนาอาจตัดสินใจใช้งบฉุกเฉินของจังหวัดได้

ประเมินผล : โคราซพัฒนา เป็นงานพัฒนาที่ท้องถิ่นเป็นผู้ริเริ่ม โดยส่วนหนึ่งใช้วิธีการของการมีส่วนร่วมโดยการชี้แนะ วิธีการนี้ครอบคลุมถึง เรื่องเทคโนโลยี, ความสัมพันธ์เชื่อมโยง, กิจกรรมแบบเบ็ดเสร็จ, การสนับสนุน ด้านวัสดุและการให้โอกาสในการเลือกแก่ประชาชน มีการจัดตั้งองค์กรเพื่อ สามารถดึงเอาทรัพยากรของรัฐบาลมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนชนบท นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบในเรื่องการช่วยตัวเองอยู่ด้วย ซึ่งมุ่งระดมความ พยายามของท้องถิ่นเอง อย่างไรก็ตาม วิวัฒนาการของยุทธศาสตร์โคราซพัฒนานี้ ค่อนข้างเน้นหนักไปในด้านเทคโนโลยี มีองค์ประกอบด้านการศึกษาและระเบียบ วินัยของประชาชนค่อนข้างน้อย การเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้าง ซึ่งหมายถึง การเพิ่มอำนาจการต่อรองมิใช่วัตถุประสงค์ของโคราซพัฒนา แต่อย่างไรก็ตาม การเพิ่มอำนาจการต่อรองอาจเป็นผลที่เกิดขึ้นอย่างไม่คาดฝันได้ในบางกรณี ถ้าหากได้มีการจัดการและบุคคลที่เข้าร่วมในโครงการมีความต้องการหรือตั้งใจ ที่จะให้เกิด โคราซพัฒนาเปิดโอกาสให้แก่ยุทธศาสตร์การพัฒนาภูมิภาคชนบท ได้เข้ามา และเสริมโครงการโคราซพัฒนาอย่างมากที่สุด นับว่าเป็นการจัดการ ที่ตอบสนองต่อเงื่อนไขที่จำเป็นในการนำยุทธศาสตร์ การพัฒนาแบบภูมิภาค ชนบทมาใช้อย่างมากที่สุด โดยที่โครงการมีมาตรการทุกอย่างที่เอื้ออำนวย ต่อการบริหาร มีนโยบายและกรอบงานทางสถาบันที่เหมาะสมแก่ยุทธศาสตร์ การพัฒนาภูมิภาคชนบท

2.6 โครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดนจังหวัดสุรินทร์ (เนท)

โครงการเนทเป็นโครงการร่วมมือทางด้านวิชาการของ 2 ประเทศ ระหว่างหน่วยพัฒนานานาชาติประเทศแคนาดา และองค์กรรัฐบาล 1 หน่วย องค์กรเอกชน 8 หน่วยของประเทศไทย ชื่อเต็มของโครงการคือ “โครงการพัฒนา หมู่บ้านชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์เพื่อการพึ่งตนเองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” โครงการนี้ดำเนินการอยู่ในพื้นที่ซึ่งยากต่อการ พัฒนาเป็นพิเศษตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ในจังหวัดสุรินทร์ ในบริเวณที่มี ชาวไทยเชื้อสายเขมรส่วนใหญ่อาศัยอยู่โดยมีการใช้ภาษาเขมรและชนบประเพณี ของเขมร ก่อนเวียดนามยึดครองกัมพูชา บริเวณโครงการตกอยู่ภายใต้การควบคุม

ของพรรคคอมมิวนิสต์ไทยอยู่ในส่วนหนึ่ง และเป็นที่รู้กันว่าเป็นเขตแทรกซึมสูง หลังจากเขมรแดงถูกแย่งอำนาจไป การสนับสนุนที่ให้แก่คอมมิวนิสต์ไทยก็หยุดลง พวกเขมรแดงได้อพยพออกไปจากบริเวณโครงการ พื้นที่ของโครงการครอบคลุม 52 หมู่บ้าน ซึ่งจัดว่ายากจนมาก ในหมู่บ้านเหล่านี้ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีฐานะปานกลางและเป็นเกษตรกรไร้ที่ดิน

ปรัชญา : สมมติฐานของโครงการเนทคือ วิวัฒนาการของกระบวนการพัฒนาซึ่งจะนำไปสู่ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างจะเกิดขึ้นได้โดยผ่านกระบวนการทางการศึกษาและการรวมกลุ่ม ประกอบกับการสนับสนุนทางเทคนิคและการเงิน ที่ให้ผ่านหน่วยพัฒนานานาชาติ แคนาดา ซึ่งมีจุดเน้นอยู่ที่การให้บริการสนับสนุนทางเทคนิค ซึ่งยังไม่สอดคล้องกับวิธีการให้บริการทางสังคมของหน่วยงานพัฒนาเอกชนที่ร่วมอยู่ในโครงการอย่างเต็มที่

องค์ประกอบและวิธีการ⁴² : วัตถุประสงค์สำคัญของเนท ได้แก่ “การช่วยเหลือชาวบ้านในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตโดยวิธีการพึ่งตนเอง” วัตถุประสงค์โครงการของเนทมีดังนี้

ก) “ริเริ่มและเื้ออำนวยการพัฒนาในด้านการผลิต อนามัย การศึกษา และกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้ใหม่ๆ”

ข) เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

ค) เสริมสร้างการจัดตั้งองค์กร โดยที่ชาวบ้าน หน่วยงานพัฒนาเอกชน และรัฐบาล สามารถร่วมมือกันในการดำเนินโครงการพัฒนาผ่านองค์การเหล่านี้ ซึ่งกิจกรรมจะตอบสนองความต้องการขั้นมูลฐานของประชากรที่กลุ่มเป้าหมาย

พื้นที่โครงการแบ่งออกเป็น 6 เขต แต่ละเขตมีเจ้าหน้าที่ประสานงานหมู่บ้าน 1 คน รับผิดชอบกิจกรรมพัฒนาทุกด้าน มีเจ้าหน้าที่สนามประจำอยู่ในแต่ละหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่เหล่านี้เป็นคณภายนอกหมู่บ้านมีการศึกษาระดับมัธยม

⁴² บางส่วนมาจาก The Research and Development Institute, Khon Kaen University : report on the Process and Impact Study of the NET Project in Surin, Northeast Thailand.

และอุดมศึกษา ทุกคนได้รับการอบรมเกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องการพัฒนาชนบทและวิธีการพัฒนาชนบทมาเป็นอย่างดี รวมทั้งต้องเรียนภาษาเขมรด้วยในการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เจ้าหน้าที่สนามและเจ้าหน้าที่ประสานงานหมู่บ้านได้แลกเปลี่ยนและวิเคราะห์ประสบการณ์ของตนเกี่ยวกับการวิเคราะห์ชุมชน การสร้างกิจกรรมและการสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ด้านการพัฒนา

เนตเน้นการศึกษาชุมชน และการเตรียมชุมชนโดยมีการบันทึกและวางแผนการพัฒนาหมู่บ้านในระยะเริ่มแรก การปฏิบัติงานเน้นที่การทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงปัญหาของตนเพื่อที่จะค้นหาทางแก้ไข ต่อมาจึงค่อยขยายไปสู่การทำกิจกรรมด้านการพัฒนาต่างๆ ได้จัดตั้งกลุ่มที่ปรึกษาทางวิชาการขึ้นเพื่อทำหน้าที่ช่วยเหลือเจ้าหน้าที่สนามในการเริ่มกิจกรรมต่างๆ เช่น การปลูกพืชจำพวกถั่ว ธนาครควาย การซื้อปุ๋ยเคมี ธนาครข้าว กิจกรรมเยาวชน การฝึกอบรมคณะกรรมการหมู่บ้าน และการสร้างข่ายงานของหมู่บ้านต่างๆ การดำเนินงานเน้นหนักการรวมกลุ่ม การสร้างจิตสำนึก และการกระตุ้นเกษตรกรให้หาทางแก้ปัญหของตนเอง

การประเมินผล (คุณค่า) การประเมินผลซึ่งจัดทำโดยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น พบว่ามีเรื่องราวต่างๆ ที่น่าสนใจหลายเรื่องเกี่ยวกับข้อผิดพลาดและปัญหาในการจัดทำโครงการ การวางแผนและการดำเนินงานตามโครงการพัฒนาชนบท เรื่องที่สำคัญๆ มีดังต่อไปนี้

1. ในขั้นวางแผนนั้น “ให้ความสนใจน้อยในการจัดอบรมเจ้าหน้าที่สนาม” ทราบถึงความสำคัญของการฝึกอบรมกันก็ต่อเมื่อได้เริ่มโครงการไปแล้ว และการฝึกอบรมในมิติการพัฒนาด้านวัฒนธรรมก็ยังมีน้อยมาก
2. วิธีการพัฒนาในหมู่บ้านทั้ง 52 หมู่บ้านนั้นเหมือนกันหมด คือ มิได้พิจารณาถึงข้อเท็จจริงว่า หมู่บ้านเหล่านี้มีสถานภาพทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน ซึ่งอาจแบ่งประเภทหมู่บ้านต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้ หมู่บ้านที่ยากจนที่สุดเพื่อการอยู่รอด หมู่บ้านที่มีฐานะปานกลาง หมู่บ้านกึ่งการค้า และหมู่บ้านการค้า

3. การเปลี่ยนจากการทำงานเชิงนามธรรม และวิธีการปลูกจิตสำนึกมาเป็นการกระทำเพื่อพยายามแก้ไขปัญหที่เป็นรูปธรรมของชาวบ้าน ก่อให้เกิดอันตรายว่า “กิจกรรมอาจถูกถือว่าเป็นวัตถุประสงค์ในตัวเอง ไม่ใช่เป็นเพียงมรรควิธีหรือเครื่องมือไปสู่วัตถุประสงค์ซึ่งได้แก่การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง”

4. แม้เจ้าหน้าที่สนามจะเลือกผู้นำที่แท้จริงและมีความสามารถมาเป็นผู้นำกิจกรรม (ซึ่งตามปกติจะไม่ใช่นำที่เป็นทางการ) ก็ปรากฏว่ามีปัญหาช่องว่างระหว่างผู้นำและสมาชิกกลุ่ม ผู้นำที่มีการศึกษาดีกว่าอาจใช้อำนาจไปในทางที่ผิดและได้รับประโยชน์มากที่สุด

5. ผลของการพัฒนาให้ประโยชน์แก่คนรวยมากกว่าคนจนนี้ เนื่องจากข้อเท็จจริงว่า ไม่ได้พิจารณาความแตกต่างของหมู่บ้านอย่างเพียงพอ และเจ้าหน้าที่สนามมีความรู้ดีกว่าถูกบังคับให้เริ่มกิจกรรม โดยปราศจากการพิจารณาในการเลือกกลุ่มเป้าหมายที่แท้จริงอย่างเพียงพอ

6. การเพิ่มผลผลิตและรายได้ส่วนใหญ่ เนื่องมาจากการขยายที่ดินเพาะปลูกโดยการรุกป่าที่ดินป่าสงวน โดยไม่คำนึงถึงสถานะด้านนิเวศอันเป็นหลักสำคัญสำหรับโครงการพัฒนา

7. มีปัญหาบางประการเกี่ยวกับบทบาทของหน่วยงานพัฒนาเอกชนที่เข้าร่วมในโครงการ รวมทั้งแนวความคิดการพัฒนาของแต่ละองค์กรด้วย

ผลต่างๆ ของโครงการมีดังนี้

- การรวมกลุ่มธรรมชาติที่เข้มแข็งด้วยกิจกรรมในด้านการศึกษากการฝึกอบรม อนามัยและสุขภาพ ธนาคารควาย ธนาคารปุ๋ย ธนาคารข้าว และกิจกรรมร่วมกันระหว่างกลุ่มต่างๆ เพื่อที่จะให้เข้าใจชัดเจนเกี่ยวกับกิจกรรมร่วมกันระหว่างกลุ่มต่างๆ มีตัวอย่างให้เห็นดังนี้

ในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง มีธนาคารปุ๋ยและธนาคารข้าว ธนาคารปุ๋ยได้รับทุนจากโครงการเพื่อซื้อปุ๋ยใส่ข้าว หลังจากเกี่ยวข้าวแล้ว ธนาคารปุ๋ยจะส่งข้าวเปลือกไปให้ธนาคารข้าวขายให้แก่โรงสี หลังจากหักหนี้เงินยืมค่าปุ๋ยของโครงการออกแล้ว รายได้ที่เหลือก็ส่งคืนให้แก่ธนาคารปุ๋ย

จุดอ่อนของโครงการอีกประการหนึ่งก็คือ การขาดวิธีการด้านเนื้อหาทางเทคนิค (Technical Know How) กิจกรรมที่ลงทุนที่มีอยู่มากเกินไปและไม่มี การริเริ่มใหม่ๆ ทางเทคนิคมากนัก นอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับวินัยระดับกลุ่มว่าจะวิวัฒนาการไปได้มากเพียงใดในการเสริมสร้างขบวนการในระยะยาว ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เนื่องจากโครงการที่วางแผนไว้นั้นมีข้อจำกัดในด้านขอบเขตการดำเนินงานระยะยาว ตลอดจนมีวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้าแล้ว สิ่งนี้เป็นเรื่องที่ขัดกับการพัฒนาซึ่งได้รับการนิยามว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงต่อเนื่อง และไม่มีข้อจำกัด คำว่าโครงการการพัฒนาจึงไม่มีความสอดคล้อง โครงการเนทเป็นหน่วยการลงทุนที่ตายตัว มีวัตถุประสงค์เฉพาะและความสำคัญมุ่งไปที่การแก้ไขปัญหา ดังนั้น จึงไม่ค่อยเหมาะสมในการก่อให้เกิดการพัฒนาชนบทในระยะยาว อย่างไรก็ตาม แผนงานต่างๆ ที่ไม่มีข้อจำกัดเหมือนโครงการ เป็นเหตุการณ์ที่ต่อเนื่อง จึงเหมาะสมกับกระบวนการพัฒนาในระยะยาวมากกว่า

2.7 โครงการส่งเสริมการเกษตรระดับชาติ

โครงการนี้เริ่มขึ้นในปี 2519 และนำเข้ามาภายใต้ข้อตกลงการกู้ยืมกับธนาคารโลก ซึ่งนิยามระบบการฝึกอบรมและการเยี่ยมเยียน⁴³ ในงานส่งเสริมการเกษตรของกรมส่งเสริมการเกษตรในขณะนี้ได้ใช้ระบบการฝึกอบรมและการเยี่ยมเยียนกันอยู่ทุกจังหวัด โดยมีการพัฒนาทั้งในส่วนกลางและองค์กรระดับสนามของกรมฯ องค์กรระดับสนามนั้นปัจจุบันดำเนินการไปถึงเกษตรตำบลในแต่ละตำบล

ปรัชญา : จากวารสารการสื่อสารการพัฒนาชนบท ซึ่งสรุปได้ว่า⁴⁴

ระบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนมีสมมติฐานว่า กฎเกณฑ์ที่จะไขไปสู่การยอมรับเทคโนโลยีใหม่ ก็คือข่าวสารที่จำเป็นจะต้องไปถึงเกษตรกร ถ้าเกษตรกรไม่สามารถจะยอมรับข้อเสนอแนะได้นั้น ก็หมายความว่าข่าวสารหรือข้อเสนอแนะนั้นไม่เกี่ยวกับความต้องการของพวกเขา หรือว่างาน

⁴³ D.Benor and J.Q.Harrison : Agricultural Extension. The Training and Visit System, World Bank, 1977.

⁴⁴ RRDC Bulletin: Training and Visit, Part I : What it is, 1980.

ส่งเสริมการเกษตรไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในการให้ข้อเสนอแนะแก่เกษตรกร

องค์ประกอบและวิธีการ : จากสมมติฐานดังกล่าว ถ้าหากงานส่งเสริมจะเป็นงานที่มีประสิทธิภาพแล้ว

- งานส่งเสริมจะต้องเข้ากับเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของเกษตรกร

- พนักงานส่งเสริมที่ติดต่อกับเกษตรกรจะต้องคุ้นเคยกับเทคโนโลยีอย่างเต็มที่

- พนักงานส่งเสริมจะต้องสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ

ประเด็นต่างๆ โดยทั่วไปเหล่านี้ จะคงยังไม่เป็นรากฐานที่มีประโยชน์ต่อการปฏิบัติ นอกเสียจากจะได้นำมาใช้หาแนวทางสำหรับปฏิบัติ ซึ่งจะต้องมีการประเมินกันว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์ต่างๆ คือมีความต้องการเทคโนโลยีที่ดี มีพนักงานส่งเสริมที่มีความรู้และการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพได้อย่างไร โครงสร้างของระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนนั้นตั้งอยู่บนรากฐานของทฤษฎีที่แจ่มชัด ดังนี้

- ถ้าต้องการสร้างเทคโนโลยีที่สำคัญเกี่ยวข้องอย่างสม่ำเสมอ นักส่งเสริมต้องก่อให้เกิด “ความกดดันต่อเบื้องบน” กับนักวิจัยเพื่อประกันว่านักวิจัยทราบถึงความต้องการและปัญหาของชาวบ้าน

- เพราะว่าพนักงานส่งเสริมจะต้องคุ้นเคยกับเรื่องทางเทคนิค จำเป็นที่การอบรมพนักงานส่งเสริมจะต้องมีความต่อเนื่องและเป็นส่วนสำคัญในภาระงานของเขา การฝึกอบรมจะต้องไม่จำกัดอยู่เฉพาะการฝึกอบรมเพิ่มเติมเป็นบางโอกาสเท่านั้น

- ข่าวสารงานส่งเสริมที่มีประสิทธิภาพนั้น ส่วนมากเป็นการติดต่อแบบตัวต่อตัวอย่างสม่ำเสมอ วิธีการสื่อสารอื่นๆ เช่น การใช้สื่อสารมวลชน กิจกรรมกลุ่ม การสาธิต มักเป็นรองการติดต่อแบบตัวต่อตัว แม้ว่าวิธีการเหล่านี้จะมีความสำคัญอยู่บ้างก็ตาม

จากสมมติฐาน 3 ประการนี้ พนักงานส่งเสริมจะต้องหมั่นเยี่ยมเยียนเกษตรกร เพื่อความมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ข่าวสารที่เหมาะสมแก่เกษตรกร กล่าวอีกประการหนึ่ง พวกเขาจะต้องได้รับการฝึกอบรม และต้องออกเยี่ยมเยียนเกษตรกร

กรอบและแนวมูลฐานสำหรับยุทธศาสตร์การส่งเสริม คือ

ประการแรก : งานส่งเสริมต้องมีเอกภาพโดยมีสายการบังคับบัญชาสายเดียว

ประการที่สอง : เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจะต้องอุทิศเวลาของตนแก่งานส่งเสริมอย่างเต็มที่

ประการที่สาม : ปัจจัยสำคัญคือ การฝึกอบรม และการเยี่ยมเยียนอย่างเป็นระบบ

ประการที่สี่ : พนักงานส่งเสริมจะต้องเน้นให้ความสนใจแก่พืชที่สำคัญที่สุด โดยคำนึงถึงพืชที่ทดลองปลูกแล้วและให้ผลผลิตดีที่สุด

ประการที่ห้า : กระบวนการเสริมสร้างตนเองโดยอาศัยความสำเร็จในระยะสั้น ซึ่งต้องการความสำเร็จต่อไปอีก

ประการที่หก : พนักงานส่งเสริมจะสนใจติดต่อกับเกษตรกรที่ได้รับการคัดเลือก เพื่อให้เป็นผู้ช่วยกระจายข้อปฏิบัติใหม่ๆ ไปให้เกษตรกรใกล้เคียงอีกประมาณ 10 คน

ประการที่เจ็ด : การนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้อย่างดีที่สุด กล่าวคือ การแนะนำข้อปฏิบัติซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า จะให้ผลอย่างแน่นอน และใช้เงินลงทุนน้อย

ประการที่แปด : ข้อเสนอแนะจะต้องเหมาะสมกับความสามารถของเกษตรกร เนื่องจากการทำเช่นนี้จะทำให้เกษตรกรมี “ความมั่นใจ” ในตัวพนักงานส่งเสริม และทำให้เกษตรกรยอมรับคำแนะนำของพนักงานส่งเสริม⁴⁵

⁴⁵ The Training and Visit System, p. 15.

ประการที่เก้า : งานส่งเสริมจะต้องเชื่อมโยงกับโครงการวิจัยที่ทำอย่างจริงจัง โดยผ่านการตรวจสอบย้อนกลับอย่างต่อเนื่องจากสนาม

ประการที่สิบ : เกษตรกรจะเป็นผู้สร้างกระแสเรียกร้องให้มีการจัดวัสดุอุปกรณ์เกษตร และเงินกู้ให้แก่เกษตรกรโดยอัตโนมัติ เพื่อให้ได้รับสิ่งดังกล่าวทันกาลเวลา (รวมทั้งบริการอื่นๆ)

ประการที่สิบเอ็ด : กระบวนการที่สร้างขึ้นภายใน เพื่อเผชิญกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนไปได้อย่างต่อเนื่อง

ประเมินผล (คุณค่า) : ระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนเป็นวิธีการของงานส่งเสริม ระบบนี้มีใช้เรื่องเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท วัตถุประสงค์ของระบบ ได้แก่ การเพิ่มผลผลิตและเพิ่มรายได้ของเกษตรกร ผู้ที่ได้รับประโยชน์ที่สำคัญคือ งานส่งเสริมเอง และเกษตรกรผู้มีฐานะดี ระบบนี้เหมือนกับยุทธศาสตร์ของนักเศรษฐศาสตร์สำนักนีโอคลาสสิก เพราะเป็นยุทธศาสตร์ที่ขึ้นอยู่กับ “การทะยานขึ้น” และ “การไหลลง” การพิจารณาถึงความต้องการหรือปัญหาในงานส่งเสริม และการพิจารณาถึงวิธีการเบ็ดเสร็จ ซึ่งมีผลกระทบต่อระบบการเกษตรมีน้อยมากจนเกือบจะไม่มีเลย ความพยายามที่สำคัญแม้จะไม่ทั้งหมดของงานเสริมนั้นมุ่งไปที่การถ่ายทอดทางเทคนิคการเพาะปลูกไปให้แก่เกษตรกร

ในประเทศไทย ข้อจำกัดที่สำคัญของระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนที่ธนาคารโลกสนับสนุนมีดังต่อไปนี้

- เกษตรกรตำบลเป็นเพียงสื่อนำข่าวสารเกี่ยวกับเรื่องพืชเท่านั้น แต่วัสดุอุปกรณ์การเกษตร เงินกู้ การตลาด การบริหารฟาร์ม และการกระจายการปลูกพืช มีลำดับความสำคัญต่ำมาก ดังนั้น เกษตรตำบลซึ่งเป็นผู้แนะนำทางด้านเกษตร จึงมีฐานะเปรียบเสมือนคนงานในโรงงานประกอบเครื่องยนต์หรือรถยนต์ โดยทำงานแนะนำแบบเป็นชิ้นๆ

- สมมติฐานสำคัญของระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน ก็คือข่าวสารงานส่งเสริมที่แพร่กระจายจาก “เกษตรกรสัมพันธ์” ไปสู่เกษตรกรอื่นๆ ใดๆก็ตาม ประสบการณ์ในประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ได้แสดงให้เห็นว่า การแพร่กระจายเกิดขึ้นเป็นบางโอกาสเท่านั้น

- สมมติฐานสำคัญอีกประการหนึ่งของระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน ก็คือการไปเยี่ยมเกษตรกรสัมพันธ์ 2 สัปดาห์ต่อครั้ง แต่เนื่องจากงานด้านบริหาร และโครงสร้างส่วนล่างที่ไม่ค่อยดี การเยี่ยมก็มีได้เป็นไปตามกำหนดที่ได้ตั้งไว้

- การฝึกอบรมระยะ 2 สัปดาห์ ก็เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติน้อยมาก และ มักจะไม่เหมาะที่ให้ข่าวสารต่างๆ และรายละเอียดต่อเกษตรกรตำบล เพื่อนำไป ถ่ายทอดให้แก่เกษตรกรซึ่งมีแบบการกระจายการปลูกแตกต่างกันหมด

- วิธีการเกี่ยวกับการเพาะปลูก ซึ่งเป็นเพียงข่าวสารอย่างเดียวของ ระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน ก็มักจะมีได้เป็นปัจจัยจำกัดที่สำคัญในการพัฒนา การเกษตร

- มีระบบอยู่ระบบหนึ่งในระบบนี้นั่นคือ การติดตามเนื้อหาของ ข่าวสารจาก “เกษตรกรสัมพันธ์” ซึ่งให้แก่เกษตรกรอื่นๆ

ระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนเกิดขึ้นในโครงการชลประทานขนาดใหญ่ ซึ่งการเน้นอยู่ที่พืชชนิดหนึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่ยังเป็นที่ยสงสัยกันว่า วิธีการนี้จะเหมาะแก่ระบบการทำการเกษตรกรโดยอาศัยน้ำฝนและปลูกพืช ชนิดที่ต่างกันหรือไม่

ระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนเป็นยุทธศาสตร์งานส่งเสริมแบบ บนกลางธรรมดาๆ นี่เอง ระบบนี้มีสมมติฐานอยู่ว่า การเปลี่ยนแปลงของคน เกิดจากการได้รับความรู้และการยอมรับค่านิยมที่ปลูกฝังจากภายนอก ระบบนี้ อ้างว่า ทำให้เกษตรกรที่ขาดความสำนึกเกี่ยวกับอาชีพของตนเองได้รับแสงสว่าง ขึ้น ดังนั้นจึงนำความรู้มาให้แก่เกษตรกร การส่งเสริมแบบแผนการเพาะปลูกนี้ ในที่สุดแล้วก็ทำให้คุณค่าของมนุษย์ลดลง โดยทำให้คนเราคอยรับแต่ข่าวสาร ระบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนจะกำหนดว่า การพัฒนาการเกษตรนั้นจะทำ อะไร เมื่อใดและอย่างไร เกษตรกรจะถูกครอบงำและถูกเรียกว่า เป็น “ผู้ถูก กระทำ” เกษตรกรจะได้รับการปฏิบัติเหมือนกับสัตว์ที่เลี้ยงเชื่องแล้ว และจะต้อง เรียนรู้ “เล่ห์เหลี่ยม” ใหม่ๆ หรือเหมือนสถานที่รับฝากเนื้อหาความรู้จากผู้ให้ คำแนะนำ ระบบนี้เป็นระบบส่งเสริม 100 เปอร์เซ็นต์ อย่างไรก็ตาม การส่งเสริม

คือเนื้อหาความรู้ที่เกี่ยวข้อง แต่การพัฒนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับคน ความรู้เป็นสิ่งที่มีการเคลื่อนไหวเนื่องจากมันเกิดจากการเผชิญหน้ากันระหว่างมนุษย์และโลก ดังนั้น ความรู้เป็นเพียงข่าวสารหนึ่งโดยผ่านระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน ซึ่งมีความหมายเพียงการแลกเปลี่ยนระหว่างความรู้ของเกษตรกร และความรู้ของผู้แนะนำ (เกษตรตำบล) ไม่มีการเรียนรู้ที่แท้จริงเกิดขึ้นเพราะความจำเป็นเชิงวิพากษ์ในการแสวงหาและการประเมินความรู้ไม่ได้เกิดขึ้น งานส่งเสริมได้ทำให้สูญเสียความเป็นคนและความสมานฉันท์กับเกษตรกร และได้กลายเป็นเพียงกลไกที่ขยายออกไปของรัฐบาลเท่านั้น

ผลทางด้านบวกของโครงการส่งเสริมการเกษตรจำกัดอยู่แต่กรมส่งเสริมฯ เท่านั้น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมในประเทศไทยมีจำนวนเพิ่มขึ้น และปัจจุบันมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำตำบลละคน เจ้าหน้าที่มีสถานที่ทำการและมียานพาหนะอย่างเพียงพอ การอบรมเนื้อหาประจำสำหรับเจ้าหน้าที่ก็มีการริเริ่มแล้ว

2.8 การพัฒนาแนววัฒนธรรม

ในด้านการพัฒนาชนบท มีขบวนการใหม่เกิดขึ้นขบวนการหนึ่งเรียกว่า การพัฒนาแนววัฒนธรรม อันเป็นแนวการพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากความเชื่อทางพุทธศาสนาและพุทธศาสนานิกายเซน อันเป็นนิกายที่มีอิทธิพลในประเทศไทยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ขบวนการนี้ถือได้ว่าเป็นปฏิกิริยาต่อต้านอิทธิพลจากภายนอก และต่อต้านลักษณะทุนนิยมของสังคมไทย ขบวนการนี้เน้นให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติและค่านิยมของชาติพันธุ์ดั้งเดิม เพื่อที่ทำให้เข้าใจในเรื่องนี้ดีขึ้น เราได้นำวิธีคิดและวิถีชีวิตแบบพุทธมากล่าวไว้อย่างสั้นๆ⁴⁶

คนเราประกอบด้วยจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก ความทรงจำเกี่ยวกับอดีตและชีวิตในชาติปางก่อนจะถูกสะสมเอาไว้ในจิตใต้สำนึก จิตคนเรามีไข่มุมวิญญานที่ไร้การเปลี่ยนแปลง แต่จิตคนเรานั้นมีการสืบเนื่องเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ จิตคนเราได้รับอิทธิพลจากต้นเหตุ 3 ประการคือ

⁴⁶ สำหรับรายละเอียดเพิ่มเติมกรุณาอ่าน : Piyadassi Thera : The Buddha's Ancient Path, Rider and Company, London, 1964 และ E.F. Schumacher : Buddhist Economics in Small is Beautiful, pp. 44-51.

1. กามตัณหา ได้แก่ ความต้องการตอบสนองความอยาก
2. ภาวตัณหา ได้แก่ ความต้องการที่จะเป็นอยู่คงอยู่ คือคงสภาพตัวตนเอาไว้ให้มีชีวิตอยู่
3. วิภวตัณหา ได้แก่ ความต้องการทำลาย คือ ไม่ต้องการมีชีวิตอยู่ ความจริงสังขารธรรมแท้จริงชั่วนิรันดร์ของชีวิต คือ อริยสัจ 4 ประการคือ

- 1) ทุกข์
- 2) สมุทัย-เหตุของทุกข์
- 3) นิโรธ-การดับทุกข์
- 4) มรรค-ทางไปสู่การดับทุกข์

ความรู้ความเข้าใจสิ่งนี้จะมิได้บังคับให้ผู้ใดรับรู้และเข้าใจ และ ไม่ต้องการบังคับผู้ใดให้ยอมรับอย่างหลาบหลับตา คนที่จะให้รับรู้และเข้าใจสิ่งจะนี้เป็นแค่เพียงการเชิญชวน “ให้มาเห็น” หนทางที่นำไปสู่การบรรลุพระนิพพานของมนุษย์คือทางสายกลางและเรียกว่ามรรค 8 คือ

- 1) สัมมาทิฐิ
- 2) สัมมาสังกัปปะ
- 3) สัมมาวาจา
- 4) สัมมากัมมันตะ
- 5) สัมมาอาชีวะ
- 6) สัมมาวายามะ
- 7) สัมมาสติ
- 8) สัมมาสมาธิ

มรรค 8 ย่อลงเป็นกลุ่ม คือ

- 1) ศีล
- 2) สมาธิ
- 3) ปัญญา

กลุ่มทั้ง 3 กลุ่ม หรือ 3 หมวดนี้ เป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรคฯ หนึ่ง เพราะนิพพานจะบรรลุได้โดยบุคคลแต่ละคน ไม่ใช่ผลลัการะไปให้องค์กรภายนอก หรือบุคคลอื่นมาบรรลุแทน การบรรลุพระนิพพานจะบรรลุได้โดยตนเอง โดยผ่านการพัฒนา พลัง และคุณภาพทางจิต ส่วนคนอื่นนั้นอาจให้ความช่วยเหลือทางอ้อม จากหลักการดังกล่าว จึงหมายถึงว่า บุคคลแต่ละคนจะต้องรับผิดชอบในการปลดปล่อยตนเอง ดังนั้นพุทธศาสนาจึงมิใช่ศาสนา แต่เป็น “วิถีชีวิต” อันจะนำไปสู่ความเป็นอิสระของจิตใจ ในด้านเกี่ยวกับเศรษฐกิจนั้น ได้มีพรรณนาแตกต่างกัน ระหว่างความคิดทางเศรษฐกิจสมัยปัจจุบัน และ “วิถีชีวิตแบบพุทธ” พรรณนาทางเศรษฐกิจสมัยปัจจุบันที่สำคัญๆ จะสนใจอยู่กับหน้าที่ของงาน ความสัมพันธ์ระหว่างสินค้ากับการบริโภค ความสัมพันธ์กับทรัพยากร และปัญหาเกี่ยวกับความทันสมัย

หน้าที่ของงาน ในวิถีชีวิตแบบพุทธมี 3 ประการ คือ

1. การให้คนมีโอกาสใช้ประโยชน์และพัฒนาความสามารถต่างๆ ของตน
2. การทำให้คนมีความสามารถ เอาชนะความเห็นแก่ตัว โดยการร่วมกันทำงานส่วนรวมกับคนอื่น

3. การผลิตสินค้าและบริการที่จำเป็นให้มีสำหรับความเป็นอยู่ การพักผ่อนและงานเป็นส่วน 2 ส่วนของการดำรงชีวิตอยู่ ซึ่งในกระบวนการนี้ คนมีความสำคัญกว่าสินค้า ลักษณะของคนเกิดจากงานเป็นสำคัญ ถ้าหากได้มีการกระทำงานอย่างเหมาะสม ในเงื่อนไขต่างๆ ของศักดิ์ศรีและเสรีภาพของมนุษย์ ก็จะเป็นสิ่งที่ดีต่อคนที่ทำ และผลผลิตจากการทำงานเท่าๆ กัน⁴⁷ ดังนั้นคนเราจะต้องมีลู่ทางในการทำงาน มิฉะนั้นแล้ว เราจะขาดทั้งรายได้และโอกาสในการพัฒนาตนเอง ดังนั้น การวางแผนทางเศรษฐกิจแบบพุทธจึงให้ความสำคัญสูงสุดต่องานสำหรับทุกคนที่ต้องการงาน “ภายนอก” จากหลักการเช่นนี้จึงหมายถึงด้วยว่าคนที่ต้องการงาน “ภายนอก” เท่านั้น ที่จะต้องหางานทำและจะต้องมีงานทำ (มีคนจ้าง) อย่างไรก็ตาม สำหรับเศรษฐกิจศาสตร์สมัยใหม่ แรงงานเป็นเพียงปัจจัยการผลิตประการหนึ่ง ซึ่งสามารถแลกเปลี่ยนได้กับปัจจัยการผลิตอื่นๆ

⁴⁷ E.F. Schumacher : Buddhist Economics in Small is Beautiful, pp. 44-51.

คนเราสามารถพบความจริงสูงสุด (บรรลุนิพพาน) ได้ในตัวเองเท่านั้น และเขาเป็นผู้รับผิดชอบที่จะบรรลุนิพพานด้วยตนเอง การยึดมั่นอยู่กับสินค้าและความอยากในการบริโภคสินค้าเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุพระนิพพานและการบรรลุธรรมะ อย่างไรก็ตาม ก็ไม่มีอะไรที่ต่อต้านการบริโภคสินค้า เนื่องจากสินค้าและการบริโภคสินค้าเป็นมรรควิธีในการดำรงชีพอยู่ได้ ส่วนเศรษฐศาสตร์สมัยปัจจุบัน การผลิตและการเพิ่มการบริโภคเป็นวัตถุประสงค์สูงสุดของกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่าง

ธรรมชาติมูลฐานของอารยธรรม ก็คือการยกมาตรฐานการครองชีพให้สูงขึ้น ซึ่งหมายถึงการเพิ่มความต้องการให้มากขึ้น ในการตอบสนองความต้องการที่เพิ่มมากขึ้นนี้ ทรัพยากรก็ถูกนำมาใช้ประโยชน์มากขึ้น จากทรรศนะทางพระพุทธศาสนา หลักเศรษฐศาสตร์สมัยปัจจุบันจึงขัดแย้งกับมรรคอันจะนำไปสู่การพัฒนาทางด้านจิตใจและศีลธรรมของคน เพราะหลักเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันนั้นคล้อยตามความอยากต่อสิ่งที่เป็นวัตถุ “การผลิตจากทรัพยากรท้องถิ่นสำหรับการบริโภคในท้องถิ่นเป็นวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจที่มีเหตุผลที่สุด” ไม่มีเหตุผลหรือการโต้แย้งที่ว่าคนที่มีชีวิตอย่างสมบูรณ์โดยวัตถุต่างๆ และการบริโภคไม่อาจนำไปสู่การพัฒนาคนได้ หลักคำสอนทางพุทธศาสนาเรื่องวิถีชีวิต คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตา และสัมมาอาชีวะ หลักศีลธรรมนี้ ส่งเสริม เอกภาพ ความสามัคคี และความสัมพันธ์อันถูกต้องระหว่างบุคคล การนำทรัพยากรมาใช้อย่างประมาทเป็นการละเมิดธรรมชาติ ดังนั้น จึงถือได้ว่าเป็นการละเมิดหลักธรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งเน้นอหิงสาต่อคนและธรรมชาติ

ผลร้ายของการสร้างสิ่งต่างๆ ให้ทันสมัยในประเทศที่ด้อยพัฒนานั้น เป็นที่ทราบกันเป็นอย่างดีแล้ว เกี่ยวกับเรื่องนี้ อี.เอฟ. ชูมาเคอร์ได้ทำการสรุปไว้ว่า⁴⁸

พิจารณาจากประสบการณ์ระยะสั้น และอนาคตในระยะยาว จะเห็นได้ว่าการศึกษาเศรษฐศาสตร์แบบชาวพุทธนั้นสามารถจะให้ข้อเสนอแนะแก่บุคคลที่เชื่อว่า ความจำเริญทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญกว่าคุณค่าทางด้านจิตใจ เพราะปัญหาที่ได้อยู่ที่จะเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างสิ่ง 2 สิ่ง คือ “ดูความจำเริญ

⁴⁸ E.F. Schumacher, น. 49 และ น. 51.

สมัยใหม่” และ “การหยุดนิ่งแบบเก่า” ปัญหาอยู่ที่การแสวงหารรรคที่ถูกต้อง อันจะนำไปสู่การพัฒนา นั่นคือ ทางสายกลางระหว่าง

1. ความไม่ระมัดระวังในเชิงวัตถุนิยม
2. ความไม่เคลื่อนไหวแบบดั้งเดิม กล่าวโดยสรุปก็คือ การแสวงหา “สัมมาอาชีวะ” นั่นเอง

ปรัชญา : สมมติฐานสำคัญของการพัฒนาแนววัฒนธรรมก็คือ ประชาชนในชุมชนหมู่บ้าน เป็นผู้ที่รวมกลุ่มกันอยู่แล้วแบบเดิม และมีศักยภาพที่จะพัฒนาต่อไป สิ่งเลวร้ายทุกอย่างในชุมชนหมู่บ้านนั้นมาจากอิทธิพลวัฒนธรรมจากภายนอก ดังนั้น ชุมชนชนบทจึงตกเป็นเหยื่อของอิทธิพลภายนอก และขัดขึ้นไม่ได้ ดังนั้น ชาวบ้านจึงถูกเอารัดเอาเปรียบ มีทางเดียวเท่านั้นที่จะหลบหลีกกับดักนี้และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง นั่นคือ การต่อสู้กับอิทธิพลดังกล่าวทางด้านวัฒนธรรม การต่อสู้นี้จะต้องเริ่มจากภายใน เนื่องจากวัฒนธรรมดั้งเดิมสูงกว่าวัฒนธรรมจากภายนอก ดังนั้น วัตถุประสงค์ก็คือการบรรลุการพึ่งตนเองและอิสระภาพของหมู่บ้าน โดยผ่านการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณี และการเปลี่ยนแปลงโลกปัจจุบันของหมู่บ้าน (ซึ่งถูกทำลายโดยอิทธิพลวัฒนธรรมจากภายนอก)

องค์ประกอบและวิธีการ : การพัฒนาแนววัฒนธรรมเริ่มต้นโดยการศึกษาถึงคุณค่าดั้งเดิมและผลของโลกภายนอกต่อสังคมหมู่บ้าน โดยผ่านกระบวนการปลูกจิตสำนึก ชาวบ้านจะถูกกระตุ้นให้ต่อสู้กับการค้าและพฤติกรรมแบบปัจเจกชน การต่อสู้จะนำไปสู่การสร้างการพึ่งตนเอง โดยผ่านการผลิตใหม่และการฟื้นฟูชนบทแบบดั้งเดิมและพิธีปฏิบัติแบบเดิม

การที่จะบรรลุวัตถุประสงค์อาจแสดงให้เห็นได้จากตัวอย่างดังต่อไปนี้

1. วิธีการพัฒนาเทคโนโลยีที่มีอยู่เป็นวิธีทางเทคนิคที่พัฒนาขึ้น ณ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และสนับสนุนโดยกรมส่งเสริมการเกษตร นักวิจัยของมหาวิทยาลัยศึกษาข้อปฏิบัติที่เป็นอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ และพยายามวิเคราะห์เหตุผลของการปฏิบัติทางการเกษตร เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคม โดยผ่านการสนทนา ทดสอบ และทดลอง นักวิจัยได้ลอกแบบ เพิ่มจำนวนและ

ปรับปรุงข้อปฏิบัติเหล่านี้ให้ดีขึ้น นักวิจัยยังได้นำเกษตรกรไปยังสถานที่เหล่านี้เพื่อให้สังเกตการณ์และกระตุ้นส่งเสริมให้เกษตรกรลอกแบบตัวอย่างที่สำเร็จเหล่านี้ไปใช้ มีตัวอย่างที่ดีอยู่อย่างหนึ่ง เกษตรกรคนหนึ่งในจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งทำการปลูกถั่วลิสง หลังจากเกี่ยวข้าวแล้วโดยไม่ต้องมีการพัฒนาการชลประทานก่อนเขาประสบความสำเร็จโดยการใช้ควายไถ 5 ครั้ง เพื่อรักษาความชื้นเอาไว้ได้ นำเกษตรกรอีกคนหนึ่งจากจังหวัดขอนแก่นมาศึกษาข้อปฏิบัติ ณ สถานที่นั้น นักวิจัยได้แนะนำเกษตรกรจากขอนแก่นผู้หนึ่งให้ไถ 5 ครั้ง เช่นกัน อย่างไรก็ตาม เกษตรกรผู้นั้นทราบในทันทีว่าเขาต้องไถเพียง 3 ครั้งเท่านั้น เพราะว่าสถานที่ของเขาสภาพดินแตกต่างจากสภาพที่ดินในจังหวัดสุรินทร์

2. มีประเพณีอย่างหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั่นคือ การนำมูลโคกระบือมาใส่ในนาแต่ละแปลงของตนในวันขึ้น 3 ค่ำของปี ความเชื่อมีอยู่ว่าการทำเช่นนี้เป็นการทำบุญและที่นาจะให้ข้าวมาก อย่างไรก็ตาม เนื่องจากมูลโค กระบือหายากเกษตรกรจึงใส่ในนาแต่ละแปลงด้วยปุ๋ยเพียงเล็กน้อย ข้อปฏิบัติดั้งเดิมเช่นนี้ นักส่งเสริมได้นำมาใช้เพื่อให้เกษตรกรเตรียมหลุมปุ๋ยหมัก เพราะว่าเกษตรกรยังใส่ปุ๋ยคอกในนามากเท่าใดเขาก็จะได้บุญมากขึ้นเท่านั้น

3. วิธีการที่นิสัยแบบสมัยใหม่ทำลายโอกาสของชาวบ้าน และมองข้ามนิสัยและข้อปฏิบัติดั้งเดิมไปอาจแสดงให้เห็น ดังต่อไปนี้

สมัยก่อน เสื้อผ้าเด็กนักเรียนจะตัดโดยสตรีในหมู่บ้าน แต่การกระทำเช่นนี้ยุติลงหลังจากมีคำสั่งออกมาเป็นทางการว่า เด็กนักเรียนทุกคนจะต้องแต่งเครื่องแบบนักเรียน เครื่องแบบนักเรียนในปัจจุบันจะต้องซื้อตามร้าน ในสมัยเดิม สตรีซื้อสายเชมรเคียบันหม้อปั่นให้ใช้เอง แต่หลังจากที่สังคมชนบทเปิดรับโลกภายนอก จึงเห็นว่าซื้อหม้อไหจากภายนอกราคาถูก ดังนั้น จึงเป็นการมองข้ามบทบาทและหน้าที่ของสตรีเหล่านี้ไป

4. แต่เดิมการสีข้าวทำกันในหมู่บ้าน การสีข้าวในหมู่บ้านได้ข้าวที่ไม่ขัดมากเหมือนเครื่องจักรในโรงสี ซึ่งมีคุณค่าทางอาหารสูง และได้ปลายข้าวและรำเอาไว้สำหรับเลี้ยงเป็ดและไก่ การปฏิบัติแบบปัจจุบันที่ส่งข้าวเปลือกไปสีที่โรงสีก็ได้แต่เพียงข้าวที่ขัดอย่างมากมายกลับมาก

5. มีนิสัยที่มีคุณค่าบางอย่างที่ยังนำมาใช้กันอยู่ เช่น

ประการแรก : ขนบธรรมเนียมประเพณีในการถวายข้าวแก่พระภิกษุ และวัดตอนปลายฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว ส่วนพระก็มอบข้าวที่เหลือให้แก่ธนาคารข้าวของหมู่บ้านซึ่งเกษตรกรยากจนสามารถยืมข้าวได้จากธนาคาร

ประการที่สอง : เกษตรกรเชื้อสายเขมรในอีสานใต้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองในป่า โดยไม่ต้องตัดต้นไม้ ซึ่งเป็นการรักษาระบบนิเวศเอาไว้ อีกด้านหนึ่งพันธุ์ปลาพื้นเมืองก็ถูกทดแทนด้วยปลาหมอเทศซึ่งนำมาจากที่อื่น เนื่องจากปลาพื้นเมืองตายในน้ำที่เป็นมลพิษจากยาฆ่าแมลงและปุ๋ย

ประการที่สาม : ในหมู่บ้านดั้งเดิมเป็นจำนวนมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สัตว์ที่ใช้ทำการเพาะปลูก และเพื่อวัตถุประสงค์ในการผลิตก็แบ่งปันกันใช้ประโยชน์ในหมู่บ้านทุกคน

6. การส่งเสริมพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอ และมันสำปะหลัง ได้ทำลายปาลงเป็นจำนวนมาก และทำให้ที่ดินมีความสมบูรณ์น้อยลง

ตัวอย่างอีกประการหนึ่งที่ เจ เอ็ม ปอตเตอร์⁴⁹ ได้ให้เอาไว้เกี่ยวกับระบบชลประทานดั้งเดิมในหุบเขา จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งสร้างขึ้นในศตวรรษที่ 13 ระบบชลประทานดั้งเดิมแห่งหนึ่งได้ให้น้ำแก่ชาวบ้านประมาณ 6,500 คน ด้วยทำนบขนาดใหญ่กันลำนํ้าปิง ซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญสายหนึ่ง และมีทำนบเล็กในแต่ละทางแยกคลอง คลองสายใหญ่ซึ่งมีทำนบเล็กๆ และเขื่อนในแต่ละทางแยกของคลอง ซึ่งมีคลองระบายน้ำส่งออกและคลองรับน้ำทุกขนาดที่ระบายน้ำส่วนที่เหลือจากพื้นดินไปสู่คลองหรือแม่น้ำใหญ่ ในการจัดการและบำรุงรักษาระบบการชลประทานนี้ชาวบ้านต้องรวมตัวกัน หัวหน้าระบบชลประทานซึ่งครอบคลุมตำบล 3 ตำบล เป็นผู้ที่ได้รับเลือกจากกำนัน 3 ตำบล ผู้ช่วยหัวหน้า 2 คน สนับสนุนเขาเป็นอย่างดี และเขาก็ทำการปรึกษาผู้ช่วยฯ ในเรื่องที่สำคัญทุกเรื่องเกี่ยวกับระบบชลประทาน คลองสำคัญแต่ละสายมีหัวหน้าคนหนึ่งเป็น

⁴⁹ J.M. Potter : Thai Peasant Social Structure, The University of Chicago Press, Ltd. London, 1976.

ผู้ดูแล ในระดับหมู่บ้าน มีหัวหน้าชลประทานคนหนึ่งซึ่งได้รับการเลือกจากเกษตรกรในหมู่บ้าน ผู้นำเหล่านี้มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการชลประทานทุกเรื่องในหมู่บ้านของตนและเป็นตัวแทนหมู่บ้านในเรื่องเกี่ยวกับชลประทานทำหน้าที่เป็นหัวหน้าคุมคนจากหมู่บ้าน เขาได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือในการทำงานโดยผู้ช่วย 2 คน ซึ่งได้รับเลือกตั้งเช่นกัน ผู้ช่วย 2 คนนี้เป็นผู้นำข่าวสารไปบอกเกษตรกรแต่ละคน และยังเป็นผู้คอยประสานงานเกี่ยวกับการชลประทานองค์กรชลประทานได้จ้างพนักงานยาม 2 คน คอยระวังรักษาชลประทานและเปิดปิดประตู คนยามได้รับค่าจ้างเป็นข้าจากสมาชิกที่เป็นเกษตรกรแต่ละคนงานต่างๆ กระทำร่วมกันโดยเกษตรกรทุกคน ซึ่งจัดโดยหัวหน้า งานที่ทำคือ การซ่อมแซมทำนบกั้นแม่น้ำปิง การลอกคลองทุกคลอง การซ่อมประตูและทำนบในสถานที่ใกล้ๆ กันนั้น มีระบบชลประทานที่ดำเนินการโดยกรมชลประทาน ระบบชลประทานของรัฐบาลนี้ได้ใช้องค์กรชาวบ้านในท้องถิ่นตามแบบดั้งเดิมซึ่งทำงานได้อย่างดี

การประเมินผล (คุณค่า) การพัฒนาแนววัฒนธรรมมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การฟื้นฟูค่านิยมในอดีต โดยผ่านปฏิกิริยาโต้ตอบต่อระบบค่านิยมปัจจุบัน ข้อดีของการพัฒนาแนววัฒนธรรมส่วนใหญ่อยู่ที่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การทำเกษตรกรรมดั้งเดิม หรือข้อปฏิบัติและขนบธรรมเนียมดั้งเดิม ก็เป็นการกระทำที่คำนึงถึงระบบนิเวศวิทยาอยู่ในใจ ตัวอย่างเช่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ป่าใกล้หมู่บ้านได้รับการรักษาและอนุรักษ์เอาไว้ให้เหมือนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (วิญญาณสิงอยู่ในต้นไม้) โดยคนไทยเชื้อสายลาว ไม่มีใครได้รับอนุญาตให้ตัดต้นไม้ ป่าจันทน์บวกรีกประการหนึ่งของการพัฒนาแบบนี้คือ การพัฒนาเริ่มจากภายใน ดังนั้น วิธีการจึงเป็นวิธีการแบบล่างขึ้นบน และครอบคลุมเอาวิถีชีวิตของชุมชนทั้งหมด ในอดีตนั้นองค์ประกอบทางวัฒนธรรมจะถูกมองข้ามไปจากยุทธศาสตร์การพัฒนา ส่วนมากวัฒนธรรมถูกมองว่า “ล้าหลัง” และคิดว่าเป็นตัวที่เป็นอันตรายต่อการพัฒนา โดยมิได้พิจารณาว่า วัฒนธรรมแต่ละอย่างมีชีวิตอยู่เสมอ องค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาที่แท้จริงก็คือ เสรีภาพในการเลือก ประชาชนควรมีเสรีภาพในด้านการเลือกใช้วัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ในการจัดโลกภายนอกออกไปก็เป็นเรื่องที่น่าวิพากษ์วิจารณ์หมู่บ้าน

ไม่เป็นและไม่อาจเป็น “เกาะในดวงอาทิตย์” ได้ตลอดไป การพัฒนาแนววัฒนธรรมอาจเป็นไปได้ในหมู่บ้านยังชีพและปิด อันเป็นหมู่บ้านและเกษตรที่มีฐานะเสมอกัน แต่เงื่อนไขเช่นนี้จะมีได้ที่ไหน

2.9 กลุ่มเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์

กลุ่มเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์ในปัจจุบันเปรียบเสมือนที่มั่นแห่งหนึ่งของขบวนการกลุ่มเกษตรกรในประเทศไทย ในระหว่างปี 2517 ถึง 2527 ได้มีการจัดตั้งกลุ่มเกษตรขึ้นทั้งหมดเป็นจำนวนรวมกันถึง 83 กลุ่ม กลุ่มเกษตรกรเป็นองค์กรเกษตรกรที่จัดตั้งในระดับตำบล ส่วนสหกรณ์การเกษตรเป็นองค์กรเกษตรที่จัดตั้งขึ้นในระดับอำเภอ ในจำนวนกลุ่มเกษตรกร 83 กลุ่ม มีเพียง 25 กลุ่มเท่านั้นที่ดำเนินธุรกิจ แต่ธุรกิจที่กลุ่มเกษตรกรประกอบก็จำกัดอยู่เพียงการซื้อปุ๋ยจากองค์การตลาดเพื่อเกษตร (อตก.) โดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ย การจ่ายคืนจะต้องจ่ายภายในเวลา 9 เดือน นับตั้งแต่วันซื้อ กลุ่มเกษตรกรได้นำปุ๋ยไปให้สมาชิกซื้อเชื่อ โดยที่สมาชิกกลุ่มที่ซื้อปุ๋ยไปจะต้องจ่ายหนี้คืนเป็นข้าวเปลือกภายในระยะเวลา 5 เดือน

หลังจากกลุ่มเกษตรได้รับการใช้หนี้คืนจากสมาชิกกลุ่มแล้ว กลุ่มเกษตรกรก็ยังมีเวลาเหลืออีก 4 เดือนก่อนที่กลุ่มเกษตรกรจะใช้หนี้คืนอตก. กลุ่มเกษตรกรจึงใช้เงินทุนที่ได้รับจากการใช้หนี้คืนของสมาชิกไปประกอบธุรกิจหรือไม่ก็เอาไปฝากธนาคารได้ดอกเบี้ย โดยการริเริ่มของอดีต สส.ผู้หนึ่ง กลุ่มเกษตรกรจำนวน 20 กลุ่มในอำเภอเมือง ได้รวมตัวกันหาทางจัดเป็นสหพันธ์กลุ่มเกษตรกร แต่เนื่องจากการรวมตัวของกลุ่มเกษตรกรเพื่อจัดตั้งสหพันธ์ขึ้นนั้น เป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย กลุ่มเกษตรกรกลุ่มหนึ่งจึงทำหน้าที่เป็นกลุ่มแกนนำ อดีต สส.ผู้นี้ได้ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการสหพันธ์กลุ่มเกษตร ซึ่งจัดตั้งขึ้นอย่างไม่เป็นทางการแห่งนี้

ปรัชญา : กลุ่มเกษตรกรเป็นกลุ่มเศรษฐกิจระดับตำบล กลุ่มเกษตรที่จัดตั้งขึ้นมาแล้วทั้งหมดยังไม่เคยมีกลุ่มใดเลยที่พิสูจน์ให้เห็นถึงความสามารถของตนเอง ในการที่จะทำหน้าที่เป็นองค์กรช่วยเหลือตนเองได้ตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง กล่าวคือ การทำงานด้านการส่งเสริมการเกษตร การจัดหาสินเชื่อ

ให้แก่เกษตรกร การจำหน่ายวัสดุอุปกรณ์การเกษตร การรวบรวมผลผลิตทางการเกษตรไปจำหน่ายหรือแปรรูป เหตุผลสำคัญที่กลุ่มเกษตรกรประสบความล้มเหลวในการบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวได้แก่ กลุ่มเกษตรกรขาดกิจกรรม กลุ่มเกษตรกรขาดการเข้าไปมีส่วนร่วมของสมาชิก และกลุ่มเกษตรกรขาดการควบคุมดูแลจากข้างล่าง และจากข้างบน

การดำเนินการ : สหพันธ์กลุ่มเกษตรกรแบบไม่เป็นทางการแห่งนี้ได้ประกอบธุรกิจในการขายปุ๋ยดังรายละเอียดที่กล่าวมาข้างต้น ในปี 2522 สหพันธ์ฯ ได้จัดตั้งโรงสีขนาดเล็กขึ้นมาแห่งหนึ่ง โดยใช้ทุนจากการใช้นี้ปุ๋ยคืนของสมาชิกส่วนหนึ่ง และเงิน กสช. อีกส่วนหนึ่ง สหพันธ์ฯ ยังมีได้ใช้นี้คืน อดก. และสหพันธ์ฯ อ้างว่าการที่ยังไม่ใช้นี้คืน อดก. เพราะ อดก. นำปุ๋ยผิดชนิดมาขายให้แก่สหพันธ์ฯ ทำให้ผลผลิตเสียหายคือ ข้าวงามแต่ใบไม่มีรวง ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้จะเป็นอย่างไรก็ตาม แต่ความจริงก็ปรากฏให้เห็นแล้วว่าสหพันธ์ฯ ในสมัยที่กำลังรุ่งเรืองนั้นได้ทำการค้าขายปุ๋ยให้แก่เกษตรกรและได้รวบรวมข้าวจากเกษตรกรมาสีจำหน่าย ซึ่งเกือบจะทำให้สหพันธ์ฯ เป็นองค์กรพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคงทางเศรษฐกิจที่คงสภาพอยู่ได้ แต่ปัจจุบัน สหพันธ์ฯ ได้แตกสลายไปแล้วผู้จัดการก็ออก และสหพันธ์ฯ ก็ยังเป็นหนี้ อดก. อยู่ถึง 60,000 บาท⁵⁰ การทำโรงสีก็ยังมิได้ชำระภาษีเงินได้ของกิจการของกลุ่มเกษตรกรที่เข้ามารวมกันเป็นสหพันธ์ก็ไม่อาจตรวจสอบได้เป็นในระยะ 3 ปีที่ผ่านมา มีข่าวลือว่า กรรมการของกลุ่มเกษตรกรที่เป็นผู้นำมีการทุจริตคอร์รัปชัน

2.10 การพัฒนาของภาคธุรกิจเอกชน

ในปี 2520 กลุ่มบริษัทอุตสาหกรรมการเกษตรได้ร่วมมือกับธนาคารพาณิชย์ จัดทำ “โครงการผสมผสานแบบใหม่” ขึ้นในการเลี้ยงสุกร เจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นได้เข้าร่วมในโครงการด้วย ทั้งนี้โดยการจัดสาธารณูปโภค และรับสมัครเกษตรกรเพื่อให้เข้าร่วมในโครงการ ธนาคารได้จัดสินเชื่อเป็นทุนให้จำนวน 25 ล้านบาท⁵¹ และบริษัทเอกชนรับผิดชอบการสร้างและการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งได้แก่ ถนน อ่างเก็บน้ำ ระบบชลประทาน การสร้างที่อยู่

⁵⁰ 1 ดอลลาร์ = 27 บาท (อัตราแลกเปลี่ยนในขณะนั้น)

⁵¹ 1 ดอลลาร์สหรัฐ = 27 บาท

อาศัย เล้าหมู และสำนักงาน การฝึกอบรมเกษตรกร การจัดการการผลิต และการจำหน่ายผลิตผลของเกษตรกร เกษตรกรเพียงแต่ให้แรงงานเท่านั้น

ปรัชญา : บริษัทกล่าวว่า บริษัทจะ “อุทิศตัวเองในการพัฒนาการดำเนินการธุรกิจอุตสาหกรรมการเกษตรแบบผสมผสานอันสมบูรณ์แบบ โดยให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อการเพิ่มผลผลิต การปรับปรุงคุณภาพ และการลดต้นทุนการผลิตของผลิตภัณฑ์การเกษตร รวมถึงการแปรรูปโปรตีนในผักให้เป็นโปรตีนในสัตว์และผลิตภัณฑ์เนื้อสัตว์สำเร็จรูปในที่สุด⁵² บริษัทยึดหลักการว่า “การดำเนินธุรกิจใดๆ ก็ตามจะต้องกระจายผลประโยชน์ให้แก่ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง 3 ฝ่ายกล่าวคือ จะต้องตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค ส่วนเกษตรกรจะต้องได้รับส่วนแบ่งอย่างยุติธรรม และบริษัทได้รับผลกำไรพอควร”⁵³ ธนาคารมองเห็นว่า โครงการนี้เป็นระบบ “ในการควบคุมและบริหารการให้สินเชื่อ” แบบใหม่⁵⁴ เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการลงทุนในด้านการเกษตร โครงการนี้ “จะทำให้เกษตรกรได้รับโอกาสที่ดีกว่าในอันที่จะปรับปรุงมาตรฐานความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น” เจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นมองเห็นว่าโครงการนี้ “เป็นตัวอย่างสำหรับชุมชนในท้องถิ่นอื่นๆ โดยทั่วไป”

องค์ประกอบและวิธีการ : ในเดือนมกราคม 2522 ได้มีการคัดเลือกเกษตรกรจำนวน 50 ครอบครัวเข้าโครงการ ข้อมูลที่ได้รับจากบริษัทคือ เกษตรกรที่อยู่ในโครงการได้รับที่ดินคนละ 25 ไร่⁵⁵ เพื่อใช้ในการปลูกบ้านขนาด 2 ห้องนอน 1 หลัง คอกหมูสำหรับเลี้ยงแม่หมู 30 ตัว และพ่อหมู 2 ตัว รวมทั้งอุปกรณ์การเกษตร เกษตรกรได้รับคำมั่นสัญญาว่า เขาจะได้เป็นเจ้าของทรัพย์สินดังกล่าวมาทั้งหมดจากการทำงานอยู่ในโครงการครบ 7 ปี (มีข่าวว่าในปัจจุบันระยะ 7 ปี ได้ขยายออกไปเป็น 10 ปี) ก่อนได้รับการคัดเลือกเข้าโครงการ เกษตรกรได้รับการฝึกอบรมเรื่อง “การทำการเกษตรแบบผสมผสาน” ตามความเข้าใจของบริษัทเป็นเวลา 2 สัปดาห์ โครงการนี้ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 1,200 ไร่

⁵² Bangkok Agro-Industrial Product Co., Ltd., : Annual Report 1984.

⁵³ หนังสือพิมพ์ The Nation : Bangkok Bank adopts new policy on agricultural.

⁵⁴ หนังสือพิมพ์ Bangkok Post : Support call for farm project, 23/11/1978.

⁵⁵ 6.25 ไร่ = 1 เฮคเตอร์.

เกษตรกรปลูกข้าวโพดและถั่วเหลืองลงในที่ดินซึ่งตนได้รับ ข้าวโพดและถั่วเหลืองเป็นวัตถุดิบซึ่งจะได้แปรรูปเป็นอาหารสัตว์ โดยจะนำข้าวโพดและถั่วเหลืองไปผสมให้มีระดับเหมาะสมที่จะใช้เลี้ยงหมู เกษตรกรเลี้ยงหมูและลูกหมูซึ่งจะได้รับราคาประกันสำหรับลูกหมูตัวละ 70 บาท มูลหมูจะนำไปใช้เป็นแก๊สจากมูลสัตว์ และใช้เป็นปุ๋ยใส่ผัก ในสินเชื่อจำนวน 25 ล้านบาทจากธนาคารนั้น เงินจำนวนประมาณ 12 ล้านบาทถูกนำไปใช้ซื้อและปรับปรุงที่ดิน และจัดสร้างโครงการพื้นฐาน ส่วนเงินที่เหลืออีก 13 ล้าน นำมาใช้เป็นเงินทุนหมุนเวียนในโครงการ ครอบครัวเกษตรกรในโครงการเป็นหนี้ธนาคารเฉลี่ยครอบครัวละ 500,000 บาท เกษตรกรจะต้องชำระหนี้คืนให้แก่ธนาคารภายในกำหนด 7 ปี บริษัทเป็นผู้จัดการเกี่ยวกับเงินทุนหมุนเวียนในโครงการ เกษตรกรจะได้รับลูกหมูอาหารสัตว์อุปกรณ์การเกษตร และเงินเลี้ยงชีพเบื้องต้นครอบครัวละ 500 บาท จากเงินทุนหมุนเวียนนี้ จนกระทั่งเกษตรกรขายลูกหมูคอกแรกและเริ่มทำการเพาะปลูกในที่ดิน สำหรับการเพาะปลูกนั้น เกษตรกรจะได้รับค่าจ้างแรงงานวันละ 25 บาท ครอบครัวเกษตรกรแต่ละครอบครัวจะได้รับการประกันรายได้เดือนละ 2,000 บาท บริษัทจะเป็นผู้บริหารการผลิตทุกอย่างให้บริการทางเทคนิคและสัตวบาล จัดการด้านการจำหน่าย “เพื่อลดภาระทางด้านการตลาดของเกษตรกร” ทั้งนี้รวมทั้งการบริหารและการประกันสินเชื่อจากธนาคาร บริษัทกล่าวว่า เกษตรกรได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ตัวเลขที่ตั้งไว้เป็นเป้าหมายได้รับเกินกว่าเป้าหมายและรายได้ขั้นต่ำที่ประกันให้ก็เพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่า

ประเมินผล : โครงการพัฒนา “แบบผสมผสาน” เป็นวิสาหกิจทางการค้าโดยที่เกษตรกรได้ให้แรงงาน ได้รับความรู้และทักษะเฉพาะอย่าง และได้รับชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี เกษตรกรมิได้เป็นผู้ดำเนินการและจัดการฟาร์ม แต่เป็นเพียงแรงงานรับจ้างของบริษัท ธนาคารก็มีความเสี่ยงน้อยในการให้สินเชื่อ บริษัทเป็นผู้ค้ำประกันสินเชื่อและนำเงินจากการขายผลิตภัณฑ์การเกษตรไปชำระหนี้ธนาคาร การเลี้ยงลูกหมูมิใช่การเลี้ยงหมู เนื่องจากเกษตรกรจะเลี้ยงหมูได้ไม่มากนัก ดังนั้น บริษัทจึงได้กำไรจากเกษตรกรซึ่งเป็นผู้ผลิตลูกหมูให้บริษัทนำไปเลี้ยงให้ใหญ่ต่อไป เนื่องจากเกษตรกรได้รับการแนะนำและควบคุมอยู่

อย่างใกล้ชิด จึงมีการเสี่ยงน้อยมากที่เกษตรกรจะได้รับผิดชอบ บริษัทไม่ได้เพียงแต่จะได้รับสิทธิในการส่งเสริมจากคณะกรรมการเพื่อการลงทุนเท่านั้น แต่ยังได้รับสิทธิในการยกเว้นภาษีจากการดำเนินธุรกิจแบบผสมผสานแนวตั้งอีกด้วย ดังนั้น จึงดูเหมือนว่าโครงการพัฒนา “แบบผสมผสาน” ให้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง บริษัทและธนาคารพิจารณาเห็นว่า โครงการใหม่นี้ได้รับผลสำเร็จอย่างมาก บริษัทและธนาคารจึงเริ่มโครงการแบบนี้ขึ้นอีกโครงการใหม่ 2 โครงการที่ริเริ่มขึ้นจะดำเนินไปในแนวเดียวกับโครงการแรก กิจกรรมที่จะทำนั้น นอกจากเลี้ยงหมูแล้วจะมีการเลี้ยงเป็ดและไก่ และปลูกข้าวโพดและข้าวฟ่าง

โครงการต่างๆ แบบนี้เป็นโครงการที่อาจให้ประโยชน์แก่บริษัทในประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยการ “เปลี่ยนการผลิตโดยเกษตรกรขนาดเล็ก (อิสระ) จำนวนมาก มาเป็นการผลิตโดยเกษตรกรจำนวนน้อยที่มีการผลิตอย่างเต็มที่ อันมีผลทำให้พลังงานการผลิตสูงขึ้น และลดค่าใช้จ่ายในการผลิตลง” ดังที่กล่าวได้อย่างภาคภูมิใจในรายงานประจำปีของบริษัท⁵⁶ ถือได้ว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อประเทศที่กำลังพัฒนา อย่างเช่น ประเทศไทย โครงการแบบนี้จำกัดโอกาสของเกษตรกรขนาดเล็ก เนื่องจากเกษตรกรขนาดเล็กไม่สามารถจะสู้กับบริษัทอุตสาหกรรมเกษตรขนาดใหญ่ อย่างเช่น โครงการผลิตทางการเกษตรแบบนี้ได้ ผลลัพธ์จากปรากฏการณ์เช่นนี้ก็คือ มีคนไม่มีงานทำมากขึ้น ซึ่งต้องอพยพไปหางานทำในกรุงเทพฯ ทำให้ประชากรในสลัมมีจำนวนเพิ่มขึ้น จากทรศนะทางด้านเศรษฐศาสตร์ทางการเมือง

ประการแรก เกิดมีข้อสงสัยกันว่า การให้สิทธิในการส่งเสริมและการยกเว้นภาษีจากงบประมาณแผ่นดินสำหรับโครงการของบริษัทอุตสาหกรรมเกษตร ซึ่งร่ำรวยอยู่แล้ว เป็นสิ่งที่เหมาะสมหรือไม่เพียงใด

ประการที่สอง การลงทุนเงิน 500,000 บาท ต่อครอบครัวเกษตรกรหนึ่งครอบครัวทำการเพาะปลูกในที่ดินจำนวน 25 ไร่ สำหรับประเทศไทยแล้วถือว่าเป็นการดำเนินการทางเศรษฐกิจที่สูญเปล่า และไม่สามารถนำไปใช้ในที่อื่นๆ ได้มากกว่านี้ การที่เจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่ระดับสูง รวมทั้งหนังสือพิมพ์

⁵⁶ Annual Report 1984.

ที่ยกย่องและให้การสนับสนุนต่อโครงการต่างๆ แบบนี้ เป็นเรื่องที่น่าอันตรายมากสำหรับคนไทยที่เรียกประเทศของตนเองว่า เมืองไทย หรือดินแดนแห่งอิสระเสรี เนื่องจากโครงการต่างๆ แบบนี้ทำให้ชาวนาเป็นผู้ขายแรงงานเท่านั้น โดยมีข้อจำกัดมากในด้านอิสระเสรีภาพที่จะเลือกทำการต่างๆ โครงการต่างๆ เหล่านี้ดูเหมือนจะเป็นคำประกาศการล้มละลาย เมื่อคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติประกาศว่า โครงการต่างๆ แบบนี้จะได้รับการส่งเสริมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530-2534) ให้เป็นการแก้ปัญหาการพัฒนาชนบทของประเทศไทย โครงการต่างๆ แบบนี้ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเลย เนื่องจากมุ่งแสวงหากำไรให้มากที่สุด และมุ่งให้เกิดความจำเริญทางเศรษฐกิจโดยไม่มีองค์ประกอบทางด้านการศึกษา การจัดองค์การ และระเบียบวินัยแก่ประชาชนเลย

3. ลักษณะของโครงการพัฒนาชนบทขนาดเล็กซึ่งประสบความสำเร็จ

3.1 คำนำ

ความเป็นจริงในอดีต : เสี่ยงสะท้อนจากคำพังเพย

- ชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของประเทศ
- ในประเทศไทยของเรานั้นในน้ำมีปลา ในนามีข้าว

ความเป็นจริงในปัจจุบัน : เสี่ยงสะท้อนจากชาวนา

- พวกเรา ซึ่งเป็นชาวนายากจนจะทำมาหากินทุกอย่างที่พวกเราทำได้ เนื่องจากที่นาของเรามีน้อยและเป็นที่นาไม่ดี ข้าวที่ปลูกได้จึงไม่พอเลี้ยงครอบครัว นอกจากทำนาแล้ว พวกเรายังเช่าที่ดินเขาปลูกปออีกด้วย พวกเราต้องไปเอาวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นในการปลูกปอมาจากโรงงานอัดปอบ้าง จากพ่อค้าบ้าง เมื่อนำปอไปขายให้แก่โรงงานอัดปอหรือพ่อค้า เขาจะหักค่าวัสดุอุปกรณ์ออก เงินที่เหลือถึงมือพวกเรามีจำนวนน้อยมาก บางครั้งก็ไม่เหลือเลย บางปีถ้าหากราคาผลผลิตเกษตรต่ำหรือฟ้าฝนไม่ดี พวกเราก็ต้องตกเป็นหนี้เขา พวกเราจึงต้องไปหารับจ้างทำงานกับชาวนาที่มีฐานะดีหรือพ่อค้า งานที่ทำกัน ได้แก่ เลี้ยงไม้

ดายหญ้า ตัดอ้อย และขุดสระ ค่าจ้างก็แล้วแต่เขาจะให้ ตามปกติค่าจ้างที่พวกเราได้รับจะอยู่ระหว่างวันละ 25-30 บาท แต่ถ้าในบ้านไม่มีอะไรกินเลย ค่าจ้างทำงานวันละ 15 บาท พวกเราก็อำ

- ความจริง ผมก็อยากจะเปลี่ยนอาชีพอยู่เหมือนกัน ผมอยากรว ยอยากทำงานมีเงินเดือนกินเป็นประจำ

- ขาดหน้า ผมขอเกิดเป็นหมา เพราะหมามันกินทุกอย่างได้ แม้แต่ขี้ของมันเอง หมาจึงไม่ลำบากที่จะมีชีวิตรอดไปวันหนึ่งๆ

- ผมอยากรู้จริงๆ ว่า คนมั่งคั่งมีนั้นเขามีชีวิตอยู่กันอย่างไ มั่นคง เป็นชีวิตที่มีความสุขมากที่สุด เมื่อก่อนนี้ผมเคยหาปลาขาย พวกคนมั่งคั่ง มีเขาพากันซื้อปลาตัวใหญ่ไปหมด พวกเราชาวบ้านได้แต่กินปลาเล็กๆ ซึ่งผมม หัวโต บางครั้งพวกเราก็อำปลาเอาไปแลกข้าวและสิ่งของอื่นๆ

- เมื่อก่อนนี้ ผมมีมอเตอร์ไซด์อยู่คันหนึ่ง มีจริงๆ นะครับ แต่รถจอด อยู่เฉยๆ ไม่ได้ใช้ เพราะผมไม่มีเงินซื้อน้ำมัน จะเชื้อหรือไม่ก็ตาม ผมปล่อยมัน จอดอยู่ใต้ถุนบ้านนานจนกระทั่งน้ำมันเป็นสนิม ต่อมาเมื่อปีกลายนี้เอง ผมเอารถ ไปขายได้เงินมา 2,500 บาท ผมจึงเอาเงินไปซื้อควายมาตัวหนึ่ง แต่ก็มีเรื่องยุ่ง เกิดขึ้นอีกจนได้ เนื่องจากน้องชายของผมอยากเป็นตำรวจ มันต้องการเงิน 10,000 บาทเอาไปติดสินบนเพื่อผ่านการสอบสัมภาษณ์ ผมจึงต้องนำควาย และทรัพย์สินอื่นๆ ไปขายเอาเงินให้มันไป หวังว่าน้องชายคงได้เป็นตำรวจ กับเขาบ้าง เมื่อมันรวยแล้วมันคงเลิ่ยดูผมในภายหลัง

- อาชีพชาวนาเป็นอาชีพต่ำต้อย ไร้เกียรติ ไร้สิทธิ จึงไม่ได้รับความ สนใจและความนับถือจากคนในอาชีพอื่นๆ พวกเราผลิตข้าวเลี้ยงคนในเมืองและ ส่งออกไปขายต่างประเทศ แต่สิ่งที่พวกเราได้รับเป็นการตอบแทนก็คือ ราคา ผลผลิตต่ำ ส่วนพ่อค้ากอบโกยกำไรไปเป็นจำนวนมาก และได้รับการยอมรับว่า พวกเราเป็นผู้สร้างความเจริญเติบโตให้แก่ประเทศชาติ การเป็นชาวนานี้ไม่ดีเลย เพราะพวกเราไม่อาจควบคุมราคาและดินฟ้าอากาศได้ นอกจากนั้นพวกเรายัง ขาดเงินทุน ถ้าหากมีเงินทุนเสียอย่าง พวกเราก็อำต้องการเป็นชาวนามากกว่า ไปทำอาชีพอื่นๆ

- ความเจ็บป่วยเป็นสาเหตุสำคัญทำให้พวกเรายากจน การมีชีวิตไปวันหนึ่งๆ นั้นพอทนกันไปได้ วันไหนมีปลา ก็กินปลา วันไหนมีหน่อไม้ ก็กินหน่อไม้ แต่ถ้ามีใครคนหนึ่งในครอบครัวเกิดล้มป่วยลง พวกเราก็ต้องนำเงินมารักษานั้นแหละเป็นสาเหตุที่พวกเราต้องตกเป็นหนี้ และทำให้พวกเราวิ่งหาเงินกันตัวเป็นเกลียว

เสียงสะท้อนดังกล่าวข้างต้นเป็นเสียงของเกษตรกรขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เสียงสะท้อนทำนองนี้เราจะได้ยินได้ฟังกันเป็นประจำ เสียงสะท้อนเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความรู้อันเกิดจากสถานการณ์รอบตัวของเกษตรกรขนาดเล็กนั่นเอง

3.2 ปัญหาสำคัญของเกษตรกรขนาดเล็ก

1. ครัวเรือนเกษตรกรขนาดเล็กมักจะขาดเงินสด และเกษตรกรขนาดเล็กส่วนมากต้องตกเป็นหนี้สิน นายบุญชู โรจนเสถียร เมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่งประธานธนาคารกรุงเทพ ได้กล่าวว่า “บางทีอาจกล่าวได้ว่า หนี้สินเป็นภาระที่หนักหน่วงที่สุดที่ชาวนาไทยแบกอยู่ในปัจจุบัน” อันเป็นตอนหนึ่งในสุนทรพจน์ต่อสมาคมนักเศรษฐศาสตร์การเกษตร เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2521 การสำรวจหนี้สินเกษตรกร ซึ่งกรมพัฒนาที่ดินร่วมกับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์จัดทำเมื่อปี 2516-17 เปิดเผยว่า เกษตรกรจำนวน 80 เปอร์เซ็นต์ของเกษตรกรทั้งหมดตกเป็นหนี้ เกษตรกรขนาดเล็กต้องการกู้เงินเพื่อนำมาใช้ในการเพาะปลูก การบริโภคภายในครอบครัว และนำเงินมาใช้หนี้เก่า แต่เกษตรกรขนาดเล็กหาแหล่งเงินกู้ซึ่งมีดอกเบี้ยต่ำไม่ค่อยได้เนื่องจากไม่มีหลักประกันเพียงพอ (หลักประกันที่ใช้คือ ที่ดินและการเป็นเจ้าของที่ดิน) เนื่องจากอาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพที่เสี่ยงเพราะต้องขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศ และเนื่องจากการตกอยู่ในวัฏจักรแห่งความชั่วร้ายของการเป็นหนี้ การพึ่งพาพ่อค้าและนายทุนเงินกู้ รายได้เฉลี่ยของเกษตรกรขนาดเล็กจึงต่ำมาก ไม่พอกับรายจ่ายซึ่งเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ การกู้เงินมาทำการเพาะปลูก และการกู้เงินมาเพื่อบริโภคภายในครอบครัว จะกู้จากพ่อค้าเกือบทังนั้นเงินกู้ไม่ว่าจะนำมาทำการเพาะปลูกหรือเพื่อการบริโภคภายในครอบครัวจะมีดอกเบี้ยสูง ซึ่งอยู่ในระหว่าง 2-5 เท่าของดอกเบี้ยเงินกู้ซึ่งกู้จากสถาบันการเงิน

เงินกู้จากพ่อค้ามีใช้แต่จะมีดอกเบี่ยสูงเท่านั้น แต่จะมีภาระหน้าที่อื่นๆ ให้ผู้กู้ ซึ่งเป็นเกษตรกรขนาดเล็กใช้คืนเงินกู้ด้วยผลผลิตเกษตร โดยพ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคาผลผลิตเกษตรเอาเองตามชอบใจ เมื่อเป็นเช่นนั้น เกษตรขนาดเล็กจึงเป็นหนี้พ่อค้ามากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งหลายต่อหลายคนต้องสูญเสียที่ดินไปให้พ่อค้า หลังจากนั้นเกษตรกรขนาดเล็กที่สูญเสียที่ดินไป ก็ต้องเขานาจากพ่อค้ามาทำการเพาะปลูกต่อไป เรียกว่ากลายเป็นผู้เช่าที่ดินของตนทำการเพาะปลูกนั่นเอง โอกาสที่จะใช้หนี้หมดและได้รับที่ดินกลับคืนมามีน้อยมาก เฉพาะค่าดอกเบี่ยก็เกือบใช้ไม่พออยู่แล้ว รายได้จากการขายผลผลิตเกษตรที่เหลือจากการบริโภคภายในครอบครัวก็เก็บเป็นเงินสดไว้ไม่ได้ เพราะต้องนำไปใช้ลงทุนในการเพาะปลูก และการบริโภคภายในครอบครัว เนื่องจากการลงทุนในการเพาะปลูกการบริโภคภายในครอบครัวเป็นความจำเป็นที่สำคัญที่สุดของเกษตรกรขนาดเล็ก “ปัจจุบันจะเห็นได้ว่าปัญหาสำคัญๆ ดังกล่าวข้างต้น มีผลทำให้ประชากรในชนบทส่วนมากไม่สามารถมีมาตรฐานการครองชีพที่ดีจากรายได้จากอาชีพการเกษตรแต่เพียงอาชีพเดียวได้” นั้นเป็นคำพูดของนายจำลอง โตะทอง ผู้จัดการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) อันเป็นตอนหนึ่งของการอภิปรายเรื่องสภาวะทางเศรษฐกิจ ที่หอการค้าอเมริกันในดอนตันเดือนกันยายน 2533⁵⁷

ในรายงานประจำปี 2526 ของ ธกส. นั้น ปรากฏว่าในปีงบประมาณปี 2526 ธกส. ได้ออกเงินกู้ให้แก่ครอบครัวเกษตรกรจำนวน 41 เปอร์เซนต์ของครอบครัวเกษตรกรทั้งหมด ตัวเลขดังกล่าวเป็นตัวเลขที่น่าประทับใจมาก แต่ก็ยังเป็นที่ยังสงสัยกันอยู่ เพราะข่าวสารจากแหล่งอื่นๆ กล่าวว่า เงินกู้ทั้งหมดที่สถาบันการเงินปล่อยให้เกษตรกรกู้นั้น ตอบสนองความต้องการเงินกู้ของภาคเกษตรกรรมได้เพียง 15-25 เปอร์เซนต์ของความต้องการเงินกู้ทั้งหมดของภาคเกษตรกรรมเท่านั้น ความต้องการเงินกู้ของภาคเกษตรกรรมที่เหลือจึงได้รับการสนองตอบจากเงินกู้ที่ได้จากญาติบ้าง เพื่อนบ้านบ้าง และพ่อค้า/นายทุนเงินกู้บ้าง เงินกู้ประเภทนี้มีดอกเบี่ยสูงมาก สูงถึงปีละ 150 เปอร์เซนต์ก็มี ธกส.ได้ยอมรับว่าการที่ ธกส. ปล่อยเงินกู้ไปให้เกษตรกรขนาดเล็กที่มีความต้องการเงินกู้อย่างแท้จริงเป็นเรื่องที่ทำได้ยากอย่างยิ่งเพราะอัตราความเสี่ยงสูง

⁵⁷ Bangkok Post : “cultivating the right approach”, 14 September, 1980.

ธนาคารพาณิชย์ก็ปล่อยเงินกู้ไปให้ภาคเกษตรกรรมน้อยมาก เมื่อพิจารณาจากจำนวนเงินกู้ทั้งหมด ซึ่งธนาคารพาณิชย์ปล่อยออกไปโดยเฉลี่ยแล้ว ธนาคารพาณิชย์ปล่อยให้ลูกค้าคนละ 136,000 บาท (สถิติปี 2527) ธนาคารแห่งประเทศไทย⁵⁸ รายงานว่าธนาคารได้ปล่อยเงินกู้ในรูปต่างๆ แก่ภาคเกษตรกรรมเป็นจำนวนเงิน 36.4 พันล้านบาท เมื่อถึงมิถุนายน 2528 ซึ่งเป็นเงินกู้เพียง 7.19 เปอร์เซ็นต์ของเงินกู้ทั้งหมดที่ธนาคารปล่อยออกไป จากจำนวนเงินกู้ 36.4 พันล้าน ดังกล่าว ธนาคารแห่งประเทศไทยมอบเงินจำนวน 9.5 พันล้านบาทให้ ธกส. กู้ไปปล่อยให้กู้ยืมต่อหนึ่ง ส่วนเงินกู้ที่เหลือ ธนาคารแห่งประเทศไทยนำไปปล่อยให้ลูกค้าในภาคเกษตรกรรมกู้ได้ไม่ถึง 150,000 คน เงินกู้ที่ธนาคารพาณิชย์ให้ภาคเกษตรกรรมกู้ นั้น จะตกไปถึงชนกลุ่มน้อยที่ร่ำรวยอยู่แล้ว ซึ่งได้แก่ เกษตรกรที่มีฐานะดี พ่อค้าผลผลิตเกษตร และบริษัทธุรกิจการเกษตร ธนาคารพาณิชย์คายนับตั้งแต่ปี 2517 เป็นต้นมา ธนาคารได้เพิ่มสัดส่วนเงินกู้ให้แก่ภาคเกษตรกรรมเป็นจำนวนมหาศาล แต่ในปี 2517 ปรากฏว่าสัดส่วนเงินกู้ที่ปล่อยให้แก่ภาคเกษตรกรรมมีจำนวนเพียง 1.8 เปอร์เซ็นต์ของเงินกู้ทั้งหมดของธนาคาร เงินกู้สำหรับภาคเกษตรกรรมของธนาคารพาณิชย์นั้นมี 3 ประเภทคือ เงินกู้สำหรับการผลิตทางการเกษตร เงินกู้สำหรับบริษัทวิสาหกิจการเกษตร และเงินกู้สำหรับบริษัทธุรกิจการเกษตร เงินกู้สำหรับการผลิตทางการเกษตรนั้น ธนาคารพาณิชย์ให้คำนิยามไว้ว่า เป็นเงินกู้ที่ให้เกษตรกรที่เลี้ยงชีพโดยทำการเกษตร ทำการประมงและเลี้ยงปศุสัตว์ ผู้ที่มีสิทธิ์กู้ยืมจากธนาคารพาณิชย์ได้คือ สหกรณ์การเกษตร กลุ่มเกษตรกร เกษตรกรแต่ละคนและบริษัทที่เป็นนิติบุคคล ซึ่งทำกิจกรรมด้านการเกษตรโดยตรง เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ธนาคารพาณิชย์จะปล่อยเงินกู้ให้เฉพาะผู้ที่ธนาคารพิจารณาเห็นว่าสมควรให้กู้เท่านั้น ธนาคารพิจารณาเห็นว่า การปล่อยเงินกู้ให้แก่เกษตรกรขนาดเล็กมีอัตราความเสี่ยงสูง เสียค่าใช้จ่ายในการบริหารสูงและได้รับดอกเบี้ยต่ำกว่าดอกเบี้ยเงินกู้ที่ปล่อยให้แก่ภาคพาณิชย์ ดังนั้น โดยทั่วไปแล้วจะเห็นว่า คนที่มีฐานะร่ำรวยจะได้รับเงินกู้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำ ส่วนเกษตรกรขนาดเล็กจะต้องกู้เงินในอัตราดอกเบี้ยระหว่าง 30-150 เปอร์เซ็นต์ ดร.เสนาะ อุณากรู ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ

⁵⁸ Bank of Thailand : Quarterly Bulletin, Vol. 25, No. 2, June 1985.

แห่งประเทศไทยได้แสดงความรู้สึกว่า “เนื่องจากเงินกู้เพื่อเกษตรมีจำนวนจำกัด เกษตรกรขนาดใหญ่เท่านั้นที่ได้รับเงินกู้เพื่อการเกษตร ส่วนเกษตรกรขนาดเล็ก กลับถูกมองข้ามไป เนื่องจากเกษตรกรขนาดเล็กไม่มีโฉนดที่ดินและหลักประกันอื่นๆ สำหรับค้ำประกันการกู้เงิน” ความรู้สึกดังกล่าว เป็นตอนหนึ่งของสุนทรพจน์ ในการสัมมนาเรื่องนโยบายและโครงการเงินกู้เพื่อการเกษตร เมื่อเดือนธันวาคม 2520 ผู้ยืมซึ่งเป็นเกษตรกรขนาดเล็กรู้สึกท้อแท้ในการที่จะกู้เงินจากสถาบันการเงิน เพราะต้องเสียเวลาและค่าใช้จ่ายมาก นอกจากนั้นยังมีกฎเกณฑ์และพิธีรีตองยุ่งยากซับซ้อนอีกด้วย การกู้เงินจากธนาคารจะกู้ได้เพียง 2 วิธีเท่านั้น คือ วิธีแรกกู้ได้เพียงจำนวน 60 เปอร์เซ็นต์ของค่าของสินค้าที่ขายได้เท่านั้น (เงินกู้ระยะสั้น) ส่วนวิธีที่สองจะกู้ได้โดยต้องนำเอาอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งมีค่ามากกว่า เงินกู้สองเท่าไปจำนองไว้ เกษตรกรจึงหันมากู้จากพ่อค้าและนายทุนเงินกู้ ซึ่งให้ ครั่งละหลายๆ และไม่ค่อยมีเงื่อนไขการกู้มากนัก แต่ดอกเบี้ยสูงมาก ธนาคารพาณิชย์ ยังขาดข่ายงานและเจ้าหน้าที่ระดับสนามอีกมาก โครงการเงินกู้จะล้มเหลว เสียเป็นส่วนใหญ่ ถ้าหากธนาคารไม่มีเจ้าหน้าที่ระดับสนามคอยแนะนำลูกค้า เงินกู้ขนาดเล็กที่ธนาคารปล่อยออกไปเป็นจำนวนมากมักจะไม่ได้มีการใช้คืน เนื่องจากผู้กู้ยืมได้นำเงินไปลงทุนในการผลิตหรือไม่ก็การลงทุนในการผลิต ไม่ได้ผล เนื่องจากดินฟ้าอากาศไม่อำนวยและราคาผลผลิตตกต่ำ

การสำรวจภาวะหนี้สินของเกษตรกรที่รัฐบาลจัดทำเมื่อปี 2517 เปิดเผยว่าโดยเฉลี่ยแล้ว ครอบครัวเกษตรกรแต่ละครอบครัวจะมีหนี้สิน ครอบครัวละ 2,512 บาท เกษตรกรภาคเหนือมีหนี้สูงสุด โดยเฉลี่ยครอบครัวละ 4,547 บาท ติดตามมาด้วยเกษตรกรภาคกลางโดยมีหนี้เฉลี่ยครอบครัวละ 3,866 บาท เกษตรกรภาคตะวันออกมีหนี้เฉลี่ยครอบครัวละ 3,316 บาท เกษตรกรภาคตะวันตกมีหนี้เฉลี่ยครอบครัวละ 1,606 บาท เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีหนี้เฉลี่ยครอบครัวละ 717 บาท ส่วนเกษตรกรภาคใต้มีหนี้ต่ำสุด โดยเฉลี่ยครอบครัวละ 495 บาท แม้ว่าตัวเลขดังกล่าวจะเป็นตัวเลขจากปี 2517 เราก็มีความสงสัยอย่างมากเกี่ยวกับความถูกต้องของตัวเลขดังกล่าว ถ้าหากเราพิจารณาถึงข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่า รายได้ของเกษตรกรในระยะ 4-5 ปี

ที่ผ่านมาไม่ได้เพิ่มขึ้นเลย แต่ค่าครองชีพสูงขึ้นทุกปี เราอาจประมาณได้ว่า ปัจจุบันครอบครัวเกษตรกรขนาดเล็กจะต้องตกเป็นหนี้เป็นสินอย่างท่วมท้น

2. การขาดทรัพย์สินที่จำนองได้ดูเหมือนว่าจะเป็นอุปสรรคสำคัญที่สุดในการกู้ยืมของเกษตรกร ทรัพย์สินของเกษตรกรที่จะนำไปจำนองได้ก็คือ กรรมสิทธิ์ในที่ดิน การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ได้แก่ การมีโฉนดที่ดินไว้ในครอบครอง ในระยะ 20-30 ปีมานี้ การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของเกษตรกรได้ลดลงอย่างน่าใจหาย การสำรวจของกรมพัฒนาที่ดินซึ่งจัดทำเมื่อปี 2511 ชี้ให้เห็นว่าก่อนปี 2508 ในภาคกลางซึ่งเป็นภาคที่อุดมสมบูรณ์ มีเกษตรกรที่เช่านาเขาทำเพียง 20 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น แต่ในปี 2511 เกษตรกรภาคกลางซึ่งเช่านาเขาทำมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น 60 เปอร์เซ็นต์ หลังจากนั้น 10 ปี คือในปี 2521 สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งมีหน้าที่เตรียมแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (2520-2524) ได้ประมาณไว้ว่าในภาคกลาง⁵⁹ มีเกษตรกรต้องเช่าที่นาเขาทำจำนวน 40.7 เปอร์เซ็นต์ ภาคเหนือ 18.3 เปอร์เซ็นต์ ภาคใต้ 15.7 เปอร์เซ็นต์ ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเพียง 30,000 ครอบครัวเท่านั้น กระทรวงมหาดไทยได้ทำการสำรวจเฉพาะที่ดิน ซึ่งเกษตรกรจำนองไว้อย่างเป็นทางการ และชี้แจงว่าในปี 2521 มีเกษตรกรจำนวน 103,215 ราย ถูกผู้ให้กู้ริบที่ดินที่นำมาจำนองไว้ เกษตรกรที่ถูกผู้ให้กู้ริบที่ดินจำนองไปเป็นจำนวนมากที่สุดได้แก่ เกษตรกรในภาคกลาง

เกษตรกรขนาดเล็กส่วนมากจะไม่มีโฉนดที่ดินสำหรับที่ดินซึ่งอยู่นอกเขตปลูกข้าวมาแต่เดิม ที่ดินดังกล่าวอาจเป็นที่ดินตกสำรวจ หรือไม่ก็อาจเป็นเพราะว่าเจ้าหน้าที่ไม่ต้องการให้โฉนดที่ดินแก่เกษตรกรขนาดเล็ก เนื่องจากเหตุผลบางประการ เอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินมี 3 ประเภท คือ

- ภบท เป็นเอกสารที่ออกให้เกษตรกร ซึ่งทำให้เกษตรกรผู้ถือเอกสารแบบนี้มีสิทธิในการจับจองที่ดินทำการเพาะปลูกได้เป็นเวลา 3 ปี

⁵⁹ ภาคกลาง ในที่นี้หมายถึง ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออก

- สค 1 เป็นเอกสารที่ออกให้แก่เกษตรกรผู้มีเอกสาร ภบท เมื่อเกษตรกรผู้นั้นได้นำที่ดินที่จับจองเอาไว้มาใช้ในการเพาะปลูกไม่น้อยกว่า 75 เปอร์เซ็นต์ของจำนวนที่ดินทั้งหมด เอกสาร สค 1 นี้เท่านั้นทำให้เกษตรกรมีสิทธิถาวรในที่ดิน

- โฉนดที่ดิน เป็นเอกสารแสดงถึงความเป็นเจ้าของและมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างเต็มที่ เอกสารแบบนี้ให้สิทธิอย่างเต็มที่ในการที่จะโอนที่ดินไปให้ใครก็ได้และสามารถนำไปจำนองได้

ในปี 2513 ประมาณกันว่า ผู้ถือครองที่ดินซึ่งมีโฉนดที่ดินมีจำนวนเพียง 12 เปอร์เซ็นต์ของผู้ถือครองที่ดินทั้งหมด ในพื้นที่บางแห่ง ซึ่งมีคนอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณ 40 ปีมาแล้ว เกษตรกรซึ่งไม่มีโฉนดที่ดินจำนวนถึง 90 เปอร์เซ็นต์ของเกษตรกรทั้งหมดในพื้นที่นั้นๆ (ตัวอย่างเช่น อำเภอบางซ่อง จังหวัดนครราชสีมา) เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ เกษตรกรจึงพบว่าเป็นการยากมากที่พวกเขาจะขอกู้เงินสถาบันการเงิน เนื่องจากพวกเขาไม่อาจใช้ทรัพย์สินที่มีค่าที่พวกเขามีคือ ที่ดินเพื่อเป็นหลักประกันเงินกู้ ขณะนี้ยังไม่มีตัวเลขเกี่ยวกับการโอนที่ดินในบริเวณที่เกษตรกรไม่มีโฉนดที่ดิน ถ้ามีตัวเลขคงเป็นที่แน่นอนว่าการริบที่ดินจำนองอย่างไม่เป็นทางการจะต้องมีตัวเลขสูงกว่าการริบที่ดินที่จำนองไว้อย่างเป็นทางการมาก ดังนั้นเกษตรกรที่มีที่ดินเป็นของตนเองเป็นจำนวนมากจึงกลายเป็นเกษตรกรเช่าที่ดินผู้อื่นทำกิน ผลเสียอันเกิดจากการเกษตรกรมีที่ดินต้องกลายเป็นเกษตรกรเช่าที่ดินทำกินมีหลายประการ คือ เกษตรกรผู้เช่าจะลงทุนต่ำในการปรับปรุงที่ดิน เขาจะพิจารณาหาทางแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเกี่ยวกับการทำการเกษตรเท่านั้น และมีสิ่งจูงใจน้อยมากในการเพิ่มผลผลิต ทั้งนี้เพราะว่าคงไม่มีใครโง่พอที่จะทำการลงทุนปรับปรุงสิ่งที่มีใช้ของตนให้ดีขึ้นโดยทั่วไปแล้ว เกษตรกรเช่าที่ดินทำกินจะจ่ายผลผลิตจำนวน 1 ใน 3 ของผลผลิตที่ได้ให้แก่เจ้าของที่ดิน

นอกจากนี้ ในประเทศไทยของเรานั้นยังมีปัญหาเกี่ยวกับที่ดินในด้านอื่นๆ อีก เช่น ปัญหาเกี่ยวกับการใช้ที่ดินยังไม่เต็มที่ และปัญหาเกี่ยวกับการไม่ได้นำที่ดินมาใช้ประโยชน์ เจ้าของที่ดินรายใหญ่ๆ มักจะซื้อที่ดินเอาไว้เป็นจำนวนมากเพื่อจะเอาไว้ขายเอากำไรบ้าง และเพื่อเอาไว้เป็นทรัพย์สิน ซึ่งถือว่าเป็นการนำเงินมาลงทุนอย่างหนึ่ง เจ้าของที่ดินรายใหญ่ๆ เหล่านี้รู้สึกว่่า ไม่มี

ความจำเป็นอะไรเลยหรือมีความจำเป็นน้อยมากในการที่จะนำที่ดินของตนมาใช้ในการเพาะปลูก ทั้งๆ ที่ที่ดินเหล่านี้ส่วนมากเป็นที่ดินซึ่งอุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับการที่จะนำมาใช้ในการเพาะปลูก ดังนั้นจึงถือได้ว่าที่ดินเหล่านี้ถูกปล่อยทิ้งไว้โดยที่มิได้นำมาใช้ประโยชน์ การที่รัฐบาลเก็บภาษีที่ดินต่ำเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งทำให้มีการกว้านซื้อที่ดินเอาไว้เฉยๆ แต่มิได้นำมาใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูก

การที่ประเทศไทยมีอัตราการเพิ่มประชากรสูงนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้บริเวณที่ดินว่างเปล่าลดน้อยลงผลที่เกิดจากการเพิ่มขึ้นของประชากรคือ ที่ดินแบ่งเป็นแปลงเล็กแปลงน้อยเนื่องจากการแบ่งมรดกทำให้ได้ผลผลิตน้อยและรายได้น้อย นอกจากนั้น ยังมีการบุกรุกเข้าไปปลูกยางปาล์มเพื่อำนำที่ดินมาใช้ในการเพาะปลูก ป่าสงวนส่วนใหญ่ถูกบุกรุกและจับจองโดยเกษตรกรผู้บุกรุก เกษตรกรเหล่านี้มักจะใช้พืชและแบบแผนการผลิตไม่เหมาะสมกับดินในป่า ผลก็คือ เมื่อทำการเพาะปลูกไป 2-3 ปี ผลผลิตจะต่ำลง นอกจากนี้นดินจะเสื่อมลง ดินจะพังทลาย และทำให้เกิดการเพาะปลูกแบบไร้เลื่อนลอย

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์รายงานว่า ในปี 2525 ขนาดการถือครองที่ดินเฉลี่ยของประเทศเท่ากับ 26.37 ไร่⁶⁰ ตัวเลขสถิติดังกล่าวมิได้มีความหมายอะไรมากนัก เนื่องจากขนาดการถือครองที่ดินเฉลี่ยของแต่ละภาคแตกต่างกันออกไป ในภาคเหนือขนาดการถือครองที่ดินเล็กมาก ส่วนในภาคใต้และภาคตะวันออกซึ่งมีการทำสวนยาง สวนมะพร้าว และไร่อ้อย ขนาดการถือครองที่ดิน มักจะมากกว่า 50 ไร่ ต่อไปนี้เป็นการเปรียบเทียบขนาดการถือครองที่ดินเฉลี่ยปี 2518 และปี 2525⁶¹ แบ่งตามภาค

⁶⁰ Agricultural Statistics of Thailand Crop Year 1983/84, Office of Agricultural Economics, MoAC, Bangkok, Thailand 1984, Agricultural Statistics No. 213, p. 186.

⁶¹ Agricultural Statistics of Thailand 1983/84.

	ปี 2518	ปี 2525
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	28.35 ไร่	27.16 ไร่
ภาคเหนือ	22.72 ไร่	22.30 ไร่
ภาคกลาง	33.30 ไร่	32.76 ไร่
ภาคใต้	23.50 ไร่	23.00 ไร่

ในปี 2517 รัฐบาลเองก็ได้กล่าวไว้ว่า เกษตรกรจำนวน 60 เปอร์เซ็นต์ของเกษตรกรทั้งหมดมีที่ดินซึ่งถือครองอยู่น้อยกว่า 25 ไร่ในสุนทรพจน์ต่อสมาคมนักเศรษฐศาสตร์การเกษตร เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2521 นายบุญชู โรจนเสถียร อธิบดีกรมการรัฐมนตรี และประธานธนาคารกรุงเทพ ได้ชี้ให้เห็นว่า “การมีที่ดินขนาดเล็กถึง หมายถึง การได้ผลผลิตน้อยลง ดังนั้นจึงมีรายได้ต่ำลงด้วย เมื่อรายได้ต่ำก็ย่อมไม่พอกิน เมื่อไม่พอกินก็ไม่มีอะไรเหลืออีกแล้วที่จะนำมาใช้หนี้” และกฎหมายได้สภาพของการมีกินมีใช้ไปวันหนึ่งๆ “การตกเป็นหนี้เป็นสินจึงเป็นวัฏจักรอันชั่วร้ายซึ่งไม่มีทางหลุดพ้นออกมาได้”

3. สำหรับเกษตรกรส่วนมากแล้ว การได้มาซึ่งวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่มีคุณภาพดีเป็นปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะว่าราคาของวัสดุอุปกรณ์การเกษตร (เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เป็นต้น) ค่อนข้างสูงมาก เกษตรกรมักจะหาวัสดุอุปกรณ์การเกษตรชนิดที่ต้องการไม่ได้ หรือได้ก็มีปริมาณไม่เพียงพอ ค่าในท้องถิ่นมักจะขายวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่ปลอมปนให้แก่เกษตรกรและบางครั้งเกษตรกรไม่สามารถจะหาซื้อวัสดุอุปกรณ์การเกษตรได้ทันเวลา

องค์การตลาดเพื่อเกษตรกร (อตก.) ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี 2517 มีวัตถุประสงค์ประการหนึ่ง คือการจัดหาปัจจัยการผลิตราคาถูกให้แก่เกษตรกร เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เครื่องมือการเกษตรและสิ่งจำเป็นอื่นๆ อตก.ได้รับงบประมาณมาจากกองทุนสงเคราะห์เกษตรกร อันเป็นกองทุนที่ได้เงินมาจากภาษีส่งออกข้าวและน้ำตาล ธุรกิจของ อตก. ในด้านการจัดหาอุปกรณ์การเกษตร ก็ยังจำกัด

อยู่เพียงการจัดหายาฆ่าแมลงและปุ๋ยเคมีเป็นสำคัญ และปริมาณของยาฆ่าแมลงและปุ๋ยเคมีก็ไม่มากนัก ถ้าหากคำนึงถึงความต้องการของเกษตรกรทั้งหมดส่วนใหญ่แล้ว อดท.จะจัดวัสดุอุปกรณ์การเกษตรไปให้แก่เกษตรกรในรูปสินเชื่อ โดยผ่านทางสถาบันเกษตรกร (สหกรณ์การเกษตรและกลุ่มเกษตรกร) เกษตรกรขนาดเล็กจะไม่สามารถได้รับประโยชน์จากบริการของ อดท. เนื่องจากมิได้เป็นสมาชิกของสถาบันเกษตรกรดังกล่าว การปฏิบัติหน้าที่ของ อดท. ก็ยังมีประสิทธิภาพไม่เป็นที่น่าพอใจนักดังจะเห็นได้จากการส่งวัสดุอุปกรณ์การเกษตร โดยเฉพาะปุ๋ยเคมีไปให้เกษตรกรไม่ทันเวลาบ้าง การเก็บสินเชื่อกลับคืนไม่ได้บ้าง และมีการคอร์รัปชันภายในองค์กรบ้าง

ในปี 2523 ธกส. ได้เริ่มให้สินเชื่อในรูปวัสดุแก่ลูกค้าของธนาคาร ทั้งนี้ ธกส. ได้ออกใบสั่งซื้อให้แก่เกษตรกรโดยถือว่า ใบสั่งซื้อสินค้านั้นเป็นส่วนหนึ่งของสินเชื่อที่ให้แก่เกษตรกรนั้น เกษตรกรจะนำไปสั่งซื้อสินค้าไปแลกสินค้ากับร้านจ่ายสินค้าที่จดทะเบียนไว้กับ ธกส. ตามรายการที่ระบุไว้ในใบสั่งซื้อสินค้า บริการให้สินเชื่อในรูปวัสดุแก่ลูกค้ายังมีวัตถุประสงค์ที่ทำให้ “ธกส. สามารถลดค่าใช้จ่ายในการบริหารสินเชื่อของเกษตรกรที่เป็นลูกค้า”⁶² อีกด้วย ในระหว่างปีงบประมาณ 2526 เกษตรกรลูกค้าจำนวน 17.8 เปอร์เซ็นต์ของเกษตรกรลูกค้าของ ธกส. ได้รับสินเชื่อในรูปวัสดุ ซึ่งได้แก่ วัสดุอุปกรณ์การเกษตร (เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง) และเครื่องมือและเครื่องจักรกลการเกษตร บริการสินเชื่อในรูปวัสดุคิดเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 1,201 ล้านบาท⁶³

กรมส่งเสริมการเกษตรก็ได้ผลิตพันธุ์พืชที่มีคุณภาพดีขึ้นตามศูนย์ขยายพันธุ์พืชในภาคต่างๆ โดยมีวัตถุประสงค์ทั้งเพื่อเป็นการสาธิตและเพื่อจำหน่าย แต่พันธุ์พืชที่มีคุณภาพดีที่ผลิตจากศูนย์ขยายพันธุ์พืชต่างๆ ดังกล่าวยังมีจำนวนน้อยมาก เกษตรกรขนาดเล็กส่วนมากยังไม่ได้รับพันธุ์พืชที่มีคุณภาพดีดังกล่าว นโยบายของกรมส่งเสริมการเกษตรอีกประการหนึ่งได้แก่ การจัดทำการสาธิตสำหรับเกษตรกร โดยที่กรมฯ จัดหาวัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่สำหรับ

⁶² BAAC : Annual Report 1983.

⁶³ Ibid.

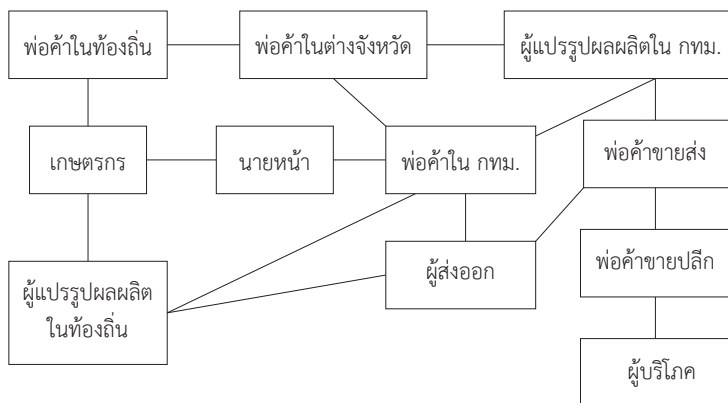
สาธิตให้ฟรี แต่การสาธิตก็ไม่ค่อยมีผลมากนัก ทั้งนี้เพราะว่าเกษตรกรขนาดเล็กทำตามไม่ได้ เนื่องจากต้องหาซื้อวัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่เอาเอง และวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่เกษตรกรขนาดเล็กต้องหาซื้อเองก็มีราคาแพง และเกษตรกรขนาดเล็กก็ไม่ค่อยแน่ใจว่าจะได้ผลหรือไม่ เกษตรกรขนาดเล็กจึงไม่ทำตาม เพราะเห็นว่าเป็นการเสี่ยงเกินไป นอกจากนี้ การจัดหาวัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่ให้แก่เกษตรกรฟรีๆ ก็ทำให้เกษตรกรเคยตัว เมื่อไม่มีของฟรีเกษตรกรจึงมักไม่ให้ความร่วมมือ บางครั้งการจัดหาวัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่สำหรับการสาธิตก็ชำเินไปหรือวัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่ที่จัดหาให้มีคุณภาพไม่ดี ทำให้ผลของการสาธิตลดน้อยลงไปอีก

เกษตรกรขนาดเล็กส่วนมากต้องพึ่งพ้อค้าในท้องถิ่น โดยการซื้อเชื้อวัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่จากพ้อค้าเหล่านี้ วัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่ที่เกษตรกรขนาดเล็กซื้อเชื้อจากพ้อค้าเหล่านี้มักจะมีคุณภาพต่ำแต่ราคาสูง และดอกเบี่ยก็สูง พ้อค้าจะเป็นผู้แนะนำให้เกษตรกรใช้วัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่หรือไม่ก็ทางราชการเป็นผู้แนะนำ วัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่บางอย่าง เช่น ยาฆ่าแมลง เมื่อเกษตรกรนำไปใช้ มีผลก่อให้เกิดการสูญเสียบ้าง และก่อให้เกิดอันตรายบ้าง

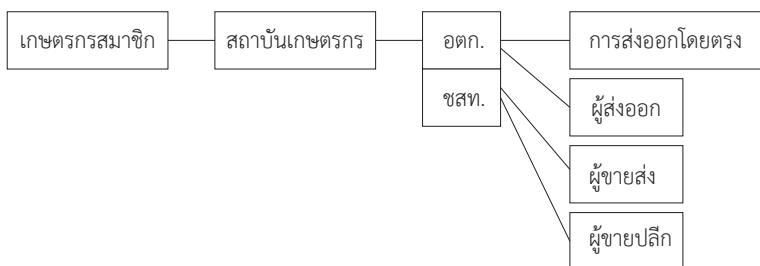
4. อุปสรรคสำคัญที่สุดซึ่งทำให้เกษตรกรมีรายได้ไม่พ้อสำหรับการมีชีวิตที่ดีก็คือ การจำหน่ายผลผลิตเกษตร โดยทั่วไปราคาของผลผลิตเกษตรจะต่ำไม่แน่นอนและยากต่อการพยากรณ์ เกษตรกรจึงเกิดความท้อแท้ในการยอมรับวิธีการทำเกษตรสมัยใหม่และเทคนิคในการเกษตรสมัยใหม่มาใช้ ไม่ยอมลงทุนเพื่อเพิ่มผลผลิตและปรับปรุงผลผลิตของตนให้มีคุณภาพดีขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ความสามารถของเกษตรกรในการเพิ่มรายได้จึงลดน้อยลง ยิ่งกว่านั้น ในตอนฤดูเก็บเกี่ยวนั้นราคาของผลผลิตเกษตรจะต่ำ เนื่องจากมีปริมาณมากแต่เกษตรกรก็จำเป็นต้องขายผลผลิตของตน เพราะไม่มีที่ย้งฉางสำหรับเก็บบ้าง เพราะต้องการเงินมาใช้หนี้และใช้จ่ายภายในครอบครัวบ้าง

การกำหนดราคาผลผลิตเกษตรนั้นอยู่ในมือของพ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นผู้ผูกขาดการกำหนดราคาผลผลิตเกษตร ตลาดอื่นๆ สำหรับผลผลิตเกษตรก็ไม่มีหรือถ้ามี เกษตรกรก็ไม่สามารถนำไปจำหน่ายได้ตามชอบใจ เนื่องจากมีภาระหน้าที่ต้องขายใช้หนี้ให้แก่พ่อค้าคนกลาง ข่าวสารเกี่ยวกับราคาของผลผลิตเกษตร พ่อค้าคนกลางก็มักจะปิดเป็นความลับ เกษตรกรจึงจำต้องขายผลผลิตของตนตามราคาที่พ่อค้าเป็นผู้กำหนด โดยที่ไม่สามารถจะหาข่าวสารเกี่ยวกับราคาผลผลิตในอื่นๆ มาเปรียบเทียบกับราคาผลผลิตที่พ่อค้ากำหนดให้ สถานการณ์เช่นนี้ถือได้ว่า เกษตรกรมีข้อจำกัดในการเลือกขายผลผลิตของตนเพื่อให้ได้ราคาที่สูงกว่า

ในประเทศของเรา มีตลาดกลางในจังหวัดต่างๆ เพียงไม่กี่จังหวัด นอกจากนั้นจำนวนผลผลิตเกษตรก็มีอยู่ค่อนข้างจำกัด ตลาดระหว่างจังหวัดก็มีอยู่อย่างจำกัด กรุงเทพฯ ยังคงเป็นจุดศูนย์กลางของระบบตลาดและการกระจายสินค้าเกษตรเกือบทุกชนิด ราคาสินค้าเกษตรทุกชนิดก็มีการกำหนดไว้แน่นอน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ราคาสำหรับผลผลิตเกษตรนั้นมีได้เป็นไปตามกฎอุปสงค์และอุปทานแต่อย่างใด ผู้ส่งออก ผู้ขายส่งหรือผู้แปรรูปผลผลิตเกษตร จะส่งโควต้าราคาไปให้พ่อค้าในจังหวัดต่างๆ หรือไม่ก็ส่งตรงไปยังลูกค้าของตนในระดับท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ พ่อค้า นายหน้า หรือผู้แปรรูปผลผลิตเกษตรในท้องถิ่น การส่งโควต้าราคาไปยังลูกค้าอาจกระทำโดยส่งฝากรถบรรทุกไป ส่งทางไปรษณีย์หรือใช้โทรศัพท์ การขายผลผลิตของเกษตรกร อาจกระทำได้ 2 ทาง คือ พ่อค้าคนกลางไปรับซื้อถึงที่หรือเกษตรกรนำผลผลิตมาขายที่โกดังของพ่อค้าคนกลาง ในบริเวณพื้นที่ล้าหลังซึ่งมีสภาพของถนนและการคมนาคมไม่ดี ค่าขนส่งผลผลิตจะสูงทำให้ราคาผลผลิตต่ำลงไปอีก ดังนั้น การขายผลผลิตเกษตรจากเกษตรกรผู้ผลิตไปยังผู้บริโภค หรือส่งเป็นสินค้าออกจึงถูกบงการและควบคุมโดยคนกลาง 4-5 คน ซึ่งจะเห็นได้จากผังดังต่อไปนี้

นอกจากระบบตลาดเอกชนตามที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีองค์การตลาดเพื่อเกษตรกร (อตก.) และชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย (ชสท.) ของรัฐบาลรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรอีกด้วย แต่องค์กรของรัฐบาลทั้ง 2 แห่งนี้ยังมิได้ทำหน้าที่เป็นทางเลือกของระบบตลาดสำหรับเกษตรกรอย่างแท้จริง องค์กรทั้งสองแห่งนี้ยังประสบกับปัญหาต่างๆ อีกหลายประการ เช่น ปัญหาเกี่ยวกับเงินทุน ปัญหาเกี่ยวกับการจัดองค์กร ปัญหาเกี่ยวกับการแทรกแซงทางการเมือง ปัญหาเกี่ยวกับประสิทธิภาพในการดำเนินการ เนื่องจากต้องประสบกับการขาดทุนอย่างต่อเนื่อง และยังไม่มีตัวแทนในชนบทอย่างเพียงพอ ระบบตลาดของรัฐบาลซึ่งจะเห็นได้จากภาพข้างล่างนี้ มองดูแล้วจะเห็นว่าเป็นระบบที่ตีระบบหนึ่ง แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ระบบดังกล่าวไม่ได้ทำหน้าที่อย่างที่คาดหวังเอาไว้

ข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่ควรนำมาพิจารณาก็คือ มีสถาบันเกษตรกร (สหกรณ์การเกษตร และกลุ่มเกษตรกร) น้อยมากที่ดำเนินกิจการในการขาย ผลผลิตเกษตร และเกษตรกรกลุ่มส่วนมากจำต้องขายผลผลิตของตนให้แก่พ่อค้า ที่ออกเงินกู้ โครงการประกันราคาที่รัฐบาลประกาศสำหรับพืชหลายชนิดไม่มี ผลกระทบต่อสถานการณ์ด้านราคามากนัก เนื่องจากรัฐบาลขาดกลไกที่จำเป็น ในการบังคับการควบคุมราคา ดังนั้น โครงการแทรกแซงตลาดของรัฐบาล ไม่ว่าจะป็นโครงการประกันราคา หรือการแทรกแซงผ่าน อดก. และ ชสท. ส่วนใหญ่จึงเป็นโครงการที่ยังไม่มีประสิทธิภาพ

จากสถานการณ์และสภาพการณ์ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า การตลาด ในระดับท้องถิ่นจึงเป็นการผูกขาดอยู่ โดยที่เกษตรกรมีทางเลือกน้อยมาก หรือ ไม่มีทางเลือกเลยในการขายผลผลิตของตน ดังนั้น เกษตรกรจึงมักจะปฏิเสธการ ยอมรับและการปลูกพืชชนิดใหม่ๆ และปฏิเสธการยอมรับและการใช้เทคโนโลยี การเกษตรใหม่ๆ การที่เกษตรกรทำเช่นนั้นก็เพราะว่ามองไม่เห็นช่องทางในด้าน การตลาดสำหรับรับซื้อผลผลิตของตน เกี่ยวกับพืชชนิดใหม่ๆ นั้น เค้าโครงการสำหรับ การผลิตพืชชนิดใหม่ๆ ขนาดใหญ่และมีปริมาณมากก็ไม่อาจเป็นไปได้ในทันที ทันใด นอกจากนั้น บริษัทขนาดใหญ่ก็ไม่สนใจซื้อผลผลิตที่มีปริมาณน้อยและ พ่อค้าในท้องถิ่นก็สนใจซื้อแต่ผลผลิตชนิดเก่าอยู่อย่างเดิมและแบบเดิม ดังนั้น จึงยังไม่เป็นการถูกต้องนักที่จะตำหนิเกษตรกรว่าเป็นผู้โง่เขลา ไม่มีการศึกษา และหัวโบราณ ถ้าหากเกษตรกรปฏิเสธที่จะยอมรับคำแนะนำและข้อเสนอแนะ ในอันที่จะปรับปรุงการผลิตของพวกเขาให้ดีขึ้น

ผลผลิตเกษตรไม่ใช่แต่เพียงจะมีราคาต่ำในฤดูเก็บเกี่ยวเท่านั้น แต่ ผลผลิตเกษตรยังมีราคาต่ำอยู่ตลอดเวลา ถ้าหากเปรียบเทียบกับราคาขายส่ง ผลผลิตเกษตรในกรุงเทพฯ และราคาสินค้าส่งออกผลผลิตเกษตร สถานการณ์และ สภาพการณ์ดังกล่าวประกอบกับการที่เกษตรกรถูกโกงตาชั่งและคุณภาพผลผลิต เกษตรกร อธิบายให้เห็นชัดถึงความหมายอันแท้จริงของสุนทรพจน์ของนายบุญชู โรจนเสถียร อดีตประธานธนาคารกรุงเทพ ที่กล่าวต่อสมาคมนักเศรษฐศาสตร์ การเกษตร เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2521 ซึ่งมีใจความว่า “เกษตรกรไม่ได้รับราคา ที่เหมาะสมสำหรับผลผลิตของพวกเขา เพราะระบบตลาดของเราไม่ดีพอทำให้

เกษตรกรต้องถูกเอารัดเอาเปรียบ นอกจากนั้น การขาดเสถียรภาพด้านราคาก็ก่อให้เกิดการเก็งกำไรกัน ซึ่งมีผลทำให้ราคาขาดเสถียรภาพมากขึ้นกว่าเดิม ผลเสียอันเกิดจากระบบตลาดไม่ดี และการขาดเสถียรภาพด้านราคานี้มักจะตกอยู่กับผู้ผลิตแต่ฝ่ายเดียว และการขาดเสถียรภาพทางด้านราคายังปรากฏออกมาในรูปผิดสัญญาการค้า การใช้วัตถุดิบผสมกับผลผลิตและคุณภาพของผลผลิตต่ำ ซึ่งสิ่งทั้งหมดนี้ได้ทำลายภาพพจน์ของสินค้าจากประเทศไทยในต่างประเทศอีกด้วย”

5. สภาพต่างๆ ของธรรมชาติก็พยากรณ์ไม่ได้ และมีปัญหามากขึ้นทุกปี ระบบนิเวศวิทยาที่ได้รับผลกระทบมาก เนื่องจากการตัดไม้ทำลายป่าและมีการใช้ระบบปลูกพืชชนิดเดียวในบริเวณที่ราบสูงหลายแห่ง คุณภาพดินเสื่อมลงในระยะปีหลังๆ มาแล้ว ดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพิ่มขึ้น 20 เปอร์เซ็นต์ โครงการส่งเสริมการปลูกพืชของรัฐบาลจะทำให้สอดคล้องกับแผนเศรษฐกิจระดับมหภาค ดังนั้น โครงการส่งเสริมการปลูกพืชจึงมักจะพิจารณาการผลิตในระยะสั้นและมุ่งส่งเป็นสินค้าออกเท่านั้น โดยที่มิได้พิจารณาถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแต่อย่างใด สภาพดินฟ้าอากาศที่เลวร้ายลงในส่วนต่างๆ ของประเทศเป็นสาเหตุทำให้เกิดการว่างงานตามฤดูกาล และก่อให้เกิดการอพยพสู่กรุงเทพและเมืองใหญ่อื่นๆ ตามฤดูกาล สภาพดินฟ้าอากาศที่เลวร้ายลงยังเป็นเหตุผลทำให้เกษตรกรส่วนหนึ่งเลิกใช้วิธีปักดำในการทำนาและหันมานิยมใช้วิธีหยอด ซึ่งมีผลทำให้ผลผลิตต่ำลงเนื่องจากผู้หว่านไทยมักจะเป็นผู้ประกอบการดีกว่าผู้ขายไทย หรือไม่ก็เป็นผู้ที่มีความคล่องตัวมากกว่าและมีความขยันกว่าสมาชิกของครอบครัวที่เป็นผู้ขาย ดังนั้น ส่วนใหญ่สมาชิกครอบครัวที่เป็นผู้หว่านจึงเป็นฝ่ายที่อพยพไปทำงานในกรุงเทพและเมืองใหญ่อื่นๆ เรื่องการอพยพออกไปทำงานนี้เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับภรรยาเกษตรกรขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไป ภรรยาของเกษตรกรขนาดเล็กในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะไม่ยอมให้สามีอพยพไปทำงานในกรุงเทพเป็นฤดูกาล เนื่องจากผู้เป็นสามีจะไม่สามารถเก็บเงินทองได้พอ เพราะอัตราเงินเดือนหรืออัตราค่าจ้างต่ำ ดังนั้น ภรรยาของเกษตรกรขนาดเล็กจึงอพยพไปทำงานในกรุงเทพเป็นฤดูกาลทุกครั้ง และจะทำงานทุกชนิดที่หาทำได้ ส่วนผู้เป็นสามีจะอยู่บ้านคอยดูแลลูกๆ แทน

ในปี 2523 พื้นที่เพาะปลูกที่อยู่ในเขตชลประทานขนาดกลางมีจำนวน 20.69 ล้านไร่ (เท่ากับ 3.32 ล้านเฮกตาร์) หรือประมาณ 16.74 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ในเขตชลประทานทั้งหมด⁶⁴ กรมชลประทานระบุไว้ในหนังสือ สถิติการเกษตรของประเทศไทย⁶⁵ว่า ตอนปลาย 2526 พื้นที่ในเขตชลประทานได้เพิ่มจำนวนเป็น 30.87 ล้านไร่ (เท่ากับ 4.64 ล้านเฮกตาร์) แม้ว่าตัวเลขเกี่ยวกับพื้นที่ในเขตชลประทานยังมีปัญหาเกี่ยวกับความน่าเชื่อถือและความถูกต้อง แต่ก็มิใช่ข้อเท็จจริงอยู่อีกประการหนึ่ง คือพื้นที่ในเขตชลประทานที่ได้รับน้ำจริงๆ และมีน้ำสำหรับการเพาะปลูกในหน้าแล้งอย่างเพียงพอนั้นมีเปอร์เซ็นต์น้อยมาก สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้คำนวณไว้ว่า ในปี 2516 มีพื้นที่ในเขตชลประทานเพียง 2 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น ที่มีน้ำสำหรับเพาะปลูกในฤดูแล้ง⁶⁶

ในปี 2527 การทำนาร้าง ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ถึงการชลประทานตัวหนึ่งในการเพาะปลูก ในฤดูแล้งก็ทำกันในพื้นที่เพาะปลูกเพียง 7.7 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมดเท่านั้น รายงานของธนาคารโลก⁶⁷ ชี้ให้เห็นว่า ข้อจำกัดหรืออุปสรรคสำคัญเกี่ยวกับการชลประทานในประเทศไทยได้แก่ “ไม่มีคลองส่งน้ำเพียงพอสำหรับการเพาะปลูกในฤดูแล้ง” และ “การบำรุงรักษาโดยทั่วไปไม่เหมาะสม” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ “อัตราการเสื่อมและทำลายของระบบคูคลองมีอยู่สูงมาก...ทั้งนี้เพราะว่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ความล้มเหลวของการทรงตัวของคูคลองอันเกิดจากสภาพดินไม่ดีเป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่โดยทั่วไป” แม้จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้กรมชลประทานก็ยังเน้นให้ความสำคัญต่อการสร้างระบบชลประทาน แม้ว่าจะมีโครงการชลประทานที่ประสบความสำเร็จตามบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงทางตอนใต้ของจังหวัดเชียงใหม่ อันเป็นโครงการชลประทานที่ดำเนินการและบำรุงรักษาโดยเกษตรกรรมมาเป็นเวลาหลายร้อยปี โดยที่ไม่ได้รับการสนับสนุนในการควบคุมการส่งน้ำในโครงการชลประทานของกรมชลประทานแต่อย่างใด

⁶⁴ H.L.PLUSQUELLEC and T.WICKHAM : Irrigation Design and Management Experience in Thailand and its General Applicability, World Bank Technical Paper, Number 40, 1985.

⁶⁵ Agricultural Statistics of Thailand 1983/84.

⁶⁶ The Nation Review: Farmers' Debt a chronic problem, 4/12/1977.

⁶⁷ Irrigation Design and Management, p.3.

น้ำเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการผลิตทางเกษตร อย่างไรก็ตาม เกษตรกรส่วนใหญ่กลับต้องพึ่งฝนแต่อย่างเดียวนั้นย่อมหมายถึงว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงปลูกพืชได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น และพืชที่เกษตรกรทำการเพาะปลูกได้ปีละครั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความพอดีของปริมาณน้ำฝนและการที่ฝนตกต้องตามฤดูกาล กล่าวคือ ฝนจะต้องไม่มากเกินไปไม่น้อยเกินไป และฝนจะต้องไม่มาเร็วเกินไปหรือช้าเกินไป มิฉะนั้นแล้ว เกษตรกรจะได้รับผลผลิตน้อยหรือไม่ได้รับผลผลิตเลย ความไม่แน่นอนของดินฟ้าอากาศมีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อรายได้และการอยู่รอดของเกษตรกรทุกคน ยกเว้นเกษตรกรส่วนน้อยซึ่งโชคดีเผอิญมีที่ดินอยู่ภายในเขตโครงการชลประทาน การที่เกษตรกรมีที่ดินอยู่ภายใต้เขตโครงการชลประทานทำให้อาชีพของเกษตรกรมีความมั่นคงสามารถปลูกพืชได้ปีละ 2-3 ครั้งและสามารถทำการปลูกพืชหมุนเวียนได้ ซึ่งเป็นการปรับปรุงคุณภาพดินไปในตัว

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ฝนจะไม่ตกต้องตามฤดูกาลและบางครั้งก็ตกมากเกินไป แบบแผนของดินฟ้าอากาศของประเทศไทยมีความผันแปรมาก บางปีฝนจะแล้งมาก แต่บางปีจะมีฝนอย่างเพียงพอ สถานการณ์ที่ผันแปรเช่นนี้ ประกอบกับการมีฝนแล้งบ่อยมีผลกระทบต่อการเพาะปลูกอย่างมาก ดินฟ้าอากาศของภาคต่างๆ ก็มีความแตกต่างกันมาก ภาคเหนืออากาศเย็นกว่าภาคอื่นๆ ทั้งหมด เพราะว่ามีพื้นที่สูงกว่าภาคอื่น ๆ พื้นที่บางแห่ง เช่น จังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดเลย จะมีหมอกลงจัดเป็นบางครั้งในฤดูหนาว บางครั้งหมอกจะทำให้พืชฤดูหนาวเสียหายอย่างมาก ภาคใต้นั้นมีฝนตกชุกชุม เฉลี่ยปีละ 2,000 - 4,000 มิลลิเมตร ฤดูร้อนของภาคใต้มีระยะสั้นกว่าฤดูร้อนของภาคอื่น ๆ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีปริมาณฝนน้อยที่สุด และมีฝนตกต้องตามฤดูกาลน้อยที่สุด โดยเฉลี่ยฝนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีปริมาณฝนปีละ 800 - 1,500 มิลลิเมตร

7. การเกษตรของประเทศไทยมีลักษณะเป็นระบบการเกษตรปลูกพืชชนิดเดียว คือ ข้าว มาเป็นเวลาหลายร้อยปีมาแล้ว การปลูกข้าวจะปลูกมากในพื้นที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ของภาคกลาง ตามบริเวณลุ่มแม่น้ำของภาคเหนือ บางส่วนของที่ราบสูงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเพียงส่วนน้อยในภาคใต้ พื้นที่ทั้งหมดดังกล่าวข้างต้นมีความเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับปลูกข้าวอย่างเดียว อย่างเช่น ภาคกลางและบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน ในภาคเหนือ ซึ่งส่วนใหญ่

จะเป็นที่ราบ น้ำไม่ไหลซึมเร็วและมีชั้นดินอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างหนา ดินเหล่านี้เหมาะสมกับการปลูกข้าวมาก เนื่องจากดินเหล่านี้มีเนื้อหนาและมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงดี ที่ดินในภาคกลาง เป็นดินที่น้ำไหลซึมได้เร็วกว่าและเป็นที่ราบสามารถนำเครื่องจักรกลการเกษตรมาใช้เพาะปลูกได้อย่างสะดวก ได้มีการนำเอาพืชไร่ต่างๆ เช่น ข้าวโพด ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ฝ้าย ถั่วลิสง และผลไม้มาปลูกในที่ดินเหล่านี้ เมื่อมีการเริ่มปลูกข้าวเพื่อการค้า เนื่องจากมีปัญหาเกี่ยวกับการเพิ่มของประชากรในระยะทศวรรษหลังๆมานี้ และเนื่องจากปัญหาการเช่าที่ดินมีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ผลก็คือ มีการอพยพของประชากรเข้าไปในพื้นที่ในระดับสูงขึ้นไปมากขึ้น โดยที่ไม่มีทางควบคุมได้ พื้นที่เหล่านี้แต่เดิมเป็นป่าที่บ้างเป็นป่าโปร่งบ้าง แนวความคิดเรื่องการปลูกพืชชนิดเดียวอันเป็นแนวความคิดที่มีมาเป็นเวลานานหลายศตวรรษยังคงนำมาเป็นแนวความคิดที่ใช้กับพื้นที่สูงเหล่านี้ต่อไป ดังจะเห็นได้ว่า ใช้ปลูกข้าวบ้าง ใช้ปลูกพืชไร่อื่นๆ บ้าง แต่เพียงอย่างเดียวหนึ่งอย่างเดียว โดยที่ไม่ได้คำนึงถึงโครงสร้างของดินซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์น้อยกว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าว ทำให้พื้นที่อันกว้างใหญ่ไพศาลกลายเป็นป่าหมดสภาพไปบ้าง และกลายเป็นพื้นที่ที่มีพุ่มไม้ปกคลุมอยู่โดยทั่วไปบ้าง ดังนั้น การตัดไม้ทำลายป่าจึงมีอัตราสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว แม้ว่าตัวเลขของทางราชการ ซึ่งเป็นตัวเลขที่เกิดจากการมองโลกในแง่ค่อนข้างจะดีสักหน่อยก็ยังคงยอมรับว่า ป่าลดลงรวดเร็วอย่างน่าใจหาย ดังที่จะเห็นได้จากตัวเลขดังต่อไปนี้ อันเป็นตัวเลขแสดงถึงเปอร์เซ็นต์ของที่ดินที่เป็นป่าเปรียบเทียบกับจำนวนที่ดินทั้งหมด⁶⁸

	2518	2525
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	27.3 เปอร์เซ็นต์	15.4 เปอร์เซ็นต์
ภาคเหนือ	62.4 เปอร์เซ็นต์	51.7 เปอร์เซ็นต์
ภาคกลาง	42.4 เปอร์เซ็นต์	25.5 เปอร์เซ็นต์
ภาคใต้	30.2 เปอร์เซ็นต์	23.3 เปอร์เซ็นต์
ทั่วประเทศ	40.8 เปอร์เซ็นต์	30.5 เปอร์เซ็นต์

⁶⁸ Agricultural Statistics of Thailand 1983/84.

เกษตรกรนิยมปลูกข้าวเนื่องจากข้าวเป็นอาหารหลักของประเทศ การปลูกข้าวของเกษตรกรนั้นจะกระทำกันโดยไม่คำนึงถึงว่าโครงสร้างของดินนั้นเหมาะสมกับการปลูกข้าวหรือไม่ ความจริงปรากฏว่า ได้มีการปลูกข้าวในพื้นที่หลายแห่ง ซึ่งเป็นพื้นที่ซึ่งเหมาะสมสำหรับปลูกพืชชนิดอื่นมากกว่า ในปี 2525 ที่นาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเปรียบเทียบกับที่ดินถือครองทั้งหมดมีเปอร์เซ็นต์สูงสุดถึง 68.6 เปอร์เซ็นต์ ภาคเหนือ 60.6 เปอร์เซ็นต์ ภาคกลาง 53 เปอร์เซ็นต์ ภาคใต้ 34.8 เปอร์เซ็นต์ ทั่วประเทศ 59.2 เปอร์เซ็นต์⁶⁹ การที่เกษตรกรปลูกข้าวในที่ดินซึ่งไม่เหมาะสมนั้นอาจชี้ให้เห็นได้จากข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งคือ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น ปีนี้มีฝนปกติ หรือมีฝนน้อย ผลผลิตข้าวจะต่ำกว่าผลผลิตข้าวในปีที่มีฝนตกมาก ในปี 2521 อันเป็นปีที่มีฝนตกหนักทั่วประเทศ ปรากฏว่า ที่นาในภาคอื่นๆ ต่างประสบกับความเสียหายกันเป็นอย่างมาก แต่ผลผลิตข้าวของภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลับมีปริมาณสูงมากเป็นประวัติการณ์ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ที่ราบสูงโคราช เป็นพื้นที่สูงกว่าระดับน้ำทะเล 200-300 เมตร และเป็นบริเวณเกือบจะเรียกได้ว่าเป็นพื้นที่ราบ เนื่องจากมีภูเขาเตี้ยกระจายอยู่เป็นจุดๆ บริเวณที่มีที่ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การปลูกข้าวมีเพียงบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงและสาขาของแม่น้ำโขงเท่านั้น ส่วนที่ดินตามบริเวณที่ราบสูงอันเป็นดินทรายและน้ำซึมไหลเร็วมาก บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงบางแห่งและบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้จะมีน้ำท่วมและฝนแล้งสลับกันไป ทำให้บริเวณเหล่านี้เป็นเหมือนทะเลทราย การผลิตทางการเกษตรในบริเวณเหล่านี้จึงมีความเสี่ยงสูงมาก

บริเวณที่ราบสูงของภาคกลางซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกของภาคกลาง และทางตะวันตกของที่ราบสูงโคราชเป็นเขตทางภูมิประเทศอีกเขตหนึ่ง ตามที่ราบลุ่มของบริเวณเหล่านี้ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงดี จะมีการปลูกข้าวและข้าวโพดกันตามบริเวณที่ราบลุ่มเหล่านี้ ความจริงบริเวณเหล่านี้เป็นบริเวณที่มีชื่อในการปลูกข้าวโพดของประเทศไทย ส่วนบริเวณอื่นๆ ของเขตนี้อินดินจะเป็นทราย เป็นลูกรัง และเป็นกรด เป็นบริเวณที่มักประสบกับภาวะฝนแล้งและไม่มีคุณค่าในทางการเกษตรมากนัก

⁶⁹ *Ibid*

ภาคเหนือ และภาคตะวันตก เป็นภาคที่มีภูเขาปกคลุมโดยทั่วไป ภาคทั้งสองนี้มีเทือกเขาเรียงรายจากทิศเหนือลงทางทิศใต้โดยที่มีที่ราบลุ่มแคบๆ ตามบริเวณแม่น้ำขนานคู่กันไป ดินอันอุดมสมบูรณ์ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำจึงเหมาะสม ในการปลูกข้าวและพืชไร่อื่นๆ สภาพดินฟ้าอากาศดีมาก และการเพาะปลูก กระทำได้ตลอดปี บริเวณป่าบนเขาหลายแห่งถูกตัดไม้ทำลายป่าจนเตียนโล้น โดยมิได้มีการปลูกป่าทดแทน การตัดไม้ทำลายป่าในบริเวณดังกล่าวเกิดจากน้ำมือ ของชาวเขาและพ่อค้าไม้ สำหรับพ่อค้าไม้นั้น บางคนได้รับสัมปทานตัดไม้ จากรัฐบาล บางคนทำการตัดไม้โดยผิดกฎหมายนั้นทำลายป่ามากกว่าการทำลายป่า ของชาวเขาและเกษตรกรรวมกัน ภูเขาที่เตียนโล้นปราศจากต้นไม้ปกคลุม จึงไม่สามารถดึงดูดเอาน้ำฝนไว้ได้ ดินจึงถูกพัดทำลายไป และน้ำฝนก็ไหลลง จากภูเขาไปโดยไม่มีสิ่งกีดขวาง ก่อให้เกิดน้ำท่วมทำให้พืชผลตามบริเวณ ที่ราบลุ่มเสียหาย

ภาคใต้ก็เป็นภาคที่มีภูเขาปกคลุมอยู่โดยทั่วไปเช่นกัน ระหว่างภูเขาที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก และนครศรีธรรมราชซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก จะมีภูเขา เตี้ยๆ อยู่เรียงรายไปตลอดโดยมีแม่น้ำขนานไปทางชายฝั่งด้านตะวันตก ภูเขาจะ ทอดออกไปจนใกล้ทะเล ส่วนทางชายฝั่งด้านทิศตะวันออก บริเวณจะเป็นที่ราบลุ่ม ซึ่งบางส่วนเป็นหาดทราย และบางส่วนเป็นหนองน้ำ ดินมีลักษณะแตกต่างกันมาก จากดินเหนียวที่อุดมสมบูรณ์ปานกลางและน้ำไหลซึมยากไปจนดินตามไหล่เขา อันสูงชัน ซึ่งไม่เหมาะแก่การทำการเกษตรเลย ดินส่วนใหญ่มีศักยภาพค่อนข้าง จำกัดในการใช้ทำการเกษตรอย่างเข้มข้น ดังนั้น จึงมีการปลูกยางพารากันมาก ในทางตอนใต้ของภาค ส่วนทางตอนเหนือของภาค ที่ดินส่วนใหญ่ใช้ปลูกมะพร้าว สับปะรด และไม้ผลอื่นๆ

การขยายตัวอย่างรวดเร็วของพืชไร่บางอย่งนั้น เช่น ข้าวโพด ปอ และ มันสำปะหลัง มิได้เป็นผลมาจากการกระจายพืชอย่างที่เหมาะสมกันไว้รายงาน หลายฉบับแต่อย่างใด เนื่องจากการปลูกพืชไร่จะทำการในพื้นที่ ซึ่งมีได้ใช้ทำ การเพาะปลูกมาก่อน (ดูตาราง 1) อย่างไรก็ตาม วิธีที่สำคัญที่สุดในการเพิ่มผลผลิต โดยส่วนรวมก็คือ การกระจายการปลูกพืชบนพื้นที่เพาะปลูกของแต่ละครอบครัว เพราะการกระจายการปลูกพืชจะช่วยปรับปรุงดินให้ดีขึ้นและไม่ต้องเสี่ยงสูง

เหมือนกรณีปลูกพืชชนิดเดียว ในกรณีพืชล้มหรือเสียหายเนื่องจากมีพืชหลายชนิดแต่นโยบายของรัฐบาล ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากธนาคารโลกกลับจัดให้มีระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน อันเป็นระบบที่ชออบวิธีการส่งเสริมพืชชนิดเดียว จึงเท่ากับเป็นนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชชนิดเดียวนั่นเอง ถ้าหากมีทุนและมีวัสดุอุปกรณ์การเกษตรรวมทั้งพืชต่างๆ มีราคาดีและตลาดสำหรับพืชต่างๆ มีเสถียรภาพเกษตรกรก็เต็มใจที่จะปลูกพืชหลายชนิด แต่การขาดเงินทุนขาดวัสดุอุปกรณ์การเกษตร ราคาพืชผลไม่ดีและตลาดสำหรับพืชขาดเสถียรภาพ จึงเป็นข้อจำกัดในการกระจายการปลูกพืชบนพื้นที่เพาะปลูกของแต่ละครอบครัว อดีตชี้ให้เห็นด้วยว่าเกษตรกรนั้น แม้จะขาดเทคโนโลยีที่ถูกต้องและขาดการแนะนำทางเทคโนโลยีก็ยังมียินดีเสี่ยงในการปลูกพืชชนิดใหม่ๆ ถ้าหากว่าข้อจำกัดต่างๆ ดังกล่าวได้รับการแก้ไขไปบ้างอย่างน้อยที่สุดก็ส่วนหนึ่ง เกษตรกรไทยนั้นตอบสนองเร็วมากต่อสิ่งจูงใจด้านการตลาดและราคา รวมทั้งโอกาสที่จะได้รับผลตอบแทนสูงในการปลูกพืชชนิดใหม่ๆ (ดูตาราง 1) เกษตรกรแต่ละคนเป็นผู้ที่มีความชำนาญในการทำเกษตรแบบเก่า และไม่มีผู้ใคร่ถึงศักยภาพและข้อจำกัดของพื้นที่เพาะปลูกของเขาได้ดีกว่าเขาเอง แต่เกษตรกรก็ยังคงมีความสงสัยและไม่แน่ใจในการปลูกพืชชนิดใหม่ๆ และการใช้วิธีทำการเกษตรแบบใหม่ๆ ถ้าหากว่าเขายังเห็นการปลูกพืชชนิดใหม่ๆ และการใช้วิธีการทำการเกษตรแบบใหม่ยังเต็มไปด้วยความเสี่ยง เกษตรกรจะมองความเสี่ยงของการปลูกพืชชนิดใหม่ และการใช้วิธีการทำการเกษตรแบบใหม่แตกต่างไปจากการมองของที่ปรึกษาของการสูญเสียอาจมีผลทำให้เกษตรกรไม่มีอะไรเหลือพอที่จะอยู่รอดต่อไป

ผลของการวิจัยก็มักจะประยุกต์ใช้ไม่ได้กับสถานการณ์ของท้องถิ่น ปัจจัยที่เสริมการปลูกพืชชนิดใหม่และการใช้วิธีการทำการเกษตรแบบใหม่ ไม่ว่าจะเป็นเงินกู้ วัสดุอุปกรณ์การเกษตร การตลาดและหลักการบริหารฟาร์มก็มักจะขาดหรือมิได้ให้ความสนใจกันอย่างเพียงพอ ตามปกติครอบครัวเกษตรกรมักจะขาดเงินสด แรงงานของครอบครัวส่วนหนึ่งจึงต้องอพยพไปหางานทำในที่อื่นอย่างถาวรหรือเป็นฤดูกาล ดังนั้น ในระยะที่การเกษตรต้องการแรงงานมาก ครอบครัวเกษตรกรจึงมักจะขาดแรงงาน การนำพืชชนิดใหม่ไปให้เกษตรกรปลูก หรือการแนะนำให้เกษตรกรทำการเกษตรแบบใหม่เกือบทุกอย่างมักจะใช้แรงงานมากกว่า การทำการเกษตรแบบเก่า เมื่อพิจารณาถึงสิ่งต่างๆ เหล่านี้ดูแล้ว เกษตรกรจึง

ปฏิเสธการปลูกพืชชนิดใหม่และการทำการเกษตรแบบใหม่ แล้วยึดมั่นอยู่กับ
การทำการเกษตรแบบเก่าโดยการปลูกพืชชนิดเดียวเป็นฤดูกาล

ตาราง 1
พื้นที่เพาะปลูกพืชที่สำคัญๆ
(1,000 ไร่)

	2454/55	2461/62	2471/72	2481/82	2487	2493/95	2508/10	2519/20	2526/27
มะพร้าว	-	-	338	313	332	560	1,598	2,073	1,754
ถั่วเหลือง	-	-	-	39	-	136	267	635	1,008
ถั่วลิสง	-	-	-	-	-	448	759	761	783
ถั่วเขียว	-	-	-	-	-	221	808	2,720	3,022
ฝ้าย	22	28	23	30	325	242	565	154	638
ยาสูบ	71	54	62	56	82	243	458	262	394
อ้อย	41	53	-	-	-	412	865	3,119	3,607
งา	-	-	-	11	-	107	188	175	195
ข้าวโพด	40	39	46	55	97	255	4,113	8,029	10,552
ละหุ่ง	-	-	-	-	-	76	265	281	267
มันสำปะหลัง	-	-	-	-	-	-	777	4,359	8,780
ปอ	-	-	-	-	-	62	2,631	1,023	1,343
ต้นไม้ผล*	-	-	-	1,900	-	ไม่มีข้อมูล	1,648	11,400	4,643
ยางพารา	-	-	-	-	-	2,204	4,167	9,275	10,143
ผัก**	-	-	-	105	-	-	-	574	1,960

แหล่งที่มา : แหล่งปลูกอ้อยสำหรับปี 2524 และ 2461 จาก “Monograph on Sugar in Siam,”
The Record, Thailand, Department of Commerce II, (January 1922, 9 cited in
J.C.Ingram): Economic Change in Thailand 1850-1970. Stanford, California,
1975, p. 51. ตัวเลขอื่นๆ ทั้งหมดจาก Statistical Year Book of Thailand and
Office of Agricultural Economics, Ministry of Agricultural and Cooperatives.

1 ไร่ = 0.16 เฮคตาร์ 6.25 ไร่ = 1 เฮคตาร์

+ ช่องที่ขีดไว้แสดงว่าไม่มีตัวเลข

* ต้นไม้ผล ได้แก่ ส้มโอ ขนุน ส้มจีน ทุเรียน เงาะ มังคุด ลำไย อุ่น
น้อยหน่า ลิ้นจี่ มะม่วง ละมุด มะละกอ ฝรั่ง กล้วย มะเฟือง เป็นต้น

** ผัก ได้แก่ พริก พริกขี้หนู ชিং กระเทียม ถั่วฝักยาว มะระ มะเขือเทศ ถั่ว กะหล่ำปลี
แตงกวา ผักกาด ฟักทอง ผักกาดหอม ฟัก หัวหอม ข้าวโพดอ่อน เป็นต้น

ตาราง 2
พื้นที่เพาะปลูกทั้งหมดและผลผลิตโดยเฉลี่ย
(สำหรับผลผลิตข้าวเท่านั้น)

	จำนวนพื้นที่ปลูกข้าว (ล้านไร่)	กิโลกรัม/ไร่
2393	5.8 (โดยประมาณ)	240 (โดยประมาณ)
2449-2452		
2458-2462	13.9	244
2464-2467	16.3	270
2473-2477	20.1	235
2483-2487	25.5	188
2491-2493	33.4	202
2501-2503	37.0	195
2508-2510	43.7	263
2518-2520	52.5	254
2523-2525	56.5	271
2526/27	58.1	292

แหล่งที่มา : *Statistical Year Book of Siam XIII, 432, XIX, 417-71 cited in J.C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850-1970, Standard, California, 1971, pp. 44-48. ข้อมูลสำหรับปี 2508 ถึง 2527 ได้จาก Department of Agriculture and Office of Agricultural Economics, Ministry of Agriculture and Cooperatives (MoAC.)*

หมายเหตุ : ข้อสรุปสำหรับปี 2518 ถึง 2527 คำนวณจากผลผลิตทั้งหมดเปรียบเทียบกับพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด มิได้เปรียบเทียบกับพื้นที่ที่เก็บเกี่ยวเท่านั้น

ข้าวใช้พื้นที่เพาะปลูกเกือบ 60 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด ส่วนพืชอื่นที่ใช้พื้นที่เพาะปลูกมากรองๆ ลงตามลำดับ ได้แก่ ข้าวโพด ยางพารา มันสำปะหลัง อ้อย และต้นไม้ผล การปลูกข้าวมีใช้แต่เพียงเป็นอาชีพของเกษตรกรเท่านั้น แต่ยังเป็นวิถีชีวิตของเกษตรกรอีกด้วย แต่ผลผลิตข้าวของประเทศไทยนั้นมีปริมาณต่ำที่สุดในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ทั้งๆ ที่มีศักยภาพที่จะผลิตได้มากกว่าปริมาณในปัจจุบันอีกหลายสิบเท่า ผลผลิตข้าวของประเทศไทยในปัจจุบันมิได้เพิ่มขึ้น คือผลิตได้ไร่ละ 290 กิโลกรัม (ดูตารางที่ 2) ซึ่งเป็นปริมาณที่ต่ำมาก ถ้าหากเปรียบเทียบกับผลผลิตข้าวของประเทศอื่นๆ เช่น มาเลเซีย ผลิตได้ไร่ละ 350 กิโลกรัม ใต้หวันผลิตได้ไร่ละ 550 กิโลกรัม เกาหลีใต้ผลิตได้ไร่ละ 730 กิโลกรัม และญี่ปุ่นผลิตได้ไร่ละ 840 กิโลกรัม การที่ผลผลิตข้าวของประเทศไทยไม่เพิ่มขึ้นเท่าที่ควรมีเหตุผลสำคัญๆ ดังต่อไปนี้

1. ในพื้นที่ซึ่งมีการทำนาแบ่งครึ่ง มีการเช่านา หรือการถือครองที่ดินที่ยังไม่มีโฉนดที่ดิน เกษตรกรจะไม่ค่อยใช้วัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่ และเกษตรกรจะยอมรับสิ่งใหม่ๆ อย่างเชื่องช้า
2. ราคาข้าวต่ำ เกษตรกรจึงมีสิ่งจูงใจน้อยมากในการเสี่ยงใช้วัสดุอุปกรณ์การเกษตรราคาแพง
3. มีพื้นที่เพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์จากระบบการชลประทานซึ่งให้เห็นว่า ผลผลิตข้าวจะเพิ่มขึ้นอย่างมากถ้าหากมีระบบการชลประทานที่ดี (ตาราง 3)

ตารางที่ 3

พื้นที่ทำนาปรังและผลผลิตของการทำนาปรัง

	พื้นที่ทำนาปรัง (1,000 ไร่)	คิดเป็นเปอร์เซ็นต์ของ พื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมด	กิโลกรัม/ไร่
2518-20	2,387	4.5	494
2523-25	2,970	5.3	571
2527	4,481	7.7	582

ที่มา : Agricultural Statistics of Thailand 1983/84, Office of Agricultural Economics, MoAC, Bangkok, 1984.

หมายเหตุ : ข้อมูลเกี่ยวกับผลผลิตคำนวณจากผลผลิตทั้งหมดในพื้นที่ทำนาปรังไม่ได้คำนวณ จากพื้นที่ทำการเก็บเกี่ยว

การใช้ปุ๋ยในการเกษตรยังมีอัตราต่ำที่สุดในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ และนับตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมา การใช้ปุ๋ยก็มีได้มีปริมาณเพิ่มขึ้น 60 เปอร์เซ็นต์ของปุ๋ยทั้งหมดใช้ไปในการปลูกข้าว และ 1 ใน 3 ของปุ๋ยทั้งหมดที่ใช้ในการปลูกข้าว ใช้ไปในการทำนาปรัง ซึ่งมีพื้นที่เพียง 7.7 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ทั้งหมด ตัวเลขผลผลิตในการทำนาปรังชี้ให้เห็นว่า ถ้าหากมีการชลประทานดี เกษตรกรก็จะยินดีใช้วัสดุอุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่ อันจะทำให้ผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่าถึงกระนั้นก็ตาม เกษตรกรก็ยังได้รับผลมากพอสมควรเนื่องจากข้าวยังคงเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของประเทศ

ในระยะ 15 ปีที่ผ่านมา ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์มากที่สุดได้แก่ บริษัทใหญ่ๆ ที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน บริษัทใหญ่เหล่านี้ทำงานสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธนาคารพาณิชย์และได้รับเงินกู้จากธนาคารไปทำการผลิต การแปรรูป การตลาด และขยายกิจการทุกอย่าง จากผู้ผลิตถึงผู้บริโภคอยู่ภายใต้การควบคุมจากแหล่งเดียว ส่วนเกษตรกรได้แต่ใช้แรงงานทำการเกษตรแล้วจบลงโดยการเป็นกรรมกรโดยการใช้ที่ดินบริษัทเช่า และทำงานกับบริษัทหรือเป็นลูกจ้างของ

บริษัทเกษตรขนาดใหญ่ จะเห็นได้ว่า บริษัทเกษตรขนาดใหญ่เท่านั้นจึงสามารถกู้เงินเพื่อลงทุนในการเกษตรได้เป็นส่วนใหญ่ และมีกิจการเจริญเติบโตอย่างใหญ่หลวง ถ้าหากพิจารณากันตามความเป็นจริงแล้ว ต่อไปบริษัทเกษตรขนาดใหญ่เหล่านี้จะเป็นผู้ควบคุมการผลิตและการตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์การเกษตรมากขึ้น อันจะนำไปสู่สถานการณ์ของการผูกขาด เนื่องจากผลิตภัณฑ์การเกษตรของเกษตรกรไม่สามารถแข่งขันกับผลิตภัณฑ์การเกษตรของบริษัทเกษตรกรขนาดใหญ่ในด้านราคาได้ เกษตรกรจะขาดทางเลือกในด้านการตลาด พ่อค้าขนาดเล็กจะไม่สามารถดำเนินกิจการต่อไป และผู้บริโภคจะต้องเป็นผู้รับผลกระทบในที่สุด ทั้งนี้เพราะว่า การผูกขาดการผลิตและการตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์เกษตรชนิดหนึ่งๆ นั้น จะนำไปสู่การผูกขาดการกำหนดราคาผลิตภัณฑ์และการเพิ่มราคาผลิตภัณฑ์ตามอำเภอใจ

การเจริญเติบโตของภาคเกษตรแบบนี้ อันเป็นแบบที่บริษัทเกษตรขนาดใหญ่เจริญรุ่งเรือง ส่วนเกษตรกรขนาดเล็กจะต้องมองหาทางใหม่ๆ ในการหารายได้ เป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคทางด้านรายได้ ซึ่งในที่สุดจะเป็นสถานการณ์ที่จะคุกคามระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยโดยรวม

7. มีความแตกต่างกันทางด้านรายได้อย่างใหญ่หลวงระหว่างเกษตรกรและกลุ่มรายได้อื่นๆ และระหว่างเกษตรกรในภาคต่างๆ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้รายงานว่ ในปี 2518 รายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปีของเกษตรกรเท่ากับ 5,288 บาท รายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปีของลูกจ้างเท่ากับ 21,531 บาท และรายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปีของผู้มีอาชีพอิสระและผู้เป็นเจ้าของทรัพย์สินเท่ากับ 42,000 บาท⁷⁰ ในบรรดาลูกจ้างนั้น ลูกจ้างธนาคารและในภาคการค้ามีรายได้สูงสุด ติดตามด้วยลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรมและในภาคบริการ เกษตรกรมีรายได้ 1 ใน 4 ของรายได้ของลูกจ้าง ส่วนผู้มีอาชีพอิสระและผู้เป็นเจ้าของทรัพย์สินมีรายได้เฉลี่ยต่อหัวมากกว่ารายได้เฉลี่ยต่อหัวของเกษตรกรถึง 8 เท่า มีการประมาณกันว่า รายได้เฉลี่ยต่อหัวของคนจนในเมืองอย่างน้อยที่สุดก็มากกว่ารายได้เฉลี่ยต่อหัวของคนจนในชนบท 3 เท่า สำนักงาน

⁷⁰ Bangkok Bank Monthly Review, October 1977, p. 468.

คณะกรรมการการพัฒนา รายงานว่า ในปี 2522 รายได้เฉลี่ยต่อหัวของเกษตรกร เท่ากับ 7,133 บาท ของลูกจ้างโรงงานเท่ากับ 44,215 บาท ของลูกจ้างในภาค การค้าเท่ากับ 70,399 บาท และของลูกจ้างในภาคบริการเท่ากับ 32,665 บาท⁷¹ ในปี 2525/26 หนังสือสถิติการเกษตร⁷² ได้กล่าวถึงรายได้และรายจ่ายของ เกษตรกรแบ่งตามภาคไว้ดังนี้

	ภาคตะวันออก เฉิงเหิน	ภาคเหนือ	ภาคกลาง	ภาคใต้	ทั่ว ประเทศ
รายได้เป็นเงินสด จากภาคเกษตร	11,494	20,503	38,529	17,015	19,422
รายได้นอก ภาคเกษตร	12,529	11,451	15,829	20,989	13,962
รายได้ทั้งหมด	24,023	31,954	54,358	38,004	33,384
ค่าใช้จ่ายวัสดุ อุปกรณ์การเกษตร	5,748	9,895	21,335	5,612	9,601
ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน	16,040	19,477	31,422	24,074	20,759
เหลือ	2,235	2,582	1,601	8,318	3,024

ในปี 2526 มีรายงานว่ารายได้เฉลี่ยต่อหัวของประเทศเท่ากับ 14,744 บาท ถ้าหากเราคำนวณว่า โดยเฉลี่ยแล้วครอบครัวหนึ่งๆ จะมีสมาชิก 5 คน ครอบครัวหนึ่งจะมีรายได้ 73,720 บาท ครอบครัวเกษตรกรส่วนใหญ่จะมีสมาชิก มากกว่า 5 คน มีรายได้ครอบครัวละ 23,783 บาท (อันเป็นรายได้รวมที่จะต้องหักค่าใช้จ่ายสำหรับวัสดุอุปกรณ์การเกษตรออก) เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียง เหนือ ซึ่งมีจำนวนถึง 41.5 เปอร์เซ็นต์ของเกษตรกรในภาคกลาง ตามมาตราส่วน ของความยากจน เกษตรกรในภาคเหนือมีฐานะยากจนรองจากเกษตรกรในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ (26.4 เปอร์เซ็นต์ของเกษตรกรภายในประเทศ) และติดตาม

⁷¹ Bangkok Bank Monthly Review, January 1981, p. 18.

⁷² Agricultural Statistics of Thailand 1983/84, pp. 206-215.

มาโดยเกษตรกรในภาคใต้ (ซึ่งมีจำนวน 13.3 เปอร์เซ็นต์ของเกษตรกรทั้งหมดในประเทศ) เกษตรกรจำนวน 18.8 เปอร์เซ็นต์ของเกษตรกรทั้งหมดในประเทศ ซึ่งอยู่ในภาคกลางเป็นเกษตรกรที่มีฐานะดีที่สุด ส่วนใหญ่ก็เนื่องมาจากว่า เกษตรกรในภาคกลางมีที่ดินมากกว่า และได้รับบริการด้านชลประทานมากกว่า ตัวเลขที่กล่าวมาแล้วยังชี้ให้เห็นด้วยว่า เกษตรกรส่วนมากไม่สามารถอยู่รอดได้ โดยอาศัยการเพาะปลูกอย่างเดียว โดยปราศจากการทำงานเสริมนอกภาคเกษตร

ผลอันเกิดจากปัญหาดังกล่าวทั้งหมดก็คือ ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศยังคงยากจน ทุพโชนาการ มีที่อยู่อาศัยอย่างแออัด มีการศึกษาต่ำ และไม่สามารถมีมาตรฐานการครองชีพที่ดี ดังนั้น ประเทศไทยจึงเป็นประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่ยากจนและประชากรส่วนน้อยมั่งคั่งร่ำรวย คนที่มั่งคั่งร่ำรวยเหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในกรุงเทพ ในสถานการณ์เช่นนี้อาจกล่าวได้ว่า การขัดแย้งได้ถูกนำมาวางเป็นโปรแกรมไว้ล่วงหน้า ซึ่งจะนำไปสู่ความไม่พอใจ การก่อความวุ่นวายและการจลาจลในไม่ช้า ปัญหาสังคมซึ่งเกิดก่อนการขัดแย้งดังกล่าวก็ปรากฏอยู่แล้วโดยทั่วไปเช่น โสเภณี การติดยาเสพติด การพนัน และการลักเล็กขโมยน้อย

ปัญหาของเกษตรกรนั้นเป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไป แต่คงจะไม่เป็นการเพียงพอในการที่จะพูดถึงถึงปัญหาและประกาศว่า จำเป็นจะต้องมีการปรับปรุงสถานการณ์ของเกษตรกรให้ดีขึ้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรกๆ ทั้ง 4 ฉบับ ล้วนถือว่า การพัฒนาชนบทเป็นเรื่องสำคัญของนโยบายภายในประเทศของรัฐบาล แต่ไม่ได้มีการดำเนินการในเรื่องการพัฒนาชนบทอย่างจริงจังและมีประสิทธิภาพ เนื่องจากปัจจัยหลายอย่างหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยทางด้านการเมือง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อดีตนายกรัฐมนตรี ได้สร้างคำขวัญไว้ว่า “ทุกข์ของชาวนาคือทุกข์ของแผ่นดิน” ตอนปลายปี 2520 พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้ประกาศว่า “รัฐบาลนี้มีปณิธานอันแน่วแน่ในการที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ (ในโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม) รัฐบาลนี้ยอมรับไม่ได้ที่สิ่งต่างๆ ยังเหมือนเดิมทั้งๆ ที่เกิดการปฏิวัติแล้ว และเกิดการปฏิวัติอีกไม่รู้กี่ครั้งกี่หนแล้ว” และนายบุญชู โรจนเสถียร อดีตรองนายกรัฐมนตรี ก็ได้กล่าวสุนทรพจน์ต่อสมาคมนัก

เศรษฐศาสตร์การเกษตร เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2521 เป็นใจความว่า “รัฐบาลทุกรัฐบาลต่างก็ประกาศว่ามีนโยบายที่จะแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกรแต่ก็ไม่เห็นมีอะไรดีขึ้น” อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการประกาศซ้ำแล้วซ้ำอีกเกี่ยวกับเจตนาในการพัฒนาชนบทแต่ช่องว่างระหว่างคนมั่งคั่งร่ำรวยในเมืองและคนยากจนในชนบทก็กว้างขึ้นทุกขณะ ความไม่เสมอภาคในด้านรายได้กลับเพิ่มมากขึ้น และสถานการณ์ของเกษตรกรขนาดเล็ก ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศมาตั้งแต่โบราณกาลมาแล้วก็เลวร้ายลงเรื่อยๆ ความพยายามในการพัฒนาทุกอย่างล้วนมีผลต่อเกษตรกรในแง่ลบมากกว่าแง่บวก ผลดีจะตกแก่คนมั่งคั่งร่ำรวยซึ่งเป็นคนส่วนน้อยมากกว่า ส่วนบุคคลที่มีความต้องการผลจากการพัฒนาจริงๆ กลับไม่ได้รับ

ในปี 2524 อันเป็นปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี กล่าวว่า “หมู่บ้านต่างๆ เป็นหัวใจในการวางแผนของประเทศ” และ “ความไม่เสมอภาคเช่นนี้ถ้าหากขึ้นปล่อยทิ้งไว้โดยไม่มีการแก้ไข ก็จะมีปริมาณเพิ่มขึ้นและไม่ช้าก็จะต้องส่งผลร้ายต่อเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ” ในสุนทรพจน์เนื่องในวันปีใหม่วันที่ 1 มกราคม 2524 พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ได้ยืนยันเอาไว้ว่า “...ปัญหาขั้นมูลฐานที่สำคัญที่สุดและเป็นปัญหาระยะยาวได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท จะต้องมีการนำปัญหาดังกล่าวมาพิจารณาทบทวนกันใหม่ให้ถูกต้องและเหมาะสม ประการแรก เราจะต้องยอมรับความจริงว่าสังคมของเราเป็นสังคมเกษตร...ดังนั้น วัตถุประสงค์ที่เหมาะสมและถูกต้องที่สุดของนโยบายและการวางแผนพัฒนาของเรา จะต้องมุ่งไปที่การส่งเสริมสมรรถนะของเกษตรกรให้สูงขึ้น เพราะเกษตรกรเป็นกระดูกสันหลังของประเทศ...การพัฒนาในระยะ 20 ปีที่ผ่านมา...ส่วนใหญ่จะเป็นประโยชน์แก่ภาคเมือง...ส่วนประชากรส่วนใหญ่ของภาคชนบทจะได้รับประโยชน์น้อยมากหรือไม่ได้รับเลย...ข้อมูลที่มีอยู่ชี้ให้เห็นว่า ประชากรในชนบทที่ตกอยู่ในฐานะยากจนมีจำนวนกว่า 10 ล้านคน...รัฐบาลได้ตระหนักดีว่า ภาคชนบทเป็นหัวใจของประเทศ ถ้าหากภาคชนบทไม่สามารถอยู่รอดได้ ประเทศก็ไม่สามารถจะอยู่รอดได้เช่นกัน ดังนั้นรัฐบาลนี้จึงถือได้ว่า การพัฒนาชนบทเป็นความรับผิดชอบของพวกเราทุกคน

ไม่ว่าจะอยู่ในภาครัฐหรือภาคเอกชน พวกเราจะต้องร่วมมือกันทำความพยายามในด้านนี้ให้เข้มแข็งและอย่างต่อเนื่องต่อไปอย่างน้อยก็อีก 10 ปี ดังนั้นกระผมจึงหวังว่าการพัฒนาชนบทแนวใหม่ของเราให้หลักประกันต่อเสถียรภาพและสันติภาพสำหรับพวกเราทุกคนและประเทศชาติอันเป็นที่รักของพวกเรา”

เจตนาที่จะพัฒนาชนบทอันถือได้ว่าเป็นเจตนาที่ดีนั้นมีอยู่แล้ว และเจตนาดังกล่าวก็มีกล่าวไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 (2524-2529) แผนฉบับที่ 5 นี้เป็นแผนที่แตกต่างจากแผนแรกๆ ทั้ง 4 ฉบับ เพราะแผนฉบับที่ 5 เรียกร้องให้มีความพยายามในการปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ไม่ใช่เพียงแค่การเสนอแนะให้รักษาอาการต่างๆ ของปัญหาของประเทศเท่านั้น อาจสรุปวัตถุประสงค์ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้ดังนี้

1. เพื่อปรับปรุงฐานะทางเศรษฐกิจและการเงินของประเทศให้ดีขึ้น
2. เพื่อจัดปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต
3. เพื่อจัดปรับโครงสร้างทางสังคมและกระจายบริการทางสังคม
4. เพื่อลดปริมาณความยากจนและเร่งรัดการพัฒนาชนบทในพื้นที่ยากจน
5. เพื่อประสานกิจกรรมทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับการรักษาเสถียรภาพของประเทศ
6. เพื่อปฏิรูปการจัดการทางด้านเศรษฐกิจและการกระจายความเป็นเจ้าของกิจการทางด้านเศรษฐกิจ

รัฐบาลได้ตั้งปณิธานไว้ว่า จะมุ่งความพยายามทุกอย่าง ก่อให้เกิดความเจริญเติบโตที่มีคุณภาพมากกว่าระหว่างเมืองกับชนบท ระหว่างภาคต่างๆ ทางเศรษฐกิจ และระหว่างภาคต่างๆ ของประเทศ รัฐบาลจะให้ความสำคัญสูงสุดต่อการพัฒนาพื้นที่ยากจนซึ่งประกอบไปด้วย 246 อำเภอ 37 จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือและภาคใต้ ความพยายามของรัฐบาลในอันที่จะก่อให้เกิดผลอย่างรวดเร็วในพื้นที่ยากจนเหล่านี้ รัฐบาลได้สร้างแผนงานขึ้นโดยมีโครงการสร้างงานในชนบท โครงการความจำเป็นขั้นพื้นฐานในชนบท (จปฐ.) และโครงการปรับปรุงเทคนิคและทรัพยากรของท้องถิ่นให้ดีขึ้น

วัตถุประสงค์ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมีสำคัญส่วนที่นำประทับใจอย่างยิ่ง แต่คงจะต้องดูกันต่อไปว่า ผลของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจะออกมาในรูปใด แผนฉบับที่ 5 นี้สิ้นสุดลงในเดือนกันยายน 2529 ผลที่ประจักษ์กันในช่วงต้นชี้ให้เห็นว่า บทบาทของภาคเกษตรลดลงไปกว่าเดิมกล่าวคือในปี 2523 ผลิตภัณฑ์เกษตรมีจำนวน 25.4 เปอร์เซ็นต์ของผลิตภัณฑ์รวมของประเทศ แต่ในปี 2527 ผลิตภัณฑ์เกษตรมีจำนวนเพียง 20.0 เปอร์เซ็นต์ของผลิตภัณฑ์รวมของประเทศ⁷³ ดรรชนีราคาขายส่งสำหรับผลิตภัณฑ์เกษตรก็ลดลงจาก 162.3 ในปี 2524 เป็น 142.6 ในเดือนมิถุนายน 2528 แต่ในระยะเดียวกันนี้ ดรรชนีราคาขายส่งสำหรับอาหารที่แปรรูปแล้ว ยังคงเดิมไม่มีการเปลี่ยนแปลง ส่วนดรรชนีราคาขายส่งสำหรับผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมและผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องดื่มกลับเพิ่มขึ้น ดรรชนีราคาขายส่งสำหรับผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมเพิ่มจาก 176.4 เป็น 183.6 ดรรชนีราคาขายส่งสำหรับผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องดื่มเพิ่มจาก 162.4 เป็น 214.0⁷⁴ เกษตรกรยังคงมีบทบาทสำคัญที่นำรายได้จากการส่งสินค้าออกมาให้ประเทศ ปริมาณของเกษตรกรไม่นับผลิตภัณฑ์ประมงและผลิตภัณฑ์ป่าไม้ คิดเป็นเปอร์เซ็นต์ของสินค้าออกทั้งหมดมีดังต่อไปนี้⁷⁵

ปี 2523	46.9 เปอร์เซ็นต์
ปี 2524	47.7 เปอร์เซ็นต์
ปี 2525	45.8 เปอร์เซ็นต์
ปี 2526	45.5 เปอร์เซ็นต์
ปี 2527	44.7 เปอร์เซ็นต์

⁷³ Quarterly Bulletin. Source : Customs Department in : Bank of Thailand, Quarterly Bulletin, Vol.25 No.2, June 1985.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Op.cit.

ในการเตรียมการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 แหล่งข่าวที่เชื่อถือได้รายงานว่า การเพิ่มผลผลิตเกษตรคงจะเป็นเป้าหมายที่มีความสูงสุดของแผน ส่วน ”เป้าหมายที่มีความสำคัญต่ำสุดคงจะเป็นการลดความยากจน”⁷⁶

จึงกล่าวได้ว่า การพูดอย่างมีสำบัดสำนวนน่าฟังเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของแผนนั้น เป็นเรื่องที่ไม่มีความจำเป็นจะต้องทำแต่อย่างใด การพูดแต่ปากเกี่ยวกับความพยายามในด้านการพัฒนาก็เป็นเรื่องที่ไม่มีความจำเป็นเช่นกัน แผนทุกแผนและความพยายามในทุกอย่างในอดีต มีแต่ก่อให้เกิดความเจริญเติบโตที่ไม่เท่าเทียมกันและทำให้ความไม่เสมอภาคทางด้านรายได้เพิ่มขึ้นเท่านั้น โครงสร้างของสังคมของระบบเศรษฐกิจและของรัฐบาลเป็นโครงสร้างที่เข้มงวดเกินไป และผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทุกอย่าง การพัฒนาที่ก่อให้เกิดผลเชิงลบมีวิวัฒนาการมาได้อย่างไร และทำไมจึงมีวิวัฒนาการมาได้จนกระทั่งถึงปัจจุบัน จะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

3.3 ภูมิหลัง

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม 80 เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมดอาศัยอยู่ในชนบท และแรงงานจำนวน 70 เปอร์เซ็นต์ของแรงงานทั้งหมดอยู่ในภาคเกษตรกรรม ซึ่งรวมทั้งการประมงและป่าไม้ ในระบอบทศวรรษหลังมานี้ ระบบเศรษฐกิจของประเทศเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว รายได้ของประเทศและรายได้เฉลี่ยต่อหัวเพิ่มขึ้นอย่างคงเส้นคงวา ที่เป็นเช่นนี้ได้ส่วนใหญ่ก็เป็นผลมาจากการขยายการผลิตทางด้านเกษตรกรรมมาอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าในปัจจุบันประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มประเทศที่มีรายได้ปานกลางแต่ความยากจนก็ยังคงปรากฏอยู่โดยทั่วไป ความไม่เท่าเทียมกันทางด้านรายได้ระหว่างเมืองชนบท ระหว่างชนบทด้วยกัน และระหว่างภาคต่างๆ ของประเทศเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ประมาณไว้ว่า ในปี 2524 ประชากรจำนวน 1 ใน 5 ของประชากรทั้งหมดในประเทศมีชีวิตอยู่ต่ำกว่าระดับเส้นยากจน และส่วนใหญ่ของประชากรที่ยากจนนั้นอาศัยอยู่ในชนบท

⁷⁶ Bangkok Post: Sixth Plan will herald start of crucial period, 14 May 1985.

เราอาจกล่าวได้ว่า ต้นตอของการกระจายทรัพย์สินซึ่งไม่เท่าเทียมกันนั้น เกิดจากพัฒนาการทางด้านสังคมเศรษฐกิจและสังคมการเมืองในประวัติศาสตร์ไทย พัฒนาการดังกล่าวอาจแบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ ระยะก่อนปี 2393 ระหว่างปี 2393-2475 และระยะหลังจากปี 2475 เป็นต้นมา

นับตั้งแต่โบราณกาลเป็นต้นมา⁷⁷ จนตลอดประวัติศาสตร์ไทย ประชากรไทยส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพในด้านการทำนา ถือได้ว่าข้าวเป็นรากฐานและทรัพย์สินของอาณาจักรไทยทุกสมัย นับตั้งแต่ประชากรไทยเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน มอญและเขมรซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตแดนประเทศไทยในปัจจุบัน ก่อนที่ประชากรไทยจะค่อยๆ อพยพมาจากตอนใต้ของจีน ส่วนใหญ่ก็ประกอบอาชีพในการทำนาเช่นกัน ในการอพยพมาจากตอนใต้ของจีนนั้น ประชากรไทยได้เข้ามาอาศัยอยู่ตามบริเวณลุ่มแม่น้ำในทางภาคเหนือของประเทศไทย ได้มีการสถาปนาอาณาจักรไทยขึ้นที่เมืองพะเยาซึ่งอยู่ในเขตแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน อาณาจักรไทยตอนนั้นเป็นอาณาจักรเล็กๆ เป็นอิสระอาณาจักรหนึ่งหลังจากอาณาจักรเชียงแสนแล้ว พ่อขุนเม็งราย ได้สถาปนาอาณาจักรล้านนาไทยขึ้นตอนกลางศตวรรษที่ 13 อาณาจักรล้านนาไทยตั้งอยู่ที่เชียงใหม่ ต่อมาก็ปกครองมาถึงเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง คำว่าล้านนาไทยมีความหมายว่า ที่นา 1 ล้านของประชากรไทย ในสมัยอาณาจักรล้านนาไทย ได้มีการจัดการบริหารปกครองประเทศตามจำนวนที่นา เมืองหนึ่งจะมีที่นา 1 พัน เกษตรกรได้รับอนุญาตให้เป็นเจ้าของที่นาได้ตามความจำเป็นในการหาเลี้ยงชีพ ส่วนขุนนางจะเป็นเจ้าของที่ดินได้มากกว่าเกษตรกร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนของผู้อยู่ใต้การควบคุมเป็นสำคัญ อาณาจักรล้านนาไทยเจริญรุ่งเรือง และต่อมา

⁷⁷ เนื้อหาทางประวัติศาสตร์ดังจะกล่าวต่อไปนี้ส่วนหนึ่งได้มาจาก

(1) D.G.E.Hall, A History of Southeast Asia, The Macmillan Press Ltd. London and Basingstoke, 1976.

(2) M.L.Manich Jumsai, Popular History of Thailand, Bangkok, 1972.

(3) J.C.Ingram, Economic Change in Thailand, 1850-1970, Stanford University Press, USA. 1971.

(4) D.Elliott, Thailand : Origins of Military Rule, Zed Press, London, 1978.

(5) M.Caldwell : Thailand : towards the revolution, Race & Class, Vol.XVIII, No. 2, 1976.

เปลี่ยนชื่อเป็นอาณาจักรเชียงใหม่อยู่ต่อมาจนถึงปี 2316 (1773) ซึ่งเป็นปีที่อาณาจักรเชียงใหม่ยอมแพ้ต่อกองทัพไทยภาคกลางของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรัพยากรและการคงอยู่ของอาณาจักรล้านนาไทยนั้นเกิดจากที่ดินอันอุดมสมบูรณ์ของที่ราบลุ่มของแม่น้ำในภาคเหนือ ที่ดินอันอุดมสมบูรณ์เหล่านี้ไม่เพียงแต่ผลิตข้าวให้แก่อาณาจักรล้านนาไทยเท่านั้นแต่ยังผลิตอาหารอื่นๆ และสิ่งของจำเป็นที่มีใช้อาหารอีกเป็นจำนวนมากให้แก่อาณาจักรล้านนาไทย ความจริงทรัพยากรและการคงอยู่ของอาณาจักรล้านนาไทยนี้ถูกคุกคามจากศัตรูซึ่งได้แก่พม่าและไทยภาคกลางอยู่เสมอเป็นเวลาหลายศตวรรษ

เมืองสุโขทัย แต่เดิมมิได้มีเขตแดนปกคลุมอยู่เฉพาะเมืองหน้าด่านของเขมรเท่านั้น แต่ยังปกคลุมเมืองหลวงด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจักรวรรดิอังกอร์ (เขมร) อีกด้วยและถูกกองทัพไทยยึดได้ ต่อมาตอนปลายศตวรรษที่ 13 อาณาจักรสุโขทัยได้กลายเป็นอาณาจักรที่เข้มแข็งภายใต้การปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อาณาจักรสุโขทัยตั้งอยู่ในบริเวณที่นาตามริมฝั่งแม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน อาณาจักรสุโขทัยจึงเป็นอาณาจักรที่มั่งคั่งร่ำรวย ดังข้อความในศิลาจารึกว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว พ่อขุนบ่เอาจังกอบ...ไพร่ฟ้าหน้าใส” ทุกคนมีอิสระเสรีภาพเนื่องจากการได้มีการยกเลิกระบบทาส อาณาจักรสุโขทัยเสื่อมลง ในระหว่างปี พ.ศ. 1796-1921 หลังจากการสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ในตอนแรกได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา แต่ต่อมาก็ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรอยุธยาในปี พ.ศ. 1921 ได้สถาปนาอาณาจักรอยุธยาขึ้นมาในปี พ.ศ. 1913 อาณาจักรอยุธยาตั้งอยู่ทางด้านใต้ของอาณาจักรสุโขทัย ในที่ราบลุ่มของแม่น้ำเจ้าพระยา อันเป็นที่ราบลุ่มที่แม่น้ำ 3 สายไหลมาบรรจบกัน สมัยอาณาจักรอยุธยาซึ่งอยู่มาได้จนถึงปี พ.ศ. 2310 เป็นสมัยที่นักประวัติศาสตร์ไทยถือว่าเป็นสมัยที่เจริญรุ่งเรืองที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย เขตแดนของอาณาจักรอยุธยาแผ่ปกคลุมออกไปไกลที่สุด แต่อาณาจักรอยุธยาไม่สามารถเอาชนะอาณาจักรเชียงใหม่ได้

ถ้าหากเราจะพิจารณากันถึงการจัดระเบียบสังคมของอาณาจักรล้านนาไทย อาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรอยุธยา เราจะพบว่า อาณาจักร

ทั้งสามมีโครงสร้างสังคมแบบศักดินา ประชากรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ซึ่งประกอบอาชีพในการทำนาโดยที่ฐานะเป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็ก กษัตริย์และขุนนางเป็นผู้ควบคุมดูแลในเรื่องของประเทศ และดำรงชีพจากภาษีที่เรียกเก็บจากเกษตรกร ภาษีจะเรียกเก็บในรูปสิ่งของ เกษตรกรจะถูกเกณฑ์แรงงานมาสร้างเมืองใหม่ๆ และคูคลอง คูชลประทาน รวมทั้งถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร ข้าวเป็นพืชหลักที่ปลูกกันในประเทศไทย และที่ดินเกือบทั้งหมดถูกใช้ไปในการปลูกข้าว ในตอนแรกระบบชลประทานที่คนสร้างขึ้นมาเป็นสิ่งที่จำเป็นเฉพาะที่ราบลุ่มบริเวณแม่น้ำทางเหนือเท่านั้น ทั้งนี้เพราะภูมิประเทศแถบนี้สูงชัน ทำให้น้ำไหลหนีไปอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งน้ำมีอยู่ไม่เพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงต้นข้าว ส่วนในภาคกลางนั้นเป็นภาคที่มีน้ำท่วมทุกปี และฝนตกในฤดูฝนจึงมีน้ำเพียงพอสำหรับปลูกข้าว ดังนั้น ระบบการชลประทานจึงไม่จำเป็นสำหรับการปลูกข้าวเพื่อยังชีพ การปลูกข้าวส่วนมากปลูกแบบเอาแรงกัน ทั้งนี้เพราะว่า การดำนาและการเก็บเกี่ยวข้าวต้องใช้แรงงานมากกว่าแรงงานที่มีอยู่ในแต่ละครอบครัว ระบบการชลประทานแต่เดิมนั้นพวกมอญ⁷⁸เป็นผู้สร้างขึ้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำปิงทางใต้ของเมืองเชียงใหม่ในศตวรรษที่ 13 ต่อมาพ่อขุนเม็งรายมหาราชได้ทรงขยายระบบการชลประทานให้กว้างขวางออกไป มอญมิได้แต่เป็นผู้สร้างระบบการชลประทานขึ้นอย่างเดียวตามที่กล่าวไว้ในหนังสือ “กฎหมายของพ่อขุนเม็งราย กษัตริย์แห่งล้านนาไทย” เท่านั้น แต่มอญยังเป็นผู้ใช้และบำรุงรักษาระบบการชลประทานที่สร้างขึ้นโดยการเอาแรงกันนับเป็นเวลาหลายศตวรรษ⁷⁹

นอกจากปลูกข้าวแล้ว เกษตรกรยังปลูกผักและต้นผลไม้ไว้ตามบริเวณบ้านของตนอีกด้วย อย่างเช่น มะพร้าว ยาสูบ อ้อย ฝ้าย หมาก ข้าวโพด งา ถั่ว พริก มะม่วง ทูเรียน มะนาว ส้มโอ ขนุน สับปะรด แตงโม ขิง และอื่นๆ ส่วนใหญ่เกษตรกรจะปลูกผัก และต้นผลไม้เอาไว้บริโภคเอง ส่วนที่เหลือจากการบริโภคมีเพียงเล็กน้อยไม่มากนัก ปลาซึ่งจับกันทุกครัวเรือนเป็นแหล่งโปรตีนจากสัตว์ที่สำคัญของเกษตรกร สำหรับผู้อยู่ตามชายทะเลก็จับปลาทะเล ส่วนผู้

⁷⁸ มอญ ซึ่งเป็นผู้อาศัยในดินแดนของประเทศไทยและประเทศพม่าในปัจจุบันก่อนไทยและพม่าเป็นผู้ที่เริ่มปลูกข้าวเป็นอาหาร

⁷⁹ J.M.Potter, *Thai Peasant Social Structure*, The University of Chicago, 1976, p. 81.

ที่อยู่ในใจกลางของประเทศก็จับปลาน้ำจืดตามคูคลองหนองบึง แม่น้ำและทุ่งนา ตอนน้ำท่วม

วัสดุสำหรับก่อสร้างและเป็นเชื้อเพลิงรวมทั้งฟืนก็หาเก็บรวบรวมจาก ป่า เครื่องนุ่งห่ม รองเท้า เครื่องมือต่างๆ เครื่องมือการเกษตร เกวียน เรือ และ สิ่งของต่างๆ ที่จำเป็นซึ่งมีโชอาหารของชาวบ้านนั้น ทุกครัวเรือนจะผลิตใช้เอง หรือไม่มีช่างหมู่บ้านเป็นผู้ผลิต ผลิตภัณฑ์ที่ช่างหมู่บ้านผลิตได้นั้นจะนำไปแลก ข้าวมากิน ถือว่าเป็นการนำผลิตภัณฑ์ไปแลกเปลี่ยนค่าส่วนเกินของเกษตรกรมากิน นั่นเอง ในสมัยโบราณ แต่ละหมู่บ้านจะทำการผลิตข้าวและผลิตของจำเป็นอื่นๆ พอกินพอใช้ไม่ต้องอาศัยบ้านอื่น นอกจากการถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานให้แก่ รัฐแล้ว เกษตรกรก็นำข้าวซึ่งเป็นสินค้าส่วนเกินจำนวนไม่มากนักเสียภาษีให้แก่ กษัตริย์และขุนนาง

ในสมัยอาณาจักรสุโขทัย ก็ได้มีการสร้างระบบการชลประทานขึ้น ดังที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกของสมัยสุโขทัย ปรากฏว่า เมืองสุโขทัยมีความต้องการ ข้าวมากขึ้น เนื่องจากเมืองสุโขทัยได้กลายเป็นศูนย์การค้าที่ใหญ่ขึ้น หลักจาก พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงยกเลิกภาษีขาเข้าทุกอย่าง เมื่อพระองค์เสด็จ สวรรคตแล้วได้มีการเรียกเก็บภาษีขาเข้ากันใหม่ และมีการนำระบบทาสเข้ามา ใช้อีกอาณาจักรสุโขทัยจึงต้องประสบกับความยุ่งยาก และในไม่ช้าก็ต้องถูกผนวก เข้ากับอาณาจักรอยุธยา

ในสมัยอยุธยา มีการรวมอำนาจไว้ ณ ส่วนกลางอย่างมาก การแบ่งลำดับ ขั้นทางสังคมจึงเพิ่มขึ้น ในระยะประมาณ 400 ปีของอาณาจักรอยุธยา ปรากฏว่า อยุธยาต้องทำสงครามกับรัฐไทยอื่นๆ จักรวรรดิอังกอร์ (เขมร) และพม่าอยู่เสมอ ส่วนรัฐไทยอื่นๆ นับตั้งแต่ตอนต้นอาณาจักรเชียงแสนมาจนถึงกลางศตวรรษ ที่ 19 บางครั้งก็ถูกประเทศเพื่อนบ้านที่มีกำลังมากกว่ารุกราน บางครั้งก็เป็นฝ่าย เริ่มรุกรานโต้ตอบประเทศเพื่อนบ้าน ชัยชนะในสงครามแต่ละครั้งทำให้ฝ่ายแพ้ ถูกกวาดต้อนไปส่วนมากได้แก่ เกษตรกร สงครามทำให้ชนบทของฝ่ายแพ้ต้อง สูญเสียประชากรไปเป็นจำนวนมาก เพื่อไปเป็นทาสของฝ่ายชนะ

ตอนกลางศตวรรษที่ 15 การบริหารและปกครองประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปก่อนหน้านี้การบริหารและการปกครองส่วนภูมิภาคมีอิสรภาพอย่างมากในกิจการภายในของตนเอง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) ได้ทรงสถาปนาการบริหารและปกครองส่วนภูมินาคนั้น ได้มีการจัดการปรับปรุงการบริหารและการปกครองส่วนกลางใหม่ โดยจัดการบริหารและการปกครองส่วนกลางออกเป็นกรมต่างๆ โดยเลื่อนตำแหน่งและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกรมให้สูงขึ้น ได้มีการแยกฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหารออกจากกัน ฝ่ายพลเรือนหรือกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีเสนาบดีเป็นหัวหน้ามี 4 กรม คือ เวียง มีหน้าที่ดูแลเมืองหลวงและหัวเมืองต่างๆ วัง มีหน้าที่เกี่ยวกับพระราชวังและความยุติธรรม คลัง มีหน้าที่เกี่ยวกับการค้ากับต่างประเทศ นา มีหน้าที่เกี่ยวกับการเพาะปลูกและการถือครองที่ดิน⁸⁰ ฝ่ายทหาร หรือกระทรวงกลาโหม ก็มีเสนาบดีเป็นหัวหน้าและแบ่งออกเป็นกรมต่างๆ เช่นกัน ในรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีการนาระบบศักดินาเข้ามาใช้ โดยการยกเลิกระบบถือครองที่ดินเก่าอันเป็นระบบที่แต่ละคนสามารถเป็นเจ้าของที่ดินตามจำนวนที่เขาและครอบครัวทำการเพาะปลูกได้ ในทางปฏิบัติตามความเป็นจริงแล้ว ครอบครัวแต่ละครอบครัวจะเป็นเจ้าของที่ดินได้ครอบครัวละไม่เกิน 25 ไร่ ชุนนางจะเป็นเจ้าของที่ดินได้ ตามตำแหน่งสูงต่ำของตน แต่จำนวนที่ดินที่ชุนนางจะเป็นเจ้าของนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนบุคคลที่อยู่ภายใต้การควบคุมของตน ระบบศักดินาได้เปลี่ยนแปลงระบบการถือครองที่ดินเก่าดังกล่าว ระบบศักดินากำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับสถานภาพของราชวงศ์และชุนนางขึ้น และอนุญาตให้ราชวงศ์และชุนนางเป็นเจ้าของที่ดินได้ตามยศของตน ในสมัยก่อนที่ดินมีอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้น ก่อนที่จะมีการนำเอาระบบเงินเดือนมาใช้เป็นค่าตอบแทนแก่ราชการในราวครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19 จึงมีการใช้ที่ดินเป็นค่าตอบแทนแก่ราชวงศ์และชุนนาง อย่างไรก็ตามโดยหลักการแล้ว ที่ดินทั้งหมดเป็นของกษัตริย์ พระองค์จึงทรงริบที่ดินคืนได้ ถ้าหากว่าราษฎรที่เป็นเจ้าของที่ดินมิได้ทำการเพาะปลูกติดต่อกันเป็นเวลา 3 ปี ระบบศักดินายังได้วางรากฐานการจัดลำดับชั้นทางสังคมเอาไว้ โดยแบ่งออกเป็นกษัตริย์

⁸⁰ *A History of Southeast Asia*, pp. 179-180.

ราชวงศ์⁸¹ ขุนนางที่มีได้เป็นราชวงศ์ ดังนั้น สังคมไทยจึงแบ่งออกได้เป็น 2 ชั้น คือ ชั้นปกครอง ซึ่งประกอบด้วยเจ้าฟ้าและขุนนาง กับชนชั้นที่ถูกปกครอง ซึ่งประกอบด้วยเกษตรกรซึ่งเป็นอิสรชนและเป็นทาส ชนชั้นทั้ง 2 ชั้น ล้วนมีสิทธิถือครองที่ดิน และต้องใช้ที่ดินทำการเพาะปลูก ส่วนการเพาะปลูกอาจจะทำได้โดยการใช้เกษตรกรทำโดยเกณฑ์แรงงาน ซึ่งก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมที่เรียกว่า “ระบบอุปถัมภ์” ขึ้น หรือโดยการใช้เชลยต่างชาติที่กวาดต้อนมาหลังจากได้ชัยชนะในสงคราม ในระยะแรกนั้นเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นอิสรชน แต่เกษตรกรอาจตกเป็นทาสในเรือนเบี้ยหรือทาสได้เนื่องจากการติดหนี้ติดสิน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และอิสรชนนั้นเป็นความสัมพันธ์ทางด้านส่วนตัวมิใช่เป็นความสัมพันธ์ทางด้านดินแดน ผู้อุปถัมภ์มีหน้าที่คุ้มครองป้องกันผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ของตนในเรื่องเกี่ยวกับความยุติธรรมและการเงิน (การให้กู้เงิน) อิสรชนมีหน้าที่จัดหาผลผลิตต่างๆ ให้แก่ผู้อุปถัมภ์และใช้แรงงานช่วยทำงานให้แก่ผู้อุปถัมภ์

จะเห็นได้ว่าเกษตรกรถูกเกณฑ์แรงงาน 2 แบบ คือ แบบแรกจะถูกเกณฑ์แรงงานไปสร้างและบำรุงรักษาระบบการชลประทานเป็นหลัก ซึ่งอย่างน้อยที่สุดระบบการชลประทานก็ให้ประโยชน์แก่การใช้แรงงานของเกษตรกรอยู่บ้าง ส่วนแบบสองนั้น จะถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารและถูกเกณฑ์แรงงานไปสร้างเมืองราชวังและวัดวาอาราม ซึ่งมีได้ให้ประโยชน์แก่เกษตรกรโดยตรง สำหรับการเกณฑ์ทหารนั้น ในรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2031-2171) ถือว่าการเกณฑ์ทหารนั้นเป็นการบังคับให้ราษฎรจะต้องรับใช้ประเทศชาติ กล่าวคือ ชายไทยอายุตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไปจะต้องขึ้นทะเบียนทหารซึ่งจะถูกเกณฑ์มารับใช้ประเทศชาติได้ทุกขณะเมื่อประเทศชาติต้องการ

การศึกษาเริ่มบังคับในปี พ.ศ. 2464 แต่ก็ใช้เวลานานจนกระทั่งถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงสามารถนำมาใช้ได้ทั่วประเทศ ในปัจจุบันการศึกษาภาคบังคับได้บังคับให้ศึกษาในระดับประถมศึกษา 6 ปี ดังนั้น อัตราการรู้หนังสือ

⁸¹ ตำแหน่งของราชวงศ์สิ้นสุดลง หลังจาก 5ชั่วอายุคน แต่อย่างไรก็ตามราชโอรสราชธิดาของกษัตริย์ที่ประสูติจากพระสนมจะมีตำแหน่งเป็นเจ้าฟ้า ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของราชวงศ์ ราชวงศ์ที่มีตำแหน่งต่ำจึงพยายามถวายลูกสาวของตนเป็นพระสนมของกษัตริย์ เพื่อที่จะได้รับพระราชทานทรัพย์สินและได้รับตำแหน่งสูงขึ้นเป็นการตอบแทน

ของกลุ่มอายุต่ำกว่า 40 ปีลงมาจึงสูงประมาณ 85-90 เปอร์เซ็นต์ แม้ว่าอัตราการรู้หนังสือจะสูง แต่สำหรับกลุ่มอายุ 50 ปีขึ้นไปปรากฏว่า ยังมีผู้ไม่รู้หนังสืออยู่ประมาณ 40 เปอร์เซ็นต์

ประเทศไทยและประเทศด้อยพัฒนาอื่นๆ ส่วนมาก จะลอกแบบหุ่นจำลองการศึกษาแบบยุโรปมาใช้ในวิธีการทางโครงสร้างและสถาบัน หุ่นจำลองการศึกษาแบบยุโรป ซึ่งสร้างขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมอุตสาหกรรม มีความถูกต้องค่อนข้างจำกัดสำหรับประเทศด้อยพัฒนา ซึ่งมีลักษณะเด่นของการเป็นสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากการศึกษาแบบนี้ไม่สอดคล้องกับโครงสร้างสังคมของประเทศไทย การหางาน “นั่งโต๊ะ” ทำและการไม่ชอบงานในท้องถิ่นชนบทเป็นผลบางประการของระบบการศึกษาแบบนี้ การศึกษาไทยในสมัยโบราณนั้น เป็นการศึกษาที่พระภิกษุในทางศาสนาจัดสอนอยู่ภายในบริเวณวัด เด็กผู้ชายจะได้รับการสั่งสอนในด้านการอ่าน การเขียน ทักษะทางวิชาชีพ หรือแม้กระทั่งศิลปะการป้องกันตนเอง และเด็กเหล่านี้ก็ทำหน้าที่รับใช้พระภิกษุเป็นการตอบแทน ระบบการศึกษาแบบนี้รับใช้ทั้งคนชั้นสูงและมวลชนและเป็นระบบการศึกษาที่เพียงพอสำหรับสังคมที่มีความมั่นคงในศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นศตวรรษของการเจริญรุ่งเรืองของลัทธิอาณานิคม ประเทศไทยจำต้องเปลี่ยนระบบการศึกษาของตนเพื่อรับมือกับอำนาจอาณานิคม แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ประเทศไทยได้ยอมรับระบบการศึกษาแบบตะวันตกมาใช้ ระบบการศึกษาแบบตะวันตกเหมาะสมกับงานราชการและชนชั้นสูงเป็นอย่างดี เนื่องจากระบบการศึกษาดังกล่าวได้ผลิตกำลังคนที่มีการศึกษาออกมาเป็นจำนวนมาก เพื่อทำการค้าและอุตสาหกรรม นับตั้งแต่เริ่มรับระบบการศึกษาแบบตะวันตกมาใช้เป็นต้นมา ได้มีความพยายามที่จะปฏิรูปการศึกษาอยู่หลายครั้ง แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จตามที่คาดหวังและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาระดับมัธยมเป็นจำนวนมากไม่สามารถหางานทำได้ก็มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

ระบบการศึกษาดังกล่าวมีผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อกระบวนการพัฒนาในภาคชนบท เนื่องจาก

ประการแรก ระบบการศึกษาดังกล่าวไม่เพียงแต่จะดึงเยาวชนที่มีความรู้จากชนบทมาสู่เมือง เนื่องจากมีโอกาสดำเนินการศึกษาดีเท่านั้น แต่ระบบการศึกษาดังกล่าวยังดึงให้เยาวชนที่มีความรู้ในเมืองตลอดไปอีกด้วย เยาวชนที่มีความรู้เหล่านี้ชอบหางานที่มีเงินค่าที่สูงสุดในเมืองมากกว่าการเป็นเกษตรกรขนาดเล็กในชนบท ในทำนองเดียวกันลูกหลานที่เกิดต่อมาก็คงจะต้องได้รับการศึกษาและกลายเป็นคนเมืองไปหมด การอยู่ในเมืองของคนในเวลาต่อมาจึงเป็นการปิดวัฏจักร

ประการที่สอง โครงสร้างแบบช่วงชั้นของระบบการศึกษา ทำให้ช่องว่างระหว่างบุคลากรระดับบนและบุคลากรระดับล่างกว้างมากขึ้น ความแตกต่างในมาตรฐานการศึกษา จึงทำให้ประชาชนเข้ารับราชการในระดับต่างๆ หลายระดับ แต่โอกาสเจริญก้าวหน้าในงานที่ทำเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยดีนักในด้านขวัญและกำลังใจ เป็นสิ่งที่ทราบกันดีและเข้าใจกันดี ยิ่งกว่านั้นบุคลากรระดับอาวุโส ซึ่งรับผิดชอบในการวางแผนและการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ก็ไม่ค่อยได้ทำงานในระดับภาคสนามและระดับกลาง เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคลากรอาวุโสจึงขาดประสบการณ์ ภาควิชาปฏิบัติและความเข้าใจภาคชนบท

ประการที่สาม ระบบการศึกษาที่เน้นทฤษฎีมากก็มีอิทธิพลต่อการศึกษาด้านการเกษตร แหล่งความรู้ของเกษตรกรขึ้นอยู่กับภาคสร้างความรู้เท่านั้น กล่าวคือ ขึ้นอยู่กับการวิจัยและการสอนเท่านั้น มิได้ขึ้นอยู่กับการทำงานภาคเกษตรเลย

มีตัวอย่างชี้ให้เห็นถึงปรากฏการณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่ตัวอย่างหนึ่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยเกษตรคนหนึ่งที่กำลังบรรยายครั้งหนึ่ง ได้สาธิตเครื่องหยอดเมล็ดพืชด้วยมือให้เกษตรกรขนาดเล็กชมและอธิบายให้เกษตรกรขนาดเล็กฟังว่า คณะวิจัยคณะหนึ่งได้พัฒนาเครื่องหยอดเมล็ดพืชด้วยมือเครื่องนี้ขึ้นเมื่อ 5 ปีมาแล้ว เมื่อมีผู้ถามว่า ได้มีการกระจายเครื่องเหล่านี้ไปให้เกษตรกรขนาดเล็กอย่างไร เกษตรกรขนาดเล็กนำไปใช้อย่างไร และมีบริษัทผู้ผลิตเครื่องแบบนี้ออกมาหรือไม่ อาจารย์ผู้นี้ตอบว่า เรื่องที่ถามมาทั้งหมดเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับเขาเลย ดังนั้นผู้ที่จบมาทางด้านการเกษตรจึงเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกมาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างมาก แต่ไม่มีความรู้ ความสนใจในการผลิตของเกษตรกรขนาดเล็ก ซึ่งถือว่าเป็นการผลิตที่ล้าหลังเลยแม้แต่น้อย

การศึกษาทางการเกษตรซึ่งคิดกันว่า จะเป็นมรรควิธีที่จะใช้ปรับปรุงสถานการณ์ในชนบทให้ดีขึ้น ถ้าอยู่ในแบบแผนอย่างในปัจจุบันคงจะมีคุณค่าน้อยมากในการเชื่อมช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท

พุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ (ประชากร 95 เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมดนับถือพุทธศาสนา) เป็นรากฐานในการให้บริการด้านสังคมทั่วประเทศ ความมีเมตตากรุณา การทำบุญและการช่วยเหลือกันในคราวจำเป็น ก็มีกล่าวไว้ในคำสอนของพุทธศาสนา ความกตัญญูเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำต่อผู้ให้ ไม่ใช่กระทำต่อผู้รับ บุคคลที่มีความทุกข์ยากมักจะแน่ใจอยู่เสมอว่า จะได้รับความช่วยเหลือจากวัดใดวัดหนึ่งในจำนวนวัด 27,000 แห่งทั่วประเทศ ในระยะหลังๆ มานี้ ได้มีการจัดตั้งองค์กรการกุศลขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งครึ่งหนึ่งของจำนวนองค์กรการกุศลทั้งหมดตั้งอยู่ในกรุงเทพ ในระยะก่อนปี 2483 ไม่มีความจำเป็นอะไรที่ประเทศไทยจะต้องจัดหน่วยงานสำหรับทำหน้าที่ในด้านสวัสดิการสังคม เพิ่งจะมีการตั้งหน่วยงานเหล่านี้ในปี 2483 เป็นต้นมา หน่วยงานด้านสวัสดิการสังคมมีหน้าที่ให้บริการที่สำคัญๆ ดังนี้ สวัสดิการเด็ก เยาวชน ครอบครัว สวัสดิการสำหรับคนชรา คนพิการ คนเร่ร่อน สวัสดิการด้านที่อยู่อาศัย การช่วยเหลือด้านอาชีพ และปัญหาชุมชนอื่นๆ แต่บริการสวัสดิการสังคมด้านต่างๆ ดังกล่าวส่วนใหญ่จะจำกัดอยู่ในกรุงเทพ ฯ และเมืองใหญ่ๆ ในสังคมชนบทนั้น เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าวิธีการช่วยเหลือดั้งเดิม เช่น จากครอบครัวและวัด ยังคงเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่ด้านสวัสดิการสังคมนี้อยู่

ประเทศไทยมีระบบการปกครองแบบพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญแต่เป็นการปกครองที่รวบอำนาจไว้ ณ ส่วนกลางอย่างมาก หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้รับเอกราชการปกครองโดยรัฐสภาแบบตะวันตกมาใช้ เพื่อเอาใจแนวความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยของสหรัฐฯ ซึ่งสหรัฐฯ ถือว่า จะเป็นการแก้ไขปัญหาด้านการปกครองที่เป็นสากล แต่โอกาสที่การปกครองโดยรัฐสภาจะมีรากหยั่งลงแน่นบนปฐพีของประเทศไทยนั้น มีน้อยมาก เมื่อพิจารณาถึงประเพณีการปกครองแบบเผด็จการของประเทศไทย ความจริงระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยในประเทศไทยนั้นยังล้มเหลวอยู่

เนื่องจากเป็นระบบการปกครองที่ยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากมวลชน การที่ทหารทำรัฐประหารขึ้นหลายต่อหลายครั้งก็ดี และการลุกฮือขึ้นของนักศึกษาในปี 2516 ก็ดี ยังไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงขึ้นแต่อย่างใด เพราะรัฐประหารแต่ละครั้งมุ่งโจมตีผลของการปกครอง แทนที่จะมุ่งโจมตีสาเหตุของการปกครอง แบบแผนความคิดซึ่งก่อให้เกิดการโค่นล้มรัฐบาลไม่มีใครแตะต้องและพูดถึง ดังนั้นอุดมการณ์เดิมจึงเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าในรัฐบาลชุดต่อๆ มา จี.ไมร์ดัล ได้เขียนหนังสือชื่อ *ละคอนแห่งเอเชีย*⁸² เมื่อปี 2514 ว่า ประเทศไทยภายใต้การปกครองแบบประชาธิปไตยหรือเผด็จการเป็น “รัฐอ่อน” เนื่องจากไม่มีความสามารถหรือไม่ยินดีสร้างการปฏิรูปขั้นพื้นฐานให้เป็นสถาบันและบังคับใช้วินัยทางสังคม

“สภาพการเป็นรัฐอ่อน” เป็นผลมาจากโครงสร้างสังคมไทย ชนกลุ่มน้อยซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มักจะเป็นผู้ควบคุมอำนาจอยู่อย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าประเทศไทยจะใช้ระบบการเมืองแบบใด ข้าราชการผู้ใหญ่ได้รับอิทธิพลอย่างมาก จากผลประโยชน์ทางธุรกิจระดับประเทศ (ชาวจีนเป็นส่วนใหญ่) ระหว่างประเทศ (บริษัทลงทุนข้ามชาติ) และความสัมพันธ์ส่วนบุคคล กระทรวงทบวงกรมต่างๆ ในประเทศไทยมีอำนาจมากและดำเนินการอย่างเป็นอิสระ ปรากฏการณ์ดังที่กล่าวมาอาจจะชี้ให้เห็นได้ดีที่สุดจากกรณีต่อไปนี้ นับตั้งแต่ทศวรรษ 1960 (พ.ศ. 2503-2513) เป็นต้นมา กรมและหน่วยงานต่างๆ ของทางราชการได้รับเงินงบประมาณต่ำและซ้ำมาก ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาี้ การใช้จ่ายงบประมาณจริงๆ ในแต่ละปีงบประมาณ จะใช้จ่ายไม่เกิน 80 เปอร์เซ็นต์ของงบประมาณทั้งหมด ปรากฏการณ์เช่นนี้ มีผลทำให้การดำเนินการตามโครงการชักช้า อันเป็นการทำให้กระบวนการพัฒนาชักช้าตามไปด้วย ทำให้ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ทันเวลา และมีผลทำให้เกิดความไม่แน่นอนเกี่ยวกับการวางแผนด้านการเงิน การประเมินความต้องการใช้เงิน ในระยะหนึ่งๆ ผิดพลาด ซึ่งมีผลทำให้ต้องทำการกู้ยืมเกินความจำเป็น และต้องจ่ายค่าดอกเบี้ยในอัตราสูง และมีผลทำให้เงินทุนถูกผูกพันเอาไว้ไม่มี

⁸² G. Myrdal : *Asian Drama, The Twentieth Century Fund 1971.*

การหมุนเวียน ดังนั้น จึงเท่ากับเป็นการเพิ่มปัญหาเรื่องการขาดเงินทุนให้มากขึ้นในสถาบันการเงิน จากการศึกษาวิจัยของคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและธนาคารแห่งประเทศไทย จะเห็นได้ว่า ต้องใช้เวลาถึง 225 วัน จากการเริ่มเบิกเงินจากกรมบัญชีกลางไปเพื่อโครงการก่อสร้าง จนกระทั่งโครงการก่อสร้างเริ่มดำเนินการ อาจมีผู้ถามว่าแล้วในระหว่างนั้นเงินอยู่ที่ไหน คำตอบก็คือ อัตราดอกเบี้ยก็ยืมกันในช่วงเอกชนสูงประมาณเดือนละ 8 เปอร์เซ็นต์

เรื่องผลประโยชน์ขัดกันระหว่างหน่วยงานราชการด้วยกัน จะถูกเก็บไว้ไม่แพร่พรายให้รู้กันอยู่อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งถูกลืมนั่นไปในที่สุด รัฐบาลชุดต่างๆ ในอดีตไม่เคยมีชุดใดที่สามารถประสบความสำเร็จในการประสานผลประโยชน์ที่ต่างกันหลายประการของระบบราชการที่เข้มแข็ง ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นองค์กรเผด็จการอย่างแท้จริง กลุ่มข้าราชการไทยซึ่งเป็นชนชั้นสูงต้องเผชิญหน้ากับชาวไทย ซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่แต่ไร้องค์กรของตนเอง การตัดสินใจทางการเมืองกระทำโดยบุคคลที่ได้รับประโยชน์จากการตัดสินใจนั้นๆ คนส่วนใหญ่ของประเทศก็ถูกทำให้หนึ่งเจียบโดยการได้รับส่วนแบ่งเล็กๆ น้อยๆ หลายครั้ง เช่น การโฆษณาชวนเชื่อ การกีดกันทางด้านการบริหารและการดึงความสนใจไปในการการเมือง

ข้อสรุปต่อไปนี้เป็นข้อสรุปสถานการณ์ทางการเมืองและการบริหาร อันเป็นข้อสรุปที่ค่อนข้างแข็งกร้าว และถึงกระนั้นข้อสรุปเหล่านี้ก็เป็นข้อสรุปเชิงวิพากษ์

1. ประเทศไทยคงจะต้องขาดระบบการเมืองที่ยึดมั่นอยู่กับผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ต่อไป กล่าวอีกประการหนึ่งก็คือ รัฐธรรมนูญคงจะต้องรับใช้ผลประโยชน์ของผู้ที่มีอำนาจ สถาบันการเมืองต่างๆ จะต้องถูกจำกัดในการพัฒนาตนเอง ชนชั้นสูงซึ่งเป็นชนชั้นปกครองจะต้องปฏิเสธการยอมรับความชอบธรรมของระบบประชาธิปไตย ระบบประชาธิปไตยจะต้องถูกใช้เป็นข้อแก้ตัวของบุคคลที่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว คนมั่งคั่งร่ำรวยและบุคคลที่มีอำนาจทางการเมืองจะต้องร่วมมือกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกันต่อไป และรัฐบาลจะต้องเป็นรัฐบาลเผด็จการต่อไป

2. ราชการจะต้องครอบงำการเมืองต่อไป ซึ่งเป็นการครอบงำในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้ การระบุชี้ถึงปัญหาสังคม การคัดเลือกแนวทางเพื่อแก้ปัญหาสังคม การคัดเลือกผู้นำทางการเมือง และการกระจายวัฒนธรรมทางการเมือง ข่าวสารและความคิดเห็นออกไปสู่สาธารณชนโดยทั่วไป ราชการจะต้องเป็นผู้กำหนดเนื้อหาของกฎหมาย สังคม และคอยดูแลให้มีการปฏิบัติตามนโยบายและมติต่างๆ ซึ่งมุ่งแก้ไขที่มีการขัดแย้งกันขึ้น การครอบงำของราชการที่มีต่อการเมืองเช่นกัน เราอาจบรรยายให้เห็นภาพได้ว่า รัฐบาลของข้าราชการโดยข้าราชการ เพื่อข้าราชการ

3. ราชการขาดประสิทธิภาพและขาดความรับผิดชอบต่อสาธารณชน ข้าราชการสนใจต่อการเอาใจเจ้านายมากกว่าการดำเนินการตามนโยบายของราชการ หรือกว่าการตอบสนองความต้องการของประชาชน นอกจากนั้นราชการยังขาดการประสานทุกระดับ ราชการเป็นระบบที่มีการรวมอำนาจไว้ ณ ส่วนกลางอย่างมาก และมีการแบ่งกันเป็นก๊กเป็นเหล่า ผู้บริหารขาดทักษะด้านการบริหารจัดการ และไม่สามารถนำความเชี่ยวชาญด้านเทคนิคไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนและการประเมินผลโครงการ

4. การขยายองค์กรซึ่งกระทำกันอย่างคงเส้นคงวาโดยรัฐได้ก่อให้เกิดปัญหาในด้านการบริหารจัดการมากมายหลายประการ และทำให้เกิดหน่วยงานใหม่ๆ เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก หน่วยงานแต่ละแห่งต่างก็พยายามขยายขอบเขตความรับผิดชอบของตนออกไปอย่างกว้างขวาง แทนที่จะมุ่งสนใจแก้ปัญหาสังคม

5. ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ทหารมีบทบาทเด่นและสำคัญทางการเมืองการบริหาร และนิติบัญญัติ ดังนั้นไม่ว่าจะดีหรือไม่ดีอย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่หรือคนส่วนน้อยก็ตาม ทหารจะมีบทบาทเด่นและสำคัญมากขึ้นในทศวรรษต่อไป โดยเฉพาะบทบาทในการกำหนดอนาคตของประเทศ

6. ประเทศไทยต้องเผชิญหน้ากับปัญหาในการพัฒนาพรรคการเมือง ซึ่งจะเป็นพรรคการเมืองที่มีประชาชนเป็นฐานรองรับและสนับสนุน ปัญหาการพัฒนาพรรคการเมืองในแนวดังกล่าวเกิดจากข้อเท็จจริงที่ว่า พรรคการเมืองพรรค

ต่างๆ นั้นขาดการต่อเนื่อง ขาดหลักการ และขาดวินัย พรรคการเมืองต่างๆ ยึดตัวบุคคลมากเกินไป

ข้อสรุปซึ่งเป็นการวิพากษ์วิจารณ์เรื่องเกี่ยวกับการเมือง การบริหาร และอนาคตของประเทศไทย ดังกล่าวข้างต้น มิใช่เป็นข้อสรุปของบุคคลที่อยู่ในกลุ่มฝ่ายซ้าย แต่เป็นข้อสรุปที่ได้จากการสัมมนาโครงการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องสำคัญ ปัญหาสำคัญและอนาคตของประเทศไทยในทศวรรษ 1980 ในการสัมมนาครั้งนี้ มีบุคลากรจากมหาวิทยาลัย หน่วยงานราชการ และภาคเอกชนเข้าร่วมอย่างพร้อมเพรียง⁸³

ปรากฏการณ์ที่เด่นชัด ซึ่งได้จากการสำรวจทางการเกษตรเป็นจำนวนมากก็คือ ฟาร์มขนาดเล็กได้ผลิตผลมากกว่าฟาร์มขนาดใหญ่ ในปี 2468 ชายานอฟ ได้กล่าวไว้ว่า ฟาร์มของเกษตรกรที่ยังชีพให้ผลผลิตสูงกว่าฟาร์มของนายทุนและฟาร์มของรัฐ เนื่องจากเงื่อนไขของธรรมชาติซึ่งก่อให้เกิดข้อจำกัด แก่วิสาหกิจขนาดใหญ่ ฟาร์มของนายทุนจะมีข้อได้เปรียบเฉพาะพิเศษบางชนิด โดยการใช้จักรกลการเกษตรและการตลาดเข้าช่วย นอกจากนั้นจะเห็นได้ว่า ฟาร์มของเกษตรกรที่ยังชีพมีข้อได้เปรียบที่ชัดเจนในกระบวนการของการเพาะปลูก อย่างเข้มข้นและการเลี้ยงสัตว์ ประสิทธิภาพในการผลิตที่สูงของเกษตรกรที่ยังชีพนั้น เกิดจากการมีแรงงานส่วนเกินในครอบครัวและแรงงานสัตว์ส่วนเกิน นอกจากนี้จะเห็นได้ว่า พื้นที่ขนาดเล็กยังต้องการให้มีการเพาะปลูกอย่างเข้มข้น เพื่อให้เพียงพอกับการดำรงชีพ ถ้าหากได้รับเทคโนโลยีใหม่ๆ และวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่ดี ผลผลิตโดยส่วนรวมจะเพิ่มขึ้น และความเข้มข้นของการใช้จะเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ (จุดเน้นในฟาร์มขนาดเล็ก คือเน้นที่ใช้แรงงาน) ฟาร์มขนาดใหญ่ซึ่งมีการจ้างแรงงานตามปกติแล้ว จะเป็นการทำการเกษตรแบบขยายพื้นที่ เนื่องจากเป็นความเข้มข้นในการทำการเกษตรโดยใช้เครื่องจักรกลเข้าช่วย ภายใต้เงื่อนไขของเขตร้อนมีความเป็นไปได้ที่ค่อนข้างจำกัด และการนำวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่ตีมาใช้ก็ดูดแรงงานเข้าไปเป็นจำนวนมาก ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่น่าสงสัยว่า ค่าใช้จ่ายกับผลประโยชน์ที่ได้รับจะคุ้มกันหรือไม่ (จุดเน้นในฟาร์ม

⁸³ *Thailand in the 1980's* p.75-76

ขนาดใหญ่ คือเน้นที่ใช้ทุน) แม้ว่าทุนในประเทศที่ด้อยพัฒนาทุกประเทศจะเป็นสิ่งที่หาได้ยาก แต่ประเทศเหล่านี้ก็มีแรงงานอยู่อย่างเหลือเฟือ และแรงงานก็เป็นปัจจัยการผลิตที่ถูกที่สุด

ดังนั้น จึงใช้เป็นเรื่องปะทะกันระหว่างฟาร์มขนาดใหญ่กับฟาร์มขนาดเล็ก เพราะว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ในประเทศไทยเป็นเกษตรกรขนาดเล็กและขนาดกลางมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ในอดีตเช่นเดิมมานั้น ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีแต่เกษตรกรขนาดเล็ก จากข้อเท็จจริงดังกล่าว จึงยากที่จะเข้าใจว่าทำไมนโยบายของรัฐบาลและภาคเอกชนจึงริเริ่มสนับสนุนการทำฟาร์มขนาดใหญ่ แทนที่จะสนับสนุนการทำฟาร์มขนาดเล็กแต่อย่างเดียว โดยไม่มีข้อจำกัดใดๆ ทั้งสิ้น การที่จะหันมาให้การสนับสนุนต่อการทำการเกษตรขนาดเล็กแต่อย่างเดียว โดยใช้ข้อจำกัดนี้ จะทำให้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้น ได้รับรายได้เพิ่มขึ้นจากการส่งผลผลิตทางการเกษตรไปขายในต่างประเทศ และสร้างงานให้แก่กำลังแรงงานที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งภาคอื่นๆ ของระบบเศรษฐกิจของประเทศไม่สามารถรับเอาไว้ได้ การอพยพจากท้องถิ่นชนบทเข้าสู่กรุงเทพและเมืองอื่นๆ ก็จะลดลงหรือไม่มีในที่สุด การที่รัฐบาลไทยและภาคเอกชนสนับสนุนเกษตรกรขนาดเล็กถือได้ว่า เป็นสิ่งที่มีความสำคัญทางด้านศีลธรรมอีกด้วย เนื่องจากเกษตรกรขนาดเล็กตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน เป็นผู้มีส่วนสำคัญมากในการพัฒนาประเทศไทย และยังเป็นแหล่งก่อให้เกิดทรัพย์สินของชนชั้นสูงในสังคมไทยอีกด้วย

สิ่งที่เกษตรกรขนาดเล็กต้องการ ได้แก่ บริการและการสนับสนุน ซึ่งบริการและการสนับสนุนดังกล่าว ต้องเต็มใจจัดให้แก่เกษตรกรขนาดเล็กมิใช่พูดแต่ปากเท่านั้น เกษตรกรขนาดเล็กสมควรที่จะได้รับบริการและการสนับสนุนตามที่พวกเขาต้องการ เนื่องจากตลอดประวัติศาสตร์ของไทยจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันข้าวและผลผลิตการเกษตรอื่นๆ ได้เป็นตัวสร้างรากฐานและความมั่นคงให้แก่ประเทศไทยยุคทุกสมัย เกษตรกรขนาดเล็กรับใช้ประเทศชาติโดยการเป็นทหารป้องกันประเทศ เป็นพลยศ เป็นทาสในเรือนเบี้ย และเป็นแรงงานสร้างเมือง ราชวัง และวัดวาอารามต่างๆ และถูกเกณฑ์แรงงานสร้างการชลประทาน รวมทั้งเป็นแหล่งรายได้สำคัญของรัฐบาลไทยยุคทุกสมัย โดยการเสียภาษีและ

ผลิตสินค้าส่งออก แต่นับตั้งแต่ต้นจนบัดนี้ เกษตรกรขนาดเล็กซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ของประเทศที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ เพื่อนำเงินไปใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรม และสร้างความมั่งคั่งให้แก่ชนชั้นสูงของประเทศ กลับเป็นผู้ที่ถูกกลืนไปโดยสิ้นเชิง การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมและความมั่งคั่งของชนชั้นสูงในประเทศได้ทำลายชีวิตความเป็นอยู่ของหมู่บ้าน ซึ่งเคยเป็นสังคมปิดและเป็นอิสระ ทำลายมาตรฐานการครองชีพซึ่งเคยอุดมสมบูรณ์มาก่อนและทำลายสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

เป็นที่แน่นอนว่า เกือบจะไม่มีวันไหนเลยที่ประชาชนไทยจะไม่ได้ยินได้ฟัง หรือได้อ่านเกี่ยวกับการที่รัฐบาลได้พิจารณาวางแผนดำเนินการโครงการพัฒนาการเกษตรโครงการแล้วโครงการเล่า โดยมุ่งไปที่การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภายในประเทศให้ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม ในสายตาของประชาชนแล้วชีวิตความเป็นอยู่ในชนบทดูเหมือนว่าจะไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงดีขึ้นเลย แม้ว่ารัฐบาลจะดำเนินโครงการพัฒนาการเกษตรที่ต้องใช้เงินทุนมากมายหลายต่อหลายโครงการ การที่เกษตรกรมีรายได้น้อย ซึ่งนำไปสู่การมีมาตรฐานการครองชีพต่ำ ยังคงจะต้องเป็นปัญหาที่ใหญ่ที่สุดและแก้ไขยากที่สุด ซึ่งเผชิญหน้ารัฐบาลอยู่ต่อไป และวิธีแก้ไขที่ชอกช้ำมากคล้ายกับเป็นยาบำบัดสรรพโรคได้แก่การอัดฉีดเงินทุนเข้าไปในท้องถิ่นชนบทเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ โดยผ่านโครงการพัฒนาการเกษตร ซึ่งไม่เคยได้รับการพิจารณาอย่างถ่องแท้และละเอียดถี่ถ้วน ดังนั้นโครงการพัฒนาการเกษตรเกือบทุกโครงการที่ได้ดำเนินการไปแล้วในประเทศไทยจึงเป็นโครงการที่ใช้เงินทุนเป็นอันมาก พิจารณาทางด้านเศรษฐกิจแล้วจะเห็นได้ว่า ผลตอบแทนที่ได้รับไม่คุ้มกับเงินทุนที่ลงไปเลย เมื่อถูกถามว่าทำไมการพัฒนาเกษตรจึงไม่ได้รับผลเท่าที่ควร รัฐมนตรีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ มักจะอ้างว่า ความก้าวหน้าช้าหรือการขาดความก้าวหน้าในการพัฒนาการเกษตรในประเทศไทยนั้นเกิดจากการมีเงินทุนไม่เพียงพอ แต่ความเป็นจริงแล้วการขาดเงินทุนหาใช่เหตุผลที่แท้จริงไม่ เพราะเหตุผลที่แท้จริงได้แก่ การไม่เข้าใจปัญหาพื้นฐานในการพัฒนาการเกษตร ซึ่งมีผลทำให้ใช้เงินทุนไปอย่างไม่เหมาะสม จึงไม่ค่อยประสบกับความสำเร็จนัก⁸⁴

⁸⁴ Bangkok Post 1980.

ในสายตาของเกษตรกรคนหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น เห็นว่า โครงการพัฒนาการเกษตรหลายต่อหลายโครงการที่รัฐบาลจัดทำนั้นเป็นโครงการที่ดี แต่รัฐมิได้ให้ความสนใจต่อผลกระทบของโครงการต่างๆ เหล่านั้น มีเฉพาะเกษตรกรที่สนใจเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์จากโครงการเหล่านั้น ตัวอย่างเช่น เมื่อเจ้าหน้าที่จัดทำโครงการฉีควัคซีนสำหรับโคและกระบือ จะมีเกษตรกรบางคนให้เหตุผลว่า โคกระบือไม่ล้มเจ็บลงง่ายตาย และคิดว่าการนำโคกระบือไปยังจุดนัดพบทำให้พวกเขาต้องเสียเวลาทำงานไปอีกหนึ่งวัน จะเห็นได้ว่า สิ่งที่ขาดหายไปอันเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำ ได้แก่ การกระตุ้นเกษตรกรให้ทราบถึงเรื่องราวต่างๆ งานพัฒนาหมู่บ้านอันเป็นงานส่วนรวมที่ต้องการความร่วมมือจากชาวบ้านทุกคน อันเป็นงานที่ค่อนข้างยากและลำบาก งานพัฒนาหมู่บ้านจึงเปรียบเสมือนการสร้างบ้านโดยใช้รังไหมที่พันรอบตัวด้กแด่ (เป็นวัสดุก่อสร้าง) หมายถึงว่า ถ้าหากท่านต้องการสร้างกำแพงและหลังคาในขณะเดียวกัน ท่านก็ไม่สามารถสร้างบ้านให้สำเร็จลงได้ เนื่องจากด้านหนึ่งอาจพังลงมาก่อนที่จะทำอีกด้านหนึ่งเสร็จ เกษตรกรของเราส่วนใหญ่จะมีทัศนคติอยากได้ของฟรี ดังนั้น เกษตรกรของเราจึงสร้างทัศนคติในการพึ่งพาผู้อื่น เกษตรกรบางคนไม่พยายามช่วยเหลือตัวเองเอาเสียเลย ดังนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใดที่เกษตรกรไม่สามารถชำระคืนเงินกู้ได้ ในขณะที่พวกเขาใช้เงินเดือนละ 30 ถึง 100 บาทซื้อห่วยเถื่อน เหตุผลประการหนึ่ง ในหลายประการที่นำมาอธิบายว่า เป็นสาเหตุของความยากจนก็คือ เกษตรกรไม่รู้จักตนเองชัดเจนพอว่า พวกเขาเป็นใคร พวกเขาเผชิญหน้ากับสภาพอะไรอยู่ พวกเขาควรจะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร เป็นต้น เกษตรกรตกเป็นเหยื่อของ “กระบวนการสร้างสังคมให้ทันสมัย” มันไม่มีผิดอะไรเลยที่จะรู้และเห็นสิ่งต่างๆ ที่ทันสมัย แต่จะเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะก้าวตามความทันสมัยโดยที่มิได้หยุดพิจารณาว่า ความทันสมัยนั้นเหมาะสมกับสถานการณ์ของตนหรือไม่ เราทุกคนต้องการความก้าวหน้าด้วยกันทั้งนั้น แต่ถ้าหากเราไม่สามารถจะวิ่งได้ เราก็ไม่ควรวิ่ง เพียงแต่ค่อยๆ เดินไปก็พอ

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น เราได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาเป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปและต้องการความอดทน

2. เกษตรกรจะต้องได้รับการกระตุ้นให้ทราบถึงสถานการณ์ของงาน และวิธีการปรับปรุงสถานการณ์ของตนให้ดีขึ้น

3. เกษตรกรจำเป็นต้องมีองค์กรอื่นเป็นความพยายามร่วมกันที่จะ ระดมทรัพยากรและศักยภาพของตนให้ดีขึ้น

4. ความทันสมัยและเทคโนโลยีสมัยใหม่ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ ของฟาร์มขนาดเล็ก จำเป็นต้องหาทางที่เหมาะสมอันจะนำไปสู่การพัฒนา พร้อมไปกับเกษตรกร

5. เงินทุนแต่เพียงอย่างเดียวไม่อาจบรรลุอะไรได้ เงินทุนจะทำให้ เกษตรกรเคยตัว ถ้าหากไม่ได้นำเงินทุนไปใช้อย่างเหมาะสม

จุดเน้นการผลิตทางการเกษตรในบรรดาประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย ทุกประเทศนั้น ขึ้นอยู่กับแบบแผนการผลิตของเกษตรกรขนาดเล็ก จากการ วิเคราะห์ดูจะเห็นได้ว่าการผลิตทางการเกษตรดังกล่าวเกี่ยวข้องกับธรรมชาติของ แรงงานและปัจจัยการผลิตในสังคมชนบท หน่วยการผลิตในสังคมชนบทโดยทั่วไป ได้แก่วงจรชีวิตซึ่งถือเป็นทั้งหน่วยเศรษฐกิจและหน่วยสังคม การผลิตจึงขึ้นอยู่กับ ขนาดของแรงงานในครอบครัว (เพศ อายุ ในส่วนของการจ้างแรงงานนั้น จะมีได้ ก็ต่อเมื่อได้มีการสะสมผลผลิตส่วนเกินไว้เพียงพอเพื่อจ้าง) วงจรชีวิตครอบครัว (ความแตกต่างทางด้านสังคมโดยผ่านความสัมพันธ์ในการใช้แรงงาน) และโอกาส (ภัยธรรมชาติ ความเจ็บป่วย เป็นต้น) วงจรชีวิตครอบครัวและโอกาส จะเป็น ตัวกำหนดความแตกต่างในด้านทรัพย์สินในระหว่างเกษตรกรขนาดเล็กเป็นสำคัญ สำหรับผลผลิตที่ได้นั้นจะมีการจัดสรรดังนี้

ประการแรก จะใช้สำหรับยังชีพเพื่อตอบสนองความต้องการในการ บริโภคที่ซับซ้อนกว่าและสำหรับซ่อมแซมเครื่องใช้ไม่สอย (เป็นทุนสำหรับ ซ่อมแซมเครื่องมือเก็บไว้เป็นทรัพยากรเพื่อการผลิต และเก็บไว้กินยามขาดเงิน)

ประการที่สอง ผลผลิตจะแบ่งเอาไว้สำหรับบำรุงรักษาสังคมและระบบ เศรษฐกิจ ผลผลิตส่วนนี้ รวมไปถึงการใช้สำหรับการบริหาร บริการสาธารณะ และช่วยเหลือบุคคลที่ไม่สามารถทำการผลิตได้และมีได้ทำงานในด้านการผลิต

(ตัวอย่างเช่น คนป่วย คนชรา นักการเมือง ข้าราชการ พระภิกษุสามเณร เป็นต้น) ผลผลิตส่วนเกินที่เหลือตามปกติแล้วจะมีจำนวนและปริมาณจำกัดมาก ทั้งนี้เกิดจากการกระจายส่วนเกินอย่างไม่เท่าเทียมกัน (ราคาผลผลิตเกษตรต่ำและต้องเสียภาษี เป็นต้น) เกิดจากการสืบทอดมรดก ข้อจำกัดต่างๆ ดังกล่าวที่มีผลทำให้มีมูลเหตุจูงใจต่ำในการที่จะเพิ่มผลผลิต และทำให้ไม่สามารถสะสมผลผลิตส่วนเกินเอาไว้ได้ในครอบครัวของเกษตรกรขนาดเล็ก

ประการที่สาม มิติทางโครงสร้างของสังคมซึ่งได้แก่ ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท และช่องว่างในชนบทด้วยกัน ความมั่นคงในสถานะภาพดั้งเดิมซึ่งจะเป็นตัวต่อต้านการเปลี่ยนทางโครงสร้างทุกอย่าง รวมทั้งการสะสมทรัพย์สินของเกษตรกรขนาดเล็ก

การเปลี่ยนแปลงใดๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นในสังคมชนบท ย่อมส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางการผลิตภายในครอบครัวและภายในสังคม

ประการแรก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีผลกระทบต่อความกดดันจากจำนวนประชากร มันมีผลกระทบต่อครอบครัวในภาคต่างๆ ทำให้มีความหนาแน่นของประชากรต่ำหรือสูงในทางที่ต่างกัน กล่าวคือ ภาคมีความหนาแน่นของประชากรต่ำ มีการเกิดขึ้นของประชากรสูง และย้ายไปอยู่ในท้องที่ใหม่ ภาคที่มีความหนาแน่นของประชากรสูง ทำให้แรงงานเป็นอิสระ ในประเทศไทยนั้นได้มีประชากรเพิ่มขึ้นจาก 8 ล้านคนในปี 2453 เป็น 17 ล้านคนในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และเป็น 50 ล้านคนในปัจจุบัน

จากการที่ประชากรเพิ่มขึ้นเช่นนี้ ทำให้ที่ดินว่างเปล่าไม่มีเหลืออยู่ในที่สุดแรงงานจึงถูกปล่อยให้เป็นอิสระ เนื่องจากภาคเศรษฐกิจอื่นๆ ไม่สามารถรับแรงงานเหล่านี้เอาไว้ได้ทั้งหมด เมืองต่างๆ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ ก็เจริญเติบโตขึ้น แต่ก็มิมีอิทธิพลในเชิงลบมากมาย

ประการที่สอง การขำนาญการเฉพาะอย่างภายในสังคมก็เข้าทดแทนและลดกำลังแรงงานถาวรลง เนื่องจากกำลังแรงงานมีค่าจ้างสูงขึ้นและต้องได้รับการดูแลชั่วชีวิตไม่ว่าจะมีประสิทธิภาพในการผลิตหรือไม่

ประการที่สาม เทคโนโลยีการเกษตรแบบทุนแรงได้เข้าไปทดแทนการแบ่งงานกันทำภายในครอบครัว และก่อให้เกิดการลดจำนวนผู้ที่พึ่งพาลงไปได้เป็นจำนวนมาก ดังนั้น การที่จะพิจารณาการนำจักรกลการเกษตรมาใช้ว่าเหมาะสมหรือไม่อย่างไรนั้น จำต้องพิจารณาว่าการนำจักรกลเกษตรมาใช้ก่อให้เกิดการเพิ่มผลผลิตจริง และสมาชิกในครอบครัวจะได้รับการกระทบอย่างไรไม่สมควร

ประการที่สี่ การผลิตในโรงงานได้เข้าไปทดแทนการชำนาญการเฉพาะอย่างในสังคมอยู่น้อย เรื่องนี้ก่อให้เกิดภาวะการณ์ไม่มีงานทำและการแปลกแยกไปจากปัจจัยการผลิต ดังนั้น แรงงานราคาถูกจึงถูกปลดปล่อยให้เป็นอิสระพร้อมที่จะเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เพราะฉะนั้นกระบวนการนำการเปลี่ยนแปลงไปสู่ชุมชนชนบทจะต้องมองว่า เป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างมนุษย์กับโลกไม่ว่าจะเป็นโลกภายในหรือโลกภายนอก มิฉะนั้นแล้วการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงอาจก่อให้เกิดการอพยพโยกย้ายของประชาชนในชนบท และก่อให้เกิดการทำลายสังคมของประชาชนในชนบท

โดยทั่วไปแล้ว แนวความคิดเรื่องการพัฒนาทุกแนวความคิดจะมีสิ่งที่เหมือนกันอยู่ประการหนึ่งคือ การก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์หนึ่งๆ ถ้าหากประสบความสำเร็จ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะมีผลในการแก้ปัญหาปัจจุบันของเกษตรกร ซึ่งเป็นการปรับปรุงสถานการณ์ไปด้วยในตัว โดยทั่วไปถือว่า การปรับปรุงให้ดีขึ้นครั้งหนึ่งถือได้ว่าเป็นการแก้ปัญหาขั้นสุดท้ายและประสบความสำเร็จขั้นสุดท้ายของโครงการ ความคิดดังกล่าวเป็นความคิดแบบหยุดนิ่งและเป็นกิจกรรมที่ขาดความคล่องตัวของหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง การจัดปรับเพื่อรับกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปกระทำได้โดยการถ่ายทอดกลับ (feed back) และการประเมินผล (แม้ว่าการประเมินผลนี้บ่อยครั้งทำกันแต่อาจาเท่านั้น) ถ้าหากสมมติกันว่าการประเมินผลกันออกมาจริงๆ ก็ตามความเคร่งครัดของแผนพัฒนาระดับชาติ แผนโครงการ วัตถุประสงค์ การดำเนินการ วิธีการ โครงสร้างองค์กรและการสื่อสารข้อมูลที่ดีก็ล้วนแต่จะทำให้กลไกของการจัดปรับข้างล่างทั้งนั้น การเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลตามมาในระยะดำเนินการก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ทันสมัย เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังสถานการณ์

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงและขบวนการต่างๆ ในชุมชนชนบทก็เกิดขึ้นในอัตราที่รวดเร็วมาก จนกระทั่งการขึ้นใช้ความคิดที่ตั้งไว้และการแก้ปัญหาในอดีตก็น่าจะไม่เป็นการเพียงพอที่จะจัดการกับปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นได้

การพัฒนาซึ่งนิยามกันว่า เป็นกระบวนการวิวัฒนาการเป็นขั้นๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากสถานการณ์ต่างๆ ภายนอก ประกอบกับการค่อยคลี่คลายของสถานการณ์ภายใน และงานในการเร่งรัดกระบวนการนี้ให้เร็วขึ้น โดยไม่ต้องรีบเร่งเกินความจำเป็น จึงต้องมีการแทรกแซงในการเผชิญหน้าระหว่างมนุษย์กับโลก การเผชิญหน้านั้นเป็นการเผชิญหน้าระหว่างมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์กับโลกที่ไม่สมบูรณ์ทั้งสองฝ่าย มาร่วมเสวนากันซึ่งในการเสวนานี้ แฟร์⁸⁵ กล่าวว่า มนุษย์ได้ทำให้โลกเปลี่ยนแปลงและมนุษย์ก็ได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลงที่ตนก่อให้เกิดขึ้น

กระบวนการของความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันซึ่งได้แก่ การเผชิญหน้ากันอย่างต่อเนื่องนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์อย่างต่อเนื่องเช่นกัน ไม่มีสถานการณ์ใดหยุดนิ่ง แต่จะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอโดยผ่านอิทธิพลภายในต่างๆ (การเผชิญหน้ากันระหว่างมนุษย์กับโลก) และอิทธิพลภายนอก (การดำเนินงานของโครงการ สิ่งแวดล้อม เป็นต้น) ดังนั้น การพัฒนาจึงไม่มีบทบาทอะไรเลยถ้าหากตั้งอยู่บนรากฐานของสถานการณ์ที่หยุดนิ่ง ซึ่งในสถานการณ์เช่นนี้ การพัฒนาจึงเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงหลังสถานการณ์ การพัฒนาตามหลังและล่าสมัย การจัดปรับต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปเท่านั้นยังไม่พอ เพราะการจัดปรับต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปหมายถึง การจัดปรับบางสิ่งที่เป็นของอดีตอยู่แล้ว ดังนั้น การพัฒนาจึงได้แก่ การเปลี่ยนแปลงและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง

3.4 จุดเน้น : บนลงล่างกับล่างขึ้นบน หรือประชาชนเป็นผู้กำหนด

วิธีการพัฒนาชนบทอาจเป็นแบบบนลงล่างหรือล่างขึ้นบน กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ อาจเกิดจากภายนอกหรืออาจเกิดจากภายใน ทั้งนี้ต้องดูว่าใครเป็น

⁸⁵ Freire: Education : The Practice of Freedom, writers and Readers Publishing Cooperative, London 1974.

ผู้กำหนดเป้าหมายและทำไมจึงกำหนดเป้าหมายขึ้น วิธีการพัฒนาทั้ง 2 แบบนี้ เราอาจมองได้ว่าเป็นส่วนของจุด 2 ด้านบนเส้นตรงเส้นเดียวกัน บนเส้นๆ นี้ จะเห็นได้ว่า ไม่มีการพัฒนาใดๆ จะเกิดจากภายนอกอย่างเดียวหรือภายในอย่างเดียว การพัฒนาอาจจะอยู่ ณ จุดใดจุดหนึ่งบนเส้นตรงเส้นนี้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่า ภายนอกเข้ามากำหนดวัตถุประสงค์ ค่านิยมและแบบจำลอง (Model) มากน้อยเพียงใด เราจะต้องเข้าใจว่าแบบจำลองนั้นเป็นเครื่องมือที่จะใช้เชื่อมช่องว่างระหว่างทรรศนะการมองโลกเชิงอัตวิสัย กล่าวคือ เรามองโลกอย่างไร กับความเป็นจริงเชิงวัตถุวิสัย กล่าวคือ โลกเป็นอย่างไร

กระบวนการพัฒนาที่เกิดจากภายนอก ภายนอกเป็นผู้กำหนด วัตถุประสงค์ ค่านิยม และแบบจำลอง การพัฒนาจากภายนอกนี้ตามปกติแล้วจะ มีอคติโดยอุดมการณ์ของหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานเอกชน จะเป็นการพัฒนา ที่พยายามหลอมโลกให้เป็นไปตามระบบค่านิยมของตน จะมีการสร้างเกษตรกรให้มีรูปร่าง จนกระทั่งเหมาะกับแบบจำลอง นโยบายการพัฒนาแบบยึดอุดมการณ์ และนิยมอำนาจนี้ จะกำหนดวัตถุประสงค์และผลไว้วางหน้า การพัฒนาแบบนี้ จึงต้องเรียกร้องการเชื่อฟังอย่างหล้นหล้นตา ไม่ต้องการให้เห็นและเข้าใจอะไร ทั้งนั้น ความพยายามในการพัฒนาจบลงด้วยสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป แต่ในที่สุดแล้ว สถานการณ์ก็ยังเป็นอย่างเดิมทุกอย่าง เราจะไม่บรรลุถึงกระบวนการพัฒนา ที่พัฒนาต่อเนื่องไปด้วยตนเองโดยผ่านยุทธศาสตร์แบบบนลงล่าง

อย่างไรก็ตาม มนุษย์และสิ่งแวดล้อมจะต้องเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การที่จะถือว่าการพัฒนาใดๆ จะก่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาก็ได้ชั่ววันจันทร์นั้น ไม่มีทาง ไม่มีความรู้ใดที่อยู่หนึ่งซึ่งจะเป็นความรู้ที่ถูกต้องสำหรับสถานการณ์ ทุกอย่างได้ ความรู้ไม่อาจเป็นสิ่งที่นำมาจัดปรับกับความเป็นจริงได้เช่นกัน ถ้าหากการจัดปรับนั้นหมายถึงการจัดปรับกับโลกที่สมบูรณ์แบบ เกี่ยวกับความรู้นี้ มีคำถามที่สำคัญประการหนึ่งคือ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงหรือไม่ กล่าวคือ เราสามารถนำความรู้มาใช้กับชีวิตโดยมองเข้าไปถึงแกนของชีวิตไม่ใช่ มองไปที่ชีวิตได้หรือไม่

กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นภายใน หมายถึง การที่เราเสวนากับ
 เกษตรกรอยู่เสมอ การเสวนานี้จะต้องเป็นการสนทนาที่ท้าทายเกษตรกรให้ม
 ความรู้และมีจิตสำนึก เมื่อเกษตรกรมีความรู้มีจิตสำนึกเท่านั้น เขาจึงจะปฏิบัติ
 อย่างมีความรู้และมีจิตสำนึก สิ่งที่ถูกท้าทายได้แก่ โลกของวัฒนธรรมการเกษตร
 และประวัติศาสตร์ การที่เราสามารถจะทำให้เกษตรกรมีความรู้และความสำนึก
 ได้อย่างไรนั้น จำเป็นต้องตอบคำถามประการหนึ่งให้ได้คำถามนั้นได้แก่
 การมีส่วนร่วมในทางปฏิบัตินั้นกระทำได้อย่างไร มีข้อเท็จจริงอยู่ประการหนึ่งคือ
 คำว่า “การมีส่วนร่วม” มีความหมายแตกต่างกันไปตามความคิดของแต่ละคนซึ่ง
 ไม่เหมือนกัน บางคนมีความเห็นว่าการมีส่วนร่วมได้แก่ กระบวนการปรึกษาหารือ
 หรือ ความร่วมมือของเกษตรกรขนาดเล็กในโครงการของรัฐตามที่กล่าวไว้แล้ว
 ข้างต้น บางคนถือว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การที่ประชาชนมีสิทธิมีเสียงในการ
 กำหนดสถานการณ์ ปัญหาและการกระทำของตน กระบวนการของการมีส่วนร่วม
 หมายถึง การสนทนาแบบวิภาษวิธีระหว่างเกษตรกรกับนักพัฒนา ในการสนทนา
 ดังกล่าวนักพัฒนาจะต้องอยู่ในสภาพสอดคล้องกับเกษตรกร ในกระบวนการ
 มีส่วนร่วมนี้เกษตรกรในฐานะที่เป็นมนุษย์ในสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมและ
 ประวัติศาสตร์หนึ่งๆ มีสิ่งที่จะให้แก่ักพัฒนาในรูปของเทคโนโลยี ทรัพยากร
 และนวัตกรรมใหม่ๆ ดังนั้น การพัฒนาจากภายในเป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกัน
 และกันอย่างถาวรสำหรับทั้ง 2 ฝ่าย คือ ทั้งเกษตรกรและนักพัฒนา ส่วนการที่
 ชาวชนบทผู้ซึ่งไม่ค่อยสามารถจะกำหนดชัดให้เห็นถึงปัญหาของตนได้บรรลุถึง
 สภาวะของการมีส่วนร่วมได้อย่างไรนั้น กล่าวไว้แล้วอย่างคร่าวๆ ในยุทธศาสตร์
 การพัฒนาขององค์กรประชาชน (2.2) โครงการพัฒนานิคม ฯ สมบูรณ์แบบไทย-
 เนเธอร์แลนด์ (2.4) และโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดนจังหวัดสุรินทร์ (2.6-เนท)
 องค์กรประกอบมูลฐานก็คือ การรวมกันของสิ่งต่างๆ ต่อไปนี้

- ความต้องการที่แท้จริงของประชาชน
- การใช้การเสวนา
- ความสามารถของประชาชนที่จะสะท้อนถึงเรื่องที่เกี่ยวข้อง และ
- นักพัฒนา

ขั้นตอนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การชี้ให้เห็นถึงปัญหา การสะท้อน การวิเคราะห์ปัญหาและการกระทำซึ่งได้แก่ การแก้ปัญหาโดยผ่านขั้นตอนต่างๆ ดังกล่าวแล้วเท่านั้น จิตสำนึกจึงจะเกิดขึ้นในตัวประชาชนซึ่งจะเป็นตัวเริ่มกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมโดยตั้งอยู่บนรากฐานของการศึกษา การรวมกลุ่มกันหรือองค์กรและระเบียบวินัย ถ้าหากประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม นั้นหมายความว่า ประชาชนมีความรู้สึกว่ นั้นเป็นความสำเร็จของพวกเขา กระบวนการพัฒนาแบบล่างขึ้นบน สนใจตัวประชาชนเป็นอันดับแรกมิได้สนใจในวัตถุ โดยผ่านกระบวนการแบบล่างขึ้นบนนี้เท่านั้น ความจำเริญสะสมบวก การเปลี่ยนแปลงที่จะจำเริญต่อเนื่องต่อไปได้เองจะเกิดขึ้น

เราทราบถึงข้อเท็จจริงที่ว่า วิธีการแบบล่างขึ้นบนหรือวิธีการแบบการมีส่วนร่วมนี้ เป็นนโยบายที่รัฐบาลแถลงไว้ว่า เป็นวิธีการของรัฐในการพัฒนาชนบทเช่นกันแต่เราขอยืนยันไว้ ณ ที่นี้ว่า ความเข้าใจของรัฐบาลในเรื่องการมีส่วนร่วมนั้น ไม่ได้มีอะไรเกี่ยวข้องกับวิธีการพัฒนาชนบทแบบการมีส่วนร่วม อันแท้จริงแม้แต่น้อย เพื่อที่จะอธิบายการยืนยันดังกล่าว เราขออนุญาตขยายความเรื่องการพัฒนาชนบทแบบมีส่วนร่วม โดยมีรายละเอียดเพิ่มเติมขึ้น ดังนี้ จุดเริ่มในการเข้าไปพัฒนาเกษตรกรขนาดเล็กในตอนแรกก็คือ วิธีการที่จะทำให้เกษตรกรขนาดเล็กตระหนักและยอมรับถึงความจำเป็นในการรวมกลุ่มกัน เรื่องนี้เป็นเรื่องที่จะต้องพูดคุยและรับฟังกัน ด้วยการทำเช่นนี้จะทำให้ทราบถึงปัญหาและความต้องการอันแท้จริงของเกษตรกรขนาดเล็ก เมื่อทราบแล้ว จะต้องมีการพิจารณาให้ความสำคัญก่อนหลังต่อปัญหาและความต้องการรวมทั้งทรัพยากรที่จะนำมาใช้แก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการที่จัดลำดับความสำคัญก่อนหลังไว้แล้ว ส่วนการพิจารณาถึงบทบาทของทรัพยากรภายนอก ที่จะนำมาสนับสนุนกิจกรรมร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาอันแท้จริงนั้น จะต้องพิจารณารองไปจากการพิจารณาถึงกิจกรรมที่จะใช้ทรัพยากรของตนและท้องถิ่นทำ กิจกรรมที่จะต้องใช้ทรัพยากรของตนเองในท้องถิ่นเป็นกิจกรรมที่ควรได้รับการพิจารณาเป็นอันดับแรก บทบาทของคนภายนอกเป็นเพียงบทบาทของ “ผู้เอื้ออำนวย” เนื่องจากประชาชนเป็นผู้กระทำทุกสิ่งทุกอย่างด้วยตนเอง ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงมิใช่การให้ความร่วมมือทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งเพื่อให้เป็นไปตามแผน

จะเห็นได้ว่า วิธีการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมดังกล่าว ตรงกันข้ามกับความเข้าใจของรัฐบาลเรื่องการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้จากแบบแผนการมีส่วนร่วมของรัฐบาลได้ต่อไปนี้

เจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่นได้รับมอบงานให้ไปดำเนินการและใช้งบประมาณในกิจกรรมอย่างหนึ่งในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มองเห็นและวางแผนจากข้างบนโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ฯ เจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่นไปติดต่อกับคนบางคนในหมู่บ้าน คนที่เจ้าหน้าที่ไปติดต่อด้วยส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรที่มีฐานะดี ผู้ใหญ่บ้านและอื่นๆ เนื่องจากได้รับงบประมาณแล้ว คนที่เจ้าหน้าที่ไปติดต่อด้วยจึงไม่มีความยากลำบากอะไรที่จะหาเกษตรกรเข้ามาร่วมในการทำกิจกรรม กิจกรรมที่ทำอาจจะเกี่ยวหรืออาจจะไม่เกี่ยวกับปัญหาและความต้องการอันแท้จริงของชาวบ้านก็ได้ ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจแต่อย่างใดที่จะสังเกตเห็นว่าชาวบ้านที่เข้าร่วมทำกิจกรรมมิได้เข้าร่วมในกิจกรรมอย่างเต็มที่ ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงและเสียงบประมาณไปโดยสูญเปล่า ควรจะกำหนดให้ชัดเจนว่าใครคือผู้เอื้ออำนวย (facilitator) ซึ่งจะเป็นผู้บรรลุถึงกระบวนการของการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงกับเกษตรกรขนาดเล็กอันจะนำไปสู่การพัฒนาภาคชนบทได้อย่างจริงจัง จะต้องให้ทราบชัดว่าใครทำอะไร เมื่อใด และอย่างไร กล่าวคือ จะต้องมีการจัดวางโครงสร้างและหน้าที่ของหน่วยราชการและหน่วยงานเอกชน เรายอมรับว่าแผนพัฒนานั้นต้องกระทำในระดับบน อย่างไรก็ตาม แผนพัฒนาที่กระทำ ณ ระดับบนนั้น จะต้องรวมถึงความรับผิดชอบของการวางนโยบายที่ดีและกรอบงานที่จะสนับสนุนการพัฒนาชนบท แผนจะต้องมีความคล่องตัวพอที่จะประกันให้มีการจัดปรับกับความต้องการในระดับท้องถิ่นและเหมาะสมกับการพัฒนา ณ ระดับรากหญ้า

3.5 องค์ประกอบ

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น วิธีการแบบการมีส่วนร่วมจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งสำหรับโครงการพัฒนา นอกจากนั้น เรายังได้ให้เค้าโครงของความหมายของการมีส่วนร่วมในทางปฏิบัติเอาไว้ การมีส่วนร่วมมิได้หมายถึงแผนพัฒนาที่มีรายละเอียดสมบูรณ์ แต่หมายถึงการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมาย

ในการวางแผนการดำเนินการและการประเมินโครงการ และการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมายดังกล่าว เป็นองค์ประกอบของโครงการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างขึ้นมา การพูดถึงการมีส่วนร่วมแต่ปากนั้นชี้ให้เห็นชัดแล้วว่า ผู้พูดมีความเชื่อว่าจะไม่มีวันที่เราจะบรรลุถึงกระบวนการพัฒนาจากล่างขึ้นบนได้อย่างแน่นอน วิธีการพัฒนาจากบนลงล่างเป็นวิธีที่ใช้กันอยู่อย่างมากในหน่วยงานของรัฐบาล และเอกชน ดังนั้น จึงถือว่าวิธีการเหล่านี้เกิดจากนโยบายพัฒนาเมือง หน่วยงานของรัฐบาลหรือเอกชนที่ใช้วิธีการแบบบนลงล่างมีความเห็นว่าเป็นการเสี่ยงมากที่จะใช้วิธีการแบบล่างขึ้นบน จึงไม่ค่อยยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่จำเป็น และจบลงโดยการไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ เลย เป็นการสูญเสียทรัพยากรต่างๆ อย่างมาก และก่อให้เกิดความผิดหวังทั้งส่วนของผู้ดำเนินการและเกษตรกร

วิธีการแบบล่างขึ้นบน หมายถึง กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน วิธีการนี้เกี่ยวข้องกับเกษตรกร ผู้วางแผน และนักพัฒนา ทั้งสามฝ่าย

ประการแรก ประชาชนในชนบทจำเป็นต้องยอมรับถึงฐานะตำแหน่งของตนภายในสิ่งแวดล้อมของสังคมและเศรษฐกิจที่ใหญ่กว่า (ซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบด้านระเบียบวินัยของการพัฒนา)

ประการที่สอง จำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงปัญหาความต้องการ ความเห็น และความหวังของประชาชนในชนบท ดังนั้น ประชากรในชนบททุกคนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วม นับตั้งแต่การวางแผนไปสู่การดำเนินการและจากนั้นก็ไปสู่การประเมินผล กระบวนการสื่อสารระหว่างกันและกันอย่างต่อเนื่องจะต้องเกิดขึ้นโดยที่มีทั้งการฟัง (ให้) และการพูดเท่าเทียมกัน นักพัฒนานั้นตอนแรกจะต้องมีบทบาทเข้มแข็งในการทำหาย วิเคราะห์ โต้เถียง แม้กระทั่งการจุดไฟและการกระตุ้นให้เป็นไปในทางที่ต้องการ แต่นักพัฒนาจะไม่บทบาทในการตัดสินใจเลย ประชาชนเท่านั้นจะเป็นผู้ทำการตัดสินใจด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะประชาชนเป็นผู้ที่อยู่ในสถานการณ์จะต้องได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น ถ้าหากนักพัฒนาตัดสินใจแทนประชาชน การตัดสินใจดังกล่าวก็จะไม่มีผลอะไรทันทีที่นักพัฒนามิได้อยู่ในที่นั้น องค์ประกอบสำคัญๆ ของกระบวนการพัฒนาแบบล่างขึ้นบน หรือแบบการมีส่วนร่วมมีดังนี้

1. การวิเคราะห์สังคมซึ่งทำเป็นประจำ
2. การมีกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง
3. การจัดระเบียบชุมชนและประชาชน
4. บทบาทของนักพัฒนา ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญ
5. บทบาทของหน่วยงานราชการและหน่วยงานเอกชน

การที่จะดำเนินการตามวิธีนี้ได้อย่างไรในทางปฏิบัติ จะได้กล่าวอย่างคร่าวๆ เกี่ยวกับวิธีซึ่งนำมาจากคู่มือสำหรับผู้ปฏิบัติงานในสนามชื่อ “วิธีการทำงานกับเกษตรกร”⁸⁶ และจากประสบการณ์ที่ได้รับระหว่างดำเนินการของโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดนจังหวัดสุรินทร์ (ดู 2.6)

นักพัฒนาเข้าไปอาศัยอยู่ในหมู่บ้านและเริ่มกระบวนการพัฒนาโดยการสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นกับชาวบ้าน อันเป็นความรู้เกี่ยวกับตัวเกษตรกร จะใช้การสังเกตวิถีชีวิตและความเชื่อถือของเกษตรกร วิธีการผลิตทางการเกษตร แบบแผนความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม ระบบหมู่บ้านและโครงสร้างผู้นำ จากนั้นเขาจะตัดสินใจแบ่งเกษตรกรออกเป็น 2 ประเภท คือ เกษตรกรปลูกข้าว และเกษตรกรปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ รวมทั้งศึกษาพฤติกรรมของเกษตรกรทั้งในด้านทั่วไปและในด้านเฉพาะอย่าง หลังจากนั้นนักพัฒนา (ผู้อื้ออำนาจ) ผู้ซึ่งจะต้องมีข้อสังเกตอยู่เสมอว่า ตนนั้นกำลังทำงานอยู่ในสองระบบสองวัฒนธรรม อันเกิดจากการที่ตัวเองเข้าไปอยู่ในหมู่บ้าน จะต้องแสวงหาและวิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพที่มีอยู่ การแสวงหาและการวิเคราะห์ดังกล่าว จะเกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มทางสังคมและการสร้างผู้นำแบบแผนการผลิตทางการเกษตร (สมัยใหม่ กึ่งสมัยใหม่ ยังชีพ) และความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้าน รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับบุคคลภายนอก กระบวนการศึกษาและการสังเกตจะเกิดขึ้นก่อนและระหว่างระยะเวลาของการดำเนินการ

⁸⁶ F.G.Heim, it el : How to Work with Small farmers, Thammasat University Press, Bangkok, 1981 (Thai Version), Research and Development institute, Khon Kaen, 1981 (English version)

ขั้นต่อไปในกระบวนการพัฒนาจะยังเกี่ยวข้องกับนักพัฒนา กล่าวคือ ยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับการอาศัยอยู่ในหมู่บ้านและความสัมพันธ์ของเขากับเกษตรกร ในระหว่างระยะแรกของการทำงาน ขั้นนี้เป็นขั้นที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของนักพัฒนาที่มีต่อเกษตรกร โดยต้องพิจารณาถึงระบบของหมู่บ้านทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ต้องพิจารณาในด้านคุณภาพของระบบหมู่บ้านอีกด้วย

หลังจากนั้น นักพัฒนาจะต้องเรียนรู้ถึงวิธีการฟังชาวบ้าน การเรียนจากชาวบ้านและการวางแผนจากชาวบ้าน สิ่งที่จะต้องเรียนรู้ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับปัญหา ความสนใจ ทรัพยากร ศักยภาพ ข้อจำกัดของชาวบ้าน เป็นต้น รวมทั้งการตัดสินใจอย่างเป็นจริงเกี่ยวกับความเป็นผู้ใหญ่ ทักษะ ทรัพยากร ข้อจำกัด และบทบาทใหม่ของตนเอง เป็นต้น หลังจากทราบและรู้ถึงสิ่งต่างๆ เกี่ยวกับชาวบ้านและตนเองอย่างนี้แล้ว เขาอาจเริ่มวางแผนกิจกรรมซึ่งจะต้องเป็นกิจกรรมที่เริ่มจากสภาพจริงของเกษตรกร และควรเป็นกิจกรรมขนาดเล็กก่อน อันเป็นกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมสัมผัสได้ง่ายไม่ซับซ้อน และควรเป็นไปได้ในภารกิจที่จะประสบกับความสำเร็จ ควรพิจารณาเป็นพิเศษถึงทรัพยากร วิถีชีวิตเกษตรแบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระบวนการสื่อสารและความสัมพันธ์ในทุกขั้นตอน จะต้องเป็นกระบวนการที่ตอบสนอง คล่องตัว เปลี่ยนแปลง จัดปรับ และสัมพันธ์กัน กระบวนการสื่อสารและสัมพันธ์จะเริ่มจากการสนทนาเป็นจุดเริ่มต้น รวมถึงการรวบรวมข้อมูล และการเรียนรู้การวางแผนอย่างสมบูรณ์แบบ การดำเนินกิจกรรม การมีส่วนช่วยเกษตรกรและความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ปัญหาที่ประสบ และการหยุดสะท้อนถึงสิ่งที่ได้ดำเนินการไปแล้ว

ขั้นต่อไปเป็นเรื่องเกี่ยวกับการที่จะไม่หวังอะไรจากเกษตรกรมากนัก และพยายามที่จะไม่จัดการอะไรแทนเกษตรกร เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับปัญหาต่างๆ ดังต่อไปนี้

- (1) เกษตรกรเริ่มจากการไม่มีอะไรเลยใช่ไหม?
- (2) เกษตรกรสามารถแก้ไขและจัดการปัญหาของตนเองได้หรือไม่?

(3) นักพัฒนาจะมองกระบวนการแก้ปัญหาทั้งหมดได้อย่างไร และนักพัฒนาจะมีบทบาทอะไรบ้างในแต่ละขั้น?

(4) นักพัฒนาจะกระตุ้นตนเองและเกษตรกรให้มีความตั้งใจได้อย่างไรเมื่อกระบวนการพัฒนาประสบอุปสรรคและข้อจำกัด?

(5) ทำอย่างไรจึงจะสร้างผลงานทางวิชาการและการสร้างงานพัฒนาให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริงได้ ในขณะเดียวกันในกระบวนการพัฒนา?

ยังมีความห่วงใยกันถึงความรู้ความเข้าใจที่จำเป็นถึงสถานการณ์ของหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม รวมทั้งอิทธิพลและผลกระทบจากภายนอกที่มีต่อหมู่บ้านอีกด้วย ความรู้ความเข้าใจนี้หมายถึง สภาพของหมู่บ้านในระดับมหภาคและจุลภาค ขั้นตอนการผลิตสมัยใหม่และดั้งเดิม สถานการณ์เกี่ยวกับทุนและวัฒนธรรม และปัญหาเกี่ยวกับการผลิตเพื่อขายและการผลิตเพื่อยังชีพ

นอกจากนี้เรื่องที่มีความสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เกษตรกรได้รับรวมทั้งจัดการและสมทบการช่วยเหลือจากภายนอกได้อย่างไร กระบวนการที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างชาวบ้านกับความช่วยเหลือจากภายนอกนี้รวมถึง

ประการแรก การต้องการความช่วยเหลือชนิดใด และ

ประการที่สอง มีทางเลือกอื่นเกี่ยวกับแหล่งทรัพยากรใหม่ วัสดุอุปกรณ์ที่ต้องการได้แก่ กำลังคน การจัดการ การตลาด ข่าวดารข้อมูล การฝึกอบรมและทุนภายใต้กรอบของโครงการพัฒนา วัสดุอุปกรณ์เหล่านี้อาจจะได้รับโดยผ่านกระบวนการของการจัดระบบชุมชน การศึกษา การเล่าเรียน และทุนหมุนเวียนระดับชุมชน ทางเลือกของแหล่งช่วยเหลืออาจจะได้แก่ ภาครัฐบาล ภาคเอกชน ภาคธุรกิจเอกชน และองค์กรประชาชนหรือองค์กรเกษตรกร ถ้าหากแหล่งความช่วยเหลือทั้งหมดเหล่านี้และกลุ่มเป้าหมายทั้งหมดเป็นที่ทราบกันแล้ว และการจัดระบบระดับองค์กรชุมชนได้เกิดขึ้น การกำหนด การวางแผน การดำเนินการโครงการก็สามารถดำเนินไปได้

กิจกรรมเป็นสิ่งที่มองกันว่า เป็นเสมือนเครื่องมือและเวทีของกลไกการแก้ปัญหาและการเรียนรู้ กระบวนการของการสะท้อนถึงกิจกรรมที่ได้กระทำ

ไปแล้ว เป็นกระบวนการที่ประเมินถึงความสำเร็จ และผลกระทบของกิจกรรมทั้งกิจกรรมที่ทำให้และการสะท้อนถึงกิจกรรมที่ได้ทำไปแล้ว ทั้งสองประการนี้ เป็นปัจจัยที่ไปด้วยกันในกระบวนการพัฒนา และด้วยกระบวนการเช่นนี้ เกษตรกรจะค่อยๆ สร้างศักยภาพของตนขึ้นมา กระบวนการเช่นนี้ได้ช่วยเกษตรกรในด้านต่างๆ ดังนี้

(1) ช่วยให้เกษตรกรสามารถตอบสนองความต้องการขั้นต่ำของตน และความต้องการขั้นต่ำของชุมชนได้

(2) ช่วยให้เกษตรกรขยายและเสริมสร้างการศึกษา และจิตสำนึกของตนได้

(3) ช่วยให้เกษตรกรส่งเสริมการผนึกกลุ่มธรรมชาติต่างๆ ในหมู่บ้านเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งเสริมสร้างระบอบประชาธิปไตยและการบริหารท้องถิ่นอีกต่อหนึ่ง

แนวความคิดเรื่องการพัฒนา ตั้งอยู่บนรากฐานต่างๆ ดังต่อไปนี้

(1) จิ๋วแต่แจ๋ว

(2) การทำงานเป็นทีมและมีจิตใจเพื่อส่วนรวม

(3) การปกครองตนเองและการเปลี่ยนแปลง

(4) การตอบสนองและความคล่องตัวในระดับชุมชน

กระบวนการพัฒนานั้นเป็นกระบวนการที่ไม่มีจุดจบ การต่อสู้ของเกษตรกรขนาดเล็กและชาวบ้านจึงไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น นักพัฒนาจะต้องตระหนักว่า เขาจะมีภาระความรับผิดชอบอยู่เสมอ

จะอย่างไรก็ตาม แม้โครงสร้างทางทฤษฎีของยุทธศาสตร์นี้ ซึ่งเราอาจเรียกอย่างสั้นๆ ได้ว่า กระบวนการสร้างความคุ้นเคย จะเป็นทฤษฎีที่น่าฟังและซับซ้อนมากแต่การวิเคราะห์ที่สังคม การรวมกลุ่มการติดตามงาน (Monitoring) การสร้างความสัมพันธ์ การสร้างสถาบันและการระดม ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติได้อย่างยิ่งและเป็นกิจกรรมที่ยืนอยู่บนความจริง ภูมิหลังการวิเคราะห์ช่วยสร้างกรอบให้เกิดความสำเร็จขึ้น แนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการวิวัฒนาการ

เป็นขั้นๆ ซึ่งประชาชนมิใช่วัตถุ เป็นแนวความคิดที่มีเหตุมีผลและได้รับการปรับปรุงแก้ไขมาอย่างถี่ถ้วนนี้ เป็นแนวความคิดที่มีองค์ประกอบที่เข้มแข็งอยู่สองประการ คือ

(1) การศึกษา

(2) การจัดตั้งกลุ่มและระเบียบวินัยในระดับชุมชน

นักพัฒนาซึ่งถือว่า เป็นองค์ประกอบแกนกลางของกระบวนการพัฒนาจะต้องได้รับการเตรียมตัว ฝึกอบรม และจัดการเพื่อทำงานพัฒนาให้ได้ผลที่สุด

1. การวิเคราะห์ชุมชน : กิจกรรมสำคัญที่ต้องกระทำอยู่เสมอ

เรื่องสำคัญประการหนึ่งที่ควรสังเกตก็คือ การวางแผนโครงการเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงนั้น ไม่อาจกระทำได้นบนรากฐานของวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนและหนึ่ง หรือการประเมินสถานการณ์แต่เพียงอย่างเดียว ทั้งนี้เพราะปัจจัยทั้งสองประการนั้นยังไม่เพียงพอสำหรับการสร้างกรอบเพื่อการพัฒนาขึ้น

การวิเคราะห์สังคมประกอบด้วยการวิเคราะห์พื้นที่หรือการวิเคราะห์สถานการณ์ซึ่งกระทำอยู่เสมอ การวิเคราะห์และการวางแผนทั้งหมด ประกอบกับการมีกิจกรรมร่วมกันเป็นมรรควิธีสำหรับการวิเคราะห์โครงสร้างสังคม สำหรับการกำหนดสาเหตุของกิจกรรมอันตั้งอยู่บนรากฐานของความคิดและปัญหาความต้องการของเกษตรกรซึ่งคำนึงถึงทรัพยากรที่มีอยู่และสำหรับกระตุ้นให้เกษตรกรรวมกลุ่มกันเพื่อรวมพลังของเกษตรกรเข้าไว้ด้วยกัน

รายละเอียดเกี่ยวกับการวิเคราะห์สังคมในท้องถิ่นชนบทนามากล่าวเป็นเค้าโครงไว้ในภาคผนวก ค.และคัดมาจากคู่มือ “การทำงานกับเกษตรกร” ตอน 2 ข้อ 4 และ 5⁸⁷ และยังได้มาจากแนวทางปฏิบัติการวางแผนและดำเนินการโครงการส่งเสริม⁸⁸

⁸⁷ How to Work with Small Farmers.

⁸⁸ Thai German Agricultural Programme (T6-AEP) Rolf Suelyer in cooperation with the T6-AEP staff, Korot, Steinenbronn, 1980.

เรื่องสำคัญๆ ที่นำมาวิเคราะห์สถานการณ์ในชนบทมีดังต่อไปนี้

- ใครทำอะไร เมื่อใด อย่างไร และทำไม
- การศึกษาชุมชน รวมทั้งภาวะผู้นำ และเจตนาารมณ์ชุมชน
- บทบาทของชาย หญิง และเยาวชน
- ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวในชุมชน
- อิทธิพลของชุมชนชนบท
- อะไรคือความคิดและความต้องการที่แท้จริงของเกษตรกร
- มีศักยภาพและทรัพยากรอะไรบ้างที่มีอยู่ในชุมชน
- มีทรัพยากรภายนอกอะไรบ้างที่จะนำมาใช้สนับสนุนกิจกรรมต่างๆ

ของชุมชน

สิ่งจำเป็นที่จะนำมาช่วยในการวิเคราะห์นี้ ได้แก่ การบันทึก ทั้งนี้ เพราะว่าการบันทึกเชิงคุณภาพเท่านั้นที่จะสร้างกรอบสำหรับการวิเคราะห์ ซึ่งต้องทำอยู่เสมอ การบันทึกนั้นจะต้องกระทำทั้งระดับหมู่บ้านและระดับนักพัฒนา ณ ที่นี้ เราต้องทำความเข้าใจร่วมกันว่า การบันทึกนั้นแตกต่างจากการรายงาน ซึ่งจัดทำขึ้นเพื่อคนนอกเท่านั้น ส่วนการบันทึกในกระบวนการพัฒนานั้นจัดทำขึ้นเพื่อคนภายในและชาวบ้านเอง ดังนั้น การบันทึกจึงได้แก่ วิธีการที่ทำให้สิ่งต่างๆ ชัดเจนให้โครงสร้างแก่สิ่งต่างๆ และทำความเข้าใจกับมัน การบันทึกจึงรวมเอาส่วนที่เป็นการศึกษาเอาไว้ด้วยมิใช่แต่เพียงบันทึกกิจกรรมอย่างเดียวเท่านั้น การบันทึกยังควรจะรวมเอาประวัติชีวิตของคนเหล่านี้เอาไว้ จะช่วยให้นักพัฒนาเข้าใจถึงค่านิยมของคนเหล่านี้ได้ สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือการเช็คหรือการตรวจสอบข้อมูลที่ได้รับมา แนวทางที่เราควรระลึกเอาไว้ในใจเสมอก็คือสิ่งที่บอกว่าไม่ดีขึ้น ตามปกติจะจริง ส่วนสิ่งที่บอกว่าดีขึ้นบางครั้งจะไม่จริงเราจึงควรพิจารณาถึงข้อเท็จจริงว่า ชาวบ้านนั้นมักจะอยากรู้ อยากเห็นเกี่ยวกับชีวิตนอกหมู่บ้าน และข้อเท็จจริงว่าบทบาทผู้หญิงนั้นเพิ่มขึ้นตามอายุ กระบวนการวิเคราะห์สังคมนั้นไม่อาจใช้วิธีการเชิงวิทยาศาสตร์ล้วนๆ ซึ่งเป็นวิธีการที่มองดูชีวิต มิได้เข้าไปในชีวิต แต่จะต้องเป็นวิธีการเชิงอุดมการณ์ เพราะอุดมการณ์จะพัฒนาขึ้นในระหว่างกระบวนการวิเคราะห์

ดังนั้น การวางแผนจะต้องมีความคล่องตัวและมีการเปลี่ยนแปลงได้ ต้องมีการประเมินผลวัตถุประสงค์ใหม่ ตามการคลี่คลายของสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงในด้านทรัพยากรทั้งภายในและภายนอก และผลของการสนทนาอย่างต่อเนื่องระหว่างนักพัฒนากับเกษตรกร การสนทนาอย่างต่อเนื่องซึ่งยังคงดำเนินต่อไปในระหว่างระยะทำกิจกรรม จะทำหน้าที่เป็น “ผู้ส่งกลับ” และเป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญในการที่จะกำหนดวัตถุประสงค์ใหม่ และในการที่จะจัดปรับแผนรวมทั้งการดำเนินกิจกรรมใหม่และกิจกรรมที่จะตามมาตามความต้องการอันแท้จริงและตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง การประเมินใหม่อยู่อย่างต่อเนื่องจะต้องดำเนินต่อไป การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะการทำกิจกรรมจะต้องดำเนินการในทันที การที่จะต้องรอการประเมินผลเป็นทางการทุกปีหรือทุกสองปีรวมถึงการเปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์และแผนปฏิบัติการที่จะต้องตามมาจะมีผลก่อให้เกิดการเสียเวลาและสูญเสียทรัพยากรที่หาได้ยาก โดยที่ไม่มี ความจำเป็นต้องสูญเสีย การรอการประเมินผลเป็นทางการมิได้เป็นประโยชน์ ทั้งแก่เกษตรกรและนักพัฒนาซึ่งจะทำให้ทั้งสองฝ่ายหมดกำลังใจอย่างมาก (หลักเหตุผลโดยทั่วไปจะเริ่มจาก ก.ก่อให้เกิด ข.ซึ่งก่อให้เกิด ค.ถ้าเขาตระหนักว่า ก.นั้นผิด)

เหตุผลรวมๆ ที่ต่อต้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการวางแผน ได้แก่ การมีส่วนร่วมน้อยและกินเวลานาน เหตุผลดังกล่าวมีข้อคัดค้านดังนี้

(1) กระบวนการพัฒนาที่แท้จริงนั้นต้องให้ความสนใจต่อประชาชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด

(2) การพัฒนานั้นเกี่ยวข้องกับประชาชน ไม่ใช่เกี่ยวข้องกับตัวธรรมชาติของการพัฒนาและตัวเทคนิคการพัฒนา

การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจะเกิดขึ้นภายในตัวประชาชนเท่านั้น และไม่อาจยึดเยียดให้แก่ประชาชนได้ ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นความจำเป็นที่สุด

2. กิจกรรม : กลาเบ็ดที่สำคัญคือการเริ่มด้วยกิจกรรมที่ง่ายก่อน

การทำกิจกรรมนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการมีกิจกรรมร่วมกันและการทำกิจกรรมยังเป็นมรรควิธีในการรวมกลุ่มกันอีกด้วย การที่จะทำกิจกรรมอะไร เมื่อใด และอย่างไร ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของประชาชน การตัดสินใจดังกล่าวควรจะเป็นผลมาจากการสนทนากันระหว่างเกษตรกรกับนักพัฒนา ซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานของผลการวิเคราะห์สังคม การทำกิจกรรมมีองค์ประกอบทางด้านการศึกษาของกระบวนการพัฒนาอยู่ด้วย ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีขั้นต่างๆ คือการชี้ให้เห็น (แสวงหา) การสะท้อน และการกระทำ ถ้าหากกระบวนการนี้มีผลก่อให้เกิดกิจกรรมโดยที่มีผลงานเด่นก็ถือได้ว่า การเริ่มต้นอย่างแท้จริงได้เกิดขึ้นแล้ว กิจกรรมต่างๆ ควรเป็นไปได้จริงๆ เพื่อที่จะได้มีโอกาสดีในอันที่จะประสบความสำเร็จ ตัวอย่างต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นว่า วิธีการที่จะกระตุ้นให้กิจกรรมที่เป็นไปได้จริงได้อย่างไร

ก) ในชุมชนดั้งเดิมส่วนใหญ่ของภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือในประเทศไทย โดยธรรมชาติแล้วหมู่บ้านจะแบ่งออกเป็นคุ้มหลายคุ้ม แต่ละคุ้มจะประกอบด้วยครัวเรือนประมาณ 10-15 ครัวเรือน แต่ละคุ้มจะมีผู้นำไม่เป็นทางการ (ธรรมชาติ) ซึ่งเรียกว่าหัวหน้าคุ้มของตนเอง กระบวนการพัฒนาในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มต้นจากการป้อนคำถามให้หัวหน้าคุ้มตอบเกี่ยวกับปัญหาเรื่องสาธารณสุขโรคของชุมชน หัวหน้าคุ้มได้รับการขอร้องให้นำปัญหาเหล่านี้ไปปรึกษาหารือ อภิปรายกับครัวเรือนต่างๆ ในคุ้มของตน ผลที่ออกมาก็คือ มีข้อเสนอต่างๆ หลายประการในการแก้ปัญหาหลังจากอภิปรายกับหัวหน้าคุ้มถึงแง่บวกและแง่ลบของข้อเสนอแต่ละอย่างแล้ว ในที่สุดก็เห็นพ้องต้องกันว่า มีข้อเสนออยู่เพียง 3 ประการเท่านั้นที่พอจะนำไปปฏิบัติได้ จึงได้มีการจัดการดูงานขึ้นสำหรับหัวหน้าคุ้ม สถานที่ดูงานที่จัดนั้นหัวหน้าคุ้มจะมีโอกาสสังเกตการแก้ปัญหาทั้ง 3 ประการตามข้อเสนอได้ โดยการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านในหมู่บ้านที่ไปดูงาน หัวหน้าคุ้มจึงได้ตกลงใจเลือกการแก้ปัญหาประการหนึ่งซึ่งเหมาะสมกับสถานการณ์ในหมู่บ้านของตน นักพัฒนาได้แจ้งหัวหน้าคุ้มถึงหนทางและ路途ในการหาทรัพยากรที่ต้องการจากภายนอก หัวหน้าคุ้มได้ไปติดต่อกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องด้วยตนเอง และหมู่บ้านก็ได้

ร่วมมือร่วมใจกันเป็นครั้งแรก ซึ่งประสบผลสำเร็จในการปรับปรุงสาธารณูปโภคในหมู่บ้านของตนให้ดีขึ้น

ข) มีหมู่บ้านดีเด่นแห่งหนึ่งในอำเภอแห่งหนึ่ง ซึ่งมีแบบแผนการปลูกพืชที่ให้ผลผลิตสูง นักพัฒนาจึงจัดให้ชาวบ้านในอีกหมู่บ้านหนึ่งเดินทางไปดูงาน ณ หมู่บ้านแห่งนี้ หลังจากที่ชาวบ้านดูงานได้สังเกตสิ่งที่ชาวบ้านนี้ปลูกพืชในที่ดินของเขาแล้ว ก็ได้จัดให้มีการรับประทานอาหารกลางวันร่วมกันในบริเวณวัด เมื่อรับประทานอาหารกลางวันเสร็จแล้ว ก็ได้มีการสอบถามอย่างไม่เป็นทางการเกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านที่มาดูงานกับชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ ในระหว่างการสอบถามพูดคุยกันอยู่นี้ ชาวบ้านที่มาดูงานได้สรุปบทเรียนของตนและวางแผนที่จะกลับไปทำงานเพาะปลูกแบบบ้านนี้ในหมู่บ้านของตน เรื่องที่สำคัญจากกรณีศึกษาก็คือตัวอย่างที่จะให้ไปสังเกตนั้นจะต้องเป็นตัวอย่างที่ปฏิบัติได้จริง

ค) การทำกิจกรรมร่วมกันอันเกิดจากความต้องการของชาวบ้านเอง อาจนำมาดำเนินการได้ในรูปของการทดสอบและการทดลอง โดยมีกิจกรรมที่มีความเสี่ยงไม่มากนัก กิจกรรมแบบนี้จะประมาณการมีส่วนร่วมและนอกจากนั้นจะก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจถึงโครงสร้างสังคม ได้มีการวิเคราะห์ถึงข้อจำกัดและความสามารถจริงๆ กิจกรรมแบบนี้อาจเป็นกิจกรรมที่จะสร้างรากฐานไว้สำหรับร่วมกันวางแผนกิจกรรมอื่นๆ ต่อไป

เรื่องที่เป็นหลักๆ บางเรื่องเกี่ยวกับกิจกรรมจำเป็นต้องนำมาพิจารณากัน

ประการแรก เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า เกษตรกรขนาดเล็กนั้นจะยอมรับการริเริ่มใหม่ๆ ก็ต่อเมื่อพวกเขามีเหตุผลที่จะเชื่อได้ว่า แรงงานที่พวกเขาเพิ่มลงไปจะให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นอย่างมาก ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการลงทุนหรือการบริโภคได้ จากการสำรวจที่ทำไปแล้วหลายครั้ง แสดงให้เห็นว่าการริเริ่มใหม่ๆ ถ้าหากให้ผลผลิตเพิ่มน้อยกว่า 20 เปอร์เซ็นต์ เกษตรกรขนาดเล็กจะถือว่าเป็นการริเริ่มที่ไม่คุ้มกับแรงงานที่เพิ่มขึ้น แรงงานที่กำหนดจากขนาดครอบครัวเป็นปัจจัยถาวร (เปรียบเทียบกับฟาร์มขนาดใหญ่ซึ่งมีทุนเป็นปัจจัยถาวร) ซึ่งมีอิทธิพลต่อความพยายามทุกอย่างและการเปลี่ยนแปลงในปริมาณของทุนและที่ดิน ดังนั้น การเพิ่มแรงงานจึงต้องก่อให้เกิดการเพิ่มการบริโภคอย่างมาก (ดูสภาพระหว่างแรงงานการบริโภค)

ประการที่สอง การริเริ่มใหม่ๆ ทางเกษตรจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อมีวัสดุอุปกรณ์การเกษตรพร้อมมูล และมองเห็นอนาคตเกี่ยวกับการตลาด

ประการที่สาม โดยผ่านการสนทนากับเกษตรกร จะต้องค้นให้พบความรู้และเทคนิคเหมาะสมกับประสบการณ์ของพวกเขาอย่างน้อยเพียงใด โดยหลักการแล้วเป็นที่ยอมรับว่าเทคโนโลยีไม่ใช่เรื่องที่จะใช้อย่างใดอย่างหนึ่งแต่อาจใช้ทั้งสองอย่าง

ประการที่สี่ กิจกรรมของชุมชนนั้นย่อมจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมของพวกเขาด้วย

3. การรวมกลุ่มเกษตรกรขนาดเล็ก

ในประเทศไทยและประเทศด้อยพัฒนาอื่นๆ อีกหลายประเทศ องค์กรเกษตรกรซึ่งเป็นองค์กรทางการ เช่น กลุ่มเกษตรกรและสหกรณ์ โดยหลักการแล้วเป็นองค์กรทางการเมือง องค์กรเกษตรกรเหล่านี้รัฐบาลเป็นผู้จัดตั้งขึ้น ประชาชนมิได้เป็นผู้จัดตั้งองค์กรเหล่านี้ขึ้นมาเอง ไม่มีกระบวนการของการมีส่วนร่วมของประชาชนในองค์กรเหล่านี้ เนื่องจากว่าการจัดตั้ง การตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินงาน และการประเมินผลขององค์กรเหล่านี้ ถูกผูกขาดโดยคนจากภายนอก (ข้าราชการ) และผู้นำเพียงไม่กี่คน สมาชิกมิได้มีส่วนร่วมในเรื่องต่างๆ ดังกล่าวขององค์กร องค์กรเกษตรกรดังกล่าวมิใช่กลุ่มธรรมชาติและมิใช่กลุ่มที่แท้จริง แต่เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นอย่างฉิวเผินในระดับตำบล (กลุ่มเกษตรกร) และในระดับอำเภอ (สหกรณ์) ผลก็คือองค์กรเหล่านี้มักจะมีการคดโกง ไร้ประสิทธิภาพ และมักจะไม่ว่างให้บริการแก่เกษตรกรขนาดเล็ก

กรณีกลุ่มเกษตรกร ค.ในอำเภอหนึ่งของจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นกรณีพิเศษอาจเป็นกรณีที่จะนำมาแสดงให้เห็นถึงการดำเนินงานและการเสื่อมของ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มเกษตรกร ค.ตั้งขึ้นเมื่อปี 2518 โดยเกษตรอำเภอ มีสมาชิกจำนวน 250 คน กลุ่มมิได้จัดทำธุรกิจอะไรเลยจนกระทั่งถึงต้นปี 2521 ตอนปลายปี 2520 คณะกรรมการกลุ่มเกษตรกร ค.ได้เข้าไปขอการสนับสนุน

จากโครงการช่วยเหลือต่างประเทศโครงการหนึ่ง ซึ่งดำเนินการอยู่ในพื้นที่โครงการช่วยเหลือต่างประเทศได้ทำการรวบรวมข้อมูลสำคัญๆ เกี่ยวกับกลุ่มเกษตรกรกลุ่มนี้ โดยการสัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกของกลุ่ม และได้มีการตรวจสอบบัญชีของกลุ่มด้วยพบว่า เงินทุนซึ่งได้จากการจ่ายค่าหุ้นของสมาชิกขาดหายไปและสมุดบัญชีได้หายไปเป็นจำนวนมาก โครงการช่วยเหลือต่างประเทศจึงได้สร้างเงื่อนไขบางประการขึ้น เพื่อให้ความร่วมมือกับกลุ่มเกษตรกรกลุ่มนี้ และในระหว่างการประชุมใหญ่ของกลุ่มก็ได้แนะนำให้สมาชิกเลือกคณะกรรมการใหม่ ซึ่งเลือกผู้ที่ซื่อสัตย์เข้ามาเป็นกรรมการ ประธานกลุ่มคนเดิมได้หายหน้าไปและหลังจากนั้นครึ่งปีปรากฏว่า ถูกจับเข้าคุกในข้อหาปล้นฟาร์มไก่พาณิชย์แห่งหนึ่ง ตอนแรกคณะกรรมการซึ่งได้รับการเลือกตั้งขึ้นมาใหม่แสดงความกระตือรือร้นในการที่จะร่วมมือกับโครงการกลุ่มเกษตรกร และสามารถสร้างโกดังได้หลังหนึ่งกับลานตากพืชอีกแห่งหนึ่ง โดยใช้ทุนจากโครงการช่วยเหลือต่างประเทศ และจากการที่กลุ่มเกษตรกรมีความสัมพันธ์กับธนาคารพาณิชย์ บริษัทวัสดุปรับปรุงการเกษตร และบริษัทการค้า นอกจากนั้นกลุ่มเกษตรกรยังสามารถทำหน้าที่เป็นพาหะที่มีความคล่องตัว ซึ่งสามารถช่วยเหลือเกษตรกรในด้านเงินทุน วัสดุอุปกรณ์การเกษตรและการขายผลิตภัณฑ์การเกษตร ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปด้วยดีจนกระทั่งปี 2522 เมื่อการใช้หนี้เงินเริ่มขึ้น การใช้เงินคืนของสมาชิกแก่กลุ่มเกษตรกรมิได้นำไปฝากไว้ที่ธนาคารเงินหายไปเฉยๆ และประธานกลุ่มเกษตรกรก็สร้างบ้านหลังใหม่ของตนเองขึ้นมาหลังหนึ่ง กรรมการคนอื่นๆ ต่างก็ซื้อรถปิคอัพใหม่คนละคัน การสืบสวนสอบสวนในตอนหลังแสดงให้เห็นว่าในสมัยก่อนประธานกลุ่มเกษตรกรเป็นหัวหน้าแก๊งล้วงกระเป๋าอยู่ในกรุงเทพฯ ฯ ประธานกลุ่มเกษตรกรยังเป็นผู้นำที่มีผู้นำบ๊องและเป็นผู้มีอิทธิพลอยู่ในตำบล ค.อยู่ในปัจจุบันมีบ้านใหม่หลังหนึ่ง และมีเงินเป็นจำนวนมาก ส่วนกรรมการอื่นๆ 2 คนใน 4 คนได้หายหน้าไปจากท้องที่ กิจกรรมทุกอย่างของกลุ่มเกษตรกรยุติลงในปี 2522 เงินกู้ที่จะให้แก่สมาชิกกลุ่มเกษตรกรก็ยุติลง และช่องทางในการซื้อวัสดุอุปกรณ์ราคาถูก และการขายผลผลิตผลในราคาสูงพอควรก็ยุติ การจัดการกับกลุ่มเกษตรกรกลุ่มนี้และผู้นำของกลุ่มทั้งทางด้านการบริหารและด้านกฎหมายมิได้ก่อให้เกิดผลใดๆ ทั้งสิ้น

รายละเอียดเกี่ยวกับปัญหาและข้อจำกัดขององค์กรช่วยตนเองที่เป็นทางการในประเทศไทยมีอยู่ในหนังสือคู่มือ “**วิธีทำงานกับเกษตรกร**”⁸⁹ กล่าวอย่างสั้นก็คือ เรื่องนี้เป็นผลของโครงสร้างสังคมของสังคมชนบท พฤติกรรมทางสังคมของเกษตรกร กฎหมายของรัฐบาลเกี่ยวกับองค์กรของตนเองอย่างเป็นทางการ รวมทั้งกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆ และโครงสร้างขององค์กรช่วยตนเองอย่างเป็นทางการ ธุรกิจและการจัดการ อิทธิพลจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นราชการ การเมืองหรือภาคเอกชน และข้อจำกัดอันเป็นผลมาจากการที่สมาชิกมาจากกลุ่มต่างกัน และกระจัดกระจายทางด้านภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีความสำคัญมากในประเทศไทยนั้นยอมรับ เข้าใจ และอดทนต่อบทบาทเผด็จการของผู้นำอยู่บ้างองค์กรเกษตรกรทางการจึงมีชีวิตอยู่และตายไปพร้อมๆ กับผู้นำ ความยุติธรรม บุณภาพและความซื่อสัตย์ของผู้นำต่อเพื่อนเกษตรกรด้วยกัน เป็นปัจจัยกำหนดชะตากรรมขององค์กรเกษตรกรทางการ การที่จะหาผู้นำแบบนี้และการให้หลักประกันว่า ผู้นำแบบนี้จะได้รับเลือกตั้งและได้รับเลือกตั้งใหม่ยังเป็นเรื่องที่ยากจะหาความแน่นอนไม่ได้

อย่างไรก็ตาม กลุ่มเกษตรกรเป็นสิ่งจำเป็นในกระบวนการพัฒนาชนบทที่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากถ้าหากไม่มีกลุ่มเกษตรกรแล้วอำนาจต่อรองทางด้านการเมืองเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรก็จะมี อำนาจการต่อรองในด้านต่างๆ ดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้าง การที่ “คนเราจะปลดปล่อยตนเองได้นั้นก็จากการรวมตัวกันเข้าเป็นกลุ่มธรรมชาติเท่านั้น” ก็เป็นที่ทราบกันดีแล้วในข้อเขียนในทศวรรษที่แล้ว วิธีการรวมกลุ่มเกษตรกรขนาดเล็กได้กล่าวไว้แล้วในหนังสือคู่มือ “**วิธีการทำงานกับเกษตรกร**” และไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวซ้ำไว้ ณ ที่นี้อีก ยุทธศาสตร์การพัฒนาหมู่บ้านชายแดนจังหวัดสุรินทร์ (2.6) และ โครงการพัฒนานิคมสมบูรณ์แบบไทย-เนเธอร์แลนด์ (2.4) ได้ให้ตัวอย่างไว้ว่า การรวมกลุ่มเกษตรกรขนาดเล็กจะบรรลุถึงผลสำเร็จได้อย่างไร

⁸⁹ F.G.HEIM et.al “How to Work with Small Farmers.

วิธีการรวมกลุ่มเกษตรกรที่แตกต่างกันออกไปส่วนหนึ่งได้แก่ วิธีการที่ใช้โดยยุทธศาสตร์การจัดองค์กรประชาชน (2.2) ในขณะที่ยุทธศาสตร์การรวมกลุ่มดังกล่าวข้างต้นตั้งอยู่บนรากฐานของการผสมผสานและการร่วมมือ ยุทธศาสตร์การจัดองค์กรประชาชนนั้นตั้งอยู่บนรากฐานของ “การขัดแย้งและการเผชิญหน้า” ยุทธศาสตร์การจัดองค์กรประชาชนได้ตั้งข้อสงสัยไว้ว่า วิธีการ “ช่วยตนเอง” ซึ่งอยู่บนรากฐานของการผสมผสานและการร่วมมือจะบรรลุอะไรได้ หรือ เนื่องจากยุทธศาสตร์ต่างๆ ดังกล่าว “ปฏิเสธความเป็นจริงเรื่องการกดขี่” เหตุผลซึ่งอยู่เบื้องหลังยุทธศาสตร์ “การขัดแย้งและการเผชิญหน้า” ก็คืออำนาจการต่อรองจะสร้างขึ้นมาก็ได้ก็โดยการมีการแก้ไขความสัมพันธ์ทางด้านอำนาจที่มีอยู่ให้ถูกต้องเท่านั้น ด้านหนึ่งจะมีผู้กดขี่ซึ่งได้แก่ ข้าราชการ พ่อค้า เป็นต้น ส่วนอีกด้านหนึ่ง “จะมีผู้ถูกกดขี่” ซึ่งได้แก่ เกษตรกรขนาดเล็ก ผู้ที่ถูกกดขี่จะเป็นผู้ไร้อำนาจในยุทธศาสตร์ “การขัดแย้งและการเผชิญหน้า” การกดขี่และการเอารัดเอาเปรียบที่ซ่อนเร้นอยู่จะถูกนำออกมาให้เห็น และประชาชนก็ถูกทำให้เข้าใจว่า พวกเขาเป็นผู้เสียภาษี (ส่วนใหญ่เป็นภาษีทางอ้อม) และถูกโกง (การซื้อวัสดุอุปกรณ์การเกษตรและราคา และการผลิตของพวกเขา) ประชาชนถูกทำให้เข้าใจว่าประชาชนมีสิทธิที่จะได้รับบริการต่างๆ ถ้าหากว่าประชาชนไม่ได้รับบริการต่างๆ ก็มีทางเดียวเท่านั้นที่จะต้องหันมาใช้วิธีการของตนเองอีก กล่าวคือโดยผ่าน “การขัดแย้งและการเผชิญหน้า” โดยการมีส่วนร่วมของมวลชนนั้นไม่ได้หมายถึงการเริ่มการจลาจลหรือการเดินขบวน แต่หมายถึงการยุติการขัดแย้งโดยผ่านการเผชิญหน้าต่อรอง ผู้รวมกลุ่มมิได้เป็นผู้สร้างการขัดแย้งให้เกิดขึ้น การขัดแย้งมีอยู่แล้ว งานของผู้รวมกลุ่มก็คือ การทำให้ประชาชนทราบถึงการขัดแย้งที่เปิดเผย หรือซ่อนเร้นและสิ่งแวดล้อมที่เป็นภูมิหลังของการขัดแย้ง กระบวนการของการขัดแย้งและการเผชิญหน้าดำเนินไปอย่างไร ได้กล่าวไว้แล้วใน “การรวมกลุ่มประชาชนเพื่ออำนาจ”⁹⁰ และ “แนวทางสำหรับการพัฒนา”⁹¹

⁹⁰ F.E.Maylaya : *Organizing People for Power, A Manual for Organizers*, Asian Committee for Peoples Organization, Tokyo, 1978.

⁹¹ H.L.Perhins : *Guidelines for Development*, Christian Conference of Asia, Singapore.

คงเป็นเรื่องไม่สำคัญนักที่จะกล่าวว่า จะเลือกใช้ยุทธศาสตร์แบบไหน และคงเป็นเพียงความสนใจเชิงวิชาการเท่านั้น ที่จะประเมินวิธีการรวมกลุ่มแบบเดิมเปรียบเทียบกับวิธีการจัดองค์กรประชาชน トラบเท่าที่การพัฒนาจะระบุว่าต้องมีการเพิ่มอำนาจการต่อรองการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างและความจำเริญแบบพึ่งตนเอง

4. ปัจจัยที่สำคัญ : บทบาทของนักพัฒนา

แนวความคิดเรื่องการพัฒนาชนบทโดยการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย กิจกรรมด้านการศึกษาและการบริหารองค์การ ด้วยเหตุผลนี้เอง การสนับสนุนจากบุคคลภายนอกจึงเป็นสิ่งจำเป็น

ในยุทธศาสตร์ทุกอย่างที่ได้กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด ปัจจัยที่สำคัญของกระบวนการพัฒนามักจะได้แก่ บทบาทของนักพัฒนาหรือผู้รวมกลุ่มนี้ก็เป็นเรื่องที่ต้องเข้าใจกันได้ เนื่องจากเราไม่อาจดึงตนเองออกมาจากบ่อได้ถ้าหากเราตกอยู่ในบ่อจมและลงไปแค่คอ เกษตรกรขนาดเล็กมักไม่ค่อยรวมตัวกัน ดังนั้นจึงเกิดความจำเป็นที่คนภายนอกจะเข้าไปช่วยริเริ่มกิจกรรมซึ่งปลดปล่อยคนยากจนออกจากกับดัก

นักพัฒนาที่ดีจะต้องเป็นผู้ที่ต่อต้าน กบฏ การที่ผู้ใดจะเป็นกบฏหรือเป็นผู้ที่มีลักษณะการต่อต้านสูงนั้น เกิดจากสิ่งแวดล้อมและความเป็นอยู่ส่วนตัวของผู้นั้น ถ้าหากเขาตัดสินใจเป็นกบฏ มันเป็นเพราะเขาได้ตัดสินใจแล้วว่าสังคมมนุษย์มีค่านิยมเชิงบวกบางอย่าง เขาจะพยายามมองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงโดยปราศจากการมีความคิดวาค่านิยม “เป็นสิ่งที่ให้ไว้แล้ว” ค่านิยมถูกสร้างขึ้นและถูกเปิดเผยโดยผ่านความพยายามและความเข้าใจของเขาและผ่านการปลุกฝังการพึ่งตนเอง ผู้ที่เป็นกบฏมองเห็นว่าปัญหาทุกอย่างทุกประการเป็นสิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามกับความพอใจ ปัญหาดังกล่าวรวมถึงความขัดแย้งระหว่างความปรารถนาของเขาและข้อเท็จจริงของชีวิต ความมุ่งหมายของเขาก็คือ การแก้ปัญหาและความขัดแย้งซึ่งเป็นเหตุผลที่เขาเป็นทุกข์เป็นร้อน อย่างไรก็ตามภาระในการแก้ไขความไม่พอใจนั้น มิได้ถูกผลักไปให้แก่องค์กรภายนอก เขาทำงาน

อย่างแท้จริงในการสร้างพลังจิตใจและคุณสมบัติของเขา ค่านิยมถูกหาเหตุผลขึ้นมาจากสภาพของความเป็นอยู่ และเนื่องจากว่าชีวิตเป็นกระบวนการต่อเนื่อง ค่านิยมเหล่านี้จะต้องถูกยอมรับไปพร้อมกับความทุกข์ซึ่งจำเป็นต้องมีข้อจำกัดในการได้รับแก้ไข ผู้กบฏทำการกบฏ ธรรมชาติของการกบฏ อาจเป็นเรื่องคนจนทำการกบฏต่อคนรวย หรืออาจเป็นเรื่องที่ทำการกบฏต่อสภาพชีวิต การกบฏของคนจนต่อคนรวยเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิเท่าเทียมกันของทุกคน ส่วนการกบฏที่คนทำต่อสภาพของชีวิตเป็นเรื่องของการแสวงหาความหลุดพ้นซึ่งเราจะบรรลุถึงได้ด้วยตนเองนั้น คนแต่ละคนจะต้องรับผิดชอบต่อการหลุดพ้นของตน จากสาเหตุของความทุกข์ของคนแต่ละคนก็คือความอยากหรือค้นหาซึ่งทำให้ชีวิตดำเนินต่อไป ความอยากหรือค้นหาดังกล่าวก็คือความต้องการความชัดเจนและความเป็นเอกภาพเพื่อต่อต้านด้านความทุกข์ยากของชีวิตและความตายนั่นเอง อัลแบร์ คามูส์ ได้กล่าวไว้ในงานเกี่ยวกับตรรกวิทยาในหนังสือชื่อ “เดอะ เร็บบेलล์”⁹²

“แต่บุคคลที่อุทิศมอบตัวเองให้ต่อความยาวนานของชีวิตของเขา ต่อบ้านที่เขาสร้างขึ้นมา ต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ จะอุทิศมอบตัวเองต่อโลก และเก็บเกี่ยวพืชที่เขาหว่านพืชไว้จากโลกและรักษาโลกเอาไว้ได้ตลอดมา ในท้ายที่สุด บุคคลผู้ซึ่งรู้จักวิธีการกบฏนี้เองที่จะเป็นผู้ก่อให้เกิดผลประโยชน์แก่โลกนี้จริงๆ โดยทำการกบฏต่อต้านประวัติศาสตร์ในเวลาที่เหมาะสมที่สุด”

จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างการกบฏและการปฏิวัติ การปฏิวัติจะฆ่าการกบฏให้ตายไปเนื่องจากการปฏิวัติเข้าข้างฝ่ายต่อต้าน การกบฏโดยการจัดตั้งหลักการต่างๆ ขึ้นมา โดยอ้างว่าหลักการเหล่านี้ครอบคลุมสิ่งต่างๆ ทั้งหมด มีคนส่วนน้อยเท่านั้นที่ถูกปลดปล่อยแต่คนส่วนมากจะถูกทำให้เป็นทาส การปฏิวัติมักจะหมายถึงการสร้างระเบียบใหม่ซึ่งมีค่านิยมที่กำหนดไว้ ดังนั้น การปฏิวัติจึงเข้าข้างฝ่ายคัดค้านการกบฏซึ่งมีความเป็นเอกภาพเป็นหลักการ การปฏิวัติจะเริ่มเมื่อการกบฏยอมรับทัศนคติ “ถ้าจะรับก็รับหมด ถ้าได้ไม่หมดก็ไม่รับ” ซึ่งปฏิเสธการยอมรับทุกสิ่งทุกอย่าง นอกจาก

⁹² A. Camus : *The Rebel*, Penguin Modern Classics, 1971, p.266.

ระบบค่านิยมเพียงระบบเดียว เพราะนั่นก็คือ แนวความคิดที่ยึดการครอบคลุมนิสัยต่างๆ ทั้งหมดเป็นหลักการแก้ไขปัญหาแบบ “ถ้าแก้ปัญหามันต้องแก้ไขหมด ถ้าแก้ไขปัญหาได้บางอย่างก็อย่าแก้เลย” เป็นการแก้ไขปัญหาคิดซึ่งถูกเริ่มขึ้นในนามของความสมานฉันท์และจบลงด้วยการกดขี่มนุษยชาติ การกบฏ(ไม่เพียงแต่เปิดเผยเท่านั้น แต่ยังพูดไม่ได้อีกด้วย) เป็นเรื่องที่ถูกห้ามอย่างเข้มงวดโดยอำนาจรัฐใหม่ๆ และถูกทอดทิ้งไป ดังนั้นการปฏิวัติจึงฆ่าการกบฏ และแหล่งสร้างสรรค์ของการปฏิวัติไปด้วย

การกบฏเป็นการก้าวไปสู่ความสมบูรณ์ ผู้กบฏเคลื่อนไปเป็นขั้นๆ โดยผ่านความล้มเหลวซ้ำแล้วซ้ำเล่าเพื่อแสวงหาความสำเร็จขั้นสุดท้าย ผู้ที่กบฏทราบดีว่าเขาไม่อาจแก้ปัญหามากมายได้ทุกอย่าง แต่อย่างน้อยที่สุดเขาก็ทำเป็นว่าเขาจะพยายามแก้ปัญหามากมาย “คนเราสามารถเอาชนะสิ่งต่างๆ ได้ทุกสิ่งทุกอย่างที่จะต้องแก้ไขนั้นอยู่ในตัวเขาเอง” ไม่มีการแก้ปัญหามากมายอื่นสำหรับเขา เพื่อที่จะป้องกันว่า เขาจะไม่ตกเป็นเหยื่อของลัทธิทำลายหรือเหยื่อของศาสนา ผู้ที่กบฏไม่ใช่คนที่ไม่นับถือศาสนา เป็นแต่เขาพูดถึงพระเจ้าในฐานะที่เท่าเทียมกันเท่านั้น นักกบฏแยกตัวออกจากรักปฏิวัติ นักปฏิวัติเป็นนักทำลาย ผู้ซึ่งพยายามทำลายโลกที่เป็นอยู่อย่างเด็ดขาด รวมทั้งการปฏิเสธการมีอยู่ของตนเองด้วย สำหรับนักปฏิวัติแล้วมีทางเลือกอยู่ 2 ทางคือ ตาย กับทำให้ผู้อื่นตาย นักปฏิวัติเปี่ยมไปด้วยความต้องการที่จะแสวงหาชีวิตที่แท้จริงและชอบใช้ความอยู่ดีธรรมทำการประนีประนอม (ตามระบบค่านิยมของตนเอง) การหาเหตุผลของนักปฏิวัตินั้นเป็นอาชญากรรมอย่างหนึ่งซึ่งมุ่งครอบงำมนุษย์ การปฏิวัติหรือการโต้ตอบการปฏิวัติมักจะตั้งอยู่บนรากฐานของลัทธิทำลาย และมักจะก่อให้เกิดลัทธิก่อการร้ายต่อบุคคลหรือต่อรัฐเสมอ จากการปฏิวัติรัสเซียในศตวรรษที่ 19 มาจนถึงลัทธิมาร์กซิสม์และลัทธิฟาสซิสต์ และเรื่อยมาจนถึงกองโจรจรรยาวัธในปัจจุบันรวมทั้งผู้ก่อการร้ายและกองทัพแดง

อย่างไรก็ตามการกบฏเป็น “การกระทำที่ปราศจากเรื่องราวที่วางแผนเอาไว้” การกบฏเป็น “การประท้วงซึ่งเกิดขึ้นทันทีทันใด” “การกบฏไม่อาจคงอยู่ได้” ถ้าหากปราศจากความรักซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบที่แปลกประหลาดหนึ่ง ความรักแบบนี้มิได้หมายถึงการคาดคะเนและเสียสละให้ทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อชีวิต

และมนุษยชาติ “ความเป็นผู้มีใจกว้างอย่างแท้จริงต่ออนาคตก็คือ การเสียสละให้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่ปัจจุบัน” หลักการเหล่านี้มุ่งทำให้สังคมมีเสถียรภาพความมั่นคงปลอดภัยโดยการส่งเสริมความเป็นเอกภาพ ความสามัคคี และความสัมพันธ์อันยุติธรรมระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ตอนนี้เราลองหันกลับมาพูดถึงเรื่องของเรากันต่อนักพัฒนาที่ดีนั้น การกบฏเป็นวิถีชีวิตของเขา เขาเน้นพลังสร้างสรรค์ซึ่งอยู่เบื้องหลังความเป็นอยู่และสิ่งจิตใจของเขา แต่การกบฏนี้มิได้ทำไปเพื่อการกบฏ นักพัฒนาที่ดีเป็นผู้มีจิตใจที่ได้รับการปลูกฝังมาเป็นอย่างดีและสามารถเห็นสิ่งตามความเป็นจริง และจากทฤษฎีที่ถูกต้องและเหมาะสมของสิ่งเหล่านั้น นักพัฒนาทราบดีว่า การกระทำของเขาจะก่อให้เกิดปฏิกิริยาและกระบวนการจะเป็นเกมที่ต้องเล่นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้นกระบวนการนี้จึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่มีชีวิตอยู่ต่อเนื่องกันไป เขามีชีวิตอยู่และปล่อยให้ชีวิตดำรงอยู่ เขาระงับและชี้แนะทางการเปลี่ยนแปลงอันไม่มีวันสิ้นสุดโดยสร้างค่านิยมของตนเองขึ้นมา เพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์แต่ละสถานการณ์ ขณะที่สถานการณ์แต่ละอย่างเกิดขึ้นและผลของการกระทำแต่ละอย่าง ปฏิกิริยาโต้ตอบและการสนทนา กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องนี้เองซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงสร้างสรรค์ในภาคเกษตรและในแบบแผนสังคมเมื่อเวลาผ่านไป

ดังนั้น นักพัฒนาที่ดีจึงเป็นบุคคลที่ยากแก่การที่ผู้อื่นจะเข้าใจและเป็นผู้ที่จะคบหาสมาคมด้วยยาก เขามีใช้คนโดดเดี่ยว แต่ส่วนมากแล้วเขาจะไม่ค่อยพูดมาก ทั้งนี้เนื่องจากว่าจิตใจของเขาผูกพันอยู่กับการขัดแย้งในตัวของเขาเอง การขัดแย้งดังกล่าวเป็นการขัดแย้งของชีวิตและโลกนั่นเอง เขาอาจเป็นกบฏต่อผู้บังคับบัญชาของเขา ถ้าหากไม่กระทำโดยเปิดเผยก็จะเป็นการโต้แย้งเรื่องนี้เป็นเหตุผลที่ผู้บังคับบัญชามักจะไม่ตระหนักคุณสมบัติขั้นพื้นฐานของนักพัฒนา นั่นคือการขาดความเคารพยำเกรงและอารมณ์ขัน การขาดความยำเกรงนี้อาจจะทำให้ผู้บังคับบัญชาเกิดความอับอาย คุณสมบัติอีกประการหนึ่งของนักพัฒนาที่ดีคือการกระทำที่มุ่งต่อกลุ่มเป้าหมายมากกว่ามุ่งมาที่ผู้บังคับบัญชา สิ่งเหล่านี้คือความคิดสร้างสรรค์ ความคล่องตัว ความยึดมั่นในความเชื่อ ความเคารพและศรัทธาในเกษตรกร และความรักและเคารพอย่างแท้จริงในเกษตรกร

รวมทั้งศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ พวกเขามักจะมองว่าผู้บังคับบัญชานั้นอยู่ฝ่ายตรงกันข้ามกับเขาในสังคมและไม่รู้สึกเป็นภาระหน้าที่ที่จะเอาใจบรรดาเจ้านายเหล่านี้

ประเด็นคำถามที่เกิดขึ้นคือ จะคัดเลือกนักพัฒนาที่ได้อย่างไร สิ่งที่เราจะพบคือเขามักจะเป็นผู้ที่เราปฏิเสธในเบื้องต้น เพราะเขาอาจจะปฏิเสธท่านหรือกฎต่อต้านทั้งด้านหน้าและด้านหลัง คุณลักษณะของเขาคือเขามักจะผูกพันอยู่กับงานอาสาสมัคร เช่น งานภาคสนามและจะทุ่มเทกับงานของเขา เขามีความสามารถในการทำงานในระดับครอบครัวเช่นเดียวกับในระดับหมู่บ้าน ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมากเนื่องจากหมู่บ้านนั้นมีความแตกต่างกัน ท่านจะค้นพบสิ่งเหล่านี้ได้เมื่อท่านได้สนทนากับเขาอย่างจริงจังและทดสอบกับเขาในสถานการณ์ที่เป็นจริงของหมู่บ้าน การสัมภาษณ์เพียงสั้นๆ นั้นอาจไม่เพียงพอประเด็นที่สำคัญคือเขาได้รับการฝึกอบรมมาอย่างไร ซึ่งเนื้อหาในการฝึกอบรมนั้นจะต้องมีความแนบแน่นกัน ผู้ฝึกอบรมจะต้องพูดภาษาเดียวกันและต้องมีความร่วมใจกันในประเด็นนั้น เนื้อหาการฝึกอบรมนั้นจะต้องมีพื้นฐานจากการแลกเปลี่ยนด้วยการมีส่วนร่วม ซึ่งไม่ควรสอนว่า เขาควรจะทำอะไรและงานของเขาคืออะไร เราไม่ควรคิดว่าสภาพแวดล้อมนั้นก็ให้การศึกษาแก่เขาเช่นกัน ซึ่งนั่นก็หมายความว่าผู้ฝึกอบรมนั้นควรจะต้องรู้ถึงหน้าที่และสถานการณ์ที่เขาทำงานอยู่

นักพัฒนาที่จะมีวิธีง่าย ๆ ในการติดต่อกับเกษตรกร เมื่อพบกับเกษตรกร เขาจะให้เกษตรกรพูดก่อน เขาจะต้องมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในวัฒนธรรมของพื้นที่ที่เขาทำงานอยู่ ถ้าเขาไม่ใช่คนพื้นบ้าน เขาจะใช้ความพยายามอย่างมากในการเรียนภาษาพื้นบ้านหรือภาษาถิ่น เขาชอบที่จะอยู่ในหมู่บ้านมากกว่าในเมือง เขาจะอยู่กับเกษตรกรอย่างสบายใจโดยไม่ต้องมีการประจบประแจงอย่างไรรก็ตาม เราไม่ควรลืมว่าเขาไม่ใช่จะมีอิสระเต็มที่ เขาต้องการผู้รู้ การให้คำปรึกษาหรือจากข้างนอก การติดต่อกับภายนอก และความช่วยเหลือเพื่อที่จะเพิ่มพูนกำลังใจของเขาจะช่วยให้เขารู้สึกว่าเขาไม่ได้อยู่คนเดียว ไม่มีใครที่จะอยู่โดดเดี่ยวได้

5. บทบาทขององค์กรของรัฐและองค์กรเอกชน

ในประเทศไทยนั้น องค์กรของรัฐซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท ได้แก่ กระทรวง 8 กระทรวง ซึ่งประกอบด้วยกรมต่างๆ เป็นจำนวนมากดังต่อไปนี้

1. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (กรมส่งเสริมการเกษตร กรมพัฒนาที่ดิน กรมประมง สำนักงานปฎิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร กรมชลประทาน กรมป่าไม้ กรมส่งเสริมสหกรณ์ กรมวิชาการเกษตร กรมพัฒนาปศุสัตว์ องค์กรตลาดเพื่อเกษตรกร)
2. กระทรวงมหาดไทย (กรมพัฒนาชุมชน กรมประชาสัมพันธ์ สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท กรมการปกครอง กรมตำรวจ)
3. กระทรวงศึกษา (กรมการศึกษานอกโรงเรียน สำนักงานประถมศึกษาแห่งชาติ กรมการฝึกหัดครู กรมอาชีวศึกษา กรมสามัญศึกษา)
4. กระทรวงสาธารณสุข (กรมอนามัย)
5. กระทรวงการคลัง (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ธนาคารกรุงไทย)
6. กระทรวงกลาโหม (คณะกรรมการรักษาความมั่นคงภายใน กองทัพอากาศ)
7. ทบวงมหาวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยต่างๆ)
8. กระทรวงอุตสาหกรรม (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม)

องค์กรต่างๆ ของรัฐใช้วิธีการพัฒนาอยู่หลายวิธี มูลเหตุจูงใจประการหนึ่งที่ทำให้องค์กรต่างๆ ของรัฐเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท ได้แก่ การสร้างเสถียรภาพให้แก่ตนเอง และในการสร้างเสถียรภาพให้แก่ตนเองนี้ องค์กรต่างๆ ของรัฐจำเป็นต้องละเว้นจากการแข่งขันกับองค์กรภายนอก เนื่องจากการแข่งขันกันระหว่างองค์กรต่างๆ ของรัฐด้วยกันมีมากอยู่แล้ว มูลเหตุจูงใจอีกประการหนึ่งที่ทำให้องค์กรต่างๆ ของรัฐเข้ามามีส่วนร่วมและเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท ได้แก่ การเพิ่มงบประมาณและบุคลากรให้แก่

ตนเอง งบประมาณและบุคลากรเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดสถานภาพทางด้านอำนาจขององค์กรของรัฐ ในปี 2527 กระทรวงการเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงเดียวมีข้าราชการ 49,283 คน ลูกจ้าง 60,899 คน และงบประมาณปีนี้มีจำนวนประมาณ 16,000 ล้านบาทเมื่อเทียบกับงบประมาณปี 2523 จะเห็นว่าเพิ่มขึ้นถึง 68 เปอร์เซ็นต์

ในสถานการณ์ดังกล่าว การประเมินผลแม้จะออกมาในรูปที่ว่าองค์กรของรัฐไม่ควรทำงานพัฒนาชนบทก็มีโอกาสน้อยมากหรือไม่มีโอกาสเลยในการที่จะหยุดยั้งมิให้องค์กรของรัฐทำงานพัฒนาชนบท การทำงานพัฒนาชนบทขององค์กรต่างๆ ของรัฐ มุ่งที่จะได้งบประมาณเพิ่มขึ้นเป็นสำคัญ โอกาสที่เป็นจริงได้อย่างเดียวในการที่จะทำให้องค์กรของรัฐมีบทบาทอย่างแท้จริงในงานพัฒนาชนบท ได้แก่ การเปลี่ยนวิธีการพัฒนาขององค์กรของรัฐและกำหนดบทบาทที่ชัดเจนให้แก่องค์กรของรัฐ

ในบรรดาองค์กรเอกชนประมาณ 400-500 องค์กรซึ่งทำงานเกี่ยวข้องกับสังคมและงานด้านสวัสดิการนั้นปรากฏว่า มีองค์กรเอกชนประมาณ 113 องค์กรซึ่งเกี่ยวกับงานพัฒนาชนบท⁹³ การศึกษาของสถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย (เอ ไอ ที)⁹⁴ ได้ชี้ให้เห็นว่าองค์กรเอกชนใช้วิธีการพัฒนาสำคัญๆ อยู่ 3 วิธี คือ

1. การพัฒนาชุมชนแบบผสมผสาน (The Integrated Community Development Approach)
2. การพัฒนาแบบเป็นภาค (The Sectoral Approach)
3. การพัฒนาโดยทำหน้าที่ประสานและให้บริการแก่นักพัฒนาและองค์กรเอกชน (The Coordination and services for Development Workers and NGO's Approach)

⁹³ Thai Volunteer Service : The Directory of Development NGOs in Thailand, Bangkok, 1984 (in Thai).

⁹⁴ Maniemai Tongsawate : Coordination Between Government and Non Governmental Organization in Thailand's Rural Development Bangkok, 1984,p.43.

ในบรรดาองค์กรเอกชน 113 องค์กรที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชนบทนั้น ปรากฏว่าองค์กรเอกชน 54 องค์กรใช้การพัฒนาชุมชนแบบผสมผสานอยู่ในชนบท และในบรรดาองค์กรเอกชนทั้ง 54 องค์กรนี้มีอยู่ 2 หรือ 3 องค์กรเท่านั้นที่ถือได้ว่าเป็นองค์กรเอกชนขนาดใหญ่ ที่เหลือนอกจากนั้นล้วนเป็นเพียงองค์กรขนาดเล็ก ทั้งนี้ องค์กรเอกชนได้ตั้งวัตถุประสงค์สำหรับงานพัฒนาของตนไว้ ดังต่อไปนี้⁹⁵

1. เพื่อส่งเสริมการพึ่งตนเอง โดยการกระตุ้นให้ใช้ทรัพยากรท้องถิ่น การจัดการของท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่นและเทคโนโลยีที่เหมาะสมให้มากที่สุด
2. เพื่อก่อให้เกิดการริเริ่มและนวัตกรรมใหม่ๆ จากความต้องการของท้องถิ่น
3. เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด
4. เพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ผู้นำและองค์กรประชาชน
5. เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน
6. เพื่อจัดทำโครงการขนาดเล็กและมุ่งการพัฒนาระดับหมู่บ้าน

กิจกรรมต่างๆ ที่จัดทำโดยการสนับสนุนจากองค์กรเอกชนมีตั้งแต่ การพัฒนาการเกษตร และการผลิตอาหาร การพัฒนาชลประทานและแหล่งน้ำขนาดเล็ก การศึกษานอกโรงเรียนและการฝึกอบรมในทักษะใหม่ๆ การสาธารณสุข อนามัยและโภชนาการ ธนาคารข้าว ธนาคารควาย ธนาคารปุ๋ย กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ร้านค้า สหกรณ์กลุ่มเยาวชน การฝึกอบรมเยาวชนและกลุ่มสตรี ไปจนถึงการฝึกอบรมผู้นำและเทคโนโลยีที่เหมาะสม

นักพัฒนาส่วนมากขององค์กรเอกชนจะเข้าไปอาศัยอยู่ในหมู่บ้านที่เลือกขึ้นเพื่อการพัฒนา หรือไม่ก็เข้าไปในหมู่บ้านเหล่านี้ค่อนข้างบ่อย

นอกจากองค์กรเอกชนไทยแล้ว ยังมีองค์กรเอกชนต่างประเทศอีกเป็นจำนวนมากซึ่งทำงานเกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชนบท องค์กรเอกชนต่างประเทศ

⁹⁵ Thai Volunteer Service: The Directory of Development NGOs in Thailand, Bangkok, 1984, (in Thai).

จำนวนไม่น้อยที่ทำงานพัฒนาชนบทอย่างเอาจริงเอาจัง แต่ก็มืองค์กรเอกชนต่างประเทศบางองค์กรซึ่งผูกพันอยู่กับ “งานพัฒนา” ในท้องที่บางท้องที่ซึ่งเลือกขึ้นจากความชอบส่วนตัวของ “ผู้เชี่ยวชาญ” ต่างประเทศ ตัวอย่างเช่น เชียงใหม่เป็นท้องที่แห่งหนึ่งที่ “ผู้เชี่ยวชาญ” ต่างประเทศชอบเป็นการส่วนตัว

ในการทำงานด้านพัฒนาชนบทนั้นมีปัญหาเกิดขึ้นระหว่างองค์กรของรัฐและองค์กรเอกชนหลายปัญหา ซึ่งปัญหาเหล่านี้ได้นำไปอภิปรายกันในการสัมมนาและการประชุมที่จัดขึ้นหลายต่อหลายครั้ง การสัมมนาครั้งแรก สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ในการสัมมนาครั้งแรกนี้และในการสัมมนาในครั้งต่อไปในปี 2525 และ 2526 ได้มีการชี้ให้เห็นถึงปัญหาที่สำคัญอันเป็นปัญหาเกี่ยวกับด้านการประสานงานและด้านความร่วมมือซึ่งมีดังต่อไปนี้คือ

1. รัฐบาลขาดนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับองค์กรเอกชน
2. การขาดการติดต่อกับองค์กรเอกชน
3. การขาดการให้ข่าวสารแก่องค์กรเอกชน
4. การขาดการให้การสนับสนุนองค์กรเอกชน
5. การขาดการรวมเอาโครงการขององค์กรเอกชนเข้าไปในแผนพัฒนาของรัฐบาล
6. การขาดความร่วมมือที่มีประสิทธิภาพเนื่องจากแต่ละฝ่ายขาดความเข้าใจในบทบาทและสถานภาพของกันและกัน
7. ทั้งองค์กรของรัฐและองค์กรเอกชนยังมีความเข้าใจต่างกันเกี่ยวกับวิธีการพัฒนา
8. องค์กรเอกชนมีปัญหาเกี่ยวกับการร่วมมือกับองค์กรของรัฐซึ่งอ้างว่าองค์กรของรัฐเท่านั้นเป็นผู้มีความรับผิดชอบในงานพัฒนา
9. องค์กรเอกชนยังมีปัญหาระดับท้องถิ่น โดยที่ข้าราชการบางคนมีความสงสัยในองค์กรเอกชน เนื่องจากขาดความรู้เกี่ยวกับนโยบายของส่วนกลาง หรือเนื่องจากการประสานงานระหว่างองค์กรเอกชนด้วยกัน และเนื่องจาก

ข้าราชการมีความเข้าใจน้อยมากเกี่ยวกับบทบาท นโยบาย และศักยภาพขององค์กรเอกชน

อย่างไรก็ตาม สาเหตุสำคัญของการขัดแย้งระหว่างองค์กรของรัฐและองค์กรเอกชนซึ่งไม่ได้มีการชี้ให้เห็นโดยทั้งสองฝ่าย หรือไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน ในรายงานการประชุมได้แก่ ข้อเท็จจริงที่ว่าหมู่บ้านมิได้เป็นขององค์กรของรัฐหรือองค์กรเอกชน แต่หมู่บ้านเป็นของประชาชนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน การเข้าใจอย่างถูกต้องถึงข้อเท็จจริงข้อนี้และปฏิบัติการไปตามข้อเท็จจริงข้อนี้ และจะช่วยส่งเสริมความร่วมมือและการประสานงานระหว่างองค์กรของรัฐและองค์กรเอกชนให้ดียิ่งขึ้น

จุดอ่อนสำคัญของงานพัฒนาขององค์กรของรัฐ ก็คือข้าราชการขององค์กรของรัฐมุ่งตอบสนองความต้องการของผู้บังคับบัญชาและถือว่า เกษตรกรเริ่มต้นจากระดับเลขศูนย์คือความไม่มีอะไร เกษตรกรจะต้องเป็นผู้ฟังและเป็นผู้ที่จะต้องได้รับการศึกษา ดังนั้น การให้บริการแบบเสมอภาคซึ่งเป็นรากฐานของกระบวนการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ การที่ข้าราชการตอบสนองความต้องการของผู้บังคับบัญชาและถือว่าเกษตรกรเริ่มจากระดับศูนย์ จึงมีผลไม่ดีหรือมีผลเชิงลบต่อการพัฒนา ทั้งที่เพราะว่า

ประการแรก งานพัฒนาต้องการให้ข้าราชการสมานฉันท์กับเกษตรกรซึ่งมักจะนำไปสู่การขัดแย้งกับผู้บังคับบัญชา

ประการที่สอง ไม่มีคนที่เป็นผู้ใหญ่คนใดจะเริ่มต้นด้วยศูนย์ เนื่องจากคนแต่ละคนเป็นผู้ที่ถูกสร้างขึ้นโดยเงื่อนไขอันเกิดจากสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ยังมีการขัดแย้งกันระหว่างระบบราชการและการพัฒนาอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากองค์กรของรัฐทุกองค์กรมีวัตถุประสงค์อยู่ที่การรักษาสถานภาพดั้งเดิมเอาไว้ ส่วนการพัฒนาที่มีวัตถุประสงค์สำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงสถานภาพดั้งเดิม ความสนใจของการพัฒนาอยู่ที่การแบ่งผลของการพัฒนาให้แก่ภาคต่างๆ ของสังคม ยิ่งกว่านั้นความสนใจของการพัฒนาอยู่ที่การทำให้ผลของ

การพัฒนาให้มีคุณภาพ ส่วนความสนใจของส่วนราชการหรือองค์กรของรัฐอยู่ที่ผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ ราชการและองค์กรของรัฐจึงไม่ค่อยสนใจในการที่จะทำผลของการพัฒนา ผลของการวิจัยที่ทำกันในสาขาต่างๆ ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า วิธีการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสิ่งที่ไม่อาจส่งเสริมให้มีประสิทธิภาพได้โดยองค์กรของรัฐ องค์กรเอกชนหรือองค์กรทางการเมือง เพราะองค์กรต่างๆ เหล่านี้โดยตัวเองแล้วก็เป็นศัตรูของการมีส่วนร่วมของประชาชน⁹⁶ เหตุผลดังกล่าวถูกนำมาอภิปรายกันดังต่อไปนี้ “ถ้าหากว่าการมีส่วนร่วมมีได้มืออยู่ในองค์กรของนักพัฒนาเอง ก็อย่าไปหวังเลยว่านักพัฒนาเมื่อลงไปทำงานในภาคสนามจะเป็นผู้ที่แสดงให้เห็นว่า พวกเขามีทัศนคติและมีความกระตือรือร้นในการที่จะใช้วิธีการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน องค์กรต่างๆ ซึ่งมีลักษณะ 2 ประการคือ มีโครงสร้างการบังคับบัญชาแบบอัติตาดิปไตย และมีการสื่อสารทางเดียวระหว่างเจ้าหน้าที่ระดับสูงกับเจ้าหน้าที่ระดับล่าง (ลักษณะขององค์กร 2 ประการดังกล่าวถือได้ว่าเป็นลักษณะขององค์กรของรัฐในประเทศไทยด้วย) ถือได้ว่าเป็นองค์กรที่ไม่มีความเหมาะสมในการที่จะทำหน้าที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือที่เรียกว่าการมีส่วนร่วมในระดับรากหญ้าเลย บริการต่างๆ ของรัฐจะตกอยู่ในองค์กรประเภทนี้”

การพัฒนาเป็นกระบวนการของวิวัฒนาการของประชาชน ดังนั้น การพัฒนาจึงมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการคือ การศึกษา การจัดองค์กร และระเบียบวินัยในการปรับปรุงสถานการณ์ของเกษตรกรขนาดเล็กให้ดีขึ้น มีหน้าที่ต่างๆ เป็นจำนวนมากที่จะต้องนำมาปฏิบัติตามความเหมาะสมขององค์กร แต่ละองค์กรด้วยไม่ว่าจะเป็นองค์กรของรัฐหรือองค์กรเอกชน เหตุผลที่สำคัญที่สุดที่ทำการพัฒนาภาคชนบทไม่ได้ผลเท่าที่ควร เป็นเพราะข้อเท็จจริงที่ว่าองค์กรต่างๆ เหล่านี้ไม่มีความเหมาะสมต่องานนั่นเอง อย่างไรก็ตาม การพัฒนาภาคชนบทโดยมีการแบ่งงานกันทำระหว่างองค์กรต่างๆ และโดยมีการร่วมมือกันระหว่างองค์กรของรัฐและองค์กรเอกชนเป็นเรื่องที่จำเป็นมาก ตามอุดมคติแล้ว

⁹⁶ K.Verhagen “How to Promote Peoples Participation in Rural Development through Local Organization, Contributed to the Workshop on Rural Financial Markets and Institutions, Wye College, England, 1979, p.18.

องค์กรของรัฐและองค์กรเอกชนควรปฏิบัติหน้าที่โดยตั้งอยู่บนรากฐานของการแบ่งงานกันทำดังต่อไปนี้

- การวางแผนนโยบายและแผนหลักของพื้นที่ (องค์กรของรัฐ)
- การกำหนดกลุ่มเป้าหมายโดยทั่วไป (องค์กรของรัฐ)
- การเลือกและการฝึกอบรมนักพัฒนา (องค์กรเอกชน)
- การวิเคราะห์พื้นที่และการหากลุ่มเป้าหมายเฉพาะ (องค์กรเอกชน)
- การให้การศึกษาเชิงปลูกจิตสำนึก (องค์กรเอกชน)
- ฝึกอบรมด้านเทคนิคและทักษะ (องค์กรของรัฐ)
- การศึกษาด้านการบริหารและการจัดการองค์กร (องค์กรของรัฐและองค์กรเอกชน)
- การจัดหาความรู้ทางด้านเนื้อหาตามคำขอร้อง (องค์กรของรัฐ)
- การหาทรัพยากรและทางใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (องค์กรของรัฐและองค์กรเอกชน)
- การทำกิจกรรม (องค์กรเอกชน)
- การรวมกลุ่ม (องค์กรเอกชน)
- การสนับสนุนในด้านการตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์ (องค์กรของรัฐ)
- การควบคุมดูแลและการประสานกิจกรรมด้านพัฒนาทุกอย่างในพื้นที่แต่ละแห่งทั้งหมด (องค์กรของรัฐ)

องค์กรเอกชนเป็นองค์กรที่มีความคล่องตัวซึ่งไม่มีลักษณะขององค์กรที่มีโครงสร้างการบังคับบัญชาแบบมีอำนาจลดหลั่นกันลงมาเป็นขั้นๆ หรือแบบมีระบบการสื่อสารทางเดียว องค์กรเอกชนเป็นองค์กรที่มีระบบการสื่อสารสองทาง เจ้าหน้าที่ภาคสนามเป็นผู้มีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับการตัดสินใจเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งในการริเริ่มการจัดการและการเร่งรัดกระบวนการพัฒนาชนบทแบบวิวัฒนาการ

ในระดับท้องถิ่นเมืองครทางธุรกิจและองค์กรทางการค้าอยู่เป็นจำนวนมาก เรื่องนี้มักจะถูกลืมกันอยู่เสมอ แต่ถึงอย่างนั้นก็ตาม ควรจะต้องมีการพิจารณากันอย่างจริงจังว่าในท้องถิ่นนั้นมีธนาคาร บริษัทประกันภัย บริษัทการค้าและพ่อค้าอยู่อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับเกษตรกร พ่อค้าส่วนใหญ่ทำการค้าขายอยู่กับเกษตรกร มีความสัมพันธ์กับเกษตรกรอย่างใกล้ชิด เนื่องจากพ่อค้าอยู่ในท้องถิ่นเป็นเวลานาน ในหลายต่อหลายกรณีพ่อค้าจะทำหน้าที่เป็นแหล่งให้บริการด้านเงินกู้ บริการด้านการเกษตรและบริการด้านการตลาดแต่เพียงแห่งเดียว เกษตรกรจึงไม่ลังเลที่จะไม่เกี่ยวข้องกับพ่อค้าในบริการด้านเงินกู้ บริการด้านการเกษตร และบริการด้านการตลาด พ่อค้ามีความรู้และมีความเข้าใจชุมชนและตัวเกษตรกรเป็นอย่างดี และใช้ความรู้และความเข้าใจของตนติดต่อกับค้าขายกับเกษตรกร พ่อค้าเข้าถึงแหล่งข่าวสารเกี่ยวกับช่องทางการค้าขายและการตลาด ราคาและโครงการต่างๆ ของรัฐบาล นอกจากนี้ พ่อค้ายังติดต่อกับข้าราชการอยู่อย่างใกล้ชิด เราจึงไม่ควรประเมินอำนาจและความคล่องตัวของพ่อค้าในระดับท้องถิ่นต่ำเกินไป ภาคธุรกิจและภาคการค้าควรเข้าร่วมในกิจกรรมบางอย่างของโครงการพัฒนาชนบท ในการที่จะให้ภาคธุรกิจและภาคการค้าให้ความร่วมมือและการสนับสนุนในการพัฒนาชนบท จำเป็นที่จะต้องมีการแจ้งให้ภาคธุรกิจและภาคการค้าเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในโครงการ พ่อค้าจะอาศัยอยู่ในท้องถิ่นตลอดไปตราบเท่าที่ยังมีเกษตรกรอยู่ พ่อค้าจะอยู่ในท้องถิ่นนานกว่าข้าราชการหรือนักพัฒนา

ปัจจุบัน ภายในวงการของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเอง ก็มีแนวโน้มในการนำภาคธุรกิจเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท เราคิดว่าสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมีความเข้าใจสถานการณ์ตามความเป็นจริง การเข้ามาเกี่ยวข้องของภาคธุรกิจเอกชนในการพัฒนาชนบทก็ถือได้ว่าเป็นข้อเสนอให้มีความพยายามร่วมมือกันระหว่างภาคราชการ องค์กรเอกชน และภาคธุรกิจเอกชนในการพัฒนาภาคเกษตรขนาดเล็กในประเทศไทย เรายังคิดต่อไปอีกได้ว่า คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในประเทศไทยดังเช่นประเทศไทยนี้คงไม่ปล่อยให้เกิดความเจริญเติบโตของบริษัทอุตสาหกรรม การเกษตรเพียงไม่กี่บริษัท ซึ่งมีวัตถุประสงค์สำคัญอยู่กับการเพิ่มพูนรายได้

ของตนให้มากที่สุด จนเป็นผลเสียต่อประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ สิ่งต่างๆ ในประเทศไม่อาจปล่อยให้ไปตามแบบที่เป็นมาแล้วหลายชั่วอายุคนได้ โดยเฉพาะในระยะที่ปัญหาต่างๆ สังสมขึ้นและประเทศชาติถูกคุกคามจากการเผชิญหน้ากันทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ

ปัจฉิมบท

บทเรียนที่ได้รับทำให้เราทราบว่าหนทางไปสู่การพัฒนานั้นไม่ได้มีเพียงหนทางเดียว แต่สิ่งที่จะได้รับการตอกย้ำคือความร่วมมือกันและการเผชิญหน้าที่น่า้อยลง ผลอันเดียวกันอาจจะประสบผลสำเร็จโดยแนวทางหลายแนวทาง トラบเท่าที่มีการรวมเอาประเด็นสำคัญเข้าไว้เป็นประเด็นขั้นพื้นฐานนั้น นับเป็นสิ่งจำเป็น ถ้ามีความตั้งใจในการพัฒนาอย่างแท้จริงซึ่งหมายถึงการพัฒนาคนมากกว่าการส่งเสริมการพัฒนาทางวัตถุ การเพิ่มผลผลิตในพืชพันธุ์และผลิตภัณฑ์ทางเกษตรนั้นเป็นรองต่อการพัฒนาคน ประชาชนคือทรัพย์สินที่สำคัญที่สุดของชาติบ้านเมือง และเสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐนั้นจะได้รับการประกันจากประชาชนที่มีการศึกษา มีการรวมกลุ่ม มีระเบียบวินัยและมีจัดการที่ดี

ชุมชนท้องถิ่นนั้นไม่ได้เป็นขององค์กรใดองค์กรหนึ่งแต่เป็นของชุมชนทั้งหมด เนื่องจากชาวบ้านยังอาศัยอยู่ในชุมชนเหล่านั้น เขาจะเป็นผู้รู้ดีที่สุดถึงปัญหาและความต้องการของชุมชน และจะต้องรู้บทบาทที่สำคัญในการที่จะขอความช่วยเหลือจากภายนอกที่เขาต้องการ ดังนั้นความพยายามจึงควรอยู่ที่ความร่วมมือกัน การเผชิญหน้ากันนั้นควรจะเป็นหนทางสุดท้าย ภาครัฐ ภาคเอกชนและเอกชนธุรกิจอื่นๆ นั้นเป็นสิ่งจำเป็นในการพัฒนา คุณลักษณะของแนวทางการพัฒนาแบบล่างขึ้นบนควรจะเป็นแบบ “ปลดปล่อย พื้นฟู เปลี่ยนแปลงและปล่อยให้ประชาชนเติบโต” แนวทางเช่นนี้มีองค์ประกอบในด้านการวิเคราะห์พื้นที่ซึ่งจะนำไปสู่การชี้ให้เห็นถึงสถานการณ์และความต้องการอันแท้จริง และจะเป็นการกำหนดว่า ใครจะเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม การรวมกลุ่มนั้นต้องมีการฝึกอบรมในระหว่างการทำงานและการทดลองงานซึ่งรวมไปถึงปัจจัยของอำนาจการต่อรองและการปรับปรุงทางเศรษฐกิจ บทบาทที่สำคัญในกระบวนการศึกษาการรวมกลุ่มนั้นเป็นของ

นักพัฒนา โดยปกติจะมีการเอาใจใส่น้อยมากในการเตรียมการรวมทั้งการสนับสนุนนักพัฒนาอย่างเต็มที่

การพัฒนาชนบทเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและเคลื่อนไหว ซึ่งมนุษย์จะมีบทบาทสำคัญและวัตถุประสงค์ขั้นสุดท้ายคือความกินดีอยู่ดีของมนุษย์นั่นเอง เนื่องจากประชากรในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรขนาดเล็ก จึงไม่เป็นเพียงมีความสำคัญ แต่เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งยวดที่จะมีหลักประกันที่สังคมส่วนนี้จะต้องมีเสถียรภาพพึ่งตนเองและสามารถยืนอยู่บนลำแข้งของตนเองได้ มิฉะนั้นแล้วสังคมส่วนใหญ่ก็จะล่มสลาย นอกจากอันตรายในประเด็นนี้แล้ว ก็ยังเป็นข้อผูกพันทางศีลธรรมที่จะต้องจัดลำดับความสำคัญอย่างที่สุดในการสนับสนุนกับการพัฒนาภาคชนบทในทุกระดับ เกษตรกรไทยนั้นเป็นพื้นฐานของความมั่งคั่งและความกินดีอยู่ดีของชาติมาในอดีตและยังเป็นอยู่ในปัจจุบัน トラバจนในอนาคต

ภาคผนวก

สุจิตร์งาน

สานต่อความคิด มุกิตาจิต 84 ปี

ภัณฑร อ่อนคำ

สานต่อความคิด มุกิตาจิต 84 ปี บัณฑิต อ่อนคำ นักวิชาการผู้ยืนหยัดเพื่อคนจน และนักพัฒนาผู้อุทิศตนให้กับงานพัฒนาอย่างแท้จริง

อาจารย์บัณฑิต อ่อนคำ นักวิชาการด้านสังคมวิทยาชนบท อดีตอาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้เป็นทั้งครู นักคิด นักวิชาการ นักพัฒนา ที่ได้ทำงานอุทิศตนให้กับคนยากคนจน ผู้ด้อยโอกาสในสังคมไทยมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน และยังเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการสร้างแรงบันดาลใจให้กับบุคคลต่างๆ ในแวดวงงานพัฒนาสังคม ตลอดจนการเป็นกัลยาณมิตรของผู้คนที่ได้ใกล้ชิดและสัมผัสร่วมงานมาโดยตลอด

ในช่วงปี พ.ศ. 2517 อาจารย์บัณฑิต อ่อนคำ เป็นผู้หนึ่งที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง อันเป็นการดำเนินงานพื้นฐานที่สำคัญและต่อยอดไปยังโครงการบัณฑิตอาสาสมัคร ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยที่ทั้งสองกิจกรรมดังกล่าว เกี่ยวข้องโดยตรงกับบทบาทของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ นอกเหนือไปจากนั้นแล้ว อาจารย์บัณฑิต ยังได้อุทิศตัวทำงาน ผ่านงานขององค์กรต่างๆ อาทิ มูลนิธิโกลบอลคิมทอง กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม สมาคมทอโลก เพื่อการพัฒนา คณะกรรมการยุติธรรมและสันติ สภาคริสตจักรในประเทศไทย ฯลฯ และทำงานร่วมกับเกษตรกรคนยากคนจนในชนบทอย่างเต็มที่

อาจารย์เป็นผู้ให้การสนับสนุนทางวิชาการและแนวทางการพัฒนาการทำงานกับชาวบ้านในหลายโครงการ จัดฝึกอบรม ประเมินผลงานพัฒนารวมถึงเป็นผู้จัดการมูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ (Grassroot Rural Integrated Development- GRID), เป็นผู้เชี่ยวชาญประจำโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรขนาดเล็ก (Small Farmers' Participation

Project- SFPP) เป็นเวลาต่อเนื่องกันถึง 3 ปีครึ่ง ได้สร้างวิธีการวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis- RSA) ซึ่งผนวกงาน 3 อย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งได้แก่ งานวิจัย งานพัฒนา และการเสริมพลังอำนาจแก่เกษตรกรผู้ยากจน วิธีการวิจัยที่อาจารย์บัณฑิตเสนอนี้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางทั้งในแวดวงงานพัฒนาและงานวิชาการ

ในช่วง พ.ศ. 2530-2540 เป็นยุคที่องค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทอย่างมากในการทำงานในพื้นที่ชนบทที่ห่างไกล และสะท้อนปัญหาชนบท เพื่อร่วมกันหาแนวทางแก้ไข อาจารย์บัณฑิต รับผิดชอบ รับหน้าที่เป็นประธานคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนพัฒนาชนบทภาคอีสาน (กป.อพช.อีสาน) และยังเป็นผู้อำนวยการสำนักงาน คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.ส่วนกลาง) มีบทบาทอย่างสำคัญในการกำหนดทิศทางการทำงานกับคนจนและท้องถิ่นขององค์กรพัฒนาเอกชน และทำหน้าที่เป็นล่ามนำชาวนาไทยไปสู่เวทีชาวนาโลก ที่ประเทศญี่ปุ่น เมื่อปี พ.ศ. 2532 อาจารย์บัณฑิตเป็นทั้งนักวิชาการและนักพัฒนา ที่ริเริ่มแนวทางการทำงานใหม่ๆ และฝึกฝนคนรุ่นใหม่ให้ทำงานร่วมกับชาวบ้าน และผู้ยากลำบากด้วยความอดทนและมีความซื่อสัตย์อย่างสำคัญที่ช่วยปลูกฝังค่านิยมให้นักคนรุ่นใหม่เห็นถึงความทุกข์ยากของคนเล็กคนน้อย และกระตุ้น ส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมพลังสร้างกลุ่มขึ้นมาเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิและความเป็นธรรมในสังคมอีกด้วย

ในปี พ.ศ. 2553 อาจารย์บัณฑิต อ่อนด้า ในฐานะที่ปรึกษาสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ได้มีบทบาทสำคัญในการผลักดันแนวทางในการปฏิรูปประเทศ โดยเป็นหนึ่งในคณะกรรมการปฏิรูปประเทศ (19 คน) ที่มีนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นประธาน ได้นำเสนอข้อเสนอในการปฏิรูปประเทศในด้านต่างๆ

จนถึงปี พ.ศ. 2555 อาจารย์รับตำแหน่งสำคัญในองค์กรพัฒนาหลายองค์กร อาทิ ประธานกรรมการมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย, ประธานกรรมการศูนย์ต่อสู้เอาชนะยาเสพติดภาคประชาชนแห่งชาติ (ศตส. ภาคประชาชน), กรรมการมูลนิธิสืมาวฒฒนธรรมแห่งเอเชีย (Asian Cultural Forum on Development-

ACFOD), กรรมการมูลนิธิการศึกษาไทย-ญี่ปุ่น, กรรมการสถาบันยุทธศาสตร์สันติวิธี สภาความมั่นคงแห่งชาติ, กรรมการมูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้, กรรมการมูลนิธิชุมชนไท, ที่ปรึกษาสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), ที่ปรึกษาองค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน, ที่ปรึกษาโครงการยุติธรรมและสันติ, ที่ปรึกษาสัมัชชาคนจน เป็นต้น

อาจารย์บัณฑิต ได้ชื่อว่าเป็น “นักวิชาการของประชาชน ที่ไม่ได้อยู่บนหอคอยงาช้าง” ท่านเป็นกำลังสำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับขบวนการนักพัฒนาอาสาสมัครคนรุ่นใหม่ ที่มีปณิธานที่จะทำงานรับใช้สังคม มุ่งมั่นสร้างสังคมที่คนยากคนจนส่วนใหญ่ในสังคมไทยได้ลืมตาอ้าปาก ขึ้นมายืนได้อย่างมีศักดิ์ มีศรี กอปรกับการที่ท่านเป็นพุทธศาสนิกที่มีความรู้และเป็นผู้ปฏิบัติ ทำให้ท่านสามารถประพฤติปฏิบัติ ครองตนอยู่ในศีล ในธรรม จนเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลและหน่วยงานในวงการพัฒนาสังคม ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

อาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ จึงเป็นทั้งครู นักวิชาการ และนักพัฒนา ผู้มีคุณูปการในการบุกเบิก กรุยทางวิธีการทำงานพัฒนาแนวใหม่ พร้อมๆ กับการฝึกปรือ อบรมสร้างคนรุ่นใหม่ ให้ได้ร่วมใช้ชีวิตกับชาวบ้านและผู้ยากไร้ ด้วยความอดทนและตรากตรำมาเป็นเวลาหลายสิบปี จนสุขภาพเสื่อมทรุดลง แต่ก็ได้รับการเยียวยาและดูแลจากบรรดาผู้ให้ความเคารพ ด้วยกตเวทิตาธรรม จนค่อยคลายจากโรคราพที่เข้ามาเบียดเบียนไปได้บ้าง

เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2556 สภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีมติว่า ผู้ช่วยศาสตราจารย์บัณฑิต อ่อนดำ เป็นผู้ทรงเกียรติคุณที่ได้รับการยอมรับทั้งจากวงวิชาการและวงการพัฒนา เป็นผู้อุทิศตนให้กับการทำงานอย่างแท้จริง และเพื่อเป็นการเชิดชูเกียรติประวัติสืบไป จึงเป็นผู้เหมาะสมที่จะได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาสังคมวิทยา) ประจำปีการศึกษา 2555 จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และในวันที่ 1 สิงหาคม 2556 ผู้ช่วยศาสตราจารย์บัณฑิต อ่อนดำ ได้เข้าร่วมพิธีพระราชทานปริญญาบัตร สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาคุณุภบัณฑิตกิตติมศักดิ์

(สาขาสังคมวิทยา) ประจำปี 2556 ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

และจากการเป็นนักวิชาการผู้ยืนหยัดเพื่อคนจน และนักพัฒนาผู้ทิศตนให้กับงานพัฒนาอย่างแท้จริงของผู้ช่วยศาสตราจารย์บัณฑิต อ่อนดำ จึงได้รับการยกย่องจากรายการคนค้นคน ให้ได้รับ “รางวัลเกียรติยศ” ในงานคนค้นคน อวอร์ด ครั้งที่ 5 เมื่อวันที่ 20-21 ธันวาคม 2556 ณ หอประชุมใหญ่ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

ในช่วงปัจฉิมวัย ที่สุขภาพอนามัยจะยังไม่ฟื้นคืนได้เร็ววัน อันทำให้ไม่อาจเดินเหินได้เป็นปกติ แต่ก็ยังคงความมุ่งมั่น แน่วแน่ที่จะสานต่อความคิดที่จะทำให้นายกคนจนในสังคมไทยได้มีศักดิ์ มีศรี เฉกเช่นเดียวกับความหวังความตั้งใจที่จะสร้างคนรุ่นใหม่ให้เป็นผู้มีปณิธานในการทำงานรับใช้สังคมต่อไป

ดังนั้นในโอกาสครบรอบอายุ 84 ปี ของอาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ กัลยาณมิตรภาคส่วนต่างๆ ที่เคยทำงานร่วมกับอาจารย์ ได้ปรึกษาหารือและร่วมกันจัดงาน “สานต่อความคิด มุทิตาจิต 84 ปี บัณฑิต อ่อนดำ” ในวันพฤหัสบดีที่ 4 เมษายน 2562 ณ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) เพื่อร่วมแสดงมุทิตาจิต ตลอดจนได้ร่วมพบปะ นักคิด นักพัฒนาอาวุโสท่านอื่นๆ ที่มีคุณูปการกับสังคมไทย ซึ่งคณะทำงานฯ ได้เรียนเชิญเข้าร่วมงานด้วยในครั้งนี้ โดยคาดหวังจะให้เป็งานสำคัญที่เหล่าเพื่อนพ้อง น้องพี่ ครู นักวิชาการ นักคิด นักพัฒนา ทั้งหลายได้ถือโอกาสมาร่วมพบปะ แลกเปลี่ยนสืบสานความคิด และยังเป็นการรวมพลังที่สำคัญของขบวนการพัฒนาภาคประชาสังคมอีกด้วย โดยมีรูปแบบงาน ประกอบด้วย (1) นิทรรศการประวัติชีวิตและผลงาน การแสดงทัศนะมุมมองต่ออาจารย์ (2) การแสดงมุทิตาจิต และ (3) เวทีวิชาการเกี่ยวกับสถานการณ์สังคมไทยและความท้าทายใหม่ๆ ในงานพัฒนา และ (4) ชุ้มอาหารจากองค์กรร่วมจัด

วัตถุประสงค์

1. เพื่อเชื่อมโยงบุคคล ผู้มีคุณูปการต่อการพัฒนาสังคม ชุมชน และขับเคลื่อนภาคประชาสังคม ในการส่งเสริม/สนับสนุนให้ **“ชุมชนเข้มแข็ง”**
2. เพื่อสร้างแรงบันดาลใจกับบุคลากรที่มีคุณูปการต่อการพัฒนาชุมชน ประชาสังคม และสังคม
3. เพื่อร่วมกันแสดงมุทิตาจิตแด่อาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ และเชิดชูเกียรติประวัติอาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ ผู้มีคุณูปการกับงานพัฒนาในสังคมไทย ผ่านทัศนะ/มุมมองต่ออาจารย์บัณฑิต รวมถึงเวทีวิชาการในหัวข้อ **“สถานการณ์สังคมไทย และความท้าทายใหม่ในงานพัฒนา”**

องค์กรร่วมจัด

- สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)
- คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.)
- มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย
- มูลนิธิชุมชนไท
- มูลนิธิเพื่อการพัฒนาแรงงานและอาชีพ (Home Net)
- สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ
- สถาบันส่งเสริมภาคประชาสังคม
- สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDI)

กำหนดการ

งาน“สานต่อความคิด มุทิตาจิต 84 ปี บัณฑิต อ่อนดำ”

วันพฤหัสบดีที่ 4 เมษายน 2562 เวลา 09.00 – 16.00 น.

ณ ห้องประชุมไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

ซอยนวมินทร์ ซอย 45-47 กรุงเทพฯ

08.00-09.00 น. แยกผู้มีเกียรติและผู้เข้าร่วมงานเดินทางถึงสถานที่จัดงาน
ชมนิทรรศการโดยรอบบริเวณงาน

09.00-09.15 น.

- กล่าวต้อนรับ
โดย นายสมชาติ ภาละสุวรรณ
ผู้อำนวยการสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
- กล่าวเปิดงาน
โดย ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว
ประธานคณะกรรมการจัดงาน

09.15-10.30 น. “ทักษะ/มุมมองต่ออาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ”
โดย

- 1) ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์ ประเวศ วะสี
- 2) นายเดช พุ่มคชา
- 3) นายบำรุง คะโยธา
- 4) นางสาวปอง เวียงจันทร์

ดำเนินรายการ โดย ดร.สมพันธ์ เตชะอธิก

10.30 - 10.45 น. “จากใจบัณฑิต อ่อนด้า” โดย อาจารย์บัณฑิต อ่อนด้า

10.45 - 12.00 น. พิธีแสดงมุทิตาจิตต่ออาจารย์บัณฑิต อ่อนคำ และผู้อาวุโสที่
เข้าร่วมงาน

12.00 - 13.00 น. รับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน

13.00 - 14.00 น. เวทีวิชาการหัวข้อ “สถานการณ์สังคมไทย และ
ความท้าทายใหม่ในงานพัฒนา”

1) ชนบทไทย ไม่เหมือนเดิม :

โดย ศาสตราจารย์ ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

2) การเมืองใหม่ : ภาคประชาชนกับสถานการณ์
หลังการเลือกตั้ง

โดย นายศิวโรฒ จิตนิยม และนางจริยา สาลี

3) พลังงาน

โดย อาจารย์ประสาท มีแต้ม

4) สิทธิชุมชน

โดย นายไพโรจน์ พลเพชร

ดำเนินการแลกเปลี่ยน โดย นางสาวสารี อ๋องสมหวัง

14.00 - 16.00 น. แลกเปลี่ยนความคิดเห็นจากผู้เข้าร่วมการประชุม

16.00 น. สรุป/สรุปใจสั่งการจัดงาน

หมายเหตุ : การแต่งกายเสื้อลายดอก สีสันสดใส เข้ากับบรรยากาศสงกรานต์ และ
กำหนดการสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม

ประวัติและผลงาน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต อ่อนคำ

เกิด	3 กุมภาพันธ์ 2478	
การศึกษา	ปริญญาตรี	รัฐศาสตร์บัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
	ปริญญาโท	MS (Rural Sociology) Cornell University, USA
	ปริญญาเอก	สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาสังคมวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประวัติการทำงาน

2509-2512	Research Assistant. Research Division USOM / Thailand
2515-2523	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2523-2527	Rural Consultant Urban-Rural Mission Christian Conference of Asia, Hong Kong
2527-2528	รักษาการผู้จัดการภาคสนาม โครงการประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ (GRID) จ.ร้อยเอ็ด

- 2529-2532 *Groupwork Expert*
Small Farmers Participation Project
(Thai-Netherlands)
- 2533-2540 ทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ดังนี้
- *ประธาน* คณะกรรมการประสานงาน
องค์กรเอกชนพัฒนาชนบท ภาคอีสาน (กป.อพช.อีสาน)
 - *ผู้อำนวยการสำนักงาน* คณะกรรมการองค์กรพัฒนา
เอกชนพัฒนาชนบท
(กป.อพช.ส่วนกลาง)
 - *Staff* : Focus on the Global South,
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 - *Co-ordinator*: Asian Cultural forum on
Development (ACFOD) บางกะปิ กรุงเทพฯ
- 2541-ปัจจุบัน นักวิชาการอิสระ

งานวิชาการ

ก. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

1. บัณฑิต อ่อนคำ บรรณาธิการ (2518)
สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416
2. บัณฑิต อ่อนคำ แปล (2520)
ยิวกับญี่ปุ่น
3. บัณฑิต อ่อนคำ แปล (2522)
เมื่อชาวนาฟิลิปปินส์พูด
4. บัณฑิต อ่อนคำ แปล (2522)
วิธีการทำงานกับเกษตรกร
5. บทความต่างๆ จำนวนหนึ่ง

ข. Rural-Urban Mission, CCA. Hong Kong

1. Bantorn Ondam and Stephen Teo, eds. (1983)
Organizing Experience from Thailand
2. Bantorn Ondam and Maggie Burns, eds. (1984)
Listen: This is the voice of the small fishermen
3. บัณทร อ่อนดำ และเสรี พงศ์พิศ แปล (2524)
ศาสนากับสังคมเอเชีย
4. บัณทร อ่อนดำ แปล (2526)
ตำนานทรรราช

ค. องค์การพัฒนาเอกชนต่างๆ

1. บัณทร อ่อนดำ แปล (2527)
บาทหลวงศรีลังกามองสังคมไทย
2. บัณทร อ่อนดำ และ วิริยา น้อยวงศ์ นยางค์ แปล (2533)
ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท : ประสบการณ์ของประเทศไทย
3. ประยงค์ เนตยารักษ์ และบัณทร อ่อนดำ (2534)
รายงานผลการวิจัย เรื่องวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกิน ในเขตป่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
4. Kanok Rerkasem and Bantorn Ondam (1993)
The Study of the Socio-Economic Aspects of Potential Relocation for Dong Mafai
5. บัณทร อ่อนดำ และคณะ (2539)
*รายงานผลการวิจัยเรื่องรูปแบบการแก้ไขปัญหาเสียดินใน
ระดับพื้นที่ โดยเน้นบทบาทของชุมชน และระบบกลไกของรัฐ
และองค์กรพัฒนาเอกชนที่เื้ออำนวยการแก้ไขปัญหา
เสียดินในชุมชน : ศึกษากรณี กทม. และภาคกลาง*
6. บทความต่างๆ จำนวนหนึ่ง

งานประเมินผลองค์กรพัฒนาเอกชน

1. บัณฑร อ่อนคำ และยุพิน วรสิริอมร (2530)
รายงานการติดตามประเมินผลโครงการเกษตรไร้ที่ดินและ
เกษตรกรขนาดเล็ก สมาคมมิตรชนบท จังหวัดสุรินทร์
2. บัณฑร อ่อนคำ และรัตนา บุญมัธยะ (2533)
รายงานการติดตามประเมินผล เรื่องการเกิดและวิวัฒนาการ
ขององค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน
(2528-2532)
3. บัณฑร อ่อนคำ และจรินทร์ บุญมัธยะ (2536)
รายงานการวิเคราะห์เอกสารเพื่อการประเมินผล
โครงการปศุสัตว์ (วัว-ควาย) ขององค์กรนานาชาติเพื่อร่วมกัน
พัฒนา จ.ขอนแก่น จ.มหาสารคาม จ.อุดรธานี
(2530-2536)
4. กาญจนา แก้วเทพ และบัณฑร อ่อนคำ (2538)
รายงานการประเมินผล มูลนิธิเพื่อนหญิง
5. Bantorn Ondam, C.L. Itty and Jean Macling (1991)
Evaluation of ACFOD (Asian Cultural Forum on Development)
6. Werachai Narkwiboonwong, Bantorn Ondam,
Panngarm Ngaothammasarn, et.al (1994)
*Evaluation of Thai NGO committee on Agrarian
Reform and Rural Development (WCARRD)*
7. Bantorn Ondam, et.al
*Report on the Evaluation of United Slums
Development Association*

ตำแหน่งทางสังคม

1. ประธานกรรมการมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย
2. กรรมการมูลนิธิชุมชนไท
3. ประธานมูลนิธิภูมิพลังชุมชนไทย
4. กรรมการในคณะกรรมการปฏิรูปประเทศ (ชุดคุณอำนวย ปันยารชุน เป็นประธาน)
5. คณะกรรมการยุทธศาสตร์สันติวิธี (กยส.)
6. ที่ปรึกษา คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน(กป.อพช.)
7. ที่ปรึกษา คณะกรรมการสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)
8. ที่ปรึกษาสมัชชาคนจน
9. ที่ปรึกษาคณะกรรมการยุติธรรมและสันติ (คาทอลิก)
10. กรรมการมูลนิธิ Asian Cultural Forum on Development (ACFOD)